SIKLÓS ANDRÁS

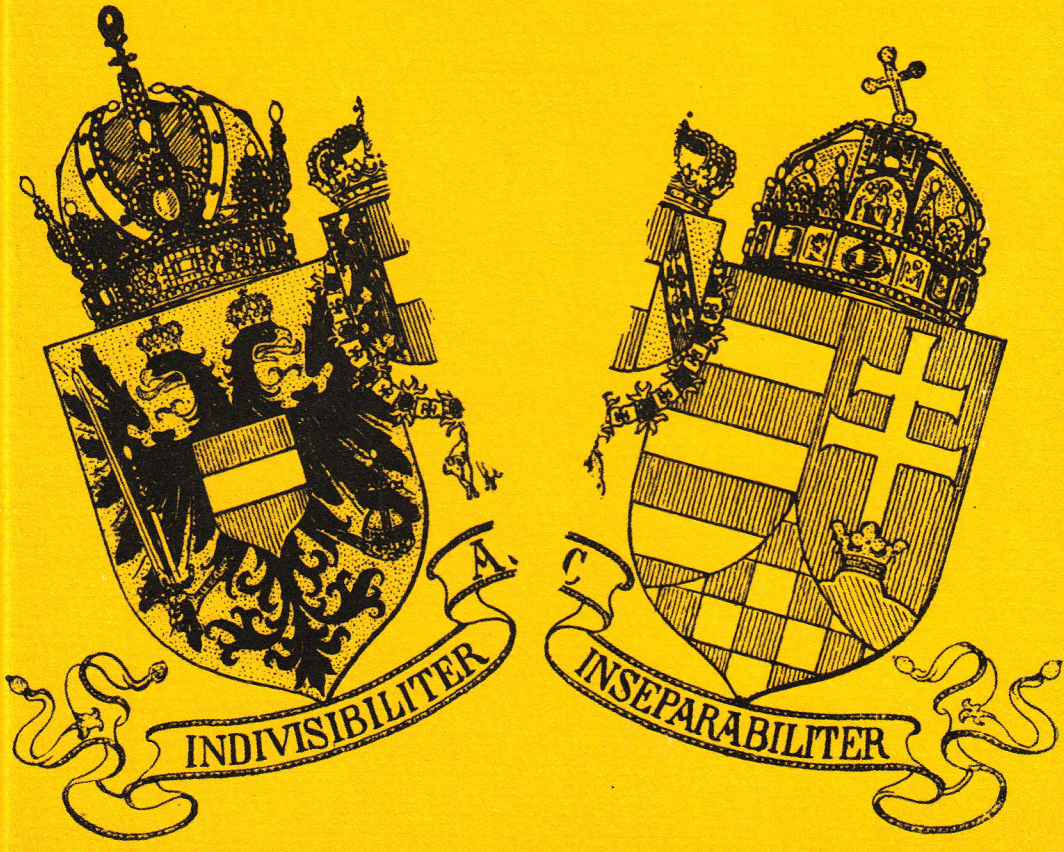
A HABSBURG-BIRODALOM FELBOMLÁSA

1918

100,– Ft

Az első világháború utolsó éveinek drámai eseményeit
felidézve kutatja a szerző:
hogyan alakultak az 1918-as katonai erőviszonyok,
s hogyan kényszerítette ki a német hadvezetőség,
elsősorban Ludendorff
a német hadsereg utolsó nagy offenzíváját a nyugati fronton?
Kiket terhel a felelősség
az osztrák–magyar hadsereg 1918-as, tavaszi–nyári
kilátástalan olaszországi támadásáért,
amely a „piavei csata" néven vonult be a történelembe?
Siklós András imponálóan gazdag hazai és külföldi
forrásanyagra, köztük nagyszámú, eddig feltáratlan levéltári
dokumentumra támaszkodva emeli ki a legjellemzőbb
mozzanatokat. Széles körképet rajzol
az akkori Magyarország területén élt nemzetiségek,
horvátok, szerbek, románok, szlovákok 1918-ban
már közvetlenül az elszakadást célzó akcióiról.
Rámutat a nyugati nagyhatalmak,
különösen Franciaország szerepére, a rejtett mozgatórugókra.
Így válik érthetővé az is, miért maradtak meddők
a politikai csődtömeget öröklő Károlyi-rezsim kísérletei
a volt nemzetiségekkel való megegyezésre.
A tanulmány a sorsdöntő esztendők
katonai és politikai folyamatait újszerűen,
európai távlatba állítva idézi fel, kerülve a nagy szavakat,
mert a tények magukért beszélnek.
Mondanivalója nemcsak a szakemberek,
hanem az újabb kori történelmünk iránt érdeklődő
olvasók figyelmére is számot tarthat.

A.
INDIVISIBILITER
C.
INSEPARABILITER

SIKLÓS ANDRÁS

A HABSBURG-BIRODALOM FELBOMLÁSA

1918

A MAGYARORSZÁGI FORRADALOM

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ
1987

© SIKLÓS ANDRÁS, 1987
ISBN 963 09 2786 1
(4138)

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA ÉS FELBOMLÁSA

A KATONAI HELYZET ÉS A MONARCHIA BELSŐ HELYZETE

A NÉMET HADSEREG TÁMADÁSA ÉS VISSZAVONULÁSA A NYUGATI FRONTON

Az 1917-es esztendő a központi hatalmak hadseregei számára látszólag kedvezően alakult. Franciaországban kudarcba fulladt és súlyos vérveszteséggel végződött az új főparancsnok, Georges Nivelle támadása. Kudarccal végződött az ezt követő, Flandriában indított angol offenzíva is.[1] A cambrai-i nevezetes tankcsata sem hozott eredményt.

A Monarchia német hadosztályokkal megerősített csapatai ugyanakkor Flitsch és Tolmein között áttörték az olasz frontot és két hét alatt (X. 24.–XI. 10.) egészen a Piavéig nyomultak előre. Az olasz hadsereget, amely 300 000 foglyot és 3000 ágyút veszített, csak francia és angol hadosztályok Olaszországba szállításával lehetett megmenteni a teljes összeomlástól.[2]

A központi hatalmak hadseregei számára a legjelentősebb, kedvezőnek ítélt fordulat a keleti hadszíntéren következett be. A februári forradalmat követően az egykori cári hadsereg felbomlóban volt. A polgári kormány által erőszakolt sikertelen júliusi támadás (Kerenszkij-offenzíva) a folyamatot nem állította meg, ellenkezőleg, a bomlásnak csak újabb lökést adott. Az októberi forradalom győzelme után a központi hatalmak elfogadták a szovjet kormány által felajánlott fegyverszünetet. A fegyvernyugvás, majd a békeszerződés aláírása (Breszt, 1918. március 3.) jelentős erőket szabadított fel más frontszakaszok számára.

A helyzet kedvező voltát ugyanakkor több ellentétes előjelű tényező kétségessé tette. Az 1917 elején (február 1.) meghirdetett korlátlan búvárhajóháború nem hozta meg a várt eredményt.[3] Az Egyesült Államok 1917. április 6-i hadba lépése következtében számolni kellett az amerikai hadsereg megjelenésével, a tengerentúlról érkező segítség fokozódásával, az antant gazdasági-technikai erőforrásainak beláthatatlan növekedésével. Németország, még inkább a vele szövetséges országok erőforrásai ugyanakkor kimerülőben voltak; a hátország és a hadsereg hangulatát – jobban, mint a túloldalon – háborús fásultság, erősödő békevágy jellemezte.

A német hadvezetőség e negatív tényezők jelentőségét alábecsülte. Úgy vélte, a búvárhajóharc még eldöntetlen, az Egyesült Államok segítsége

csak a távolabbi jövőben fog érvényesülni; a belső nehézségek pedig nem a támadás elvetését, ellenkezőleg, annak mielőbbi végrehajtását sürgetik.[4]

A kedvezőnek, de egyben sürgetőnek és cselekvésre ösztönzőnek ítélt helyzetből fakadt a német főparancsnokság elgondolása: támadni a nyugati fronton, döntő vereséget mérni az antantra, és ezzel megteremteni egy győzelmes béke előfeltételét.

A nyugaton indítandó támadás gondolata már 1917 tavaszán felvetődött, de az idevágó elképzelések csak 1917 végén–1918 elején öltöttek határozott formát, ekkor váltak véglegessé.

Az első feljegyzések 1917. október végén készültek. Ezt követően november 11-én került sor a belgiumi Monsban, a Rupprecht hadseregcsoport főhadiszállásán tartott tanácskozásra, amelyen a főparancsnokság tényleges irányítója, Ludendorff első főszállásmester a két hadseregcsoport, valamint a 6. és 2. hadsereg vezérkari főnökeivel beszélte meg a teendőket. A megjelentek úgy vélték: a helyzet kedvező, a nyugati fronton támadásba mehetnek át, csapást mérhetnek az ellenségre. Az erre vonatkozó terveket vitatva Ludendorff – a vezérkari tisztek szerényebb elképzeléseivel szemben – egy St. Quentinnél, a brit és a francia hadsereg érintkezésénél, indítandó hadművelet mellett foglalt állást. Elgondolása szerint: a nagyszabású offenzívát az Oroszországban és Olaszországban szabaddá váló erők felhasználásával hajtanák végre, lehetőleg korán, február végén–március elején, még az amerikaiak megjelenése előtt. A támadás az angol hadsereg ellen irányulna, és az északnyugati előretörés, melynek során a bal szárny a Somme folyóra tudna támaszkodni, végső soron az angol arcvonal felgöngyölítését eredményezné.[5]

Az offenzíva gondolatát a császár és a politikai vezetés december végén magáévá tette és jóváhagyta.[6]

Ludendorff január 2-án a Szövetségi Tanács illetékes albizottsága előtt úgy nyilatkozott, hogy a katonai helyzet jobb, mint valaha. „Kilátás nyílt nyugaton a háború pozitív befejezésére."[7]

Az offenzíva helyéről és időpontjáról véglegesen január 21-én döntöttek. Az érintett hadseregeknél tett háromnapos látogatás után Ludendorff újólag és most már véglegesen az eredeti elgondolás mellett foglalt állást. (Támadás St. Quentinnél két oldalról.) Január 24-én parancs ment a nyugati fronton álló alakulatok átcsoportosítására és felkészítésére azzal, hogy az előbbiekben vázolt, Mihály fedőnévvel végrehajtandó hadműveletre előreláthatóan március 20-án kerül sor.[8]

Az offenzíva célját a hadvezetőség a császárhoz intézett január 7-i fel-

jegyzésében „politikai és gazdasági állásunk világviszonylatban való biztosításában" és a „német hatalom kiterjesztésében" jelölte meg.[9]

A miniszterelnök, Hertling ugyancsak január 7-én tudatta Hindenburg vezérkari főnökkel, hogy a nyugati hatalmak nem válaszoltak a breszti béketárgyalásra szóló meghívásra. Az út tehát szabaddá vált, és ha a tervezett támadás a remélt döntő sikert eredményezi, abban a helyzetben lesznek, hogy megszabhatják a kívánatos békefeltételeket.[10]

Január 24-én a Birodalmi Gyűlés főbizottsága előtt tartott beszédében Hertling Wilson 14 pontját elutasította. Az ellenséges hatalmaktól – bízva a tervezett offenzíva sikerében – nézeteik revideálását követelte.[11]

Németország politikai és gazdasági hatalmának világviszonylatban való biztosítása – amit a legfelsőbb hadvezetőség a tervezett offenzíva céljaként jelölt meg – a német hadicélok elérését jelentette. A hadicélokat illetően a német vezető körök, a monopoltőke és az agrártőke különböző csoportjai, a politikai pártok, a polgári és a katonai vezetők kezdettől fogva eltérő nézeteket vallottak, és e nézetek az idők folyamán a mindenkori hadi helyzet, a belső helyzet, az erőviszonyok alakulásától függően is változtak. A hadicélok alakulását bonyolította az egyes szövetségi államok állásfoglalása, befolyásolták a királyságok, nagyhercegségek érdekei is. A legfelsőbb hadvezetőség az eltérő nézetek vitájában a szélső, maximális célokat kitűző irányzattal azonosult, ennek elképzeléseit kívánta valóra váltani.

A hadicélok maximuma *nyugaton* Belgiumot, Luxemburgot, a briey–longwyi ércbányákat és ha lehet, a francia csatorna-partot jelentette. *Keleten* Orosz-Lengyelország és a Baltikum, majd Finnország, Ukrajna és a Kaukázus jelezte a német terjeszkedés határát. A *gyarmatokat* illetően az afrikai német gyarmatok helyreállításáról, egy nagy közép-afrikai gyarmatbirodalom és a hozzá csatlakozó haditengerészeti támaszpontok hálózatáról volt szó. A német hadicélokhoz tartozott ezen túlmenően a *szövetségesek* feletti közvetett uralom: „Mitteleuropa", a Balkán, az Ozmán-birodalom gazdasági-politikai ellenőrzése.[12]

A legfelsőbb hadvezetőség szélsőséges, annexionista álláspontját és a „különösképpen kedvezően alakuló helyzetre" alapozott elbizakodottságát jól tükrözte, hogy Hindenburg december 11-én a miniszterelnökhöz intézett levelében világosan leszögezte: a Belgiumra vonatkozó célkitűzések mérséklésében – vagyis a Berlinben, szeptember 13-án tartott koronatanács határozatával – immár nem értenek egyet, álláspontjuk erre nézve újólag az ezt megelőző: Belgium katonai ellenőrzése, a flandriai tengerpart birtokbavétele.[13]

December 23-án Ludendorff, a külügyminiszterhez intézett átiratában,

egy nagy afrikai gyarmatbirodalom szükségességét hangoztatta, „mely Afrikát átszelné, és tengerészeti támaszpontot biztosítana az Indiai- és Atlanti-óceán partján".[14]

Elbizakodottságról, szélsőséges igényekről tanúskodott a hadvezetőségnek a breszti béketárgyalásokkal kapcsolatos állásfoglalása is. A hadműveletek felújítását, a finn polgárháborúba való beavatkozást, a Baltikum, majd Ukrajna és a Kaukázus déli részének megszállását leginkább Hindenburg és Ludendorff követelte az óvatosabb polgári vezetőkkel szemben, annak ellenére, hogy ez jelentős katonai erők keleten való lekötését jelentette – a döntő időszakban, a nyugaton tervezett offenzíva megindulásának pillanatában. Ludendorff 1918. február 13-i, a homburgi tanácskozás részére készített feljegyzésében a keleten való beavatkozást a küszöbönálló offenzíva szempontjából előnyösnek és szükségesnek állította be, és a következőkkel indokolta: keletről nagyobb számban kell csapatokat nyugatra szállítani. A jelenlegi elgondolás szerint 37 hadosztály maradna vissza. Ez nagyon sok. Csapatokat nagyobb számban viszont csak akkor lesz lehetséges kivonni, ha beavatkozás vagy békekötés útján tiszta helyzetet sikerül teremteni. Ukrajna élelmiszerkészleteihez is csak úgy lehet hozzájutni. Ha nem cselekszünk, veszélyeztetjük Ausztria–Magyarország, valamint saját országunk ellátását.[15] Későbbi visszaemlékezéseiben és tanulmányaiban Ludendorff fenntartotta álláspontját, de kénytelen volt elismerni, hogy keleten tiszta helyzetet a beavatkozás ellenére sem sikerült teremteni, a kikényszerített béke csupán „fegyverszünet volt", továbbá, hogy a keleti fronton az egykori beadványban soknak jelzett 37 hadosztállyal szemben egyelőre 39 hadosztály maradt vissza, és az elszállításra kijelölt alakulatok március végén, a nagy offenzíva megindulásakor még mindig csak indulófélben voltak.[16]

A 14 kötetes német hadtörténet szerint: „a február 28. óta folyó ukrajnai hadműveletek jelentős erőket kötöttek le. E nélkül a keleti fronton lévő csapatoknak talán felével is ki lehetett volna jönni."[17]

Ami az ukrajnai élelmiszerkészleteket illeti, erről Groener, az ukrajnai német hadsereg vezérkari főnöke visszaemlékezéseiben többek közt a következőket írja: „Közelebbről nézve kiderült, hogy az ukrajnai gabonaraktár távolról sem volt annyira tele, mint ahogy feltételezték. A központi beszerző szerv jelentése szerint az Ukrajnából származó behozatal jelentéktelen volt."[18]

A Német Birodalmi Gyűlés által kiküldött vizsgálóbizottság elé terjesztett határozattervezet később (1924. április 15.) az alábbiakat állapította meg: „Amennyiben hátunkat Oroszországgal szemben teljesen szabaddá

tesszük, minden erőt nyugaton összpontosítunk, úgy offenzívánk kilátásai jóval kedvezőbbek lettek volna. A keleti fronton maradt lóállomány egy részével a német offenzívának például jóval nagyobb mozgékonyságot lehetett volna biztosítani."[19]

Az elbizakodottságot, a döntő támadás sikeréhez fűzött reményeket a tényleges erőviszonyok nem támasztották alá. A német hadvezetőség 1918 áprilisáig más frontszakaszokról – elsősorban keletről – 33 hadosztályt szállított nyugatra. A német hadsereg ezzel a nyugati fronton a hadosztályok számát tekintve első ízben múlta felül az ellenfél erejét – a létszámot tekintve azonban továbbra is alulmaradt az antanttal szemben.

Hivatalos adatok szerint 1918. március 21-én a nyugati fronton összevont német hadosztályok száma 200, a katonák létszáma 4 millió volt. Az antant ugyanekkor 176 hadosztállyal és 5 millió katonával rendelkezett.[20]

A német hadsereg ellátottsága a könnyűfegyvereket illetően kielégítő volt, és a tüzérség tűzereje is elégségesnek látszott. A repülőgépek száma azonban nem volt elegendő a légi fölény biztosításához. A legsúlyosabb negatívumot a szállítóeszközök hiánya jelentette. A lóállomány a háború során erősen megfogyatkozott, és ami rendelkezésre állt, az a takarmányhiány következtében aligha felelt meg egy nagy offenzíva követelményeinek. Rossz volt a helyzet a teherautókat illetően is. A meglévő gépjárművek az antant gépjárműállományának alig egynegyedét tették ki, és gumi-, valamint üzemanyaghiány következtében kevéssé voltak használhatók. Tankokkal a német hadsereg nem rendelkezett. Ezek jelentőségét a hadvezetőség nem ismerte fel, építésüket – tekintve, hogy az csak a búvárhajók rovására lett volna lehetséges – nem szorgalmazta. E fontos támadófegyver lebecsüléséből következett, hogy az illetékesek tankelhárító fegyverek készítésére sem fordítottak gondot. A hadvezetőség a légelhárítás fontosságáról is megfeledkezett. A légelhárító fegyverek tervezése és előállítása elmaradt a követelmények mögött.

A német és a vele szemben álló antanthaderő ellátottságát a tervezett támadás időpontjában (1918. március 21.) az alábbi adatok szemléltetik:

	Németek	Szövetségesek
Lövegek	14 000	18 500
Repülők	3 670	4 500
Teherautók	23 000	100 000
Tankok	10	800[21]

A német hadosztályok harcértéke a háború elhúzódásával mind mélyebbre süllyedt. A hadifoglyok növekvő száma az 1918. évi harcok során, a szökések növekvő száma a keleti frontról hozott alakulatoknál az átszállítás során, mely kilengésekkel, elvétve nyílt lázadással párosult, a harckészség hanyatlását mutatta. A megfogyatkozott hadosztályok feltöltésére behívott utánpótlás gyengén kiképzett, harctéri szolgálatra alig-alig alkalmas emberekből állt.

Egy Ludendorffhoz továbbított bizalmas feljegyzés 1917 októberében a Kölnben és a város környékén bujkáló katonaszökevények számát 30 000-re becsülte. A feljegyzés szerint: „a rendőrség tehetetlen, mert fél – életével játszik, aki ez ellen fellépni próbál".[22]

A bajor trónörökös 1917. november 11-i naplófeljegyzése szerint „két keletről érkező transzportból (porosz tartalék legénység) útközben a katonák tíz százaléka távozott önkényesen".[23]

A 14 kötetes hivatalos hadtörténet minderről összefoglalóan a következőket írja: „Az utánpótlás belső értéke visszaesett, mert ez jórészt olyan emberekből állt, akiket a hadigazdaság magas bérei elkényeztettek, akik eddig biztos helyen, a fronttól távol éltek, vagy akik a keleti front harctól jó ideje nem érintett lövészárkaiból jöttek. Egy részük rossz fizikai állapotban volt, más részüket, főképpen az Oroszországból hazatérő hadifoglyokat, az izgatás megmételyezte. A gyenge élelmezés által is szított elkeseredés, a rossz hangulat, a fáradtság, az önbizalom hiánya egyre inkább érezhetővé vált. A nyugatra szállított utánpótlásnál előfordult lázongások, a hadifoglyok nem várt magas száma az elhárító harcoknál mindezt már 1917 őszén világosan mutatta."[24]

A hátország hangulatát illetően intő jeladás volt a január végén kirobbant tömegsztrájk. A sztrájkmozgalom (1918. január 28–február 4.) mintegy 40 ipari központra terjedt ki. A sztrájkolók száma egyedül Berlinben félmillióra volt becsülhető.[25]

Az offenzíva előkészítését kísérő agitáció – hosszú évek lövészárokharcai után újra támadásba lendülni, döntő vereséget mérni az ellenfélre – a fronton álló hadsereg és a hátország hangulatát kétségkívül befolyásolni tudta. A remény, hogy a háború egy utolsó erőfeszítés eredményeként gyors győzelemmel végre befejezhető lesz, a harckészséget erősítette. E fellángolás azonban kétes értékű volt, hisz az így felszított hangulat – a várt siker elmaradása, a remények valóra nem válása esetén – könnyen ellenkező végletbe csaphatott át.

A nyugati hadszíntéren indítandó offenzíva – az erőviszonyok józan mér-

legelése alapján csak e következtetésre lehetett jutni – esélytelen, kilátástalan vállalkozás volt.

A nagyrabecsült német történész, Gerhard Ritter a világháborúval foglalkozó négykötetes munkájában, személyes élmények alapján, a következőket írja: „A hadsereg természetesen a vég nélküli lövészárok-háború befejezése után vágyódott, és azt remélte, lehetséges lesz még egyszer – mint 1915 nyarán Oroszországban –, az ellenséges állások áttörése után, az ellenséget a nyílt csatamezőn szétverni. A szerző, aki annak idején a döntő áttörésre kijelölt helyen, St. Quentinnél, a 18. hadsereg körzetében szolgált, nagyon jól emlékszik a bajtársak és a gyalogos zászlóalj legénységének ilyenféle hangulatára. De ugyanolyan jól a kételyekre is, amely őt és másokat is eltöltött, látva a tartalék siralmas felszerelését, a javításra szoruló szállítóeszközöket, a csontvázra fogyott lovakat, az elöregedett, rosszul kiképzett és lelkileg elhasznált legénységet. Lehetséges egy ilyen hadsereggel, gyors előrenyomulásban, a Somme menti harcok által letarolt területen, az ellenséges lövészárokrendszeren áttörni, egészen a tengerig előrehatolni, a francia–angol hadsereget egy totális győzelem keretében megsemmisíteni?"[26]

A marxista történészek az offenzíva tervét teljes joggal minősítik kalandorságnak, véletlen szerencsére spekuláló hazárdjátéknak.[27]

Ludendorff az offenzíva szükségességét egykorú feljegyzéseiben és későbbi írásaiban azzal indokolta, hogy „nem volt más kiút... támadni kellett".[28] A kényszerhelyzetre való hivatkozás Hindenburg emlékirataiban, a két háború között megjelent apologetikus hadtörténeti munkákban és egyes nyugatnémet történészek újabb keletű kiadványaiban is megtalálható.[29]

A támadásra mint egyedüli lehetőségre való hivatkozás helytállónak tűnhet, de *csak akkor*, ha a győzelem perspektívájából szemléljük a lehetőségeket. Egy megegyezésen vagy engedményeken, ha kell, messzemenő engedményeken alapuló béke célkitűzéséből kiinduló, egy ennek elérésére törekvő politika esetén nyilván más lehetőség is adódott volna.

Groener altábornagy, akit 1918 végén Ludendorff utódjává neveztek ki, visszaemlékezéseiben úgy véli, helyesebb lett volna egy megegyezéses békére irányt venni, nyugaton a defenzívát választani, Macedóniában és Észak-Olaszországban támadni. E támadáshoz lett volna elegendő erő, és a mellékhadszíntereken kezdeményezett offenzíva balsiker esetén sem járt volna katasztrofális következményekkel.[30] Taylor angol történész szerint a német hadsereg elég erős volt ahhoz, hogy sikerrel védekezzen. 1919-ben már az amerikaiak uralták volna a helyzetet. Ezzel adva lett volna

a lehetőség, hogy a megegyezéses békét – Wilson szellemében – kierőszakolják.[31]

Ludendorff azonban győzni akart. Nemcsak személyes becsvágyból, nemcsak azért, mert azonosult a német vezető körök világuralmi terveivel, szélsőséges annexionista irányzatával, hanem azért is, mert ez következett egész beállítottságából – nacionalista, soviniszta alapállásából. A nacionalizmustól elválaszthatatlan irracionalizmus szükségképpen vezetett a rendelkezésre álló erők túlbecsüléséhez, az ellenfél lebecsüléséhez – a sikerülni fog, mert sikerülni kell filozófiai érvényesüléséhez.

Ebből a beállítottságból fakadt, hogy Ludendorff és a vele azonos nézeteket valló hadvezetőség ellenérveket illetően megközelíthetetlen volt.

A liberális irányzat néhány képviselője február 11-én memorandumot juttatott hozzá. A memorandum szerzői a belső hangulatra, a januári sztrájkra hivatkozva mérsékletre intettek, és a támadás megkezdése előtt békekészséget hangoztató politikai offenzívát javasoltak. Úgy vélték, ahhoz, hogy a politikai offenzíva hatékony lehessen, le kell mondani Belgiumról, ilyen értelmű félreérthetetlen nyilatkozatot kell kiadni. A politikai offenzíva – akár a béketárgyalások megindulása, akár a háború folytatódása következne utána – mindenképpen előnyös lenne. A békekészség hangoztatása és bizonyítása az antantot gyengítené, Németország ellenálló erejét növelné, a rendszer belső helyzetét megszilárdítaná.[32]

Ludendorff válasza a beadványra az volt, hogy a jelen helyzetben („amennyiben arra törekszünk, hogy hazánk gazdaságilag erős legyen és biztonságban éljen") nem a háború és a béke között választhatunk. A kérdés az: védekezzünk, vagy támadjunk? E kérdést illetően nem nehéz dönteni: „Csak a cselekvés hozhat sikert." Mindig is a támadás volt a német harci módszere. Az offenzíva a német nép offenzívája, és ezért – ha Isten is úgy akarja – sikerülni fog.[33]

A memorandum elküldését követően a liberális irányzat vezetője, Miksa badeni herceg személyesen is felkereste Ludendorffot. A herceg kérdésére: adhat-e a tábornok biztosítékot az offenzíva sikerére nézve, a válasz úgy hangzott: „természetesen nem, de hinni kell a győzelemben". Arra a kérdésre: „Mi lesz, ha az offenzíva nem sikerül?" – a válasz rövid volt: „Ez esetben Németország tönkre fog menni."[34]

Ludendorff győzni akarása és a győzelembe vetett hite nem jelentette, hogy ne hangsúlyozta és ne hangoztatta volna a vállalt feladat nagyságát és nehézségeit. A február 13-i homburgi tanácskozásra készített feljegyzésében a nyugaton küszöbönálló harcot „minden eddigit felülmúló feladatként" jellemezte, és óva intett attól, hogy a tervezett offenzívát bárki

is a galíciai vagy az olaszországi támadó hadműveletekkel próbálja összehasonlítani. Feljegyzésében egyben arra is utalt, hogy nem egy ütközetről, hanem támadássorozatról van szó, mely egy helyütt kezdődik – másutt folytatódik és hosszan elhúzódik.[35]

Az elgondolás: ne egy csapással, hanem azok sorozatával, egész láncolatával törni meg az ellenség erejét, józan helyzetfelismerésnek tűnhetett. Egyben bölcs gondolatnak is, hisz ily módon, nem ragaszkodva határozott stratégiai elképzeléshez, a *taktikát a stratégia fölé helyezve* elkerülhetőnek látszott, hogy a meginduló és elakadó támadás reménytelen anyagcsatává fajuljon.

A Ludendorff által tervbe vett felőrlő támadássorozat azonban nem annyira józanságból és bölcsességből, mint inkább bizonytalanságból, tanácstalanságból fakadt.

Felőrlés, hosszan elnyúló támadássorozat, olyan körülmények között, amikor is az idő az ellenfelet segíti, és a harc elhúzódása nem a saját erőt, hanem a nagyobb tartalékkal, növekvő utánpótlással rendelkező ellenséget erősíti, kilátástalan, még véletlenek szerencsés összjátéka esetén is szükségképpen kudarcba torkolló elképzelés volt.

A szövetségesek az 1918-as esztendő kilátásait és lehetőségeit mérlegelve számba vették egyrészt az elmúlt év során elszenvedett veszteségeket, másrészt a német hadsereg átmeneti megerősödését. Ebből kiindulva úgy foglaltak állást, hogy a nyugati fronton mindaddig védekezésre szorítkoznak, míg az Egyesült Államokból érkező erősítés e taktika megváltoztatását lehetővé nem teszi. 1917 végén–1918 elején e felfogás tükröződött a katonák és a politikusok feljegyzéseiben, ez jutott érvényre a vezető szervek tanácskozásain.

A Legfelső Haditanács állandó képviselői (H. Wilson, Weygand, Cadorna) január folyamán sorra véve a lehetőségeket, Franciaországban védekezést, Törökországban támadást ajánlottak azzal, hogy a Közel-Keleten indítandó offenzíva nem gyengítheti a nyugati fronton összevont erőket.

A Versailles-ban ülésező Haditanács február 1-jén e javaslathoz hozzájárult. Ugyanakkor a szövetséges haderők közötti jobb együttműködés előmozdítása érdekében határozatot hozott egy szövetségközi központi tartalék felállításáról. A tartalék 31 (14 francia, 10 angol, 7 olasz) hadosztályból állt volna. Irányítására a vezérkari főnökökből közös végrehajtó testületet kívántak alakítani, melynek a francia vezérkari főnök, Foch tábornok lett volna az elnöke. E határozat azonban – a szövetségesek ellentétei következtében – egyelőre papíron maradt.[36]

Az antant defenzívát elhatározó döntése a nyugati fronton a német hadseregnek engedte át a kezdeményezést.

Miután az antant támadást nem indított, és egyelőre nem is szándékozott indítani, német részről nyugodtan, zavartalanul készülhettek a tervbe vett offenzívára.

A hadvezetőség mindent elkövetett a minél jobb felkészülés érdekében. Nem utolsósorban erre alapozta reményeit, úgy vélve, hogy az adott erőviszonyok mellett, a felkészülés mérve és minősége döntő jelentőségű lehet.

A támadásra és a mozgó háborúra alkalmasnak tartott hadosztályokat (az összlétszámot jelentő 240 hadosztályból 56-ot) már karácsonykor kivonták a frontvonalból.[37] E csapatok, az úgynevezett mobil hadosztályok a front mögött jó elhelyezésben és ellátásban részesültek, a legjobb felszerelést kapták, különleges – a támadó harc követelményeit szem előtt tartó – kiképzésben részesültek. A minőség javításának elve a keleti frontról hozott erősítésnél is érvényesült. Az átszállítást az idősebb korosztályok fiatalabbakkal való felcserélésével kötötték egybe. A támadás helyére összpontosították a légierőt; ugyanitt halmozták fel nagy mennyiségben az ellenséges gyalogság és tüzérség megbénítását célzó gázlövedékeket is.

A hadvezetőség a meglepetést, hogy a támadás az ellenséget váratlanul érje, és így helyi túlerő alakuljon ki, különösképpen fontosnak tartotta. A tüzérségnél ezért iktatták ki – új módszerek alkalmazásával – a belövést, mely hosszú időt vett igénybe, és ezért törekedtek arra, hogy a tüzérségi előkészítés, az előzetes belövés nélkül meginduló pergőtűz a lehető legrövidebb ideig tartson. A támadás végleges helyét és időpontját szigorúan titokban tartották, a tényleges csapatmozdulatokat éjjel hajtották végre, ugyanakkor más pontokon felvonulást, előkészületeket színleltek az ellenség félrevezetésére.

Március 21-én, a több hónapon át tartó felkészülés eredményeként St. Quentintől kétoldalt, a Croisilles és La Fère közt fekvő mintegy 75 kilométeres frontszakaszon, elszabadult a pokol. Kora hajnalban, 4.40-kor megkezdődött az ellenséges állások elgázosítása. 5.40-kor a német ágyúk a gyalogság által elfoglalandó célpontokra zúdították lövedékeiket. 7.10-kor a pergőtűzhöz aknavetők csatlakoztak. 9.45-kor mozgásba jött a tüzérségi tűzhenger, mely 5–10 perces időközökben 200–400 méterrel haladt előre. A zárótűz fedezete alatt a támadásra sorakozott rohamosztagok betörtek az ellenség első védelmi vonalába.

A német hadvezetőség a Mihály fedőnévvel jelölt támadásra a viszonylag szűk frontszakaszon 76 hadosztályt, 6608 löveget, 3534 aknavetőt

és 1070 repülőgépet vont össze.[38] Ez a hadosztályok számát tekintve több mint kétszeres túlerőt jelentett, mert a szemben álló brit haderő – az 1., 3. és 5. brit hadsereg – a támadás pillanatában csupán 34 1/3 hadosztályból állt.[39]

A nagy támadás látszat szerint sikerrel járt – a német hadsereg átlagosan 40–50 km-re nyomult előre, 90 000 hadifoglyot ejtett, 1300 ágyút zsákmányolt[40] –, de átütő eredményt nem ért el, a stratégiai céltól (a brit és a francia haderőt kettévágni, az angolokat a tengerbe szorítani) messze elmaradt. A támadás eredményeként egy védekezésre alkalmatlan, a frontvonalat 80-ról 150 kilométerre hosszabbító kiugrás keletkezett, mely a német hadsereg helyzetét semmivel sem javította. A német véráldozat felülmúlta az antantnak okozott veszteséget (230 000 – 210 000-rel szemben).[41] Ez súlyosan éreztette hatását, mert az antant az amerikaiak beérkezésével veszteségeit pótolni tudta, a német hátország viszont tartalékkal nem rendelkezett. A támadás végül még egy további, a németek szempontjából nem lebecsülendő negatívummal járt. A német offenzíva hatása alatt, annak következményeként megvalósult a szövetséges haderők eddig megvalósíthatatlannak ítélt közös főparancsnoksága. Az angol katonai vezetők, jól látva, hogy a támadás éle ellenük irányul, március 21-e után már nem ellenezték, inkább sürgették, hogy francia vezetéssel a közös főparancsnokság létrejöjjön. Úgy vélték, a francia főparancsnok személye biztosítani fogja, hogy a francia tartalékok a további harcok során a támadás súlyát elsősorban viselő angol expedíciós hadsereg segítségére siessenek. Miután az angolok a francia főparancsnokot, Pétaint pesszimista beállítottsága miatt e tisztségre alkalmatlannak ítélték, a Doullens-ban március 26-án tartott tanácskozás a francia vezérkari főnök a „nem hátrálunk" elvét valló Foch tábornok mellett döntött. Az erről szóló határozat fogalmazványa Focht csupán az Amiens körüli harcok koordinálására kívánta kijelölni, a végleges szöveg azonban már úgy szólt, hogy hatásköre a nyugati front egész területére kiterjed.[42]

A Beauvais-ban április 3-án tartott értekezlet Foch hatáskörét még inkább kiterjesztette.[43]

A St. Quentintől kétoldalt indított támadás elakadása után a német hadvezetőség Flandriában próbálta az offenzívát tovább folytatni. E hadművelet, melynek fedőneve az eredeti George-ról időközben a szerényebb Georgette-re módosult, április 9-én Armentières-nél vette kezdetét. Az Iser és a La Bassée-csatorna közötti 50 kilométeres frontszakaszon a bajor trónörökös hadseregcsoportjához tartozó 6. és 4. német hadsereg vonult fel: 29 hadosztály, 1700 löveg, 429 repülőgép. A támadás, mely azzal a cél-

lal indult, hogy a flandriai angol haderőt szétverje, elérje a csatornapartot és elfoglalja az ott lévő kikötőket, eleinte – ahogy ez március 21-én is történt – sikeresnek bizonyult. A német előretörés azonban a nehéz terepviszonyok és az utánpótlás elmaradása következtében mennél messzebbre jutott, annál inkább veszített erejéből, és az ellenséges tartalékok beérkezése után – Foch angol hadosztályok mellett 12 francia hadosztályt is e frontszakaszra irányított – végképp elakadt.

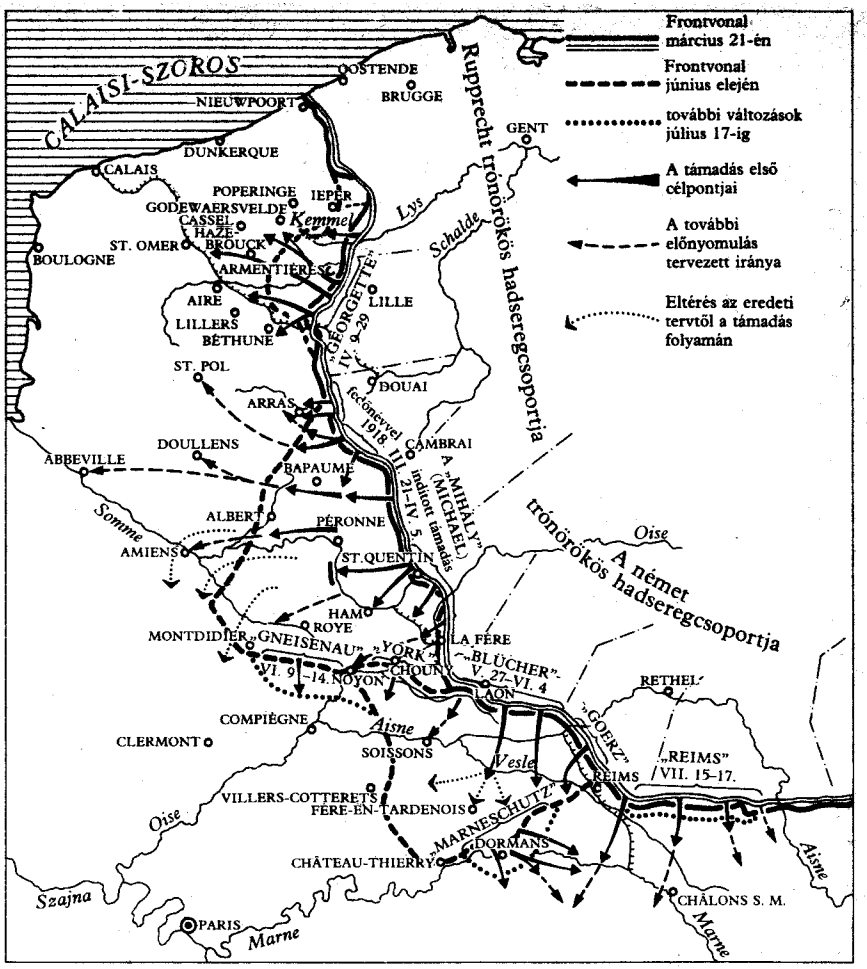
Az offenzívát felélénkíteni, a holtpontról kimozdítani a Kemel elleni április 25-i támadás sem tudta. Az ellenállás fontos gócpontját jelentő hegység megrohanása győzelemmel zárult, de a látványos siker egyben a csata befejezését is jelentette.

A flandriai támadás mérlege: újabb – átlagosan 15–20 km mélységű – nehezen védhető kiszögellés, 86 000 halott és sebesült a németeknél, 100 000 főt meghaladó veszteség a szövetségeseknél.[44]

A német hadvezetőség a flandriai offenzívát – bár a várt siker elmaradt – folytatni kívánta, az elakadást átmenetinek tekintette. Ugyanakkor úgy vélte, addig is, amíg erre sor kerülhet, másutt kell támadnia, hogy a tartalékokat innen, a fő csapás irányából, elvonják. Így került sor május 27-e és június 4-e között a Blücher, Goerz és York fedőnevekkel ellátott hadműveletre a front déli szakaszán, a Reims és Noyon által határolt térségben.

A főparancsnokság a hatvan kilométer hosszúságú arcvonalon 35 hadosztályt és erős tüzérséget (5623 löveg) vont össze.[45] A támadás meglepő sikerrel járt, mert az ellenséget váratlanul érte. A francia hadvezetőség a flandriai támadás megindulása után magáévá tette az angolok véleményét – amit eleinte vonakodott elfogadni –, hogy a német offenzíva a brit expedíciós hadsereg ellen irányul, annak szétverését, tengerbe szorítását célozza. A tartalék jó részét a flandriai csata idején és azt követően nyugatra irányították, ebből következően délen, különösképpen a német támadás vonalába eső szakaszon, gyengébb erőkkel rendelkeztek. Az itt álló 6. francia hadsereg, a mögöttes alakulatokat is beleértve, csupán 16, zömmel gyenge harcértékű hadosztályból állt. Az ide irányított angol hadtestet kifejezetten pihenés céljából küldték a nyugodtnak vélt frontszakaszra. A francia tüzérség az ágyúk számát tekintve a vele szemben felvonult ütegek 1/4-ét sem érte el.

A csupán elterelő hadmozdulatnak szánt német támadás, a vázolt körülmények között, eredménnyel járt. A Chemin des Dames[46] ellen rohamra indult gyalogság alig talált ellenállásra. A német hadosztályok május 27-én és 28-án olyan gyorsan nyomultak előre, hogy az menetteljesítménynek is

. *A német hadsereg támadása a nyugati fronton*

jelentős lett volna. A támadás középponjában álló 22. francia és 50. brit hadosztály – Foch visszaemlékezése szerint – egyszerűen elmerült a támadók áradatában.[47] Az előretörő csapatok az offenzíva tulajdonképpeni célját, az Aisne és Vesle folyókat egy nap alatt elérték, 28-án benyomultak Soissons-ba.

Az offenzíva sikere a német hadvezetőséget is meglepte. Ludendorff – híven az eddigi gyakorlathoz – némi habozás után módosította az eredeti elgondolást, az előnyomulás folytatására adott parancsot, és nagy

eredményt remélve tartalékokat irányított az áttörés színhelyére. A német hadosztályok május 30-án a Marne-hoz érkeztek, és birtokukba vették Château-Thierry és Dormans közt a folyó nyugati partját.

A német előretörés hírére Párizsban – mely ekkor alig 70 kilométerre feküdt a frontvonaltól – kiürítésről, a kormány és a közhivatalok távozásáról tanácskoztak. A Kamarában felvetették a felelősség kérdését – egyesek Foch fejét követelték.[48] De erre nem került sor. A francia hadvezetőség magához térve mozgósította a rendelkezésre álló erőket, és a beérkező tartalékokat a szárnyakon összpontosította. Úgy gondolták, amennyiben a német támadás itt elakad, az előnyomulás a középső frontszakaszon sem folytatható. Ez így is történt. A németek erejéből nem futotta a támadás kiszélesítésére, a bal szárnyon Reims, a jobb szárnyon Villers-Cotterets a francia hadsereg birtokában maradt, és ezzel a csata sorsa is eldőlt. A legsikeresebb német támadás június 4-én befejeződött. A végeredmény nem különbözött az eddigiektől: új kiszögellés, mély előreugró zsák, feltöltve, vasút hiányában, nehezen ellátható hadosztályokkal. Ludendorff a kedvezőtlen frontvonalat június 9-én új hadművelettel próbálta kiegyenesíteni. De az új támadás, melyet Gnesienau fedőnévvel Montdidier és Noyon között készítettek elő, kudarcba fulladt. Az offenzíva kibontakozni sem tudott.

A Chemin des Dames-nál indított támadás nem vont el szövetséges erőket Flandriából – mint ahogy remélték –, ugyanakkor elhasználta a német tartalékok egy részét anélkül, hogy döntő, átütő sikerré fejlődött volna. Ilyen körülmények között a német hadvezetőség, korainak ítélve a flandriai offenzíva folytatását, új, déli irányú támadás mellett döntött. Úgy vélték, ezzel a frontvonal egyrészt javítható lesz, másrészt egy újabb déli irányú offenzívával a francia hadvezetőséget mégiscsak rákényszerítik a Flandriában lévő tartalékok átszállítására. Az új csapást Reimstől kétoldalt készítették elő. Mély, kettős átkarolásra gondoltak, melynek során a 7. hadsereg nyugat felől a Marne két oldalán Epernay, az 1. és 3. hadsereg kelet felől a Vesle (Châlons-sur-Marne) irányába fog előretörni.

A német hadsereg utolsó – július 15-én meginduló – offenzívája, ellentétben a korábbi kísérletekkel, taktikai szempontból is kudarcnak bizonyult.

A 7. hadsereg alakulatai Reimstől délnyugatra, Dormans-nál átkeltek ugyan a Marne déli partjára és ezt követően némileg előre is nyomultak, de Reimstől keletre az 1. és 3. hadsereg nem jutott túl az ellenség első, előre kiürített állásain. A helyzet itt reménytelenné vált. Ludendorff e frontszakaszon már 17-én az offenzíva beszüntetésére adott parancsot,

majd ezt követően a 7. hadsereget is az eredeti állásokba való visszatérésére utasította.

Mielőtt azonban erre az elrendelt visszavonulásra sor került volna, megindult az antant jól előkészített ellentámadása a Reims ellen felvonult német hadsereg fedetlenül hagyott jobb szárnya ellen.

A 10. és 6. francia hadsereg támadása az Aisne és a Marne között július 18-án hajnali 4.35-kor vette kezdetét a Nouvrontól Belleau-ig terjedő mintegy 40 kilométeres frontszakaszon.

Az antant e térségben – leginkább a Villers-Cotterets körüli erdőben – 26 hadosztályt, 400 tankot, 2133 löveget, 1100 repülőgépet vont össze.[49]

Az offenzíva sikerét e jelentős túlerő és az új típusú tankok *tömeges* bevetése biztosította. A Renault gyárban előállított könnyű harckocsik 8 kilométeres sebességgel, akkori mértékkel mérve viszonylag gyorsan haladtak, és jól alkalmazkodtak a terepviszonyokhoz. A tankgyártás újdonsága, a „francia megoldás" az addigi nehézkes, behemót típusoknál használhatóbbnak bizonyult; a mozgékony kétszemélyes harckocsik tömeges alkalmazása olyan új támadófegyvert jelentett, amellyel szemben a felkészületlen német hadsereg sehogy sem boldogult.

A tankok rövid tüzérségi előkészítés után egyszerűen áthaladtak a gyengén kiépített német állásokon, és a meglepett alakulatok hátába kerülve bomlást, pánikot idéztek elő. A páncélosok mögött kisebb csoportokban, csatarepülőktől kísérve nyomult előre a francia gyalogság. Néhány órával a támadás megindulása után a francia hadsereg Villers-Cotteretstől északnyugatra, Soisson irányába mélyen előtört, a németek menekültek, és tömegesen tették le a fegyvert. A hadifoglyok száma a támadás első napján 10 000-re volt becsülhető.[50]

A főparancsnokság még aznap leállította a Flandriába irányított szállítmányokat, és 4 hadosztályt a megingott frontszakasz védelmére irányított.

A német tartalékok tömeges bevetése a francia előnyomulást lelassította, de nem tudta megakadályozni az utánpótlást biztosító vonalak elvágását. A Marne-től északra álló hadosztályok visszavonása elkerülhetetlenné vált.

Az ezt elismerő parancs kiadását Ludendorff presztízsokokból, amíg csak lehetett, ellenezte és halogatta, de más lehetőség híján végül mégiscsak megszületett a döntés: hídfőállásokat kiépíteni, visszavonulni az Aisne és Vesle folyók mögé.

A német hadsereg visszavonulása július 26-án kezdődött és augusztus 3-án fejeződött be. E hadmozdulat azt jelentette, hogy e frontszakaszon

– egynéhány sávtól eltekintve – feladták mindazt, amit a májusi sikeres előretörés során elfoglaltak.

A július 15-ét követő események a német hadsereg súlyos vereségét jelentették. A vereség nem a frontvonal kiegyenesítéséből, a területfeladásból fakadt, ez végső soron előnyös volt, hanem abból, hogy e vereséggel a kezdeményezés kicsúszott a német hadvezetés kezéből.

Az antant július 18-i ellentámadása fordulatot jelentett a háború menetében.

Amikor Fochtól – akit a „2. marne-i csata" sikeres megvívásáért augusztus 7-én marsallá léptették elő – később megkérdezték: mikor vált világossá, hogy a háború, ellentétben az addigi általánosan elfogadott véleménnyel, már 1918-ban befejezhető lesz, a főparancsnok a feltett kérdés kapcsán egyértelműen a július végi napokra utalt: ekkor, abban a helyzetben, a német hadsereg megingását látva „merült fel bennem először, akkor csillant fel hirtelen a győzelem közeli lehetősége".[51]

Ami a német hadvezetőséget illeti, a főparancsnokság a július 15-i offenzíva kudarcát tagadni próbálta, és a július 18-i vereség tényét sem kívánta tudomásul venni.

Ludendorff – augusztus 3-án a császár mellé beosztott vezérkari tiszt kérdésére: sor kerül-e a front nagyon is indokolt kiegyenesítésére, előkészítheti-e erre az uralkodót? – az első szállásmester határozott nemmel válaszolt. „Védekezni? ... Folytatjuk a támadást, amint a csapatok némileg kipihenték magukat."[52]

Az antant nem adott időt a pihenésre. Foch számára július 18-a után világos volt, a siker titka éppen abban áll: nem engedni lélegzethez jutni a németeket, lehetetlenné tenni, hogy hadosztályaikat felfrissítsék, arcvonalukat átrendezzék. A haditerv, melyet július 24-én a szövetséges haderők főparancsnokai elé terjesztett, ennek megfelelően támadássorozatot, gyors, egymást követő hadmozdulatokat javasolt, azzal a céllal, hogy biztosítsák a front ellátása szempontjából jelentős vasútvonalakat (Párizs–Avrincourt, Párizs–Amiens), biztosítsák az északi frontszakaszon a veszélyeztetett bányákat és az angol hadsereg hátvédjét jelentő nagy fontosságú kikötőket (Dunkerque, Calais). A hadműveletek alakulásától függően – amennyiben e részleges célokat sikerül elérni – a haditerv nyár végére, ősz elejére egy nagyobb szabású támadás megindítását is napirendre tűzte.[53]

A szövetséges haderő az első csapást – a vázolt haditerv értelmében –, a Párizs–Amiens közötti vasút biztosítása céljából, Amiens-től nyugatra, a Somme és Avre folyók között mérte a németekre. Az antant e frontsza-

kaszon a 4. angol és az 1. francia hadsereg keretében 23 gyaloghadosztályt, 3 lovas hadosztályt, 3048 ágyút, 1900 repülőt és 546 harckocsit vont össze. Ez a szemben álló német csapatok ellenében a gyalogságot tekintve kétszeres, az ágyúk számát illetően négyszeres, a repülőgépeket egybevetve tizennyolcszoros túlerőt biztosított. Miután tankokkal a német hadsereg továbbra sem rendelkezett, a harckocsik tömeges bevetése az Amiensnél indított támadás során is döntő jelentőségű volt.

Az augusztus 8-án elindított roham hasonlóan zajlott le, mint a július 18-i előretörés. A mesterséges köd védelme alatt, rövid tüzérségi előkészítés után megjelenő páncélosokkal szemben a létszámukat és minőségüket tekintve egyaránt gyenge német hadosztályok tehetetlennek bizonyultak. A tankok – ezúttal nem francia, hanem tökéletesített, új típusú angol harckocsik – mélyen behatoltak a gyengén kiépített német állások mögé. A frontvonalban álló alakulatok, meglepve és magukra maradva, szinte ellenállás nélkül kapituláltak, tömegesen tették le a fegyvert a páncélosok mögött felfejlődő gyalogság és lovasság előtt. A szövetségesek a 28 kilométer szélességű frontszakaszon egyetlen nap alatt 15 kilométert haladtak előre. A hadifoglyok száma 13 000, a zsákmányolt lövegek száma 300 volt.

A Chaulnes és Roye irányába előretörő angol és francia hadosztályokat a német hadvezetőség csak jelentős számú – jórészt nagy sietve teherautókon a helyszínre szállított – tartalék bevetésével tudta augusztus 12-re, több napon át tartó visszavonulás után, úgy-ahogy megállítani.

Az augusztus 8-i, Ludendorff által később fekete napként számon tartott vereség jelentősége nem a március 21-i támadás során elfoglalt terület egy részének feladásában rejlett, hanem abban, hogy a vereség kapcsán nyilvánvaló lett a német hadsereg harckészségének hanyatlása.

A frontvonalban álló hadosztályok csődöt mondtak. Ludendorff visszaemlékezéseiben a következőket írja:

„A harctérre kiküldött vezérkari tiszt az augusztus 8-i offenzíva által elsősorban érintett hadosztályok állapotát oly módon jellemezte, hogy az mélyen érintett. Hadosztályparancsnokokat és tiszteket hívtam a frontról Avesnes-be, hogy megbeszéljem velük a történteket. Értesültem ragyogó vitézi tettekről, de olyan jelenségekről is, melyeket – nyíltan meg kell mondanom – a német hadseregben mind ez ideig lehetetlennek tartottam: hogy adták meg magukat katonáink egyes lovasoknak, zárt egységek a tankoknak! Egy friss, bátran támadásba induló hadosztályt a visszaözönlők »sztrájktörők«, »háborúmeghosszabbítók« kiáltásokkal fogadtak. Szavak, melyekkel még találkozunk. A tisztek befolyása nem egy helyütt a semmi-

vel volt egyenlő; tehetetlenül szemlélték, hogy az áradat őket is elragadja."[54]

Azt, hogy a német hadsereg harckészségét illetően nincs minden rendben, sok minden már a nagy offenzívát megelőzően világosan mutatta. A hadifoglyok és szökevények növekvő számára, a kilengésekre, a lázongás, sőt a nyílt lázadás eseteire, a hátország hangulatára már utaltam. Mindez – a kezdeti lelkesedés ellenére – érvényes volt a támadás megindulását követő időszakra is, sőt a bomlásra utaló tünetek ekkor, új körülmények és adottságok között nem egy vonatkozásban új jelenségekkel színeződtek.

Egy, a háborút követően megjelent, feltűnést keltő kiadvány – dr. Hans Schmidt egykori zászlóaljparancsnok könyve – a március 21-i és az azt követő támadások elakadását annak tulajdonította, hogy a kiéhezett katonák előnyomulásuk során nagy mennyiségű élelmiszer és még nagyobb mennyiségű ital birtokába jutottak. A gyalogság lerészegedve a támadás azonnali folytatását megtagadta – a döntő pillanatban hasznavehetetlennek bizonyult. Féktelen italozásra és azt követő kilengésekre került sor március 25-én Albert-nál, április 14-én Armentieres-nél, május 27–28-án a déli irányú nagy áttörést követően.[55]

Az alkoholizmus jelentőségét, szerepét a vereségben az apologetikus beállítottságú hivatalos és félhivatalos német hadtörténetírás többnyire kétségbe vonja.[56]

Bárkinek legyen is igaza e vitában, annyi bizonyos, hogy a senki által nem tagadott részegeskedés – akár döntő jelentőségű volt, akár nem – jól jellemezte, híven tükrözte a német hadsereg helyzetét és hangulatát. A katonák józan állapotban még engedelmeskedtek, a beléjük nevelt fegyelem még úgy-ahogy összetartotta őket, de az alkohol hatására az elfojtott vágyak ellenállhatatlan erővel törtek a felszínre, szabad utat kapott a negáció, felülkerekedett a háborúellenesség, az évek óta tartó értelmetlen, népnyomorító öldöklással való ösztönös szembefordulás.

A német hadvezetőség a hadsereg tényleges, kevés jóval biztató hangulatáról érkező híreknek eleinte – tekintettel arra, hogy azok terveit és feltételezéseit keresztezték – nem tulajdonított jelentőséget.

A főhadiszálláson a tavaszi hónapokban vagy tagadták az idevágó jelentések helytállóságát, vagy ha nem, úgy vonakodtak azokból messzebbmenő következtetéseket levonni.

Hindenburg és Ludendorff nézeteit jól rögzítik a flandriai fronton vezérkari főnökként tevékenykedő Albrecht Thaer naplófeljegyzései.[57] Thaer, akit április végén a főhadiszállásra osztottak be szolgálattételre, új

beosztását megérkezése után azonnal arra kívánta felhasználni, hogy a legfőbb vezetőket a fronton szerzett kedvezőtlen benyomásairól őszintén tájékoztassa.

Thaer testközelből érzékelte a felcsigázott, de be nem teljesült remények visszahatásaként jelentkező apátiát, a beígért győzelem elmaradása felett érzett csalódottságot. A gyalogságnál a veszteségek láttán pánikhangulatot észlelt, a tüzérségnél gyenge teljesítményt és italozást. Tudta, hogy az elmaradók és bujkálók száma növekedőben van, és azzal is tisztában volt, hogy ezen a szigorú megtorló rendszabályok önmagukban nem segítenek. „Arról kellett meggyőződnöm – jegyezte fel naplójában –, hogy a csapatok egy nagy csalódás depressziója alatt állnak... Úgy érzik, tovább kell harcolni, így fog ez tovább menni, egyik offenzíva követi a másikat, hazatérés szóba se jöhet. Ez a lényege annak, ami mindenütt hallható. A bátrak nagyon komolyak, a gyengébbeknél a helyzet súlyos: pánik a gyalogságnál új nagy veszteségek hírére, gyenge teljesítmény a tüzérségnél, ahol egyes esetekben – úgy tűnik – az ital kerül előtérbe. Növekvő, általánossá váló bujkálás. Elöljáróként szigorúan fellépek, de ez inkább csak tüneti kezelés, nem ér a baj gyökeréhez."[58]

Hindenburg a május 1-jén kihallgatásra jelentkező Thaer beszámolóját végighallgatva kijelentette, hogy a hozzá beérkező és a front egészére vonatkozó napijelentések szerint a katonák hangulata „nálunk igen jó, majdnem hogy kitűnő, az ellenségnél viszont annál rosszabb". A kilátásokat illetően az oroszországi eseményekre hivatkozott: „Ott sem ment a dolog egyszerre, de a kolosszus végül is összeomlott." Így lesz ez a nyugati hadszíntéren is. Még öt hónap van a tél beálltáig, addig „egyszer itt támadunk, egyszer ott támadunk, itt támadunk, ott támadunk..." A tábornagy közben – Thaer leírása szerint – taktusban hol a jobb, hol a bal öklét emelte támadó mozdulatra.[59]

Ugyanaznap Ludendorff is fogadta új beosztottját. Ő nem vonta kétségbe Thaer állításait, de aggályait azzal söpörte félre, hogy mást nem tehetnek, tehát ki kell tartani az eddig követett stratégia mellett. Az első szállásmester a felelősséget a helyzet rosszabbodásáért, a fegyelem lazulásáért ugyanakkor a parancsnokra hárította:

„Amennyiben a csapatoknál a helyzet rosszabbodik, ha a fegyelem lazul, úgy ez a ti bűnötök, bűne minden frontparancsnokságnak, mely elmulasztja az erélyes fellépést. Hogy volt másképpen lehetséges, hogy egész hadosztályok a zsákmányolt készletekből torkig zabálták és hullarészegre itták magukat, ahelyett hogy az annyira szükséges előnyomulást

folytatták volna. Hisz ez az oka, hogy a márciusi nagy támadás és most Georgette nem jutottak messzebbre."[60]

Az augusztus 8-i katasztrófa után Ludendorff kénytelen volt feladni korábbi, az offenzíva mindenáron való folytatását valló, a „nincs más kiútra" hivatkozó álláspontját. Augusztus 11-én, a főhadiszállásra érkező uralkodó előtt beismerte a vereséget, utalt a harckészség hanyatlására, elszánt védekezést javasolt („egy talpalatnyi földet sem fogunk harc nélkül feladni").[61]

A császár közbevetésére: nem követeltek-e a lehetségesnél többet a csapatoktól? – Ludendorff nemleges választ adott.[62]

Vagyis nem a világuralmi elképzelésekben és az annak alárendelt hadászati terv irrealitásában, a saját erő túlbecsülésében és az ellenség erejének lebecsülésében, hanem a végrehajtásban rejlett a bajok oka és forrása.

Ludendorff, elismerve a vereséget, a felelősséget továbbra is a katonákra, az alsóbb vezetésre, majd egyre nagyobb hangsúllyal a hátországra és a vele egyet nem értő politikusokra hárította.[63]

Önmentő gondolatmenetében a későbbi, a „tőrdöfésről" gyártott nézetek főbb elemei már együtt voltak; a Dolchstoss-legenda magva megtalálható.

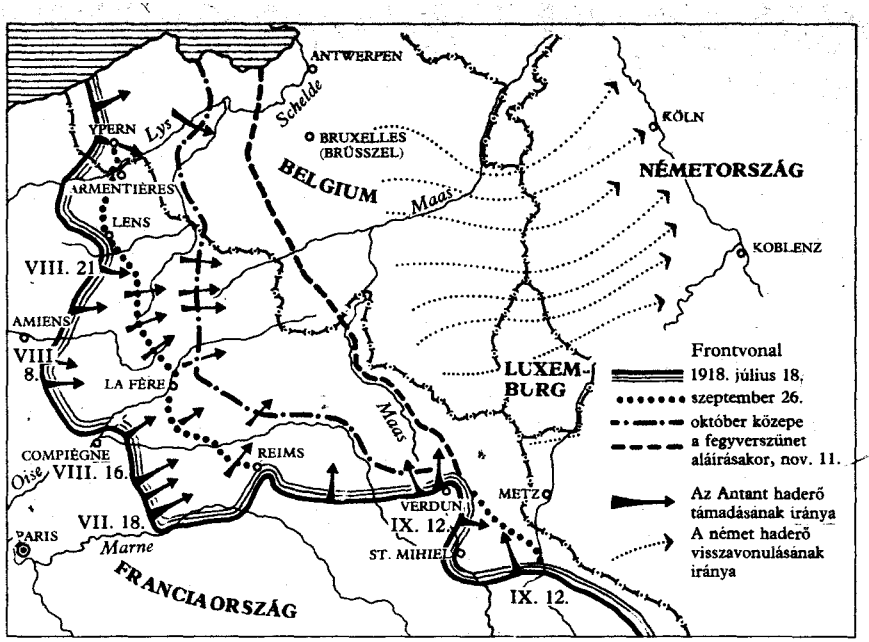
A császár véleményét az elhangzottak alapján abban összegezte, hogy nincs mit tenni: „Eljutottunk teljesítőképességünk határához. A háborút be kell fejezni."[64]

A további teendőkre nézve, néhány nap múlva (augusztus 13-án) értekezlet ült össze a miniszterelnök és a külügyminiszter bevonásával. A Spában tartott konferencián – az antant támadása közben elakadt – Ludendorff szubjektivista beállítottságából következően újra rózsásabbnak látta a helyzetet, mint amilyen az valójában volt.

A konferencia jegyzőkönyvében módosította a Hindenburg beszámolójáról szóló részt. Az eredeti szöveg – *„a tábornagy reméli, hogy mindezek ellenére sikerülni fog* francia földön megállni, és ezáltal akaratunkat az ellenségre végül is rákényszeríteni" – Ludendorff javítása után a következőképpen hangzott: *„a tábornagy kijelenti, hogy sikerülni fog* francia földön megállni, és ezáltal akaratunkat az ellenségre végül is rákényszeríteni."[65]

Foch az augusztus 8-i támadás vártnál jobb kimeneteléről értesülve azonnal az offenzíva gyors folytatását sürgette, nehogy a bomlás jeleit mutató, megingott német hadsereg, sorait rendezve, a védekezésre felkészülhessen.

Miután az augusztus 8-i áttörést követően a német ellenállás a középső

A német hadsereg visszavonulása

szakaszon – Chaulnes és Roye között – szilárdnak bizonyult, az antant augusztus második felében a szárnyak felől, a 3. brit és a 10. francia hadsereg vonalán indult rohamra. A franciák Lassigny és Noyon, az angolok Croisilles és Baupaume irányába törtek előre.

A szárnyak behajlása a német hadsereget a középső frontszakasz kiürítésére kényszerítette. Szeptember 2-án a hadvezetőség elrendelte a visszavonulást az eredeti kiinduló állásokhoz, az ún. Siegfried-vonalhoz.[66]

E hadmozdulat és a július 18-a óta tartó szakadatlan hátrálás következtében a németek feladták mindazt, amit a nagy offenzíva során elértek. A front egész hosszában kivonultak a tavasszal elfoglalt területekről.

A Siegfried-vonal elérése után Foch a német védelem szétfúzása érdekében a front keleti szárnyán, a Verdun közelében fekvő St. Mihiel-i kiszögellésnél kezdeményezett újabb támadást. Bár a front e Verdunt fenyegető kiszögellése a védekezésre való áttéréssel jelentőségét elvesztette, a német hadvezetőség a kiürítést – presztízsokokból – halogatta. Szeptember 12-én a nehezen védhető frontszakasz ellen támadásra induló 2. amerikai hadsereg így könnyű győzelmet aratott. A németeket, azon felül, hogy visszavonulni kényszerültek, emberéletben és hadianyagban is súlyos

veszteség érte. A kiszögellést védő 7. hadosztály jórészt megsemmisült vagy fogságba esett.[67]

Alig két héttel az augusztus végi–szeptember eleji csatározások befejeződése után megindult az antant általános támadása, kisebb-nagyobb kihagyásokkal, a front egész hosszában.

Szeptember 26-án az 1. amerikai és a 4. francia hadsereg a Maas folyótól nyugatra, Mézières irányában indított támadást, hogy az ettől nyugatra fekvő, erősen kiépített német állások hátába kerülve azok utánpótlási vonalát elvágja.

Szeptember 27-én az 1. és 3. brit hadsereg tört előre, ezúttal Cambrai irányába.

Szeptember 28-án a belga hadsereg és a 2. brit hadsereg, francia lovassággal és gyalogsággal megerősítve Flandriában indult rohamra, a tenger és a Lys folyó között.

Szeptember 29-én a 3. brit hadseregtől délre elhelyezkedő 4. brit hadsereg és az 1. francia hadsereg csatlakozott a Cambrai-nál indított offenzívához. Az angol és francia csapatok ez újabb támadása St. Quentintől északra és délre bontakozott ki.

Az antant szeptember végi nagyszabású támadásának megindulásával a háború végső befejező szakaszához érkezett.

A német hadsereg augusztus–szeptember folyamán közel félmillió embert és csaknem 4000 löveget veszített, az eltűntek száma meghaladta a negyedmilliót. A hivatalos német hadtörténet szerint ez utóbbi számadat különösen elgondolkoztató volt, mert az ellenség hadijelentéseiben a hadifoglyok számáról közölt adatok az eltűnt katonák számával lényegében megegyeztek, és sokszorosan felülmúlták a megelőző hónapok közléseit.

A halottak, sebesültek és eltűntek együttes száma, a március 21-től szeptember végéig terjedő időszakban, közel járt a másfél millióhoz.[68]

JEGYZETEK

[1] Abris, 183–201., 310–311. o.

[2] Abris, 199. o.

[3] A német búvárhajók fellépése eleinte sikerrel járt. 1917 végére az elsüllyesztett hajók száma és űrtartalma azonban már erősen visszaesett, az utolsó évnegyedben feleannyi volt, mint április és július között. Az antant a búvárhajók elleni védekezés módszerét mindinkább tökéletesítette. Az ún. konvojrendszer bevezetésével (hajók csoportos indítása hadihajók fedezete mellett) a kereskedelmi hajók elleni támadás mind nehezebbé vált. Az újonnan épített hajók űrtartalma – hozzávéve a semleges országok lefoglalt hajóit

és az újra üzembe állított régi hajókat – végső soron felülmúlta az elsüllyedt hajók űrtartalmát. (Abris, 203. o.)
[4] Hindenburg, 228–234., 311–312. o.; Ludendorff, Kriegserinnerungen, 435. o.
[5] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 52–53. o.; UDZ, III. köt. 101–103. o. A tanácskozáson Kuhl, a Rupprecht (bajor trónörökös) vezette hadseregcsoport vezérkari főnöke, Flandriában indítandó támadást javasolt. Wetzell őrnagynak – az operatív osztály vezetőjének és Schulenburg grófnak, a Vilmos (német trónörökös) hadseregcsoport vezérkari főnökének terve egy Verdunnél indítandó támadásra, az ott levő francia haderő körülzárására irányult.
[6] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 68. o.; Fischer 827. o.
[7] UDZ, VII. köt. 271. o.
[8] UDZ, III. köt. 115–116. o.; Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 74–79. o.
[9] Hindenburg a császárhoz 1917. január 7. UDZ, II. köt. 124. o. („Um uns die politische und wirtschaftliche Weltstellung zu sichern, deren wir bedürfen, müssen wir die Westmächte schlagen. Dazu haben Euer Majestät die Angriffschlacht im Westen befohlen Ich bin der festen Überzeugung, dass die von uns vertretene [Anschauungen] zur Stärkung der Monarchie und zur erweiterten Machtstellung Deutschlands führt...")
[10] Hertling Hindenburghoz 1918. január 7. UDZ, 2. köt. 128–129. o. („Wenn also mit Gottes gnädiger Hilfe die in Aussicht genommene neue Offensive unter Euer Exzellenz bewährter Führung gestützt auf den Heldenmut und Siegeswillen unserer Soldaten, zu dem erhofften durchschlagenden Erfolge führen wird, so sind wir in der Lage, für einen mit den Westmächten zu schliessenden Frieden diejenigen Bedingungen zu stellen, welche von der Sicherung unserer Grenzen, unserer wirtschaftlichen Interessen und unserer internationalen Stellung nach dem Kriege gefordert werden. Ich hoffe, dass es gelingen wird, hiervon auch den Reichstag, mit ausnahme der Sozialdemokraten zu überzeugen. An Bemühungen nach dieser Richtung wird es nicht fehlen.")
[11] Ursachen und Folgen, 2. köt. 145–152. o.
[12] D. im. W. 1. köt. 352. o., 2. köt. 163., 193., 489., o. 3. köt. 228–229. o.; Fischer, 785–826. o.
[13] Hindenburg levele Hertlinghez 1917. december 13. UDZ, III. köt. 265–266. o. Hindenburg levelében előző álláspontként az 1917. április 23-i kreuznachi megbeszélésre hivatkozik.
[14] Ludendorff átirata a német külügyminiszterhez, Kühlmannhoz. 1917. december 23. Id. Fischer, 791. o.
[15] Ludendorff, Urkunden. 470–472. o.
[16] Ludendorff, Kriegführung, 232–234. o.
[17] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 38. o.
[18] Groener, Erinnerungen, 389–391. o.
[19] UDZ, I. köt. 285. o.
[20] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 678. o.
[21] Uo.
[22] Thaer, 146. o.
[23] Rupprecht, 2. köt. 281. o.
[24] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 29–30. o.
[25] Müller R., 105. o.; Sachwörterbuch, 866. o.
[26] Ritter, 4. köt. 283. o.
[27] D. im W., 3. köt. 229., 238. o.; Abris, 223. o.; Fritz Klein, 66–69. o.
[28] Ludendorff, Kriegführung und Politik. 207., 209. o.
[29] Hindenburg, 300. o.; UDZ, I. köt. 233. o.; Herzfeld, 343. o.; Kielmannsegg, 629–632. o.
[30] Groener, Erinnerungen, 422–425. o.
[31] Taylor, 164. o.

[32] A memorandumot Alfred Weber egyetemi tanár, Robert Bosch nagyiparos, Friedrich Naumann liberális képviselő, Karl Legien jobboldali szociáldemokrata képviselő, szakszervezeti vezető, Adam Stegerwald keresztényszocialista vezető írták alá. (Max von Baden, Erinnerungen, 239–242. o.) Szövegét közli: UDZ, II. köt. 136–139. o.

[33] UDZ, II. köt. 92–93. o. „Wir haben nicht die Wahl zwischen Frieden und Krieg, solange wir ein wirtschaftlich starkes und gesichertes Vaterland erstreben. Aber wir haben im Westen zum ersten Male seit dem Einmarsch in Frankreich die Wahl zwischen Verteidigung und Angriff. Sie darf nicht schwer fallen, auch wenn die Aufgabe eine gewaltige ist. Nur Handel bringt Erfolg... Der Angriff ist noch immer die Fechtweise des Deutschen gewesen. Das Deutsche Heer, das den Frieden genau so will wir die deutsche Heimat, freut sich der Aussicht, aus dem Stellungskrieg herauszukommen. Die Offensive wird nicht die »Offensive des deutschen Generalstabes«, sondern die Offensive des deutschen Heeres und so auch die des deutschen Volkes sein und darum, so Gott will »gelingene«."

[34] Max von Baden, Erinnerungen, 242–243. o.

[35] Ludendorff, Urkunden, 470–471. o.

[36] Lloyd George, 5. köt. 2669–2759. o.; Haig, 184–185. o.; H. Wilson, 244–259. o.; Foch 269–280. o.; Trask, Supreme War Council, 54–59. o.; Guinn, 280–300. o.

[37] UDZ, III. köt. 127. o.; Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 41. o. szerint a mobil hadosztályok kezdeti száma 44 volt.

[38] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 104. o. és Beilage, 38/a.

[39] Uo., 162. o.

[40] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 254. o.

[41] Uo.

[42] H. Wilson, 270–271. o.

[43] Uo., 275. o.

[44] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 300. o.

[45] Uo., 330–331. o.

[46] Az Aisne folyótól északra fekvő hegyhát elnevezése. A név (Asszonyok útja) XV. Lajos korából származik. Az út XV. Lajos lányai számára épült.

[47] Foch, 359. o.

[48] Martet: Clemenceau, 1. 239–241. o.; Martet: Clemenceau, 2. 180. o.

[49] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 477. o.

[50] Foch, 418. o.; Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 503. o. A hivatalos német hadtörténet szerint a foglyok magas száma arra enged következtetni, hogy az áttörés döntő szakaszánál álló egységek szinte kivétel nélkül megadták magukat.

[51] Foch: Erinnerungen, 133–134. o. „Ich hatte wirklich in jenem Augenblick – bemerkte Foch – die erste Ahnung des baldigen Sieges. Blitzartig leuchtete er vor mir auf. Damals begann ich diese Möglichkeit in Rechnung zu stellen und meine Pläne danach einzurichten."

[52] Niemann, 28. o. „Darf ich Seine Majestät? – so fragte ich – „darauf vorbereiten, dass Euer Exzellenz zu Frontverkürzungen schreiten werden?... Verteidigung? Ich hoffe, wir werden den Angriff auf Amiens fortsetzen können, sobald die Truppen sich einigermassen erholt haben." „Mich umfing für einen Augenblick mit suggestiver Gewalt – der Siegeswille dieser Prometeusnatur." Lényegében – enyhébb formában – ugyanezt tartalmazza a hadseregcsoportnak augusztus 2-án küldött tájékoztatás is, azzal a különbséggel, hogy a támadás lehetséges irányai között Amiens-t nem említi. (Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 357–358. o.)

[53] Foch, 425–429. o.

[54] Ludendorff, Kriegserinnerungen, 550–551. o.

[55] Dr. Hans Schmidt: Warum haben wir den Krieg verloren. Hamburg, 1924.; Unsere Niederlage im Weltkrieg, Militärische Einwände gegen meine Schrift über das Scheitern

der deutschen Angriffe im Frühling und Sommer 1918 und meine Erwiderungen. Uo., 1925.

[56] A 14 kötetes német hadtörténet a felsorolt eseteket megemlíti (Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 191., 284., 348. o.), de tagadja, hogy e körülmény az offenzíva kimenetelét befolyásolta volna. Alexander Griebel e kérdéssel foglalkozó tanulmányában (Das Jahr 1918 im Lichte neuer Publikationen. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1958. 4.) Schmidt véleményét megalapozottnak tartja. Griebel a 14. kötet szerzőit indokolatlan szépítgetéssel vádolja, és az italozással kapcsolatos állításokat új adalékokkal támasztja alá.

[57] Thaer 1915 januárjától a nyugati fronton a IX. tartalékhadtest vezérkari főnökeként teljesített szolgálatot. Naplófeljegyzéseit – melyek nem a nyilvánosság számára készültek – halála után, a második világháborút követően adták ki.

[58] Thaer, 188. o. (Naplófeljegyzés, 1918. április 26–27.)

[59] Thaer, 196–197. o.

[60] Thaer, 198. o. (Naplófeljegyzés, május 2.)

[61] Niemann, 42–43. o.

[62] Uo. „A császár közbevetette, nem hallgathatja el, az a benyomása, hogy a csapatoktól túl sokat követeltek. A trónörökösnek is ez a véleménye, és ez ügyben már közbenjárt császári apjánál. Ludendorff tábornok válaszában hangsúlyozta, bizonyítható, hogy az ellenséges hadosztályok ugyanannyi ideig vannak a frontvonalban, mint a mieink... A második hadsereg csődje augusztus 8-án nem menthető hadosztályainak túlerőltetésével."

[63] Ludendorff, Kriegserinnerungen. 551. o. „Egy zászlóaljparancsnok a frontról, aki röviddel augusztus 8-a előtt érkezett utánpótlással a *hátországból*, a vázolt állapotokat az emberek fegyelmezetlenségére vezette vissza és arra a szellemre, amelyet katonáink *hazulról* magukkal hoznak."

[64] Niemann, 52. o.

[65] Amtliche Urkunden, 5. o.; Ludendorff, Urkunden, 502. o.

[66] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 586. o.

[67] Uo., 602. o. A német veszteség 17 000 főt tett ki, ebből legalább 13 000 volt a hadifoglyok száma. Ezenkívül 150 ágyú és nagy számmal egyéb felszerelés esett az ellenség kezébe. A támadók vesztesége Pershing (az amerikai főparancsnok) adatai szerint 70000-re volt becsülhető.

[68] Weltkrieg, 1914—1918. 14. köt. 516., 621. o. és Beilage, 42. o.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA UTOLSÓ OFFENZÍVÁJA

A német vezető körök 1917 végén fogant elhatározása: döntő támadás a nyugati hadszíntéren – szükségképpen felvetette a kérdést, mennyiben és hogyan támogathatja e tervet az osztrák–magyar hadvezetőség?

A kibontakozó tárgyalásokról és elképzelésekről leginkább egy, a hadsereg-főparancsnokság bizalmas iratai között található feljegyzés tájékoztat.[1] E feljegyzés, mely 1918. május elején készült a vezérkari főnök, Arz Artur báró tájékoztatására, az alábbiakat tartalmazta: A németek 1918. október végén – vagyis röviddel a 12. isonzói csata megindulása után – azt javasolják, hogy osztrák–magyar hadosztályokat kellene a keleti

frontra küldeni (6–8 hadosztályról lett volna szó), azzal a céllal, hogy az ottani német katonaságot felváltsák, nyugatra irányításukat lehetővé tegyék. A Monarchia e tervet presztízsokokból elutasítja, és szállítási nehézségekre hivatkozva azt javasolja, hogy e helyett az Olaszországban állomásozó 6 német hadosztályt szállítsák nyugatra. A német hadvezetőség egyetért, és ennek értelmében december elején 3 német hadosztályt, majd az alpesi hadtestet (Alpenkorps), végül a maradék német hadosztályokat e frontszakaszról kivonják. Az osztrák–magyar hadvezetőség december 23-án értesül hivatalosan is arról, hogy Franciaországban a tavasz beálltával döntő támadás készül. Az AOK e tervet helyesli, és kész csapatok küldésével is támogatni, de hamarosan kiderül, hogy német részről osztrák–magyar alakulatokra nem tartanak igényt, és megelégednek nehéztüzérség (50 üteg) átengedésével. A főparancsnokság közben elrendeli a keleti fronton felszabaduló csapatok Olaszországba szállítását. Az átcsoportosítás január második felében kezdődik, de a szerelvények a vasút gyenge teljesítőképessége miatt csigalassúsággal haladnak. Az észak-olaszországi offenzíva felújításáról mind ez ideig nincs szó, hogy erre nem gondolnak, Conraddal, a tiroli hadseregcsoport parancsnokával is közlik, aki december 29-én ilyen értelmű tervet terjeszt elő. A helyzet március elején változik, ekkor kezdenek foglalkozni ezzel az eshetőséggel. Gyors megfontolás eredményeként előterjesztés készül: támadás Olaszország ellen.

Az uralkodó a támadást javasló döntést március 23-án jóváhagyja.[2]

Arra nézve, hogy miért került a kérdés ekkor napirendre, a szóban forgó feljegyzésben és az AOK későbbi dokumentumaiban egyaránt az olvasható, hogy ezt a keleten folyó béketárgyalások kedvező fordulata tette lehetővé.[3] Való igaz, hogy a szovjet kormánnyal március 3-án megkötött breszt-litovszki békeszerződés és az ezt követő román előbéke (Buftea, március 5.) a korábbinál kedvezőbb helyzetet teremtett az erők egy részének Olaszországba való átcsoportosításához. De ez csak féligazság. A kép teljességéhez a németek állásfoglalása is hozzátartozik – bár erről az említett dokumentumokban és más osztrák kiadványokban semmi sem olvasható. A döntés közvetlen előzményeit vizsgálva utalni kell Hindenburg március 15-i határozott felszólítására. Hindenburg ekkor küldött átiratában a mielőbbi olasz offenzívát „a sorsdöntő német támadás" tehermentesítése céljából követelte, arra hivatkozva, hogy az Olaszországba küldött francia és angol hadosztályokat láthatóan visszavonják, azok megjelenésével tehát – ha nem történik semmi – a nyugati fronton kell számolni. A Monarchia vezérkari főnöke Hindenburg felszólítására azon-

nal válaszolt. Március 16-án és 18-án még a nehézségekre utalt, de március 27-én már egyértelműen jelentette, hogy támadni fog, méghozzá minden rendelkezésre álló személyi és anyagi erő bevetésével. „*Az offenzíva során az Etsch folyóig kívánunk előrenyomulni. A hadművelettől Olaszország katonai összeomlását várom*" – volt olvasható a Hindenburgnak küldött levélben. Arz e szerénynek éppen nem nevezhető célkitűzéshez mindenesetre hozzáfűzte: „Az operáció előkészületei május végére fejeződnek be." Hindenburg a március 27-i értesítést április 2-án köszönettel, de azzal a megjegyzéssel nyugtázta, hogy „minél előbb kezdődnek el a hadműveletek, annál inkább válnak az általános helyzet javára".[4]

Az olaszországi offenzíva terve azzal, hogy az erre vonatkozó javaslatot az uralkodó jóváhagyta, és azt német részről is tudomásul vették, látszólag befejezett ügynek volt tekinthető. De csak látszólag. Ami felületesen nézve egyszerűnek és elintézettnek tűnhetett, ténylegesen nagyon is bonyolult, könnyen megbolygatható probléma volt.

Az előbbiekben közölt adatokból is kitűnik – leginkább Arz és Hindenburg levélváltásából –, hogy a teendőket illetően a nézetek különböztek.

A német hadvezetőség által képviselt és az alldeutsch körök helyeslésével találkozó irányzat az olaszországi hadműveletet kizárólag német szemszögből, a nyugaton meginduló döntő támadás szempontjából mérlegelte. E szerint a Monarchia hadseregének kizárólagos feladata, hogy ez utóbbihoz nyújtson segítséget. Teendője: lekötni az olaszországi antanthaderőt, megakadályozni annak elszállítását. Ennek érdekében gyors, mielőbbi beavatkozás szükséges – tekintve, hogy a szállítás folyamatban van.

A másik irányzat, mely mögött Conraddal az élen a vezérkar német-osztrák nacionalista, centralista beállítottságú tisztjei álltak, ennél jóval többet javasolt. Döntő offenzívát minden erő bevetésével, nemcsak az antanthaderő lekötése, hanem messzebb menő cél: Olaszország teljes kiiktatása érdekében. Vagyis nem alárendelt, csak segítésre szorítkozó támadás, hanem egyenrangú, döntést célzó hadművelet, önállóan, kizárólag saját erőkkel kivitelezve, amihez a német csapatok javasolt és végre is hajtott kivonása lehetőséget biztosít, és mindez természetesen nem azonnal vagy mielőbb, hanem a feladat nagyságához mért, nagymérvű, hosszan elhúzódó előkészítés után.

E két egymástól különböző, de egymással végső soron összeegyeztethető irányzat mellett létezett, kitapintható volt egy harmadik is. E harmadik irányzat nem a végrehajtás módját, hanem magát az offenzívát, az olaszországi támadás gondolatát kérdőjelezte meg. Úgy tűnhetett, hogy a támadást elhatározták, de végrehajtásának időpontja a javasoltak szerint

annyira távoli, hogy ez önmagában véve is kételyeket támaszt az elhatározás véglegességét illetően. A felkészülés messze nyúló ideje alatt bőven nyílhat alkalom a döntés módosítására, sőt megmásítására is. E harmadik irányzat hátterében az udvar antantbarát, megegyezésre hajló körei, liberális pacifista politikusok álltak. Törekvésük a nemzetiségi politikusok és a szociáldemokrata vezetők egy részének támogatására számíthatott. A Monarchia nemzetközi helyzete és válságos belső helyzete ez utóbbi irányzatot erősítette. A kül- és belpolitikai érvek mellettük szóltak.

1917 végén, 1918 elején még javában folytak a titkos béketárgyalások. A háború fejleményei, az olasz hadsereg október–novemberi súlyos veresége, majd Oroszország kiválása a háborúból az antantot hajlékonnyá tette. A szövetségesek készek voltak tárgyalni, bár az ilyen irányú kísérletek, így Sixtus pármai herceg ezt megelőző kezdeményezése, eredménytelenül végződtek.

1917 decemberében Smuts tábornok, Lloyd George bizalmasa jelent meg Svájcban, hogy az osztrák–magyar külügyminisztérium megbízottjával, Mensdorff gróffal, a Monarchia egykori londoni követével nem kötelező tárgyalást folytasson. Smuts az orosz forradalom és a fenyegető európai forradalom veszélyére utalt. Kész volt a Németországgal való szakítás esetére nemcsak a Monarchia további fennmaradását, hanem annak megerősítését, területének növelését is kilátásba helyezni. Az angol kormány által kezdeményezett tárgyalások 1918 elején (Montreux, március 9–14.) tovább folytatódtak.[5]

1918 februárjában felújultak a franciákkal folyó titkos tárgyalások is. A megbeszélések során (helyszín a svájci Fribourg, résztvevők: francia részről Abel Armand gróf, a francia hadügyminisztérium hírszerző osztályának őrnagya; osztrák–magyar részről: Nikolaus Revertera gróf, nyugalmazott követségi tanácsos) a francia megbízott is – különbéke és belső föderalizálás esetére – a Habsburg-birodalom fennmaradását, megerősítését helyezte kilátásba. A francia megbízott, miután osztrák–magyar részről a különbéke gondolatát visszautasították, egy általános béke feltételeit is közölte. Németországot illetően a Belgiumról és Elzász-Lotaringiáról való lemondás volt az alapvető követelés.[6]

1918 elején új színfoltként kapcsolat létesült az Egyesült Államokkal. Wilson január 8-án nyilvánosságra hozott 14 pontját (a 14 pont nem foglalt állást a Monarchia felosztása mellett, az Ausztria–Magyarországgal foglalkozó 10. pont a Monarchia népeinek csupán autonóm fejlődést követelt) Bécsben kedvezően fogadták. Eltérve a németek mereven elutasító álláspontjától, Czernin, a Monarchia külügyminisztere, január 24-én, az oszt-

rák delegáció ülésén, békülékeny beszédet mondott.[7] Ezt követően, február első napjaiban titkos tárgyalás kezdődött Svájcban a császár és Wilson megbízottai között. A tárgyalás során az osztrák megbízott, Heinrich Lammasch tudtára adta Wilson bizalmi emberének, George Heronnak, hogy nem a külügyminiszter, hanem az uralkodó az, aki egyezkedni szeretne, hogy a január 24-i beszéd valójában e szándék eredménye, és az uralkodó, ha tehette volna, még tovább is ment volna, mint ahogy azt Czernin az ő felszólítására megcselekedte.[8] Miután ezt követően a Foreign Office-tól hasonló tájékoztatás érkezett Washingtonba,[9] Wilson február 11-i kongresszusi beszédében elismerően nyilatkozott a Bécsben elhangzottakról, és újabb négy pontba foglalt, kifejezetten Ausztriára szabott feltételeket tett közzé.[10] Február 17-én az uralkodó egy Czernin által fogalmazott óvatos hangú levelet küldött Wilsonnak, mely a spanyol udvar közvetítésével február 26-án érkezett a Fehér Házba. E levélre Wilson március 5-én válaszolt, a viszontválaszt március 23-án továbbították Madridba.[11]

Nem nehéz belátni, hogy a folyamatban lévő titkos tárgyalások ellentétben álltak egy nagyszabású offenzíva gondolatával, a frontokon aktivitás helyett passzivitást követeltek. Tény, hogy a titkos tárgyalások március második felében, a német offenzíva megindulásával már elakadóban voltak. De az is tény, hogy a bizonytalan és határozatlan uralkodó a kaput az ilyen jellegű érintkezéshez, egy esetleges megegyezéshez, a helyzet változása ellenére is, nyitva szerette volna tartani. E szándékra utal, hogy március 23-án – vagyis ugyanazon a napon, amikor az észak-olaszországi támadásra vonatkozó javaslatot jóváhagyta – aláírta a Wilsonnak küldendő, már említett válaszlevelet is. A spanyol udvarhoz továbbított szöveg a megegyezés lehetőségét továbbra is lehetségesnek ítélte, és megbízottak újbóli kiküldését javasolta a titkos tárgyalások folytatása céljából.

Nemcsak a nemzetközi helyzet, a Monarchia belső helyzete is bőven szolgált érvekkel az offenzívára vonatkozó döntés további megfontolásához.

A Monarchia egészét elborító januári sztrájkhullámról, az ezt követő cattarói flottafelkelésről és a februári katonalázadásokról érkező hírek aligha adhattak okot derűlátásra. A lázadások (Mostar, Čaplina, Konica, Sinj) nem terjedtek ki a harctéri alakulatokra, de a helyzet itt is aggasztó volt. Boroević Svetozár, a Piavénál álló hadseregcsoport parancsnoka már február 17-én riasztó táviratot küldött: „Az ellátás az Isonzo-hadseregnél és a 6. hadseregnél nagyon kritikus, halasztást nem tűr, miután az immár négy hete tartó éhezés következtében a fegyelem lazul, a teljes kimerülés

jelei mutatkoznak. Felvilágosítás, meggyőzés ilyen körülmények között kilátástalan – a tisztek tehetetlenek."[12] A táviratban foglaltakat február 26-án megismételte. A helyzet felmérésére Észak-Olaszországba küldött táborszernagy, Leopold Schleyer, Boroević közléseit megerősítette. A katonai kabinetirodának küldött március 8-i sürgönyében ő is azt jelentette, hogy a helyzet kritikus, és a röviden előadottakhoz hozzáfűzte: azért jelent már most – bár még nem beszélt mindenkivel –, „mert sürgős, mielőbbi segítség szükséges".[13]

Landwehr tábornok, a közös élelmezési bizottság elnöke visszaemlékezésében leírja, hogy április elején szerzett tudomást a készülő offenzíváról. Az ő feladata lett volna, hogy ehhez egy 14 napra szóló élelmezési tartalékot biztosítson. Beszámolója szerint nyíltan megmondta az uralkodónak, hogy ez rendkívüli nehézségekbe ütközik, és ő a támadást ettől függetlenül is ellenzi.[14] Az élelmezés lehetőségét illetően a magyar élelmezésügyi miniszter, Windischgraetz Lajos herceg hasonló nézetet vallott.[15]

Az érezhető bizonytalanság, a titkos tárgyalásokról kiszivárgó hírek az uralkodó körökön belül nyugtalanságot keltettek. A vélt vagy tényleges „békepárti" szándékkal szemben erős ellenállás mutatkozott. A német-osztrák nacionalisták és konzervatívok különbékéről, vagyis a német szövetség felbontásáról, és föderációról, vagyis a Monarchián belüli német hegemónia feladásáról, hallani sem akartak.

Hasonlóan vélekedtek a magyar nacionalisták és konzervatívok is, azzal a különbséggel, hogy ők mindenben a magyar hegemóniát látták veszélyben forogni. (Az osztrák–német háborús párt és a német szövetségben megbízó magyar háborús párt együttműködésére félreérthetetlenül utal Czernin későbbi, Tisza Istvánról írt visszaemlékezéseiben. Idézi Tisza hozzá írt, április 1-ről keltezett levelét: „Végre hát újra Bécsben vagy; mint a zsidók a Messiást, úgy vártam én a Te megérkezésedet... nem bírtam az aggodalmat a fejemből kiverni, hogy mialatt Te a keleti békeművedet építgeted, azalatt a Monarchiában úgy felborulnak a viszonyok, hogy minden csak félig-meddig is ésszerű bel- és külpolitika lehetőségét egyszerűen elviszi az ördög. No most, hogy végre újra a helyeden vagy, arra kérlek, nézz jól körül, és iparkodj a további bajoknak elébe vágni."[16]

Az osztrák főrendiház február 28-i ülésén az alldeutsch irányzat hívei a háború folytatásáról, győzelemről szónokoltak („Wir wollen Krieg und Sieg!"). A béketörekvéseket, az esetleges megegyezést védeni próbáló Lammascht lehurrogták. A főrendiház a német vonalhoz közeledő Czerninnek lelkes hangulatban bizalmat szavazott.[17]

E köröknek a belpolitikai nehézségek leküzdésére is egyértelmű programjuk volt: katonai diktatúra, rendcsinálás, félreállítani a tehetetlen polgári kormányzatot.[18]

A háborús párt fellépését német részről természetszerűleg szervezni és erősíteni próbálták. A német kémelhárítás kitűnően volt értesülve a Svájcban folyó titkos tárgyalásokról, és az ottani német követ még azt is tudni vélte, hogy az udvar Czernin leváltására készül. Kühlmann német külügyminiszter Breszt-Litovszkban február közepén Czernin tudomására hozta, hogy a háta mögött Svájcban titkos tárgyalások folynak, és azt is elmondta, hogy Lammasch ott hogyan nyilatkozott az uralkodóról és az uralkodó tényleges szándékáról. A német külügyminiszter azt javasolta II. Vilmos császárnak, hogy lépjen közbe Czernin érdekében, „mert a lehetséges jelöltek közül, a mi érdekeinket tekintve még mindig ő tekinthető messze a legjobbnak".[19] Német részről diplomáciai csatornákon keresztül azt is tudomására hozták a Monarchia illetékeseinek, hogy elégedetlenek a tervezett offenzíva távoli időpontjával.

A Monarchia berni követe március 28-án, majd április 1-jén ismételten arról tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy Olaszországból folyamatban van az angol és francia hadosztályok kivonása. Hozzáfűzte: német kollégája nem érti, miért nem élünk az adott lehetőséggel, hisz csak egy lökés kell a megfelelő következmények kiváltásához.[20]

Czernin, nyilván a vett értesülések birtokában, április 1-jén az alábbi rejtjeles táviratot küldte Hohenlohe hercegnek, a Monarchia berlini követének: „Az a körülmény, hogy az olasz frontról szünet nélkül csapatokat szállítanak nyugatra, mindennél inkább azt követeli, hogy mi szövetségi kötelezettségünknek eleget téve offenzívát indítsunk Olaszország ellen, az olasz csapatok lekötése céljából. Már Bukarestből közöltem e politikai megfontolásból eredő álláspontomat Őfelségével, és ugyanezt szóbelileg is a lehető legnyomatékosabban alátámasztottam. E téren abszolút ellenállásba ütközöm nemcsak Őfelsége részéről, hanem az AOK részéről is. Azt állítják, hogy vagonhiány és a szükséges utánpótlás ebből eredő hiánya miatt egy offenzíva teljességgel lehetetlen. Való igaz, hogy az osztrák kormány – attól tartva, hogy az ellátás terén nehézségek lesznek – mindent elkövet az offenzíva megakadályozására. Miután képtelen vagyok akaratomat a fenti koalícióval szemben keresztülvinni, arra kértem az uralkodót, hogy legalább a német főhadiszállással tudassa az okokat, melyek részünkről az offenzíva megindítását akadályozzák, nehogy ott olyan benyomás alakuljon ki, hogy mi érdektelenek vagyunk a nyugati offenzíva sorsa iránt és ezért maradunk passzívak. Őfelsége azt válaszolta, az okokat a főparancs-

nokság minden részletében közölte, így a német legfőbb hadvezetőség arról, miért lehetetlen egy akció részünkről, pontosan informálva van. Tekintve, hogy kétlem: megfelel-e mindez a tényeknek, kérem, tájékoztassa bizalmasan a birodalmi kancellárt és a külügyminisztert azokról az okokról, amelyek offenzívánkat jelenleg megakadályozzák, és kövessen el mindent, nehogy a két uralkodó és a két főparancsnokság között támadt elhidegülés tovább erősödjön.".

A berlini követ válaszában arról tájékoztatta Czernint, hogy a vázolt okokat a német külügyminiszter tudomására hozta. Ugyanakkor közölte, hogy az ottani körökben, bár nem zárkóznak el az offenzíva ellen szóló érvek elől, de miután „az olasz offenzíva nem vállalása ellenére sem veszünk részt nagyobb erőkkel a nyugaton folyó harcokban", e körülmény csak megerősíti a közfelfogást, hogy a Monarchia „legszívesebben lemondana minden további katonai tevékenységéről".[21]

Az előbbiekben vázolt, meglehetősen kusza, távolról sem egyértelmű helyzetben került sor Czernin nevezetes április 2-i beszédére. Miután sem az osztrák, sem a magyar delegáció külügyi albizottságát kellő gyorsasággal összehívni nem lehetett (ezek összehívását, tekintettel állásfoglalásuk ki nem számítható voltára, a külügyminiszter nem is kívánta), Czernin kérésére Weiskirchner bécsi polgármester és a bécsi községtanács pártjainak vezetői jelentek meg a külügyminisztériumban, hogy lehetőséget adjanak a gondosan előkészített fejtegetések előadására. Czernin beszéde, a németek iránti hűség hangoztatása mellett, különösen két vonatkozásban volt figyelemre méltó. A beszéd egyrészt nyilvánosságra hozta, hogy a francia miniszterelnök a német támadás megindulása előtt az iránt puhatolódzott az osztrák külügyminiszternél: milyen alapon lehetne a béke kérdéséről eszmecserét kezdeményezni? Czernin közlésére: ő a béke útjában nem lát más akadályt, mint az Elzász-Lotaringiára vonatkozó igényt, Párizsból olyan értelmű válasz érkezett, hogy ilyen alapon nincs miről tárgyalni. A beszéd másrészt éles kirohanást tartalmazott a defetisták és egyes, kártékonynak minősített cseh politikusok ellen. „Ők az okai annak, hogy fiaink további tízezrei elesnek, hogy a nyomorúság tovább tart és a háború elhúzódik." Czernin az antanthoz húzó cseh vezető réteget hazaárulással vádolta. „Árulásuk méreg az állam vérkeringésében" – mondotta, és hozzáfűzte, hogy ő, ha több időt tölthetne odahaza, bizonnyal eredményesebben szállhatna szembe e törekvésekkel.[22]

Czernin a beszéd célját illetően, *közvetlenül* annak elhangzása után, úgy nyilatkozott, hogy az elmondottakkal a háborúra uszító francia kormány ellen kívánt fellépni, Clemenceau megbuktatására törekedett.[23] E

több ízben is megismételt indoklással szemben, melyet egyes történészek is készpénzként fogadnak el, az igazság az, hogy a közös külügyminiszter a beszéd elmondásával nem irreális, keresztülvihetetlen, hanem reális, nagyon is keresztülvihető célokat kívánt elérni. Nem Clemenceau elleni támadásról volt szó, hanem alapvetően arról – amint azt később Czernin maga is elismerte –, hogy egy bizalmas, szigorú titoktartást követelő tárgyalás nyilvánosságra hozásával, az ilyen jellegű – részben hát mögötti – béketapogatódzásoknak egyszer s mindenkorra véget vessen, „a mérgező kapcsolatok fonalát elvágja".

Baerenreiter – Czernin barátja és bizalmasa – április 12-i naplófeljegyzésében a következők olvashatók: a kora reggeli órákban találkozott a külügyminiszterrel, aki megmagyarázta: „miért hozta elő beszédében a Clemenceau-ügyet. Ez szántszándékkal történt, hogy mindezeket a mérgező kapcsolatokat elvágják és a jövőt illetően lehetetlenné tegyék... Úgy vélte, tudja, milyen sok azoknak a kezdeményezőknek a száma, akik ilyen irányú kapcsolatok létrehozásán munkálkodnak, utalt Lamaschra, Forsterre, Meinlre és a többiekre mint veszélyes közvetítőkre. Amikor úgy véltem, hogy ezek kevésbé veszélyesek, mint a Pármai-ház tagjai, azt válaszolta, hogy ez utóbbiak a császár rokonai, és kitért azzal, hogy újólag a nevezett urakra utalt."[24]

Egy későbbi, feltehetően 1919 nyarán, ugyancsak Baerenreiter által készített feljegyzés szerint Czernin saját beszédét a következőképpen magyarázta: „Támadás Clemenceau ellen, beszédem ezt semmi esetre sem célozta, a cél, mint említettem, kizárólag a [német] szövetség szilárdságának hangsúlyozása volt."[25]

Czernin Clemenceau-t provokálva nem a francia miniszterelnökre, hanem elsősorban hazai politikai ellenfeleire, az udvarnál és az udvar körül gyülekező „békepártra" kívánt csapást mérni. Az alldeutschokhoz közeledő Czernin az Elzász-Lotaringiára vonatkozó francia igény elutasításával, az elutasítás hangoztatásával és hangsúlyozásával a német szövetség megerősítésére, egyértelmű német irányzat kialakítására törekedett azokkal szemben, akik a dinasztia megmentése és a Monarchia fennmaradása érdekében engedményekre hajlottak, és végszükség esetén különbékétől, a német szövetség felbomlásától sem riadtak volna vissza.[26]

Polzer-Hoditz grófnak, a kabinetiroda 1917 végén leváltott főnökének könyvében („Károly császár kabinetfőnökének titkos aktáiból") megtalálható a prágai rendőrigazgatóság április 6-i jelentése az ott kialakult véleményről: „A beavatottak számára Czernin gróf nyilatkozata a berliniek teljes győzelmét jelenti, vagyis a háborús párt győzelmét az udvarnál, és ebből

következően teljes szakítást a Monarchia népeivel..."[27] Azonos módon foglalt állást a délszláv sajtó is. A „Slovenski Narod" Czernin beszédét bombához hasonlítja. Azért dobták, hogy a „népek közötti megértésre irányuló nemes törekvések első csíráit is kiirtsák".[28]

Az osztrák–magyar külügyminiszter Clemenceau-ban megfelelő partnerre talált. Clemenceau a Bécsből jövő provokációra – nem törődve a diplomáciai érintkezés íratlan szabályaival – durván és kíméletlenül válaszolt: „Le comte Czernin a menti!" – Czernin gróf hazudott! Az ezt követően kibontakozó polémia során a francia miniszterelnök azt állította – nem egészen alap nélkül –, hogy a titkos tárgyalásokat nem ő kezdeményezte, majd azt, hogy az ilyen jellegű tárgyalások korábban sem francia, hanem osztrák–magyar részről indultak ki, továbbá, hogy e korábbi – egy évvel azelőtti – kezdeményezések során a Monarchia az Elzász-Lotaringiára vonatkozó francia igényt még igazságosnak ismerte el. Az utóbbi állítások bizonyságául Clemenceau április 12-én közzétette az uralkodó levelét, melyet sógorához, Sixtus Bourbon pármai herceghez intézett 1917. március 24-én, és amelyben mindez olvasható volt.

Miután Czernin a nyilvánosság elé tárt levél szövegét nem ismerte – bár a Sixtus-féle békeközvetítésről egyébként tájékozva volt –, a háta mögötti politizálás újabb dokumentumát – eredeti elgondolásán túlhaladva – most már nemcsak kisebb kaliberű politikai ellenfeleinek, hanem magának, az uralkodónak a félreállítására próbálta felhasználni.

Előbb nyilatkozatot csikart ki a császártól a nyilvánosságra hozott levél hamis voltára vonatkozóan, majd felszólította: álljon félre, és megrendült egészségi állapotára hivatkozva ruházza át a hatalmat egy régenstanácsra.

A végsőkig kiélezett helyzet végül is nem az uralkodó, hanem a külügyminiszter lemondásával végződött (1918. április 14.). Czernin látszólag vereséget szenvedett, de csak látszólag. Politikai célját a lemondás ellenére is elérte. Fellépésével elvágta a tárgyalások fonalát, csapást mért a németellenes erőkre. Április 2-át követően az antant vezető köreiben – nemcsak a franciáknál, de az angoloknál és az Egyesült Államokban is – megerősödött, felülkerekedett, általánosan elfogadottá vált a vélemény, hogy a Monarchiával nincs mit tárgyalni. A Habsburgok, még ha szeretnék, akkor sincsenek abban a helyzetben, hogy különbékét kössenek, engedményeket tegyenek. A Monarchián belüli erőviszonyok, a német-osztrák és a magyar vezető réteg befolyása, a németek ereje és közelsége ezt lehetetlenné teszi.[29] A sarokba szorított, kompromittált uralkodónak a történtek után nem maradt más választása, mint megvalósítani

a lemondott külügyminiszter programját, szorosabbra – minden eddiginél szorosabbra fűzni a „fegyverbarátságot", a német szövetséget.

Az uralkodó április 10-én, majd újólag április 14-én táviratot küldött Vilmos császárnak. Mindkét távirat alapvető mondanivalója az volt, hogy Clemenceau rágalmaira „a nyugati fronton közösen dörgő osztrák–magyar és német ágyúk" jelentik a választ.[30]

A Wilsonnak küldött március 23-i levél sohasem jutott el Washingtonba. A spanyol udvar aggályairól tudósító táviratra válaszolva a Czernin helyére lépő új külügyminiszter, Burián István, április 21-én úgy döntött, hogy a Wilsonnal kezdeményezett eszmecsere folytatása a történtek után lehetetlen.[31]

Április 23-án visszaérkezett a német főhadiszállásról Cramon tábornok, az AOK-hoz beosztott, teljhatalommal felruházott német összekötő, akit az uralkodó április közepén azzal küldött Vilmos császárhoz, hogy a történteket megmagyarázza és a dolgokat elsimítsa.

Cramon a német császár nehezteléséről tudósított. Nem lenne ok nehezteléshez, közölte, ha az uralkodó Vilmos tudomására hozta volna a Sixtushoz írt levelet azzal, hogy az az akkori atmoszférából fakadt, de véleménye azóta megváltozott, és meggyőződése már jó ideje az, hogy csak a Németország oldalán való szilárd kitartás vezethet el a békéhez. Minthogy nem így történt, és az igazság csak lépésről lépésre, kényszer hatása alatt tudódott ki, a német császár bizalmatlan és biztosítékokat kell hogy kérjen hasonló esetek megismétlődésének elkerülésére. Kezességet arra, hogy az osztrák–magyar kül- és belpolitika iránya immár olyan, mely Ausztria–Magyarország és Németország elválását kizárja. Cramon azt is közölte, hogy Vilmos császár az előadottak megtárgyalására személyes találkozót javasol.[32]

E találkozóra a bukaresti béke aláírását követően, május 12-én került sor a belgiumi Spában, a német főhadiszálláson. IV. Károly odautazását – teljes joggal – Canossa-járásként értékelte az egykorú sajtó, és így tartja nyilván napjainkban is a történeti irodalom. A szövetség elmélyítését célzó megbeszéléseken olyan megállapodások születtek, melyek – német győzelem esetén – továbbfejlesztve és végrehajtva a Monarchia német csatlós állammá degradálását jelentették volna. A megegyezés politikai téren hosszú távú szoros szövetséget írt elő, gazdasági téren vámuniót helyezett kilátásba. A katonai téren létrejött egyezség (Waffenbund) – e megállapodás volt leginkább konkrét – értelmében a csapatok szervezése, kiképzése, felhasználása azonos alapelveken nyugszik, fegyverzetük egysé-

ges, a vasúthálózat kiépítése, a hajtóanyagok készletezése is azonos. Minden háborút előkészítő döntés közösen hozandó.[33]

A Spában elhangzottakról – a végső megállapodásokat rögzítő okmányokon túlmenően – jegyzőkönyv, részletes feljegyzés sem a közös külügyminisztérium, sem az AOK Bécsben őrzött levéltárában nem található. A tárgyalások során készült napló (Tagebuch für den Besuch in Spa) csupán a megbeszélések sorrendjét, időpontját rögzíti: az uralkodó először Hindenburgot és Ludendorffot fogadja külön-külön. Ezek után Arz Hindenburgot látogatja, egyórás megbeszélésre került sor. Délután 4 órakor Arz kihallgatáson az uralkodónál. 5 órakor tea Hindenburgnál, a katonai megállapodás (Grundlagen für den Waffenbund) szövegét itt és ekkor írják alá; délután 7 órakor írja alá a két uralkodó, Burián és Hortling ellenjegyzésével, a politikai egyezményt.

A feljegyzések foghíjasok. De foghíjas voltuk ellenére is állítható, hogy az előtérben álló katonai megbeszéléseken, a Hindenburggal és Ludendorff-fal folytatott tárgyalásokon az olaszországi offenzíva kérdése is napirenden volt, nem lebecsülendő szerepet játszott. Erről tanúskodik a jelen tanulmány bevezetőjében idézett bizalmas összeállítás az offenzívára vonatkozó adatokról (AOK Op. Geh. 1587), mely a németekkel való tárgyalás céljára (a késedelem megmagyarázására) készült, és amelyen széljegyzetként, ceruzával írva az olvasható, hogy Arz azt a spai tárgyalásokra magával vitte. Erről tanúskodnak a tárgyaláson résztvevő Cramon, Ludendorff és az uralkodó bizalmát bíró Windischgraetz visszaemlékezései. Cramon visszaemlékezéseiben arról ír, hogy az offenzívára vonatkozó elgondolást Arz ismertette, a németek helyeseltek, mert az olaszországi támadástól továbbra is a nyugati front tehermentesítését remélték. Hindenburg és Ludendorff a Monarchia akcióját a május 27-re tervezett újabb déli irányú (a Chemin des Dames ellen indítandó) német támadással kívánták egybehangolni. Az olaszországi offenzíva időpontját ezért — Ludendorff feljegyzései szerint – május 20-ára javasolták kitűzni. Windischgraetz az uralkodóra és Buriánra hivatkozva (megbeszélés Badenben május 16-án) azt állítja, hogy az offenzívát német részről követelték, és a további élelmiszer-, valamint nyersanyagszállítást egyenesen e követelés teljesítéséhez kötötték.[34]

Az észak-olaszországi támadás – mely korábban bizonytalannak és elhalaszthatónak tűnhetett – az áprilisi események és a spai találkozó után vissza nem vonható feladattá vált, mindenképpen végrehajtandó volt.

Április végén–május legelején a katolikus sajtóiroda és ennek nyomán a semleges országokban megjelenő újságok egy része még arról cikkezett,

hogy az olaszországi offenzíva láthatóan elmarad, és ez „a fiatal uralkodó békeszándékát bizonyítja"[35] –, a valóság e hírekkel szemben az volt, hogy Spaban a támadás kérdése végleg eldőlt, és az offenzíva ügye már az azt megelőző fejlemények során meg nem másítható, ellenérvet nem tűrő politikai szükségességgé vált.

Miközben a támadás kérdése felső szinten eldőlt, a hadművelet tervének kidolgozása is előrehaladt.

A hadsereg körében az olaszországi támadás gondolatának legfőbb szószólója, a Monarchia Ludendorffja, Hötzendorfi Conrad volt. Bár Conradot 1917. március 1-jén a vezérkari főnöki posztról leváltották, és a tiroli hadseregcsoport parancsnokává nevezték ki – ami félreállítással volt egyértelmű –, az egykori mindenható főnök befolyása ezt követően sem szűnt meg, tekintélye a tisztikar körében továbbra is élő valóságot jelentett. Alig fejeződött be a 12. isonzói csata, Conrad azonnal új támadást javasolt Észak-Olaszországban (1917. december 29.). Javaslatát az AOK akkor még elutasította, arra hivatkozva, „hogy Olaszország ellen egyelőre nem tervezünk semmit".[36] A tiroli parancsnok az elutasítás ellenére javaslatát január 30-án megismételte, majd közölte a támadásra kiszemelt 11. hadsereg tisztjeivel, hogy ő a támadás gondolata mellett az AOK magatartása ellenére is kitart. Amikor az olaszországi támadás felújítására vonatkozó határozat végül mégiscsak megszületett és jóváhagyást nyert, Conrad a döntést tudató értesítésre válaszolva az offenzíva tervét azonnal előterjesztette (1918. április 1.).[37]

E terv lényege, Conrad régi vesszőparipájának megfelelően, egy Dél-Tirolból kiinduló támadás volt, súlyponttal a Brentától nyugatra (Hétközség-fennsík). A hegyvidékről kezdeményezett támadás – elméletileg, a térképen nézve – merész, nagyvonalú vállalkozásnak tűnhetett. A hegyeken túljutó, a síkságra leereszkedő és Vicenza irányában előretörő gyalogság az ellenség hátába kerülve döntő sikert vívhatott ki, a tiroli támadás stratégiailag az olasz háború győzelmes befejezését jelenthette. De reális volt-e Conrad elképzelése taktikai szempontból? Alkalmas volt-e a szóban forgó terep az utánpótlás szállítására és a támadás kibontakozására? Alkalmas volt-e a legyengült, hónapok óta éhező, jórészt tartalékosokból és póttartalékosokból álló „hazatértekkel" megerősített (!) katonaság egy ilyen nehéz feladat végrehajtására, mellyel korábban egy jobban felkészült és jobban ellátott hadsereg sem tudott megbirkózni? Az 1916. május–júniusi osztrák–magyar támadás elakadása, majd annak ellenpéldája, az 1917. júniusi olasz támadás kudarca, ennek ellenkezőjét bizonyította. De ezen túlmenően, mi indokolta, hogy a támadást a Mo-

narchia éppen ott indítsa meg, ahol hadereje a természetes akadályokon felül nem az ellenfél leggyengébb, hanem ellenkezőleg, a legerősebb alakulataival, a Monarchia katonáit erőnlét, felszerelés, kiképzés és háborús tapasztalat szempontjából egyaránt felülmúló angol hadosztályokkal került szembe? Conrad a javasolt támadáshoz további 31 gyalog- és 3 lovas hadosztályt igényelt, ami a Monarchia egész hadserejének több mint egyharmadát jelentette.[38]

Conrad tervét a hadsereg-főparancsnokság fenntartással fogadta. Az AOK olasz csoportjának („Gruppe I") március 8-i emlékirata a front nyugati szárnyát (az Astico és Asiago közötti szakaszt) figyelemre méltónak sem találta. Az Asiago-fennsíkról a feljegyzés úgy vélekedett, hogy e térség nehéz terepet jelent, tekintve, hogy az olasz állásokat itt erősen kiépítették. Az emlékirat a Brenta keleti partját és a Piave középső szakaszát vélte a támadás szempontjából kedvezőnek. A Piavén való átkelés könnyűnek tűnt a Papadopoli-szigetnél, mivel a sziget az osztrák–magyar hadsereg birtokában volt. Az olasz csoport az előadottak értelmében egyidejű támadást javasolt a Brenta két oldalán (súllyal a keleti parton) és a Piave középső szakaszán.[39]

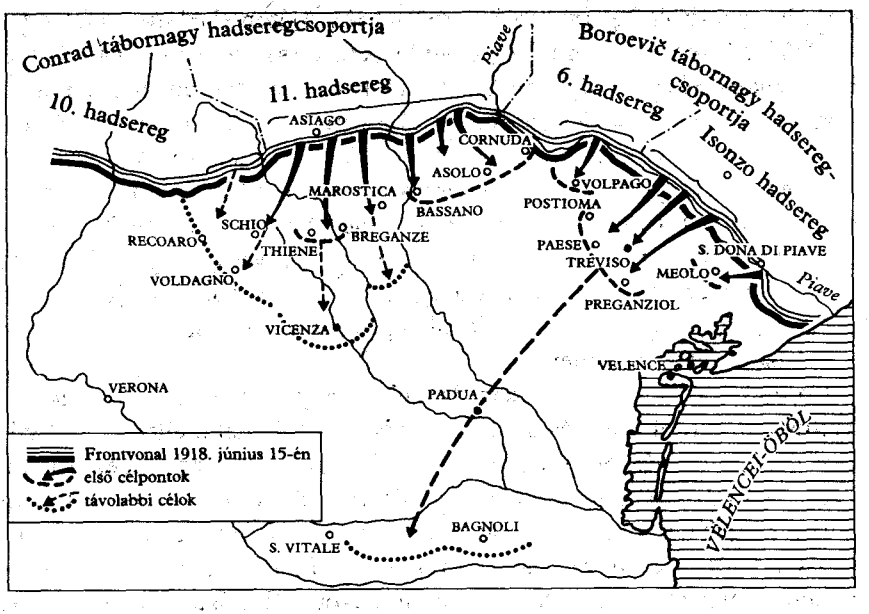
A támadásra vonatkozó március 23-i döntést tudató értesítésben, melyet Conradhoz azonnal eljuttattak, ugyan az volt olvasható, hogy a hadsereg-főparancsnokság a támadás módját illetően Conrad tábornaggyal egyetért, de az előzetes rendelkezés ugyanakkor a Brenta két oldalán végrehajtandó támadást írt elő, és a szállítandó lőszert elsősorban a Brenta és a Piave közötti térben javasolta összegyűjteni.[40]

Az ismertetett dokumentumok, valamint az idevágó emlékiratok és visszaemlékezések arra utalnak, hogy a főparancsnokság vezetői: így Arz vezérkari főnök és helyettese, Alfred von Waldstätten, az operatív osztály vezetője Conrad elgondolásával végső soron nem értettek egyet. Arz egy, a Brentától keletre, a Grappa-tömbnél és a Piavénál indítandó harapófogó hadműveletre gondolt. Ez volt Waldstätten véleménye is, aki ellenezte túlontúl nagy erők összpontosítását a hegyvidéken, különösképpen a Brentától nyugatra.[41] A főparancsnokság azonban elutasító véleményét nyíltan és egyenesen megmondani nem merte. Az Erdélyből, egy ottani szász családból származó Arz a német hadvezetőséget nagyrabecsülte és tisztelte. Tudta, hogy az ottani főparancsnokság egy ilyen méretű, az ellenség megsemmisítését célzó támadást nem követel. Ennek ellenére a jovális magatartású, a mindenkivel jóban lenni, senkit meg nem haragítani elv alapján álló vezérkari főnök még álmában sem gondolt arra, hogy elődjével, a tisztek által nála többre tartott Conraddal ujjat húzzon, még kevésbé

arra, hogy a tiroli főparancsnok javaslatát rövid úton elutasítsa. Helyettese, Waldstätten sem rendelkezett kellő befolyással és tekintéllyel ahhoz, hogy elképzelését ez ügyben keresztülvigye. Waldstätten arra gondolt, hogy Bozenbe utazik, Conrad főhadiszállására, és ott személyesen próbálja meg kifejteni a főparancsnokság álláspontját. De meggyőzést célzó utazását addig halogatta, míg Arz a kérdést a maga módján úgy oldotta meg, hogy Conradot kihallgatásra az uralkodóhoz hívatta. Arz tudta, hogy a császár nem ért egyet Conrad tervével, ezért úgy vélte, hogy valamit ez úton talán elérhet, a felelősséget magáról mindenesetre elhárítja. Ha Arz abban bízott, hogy a kieszközölt kihallgatás kedvező fordulatot hoz, elvárásában csalódnia kellett.

Conrad április 11-én érkezett Badenbe, vagyis éppen akkor, amikor a Sixtus-ügy kirobbanása és a külügyminiszterrel fennálló ellentét kiéleződése ott feszült, végsőkig kiélezett helyzetet teremtett. Nem nehéz belátni, hogy a sarokba szorított uralkodó az adott körülmények között mit sem kívánt kevésbé, mint azt, hogy az erőszakos Czernin mellett a vele azonos vonalon mozgó és ugyancsak erőszakos Conraddal is konfliktusba keveredjen. A határozottan fellépő Conradnak könnyű dolga volt. A császár, a fiatal és tapasztalatlan főparancsnok, akit az idős tábornagy nem sokra tartott és mindig is tanítványként kezelt, kezes báránynak bizonyult. Fenntartásait gyorsan feladta, a szervilis, apolitikus Arz ellenérvei – hisz tőle nem kellett tartani – süket fülekre találtak.[42] Conrad az április 11-i megbeszélést követően, mely számára zöld utat biztosított, nézeteit újólag összefoglalta. Április 12-i feljegyzésében ismételten hangsúlyozta, hogy csakis egy, a Brentától nyugatra választott fő támadási irány hozhat döntő eredményt. Márpedig ez kell hogy legyen a cél, nem az ellenség egyszerű visszaszorítása. Meggyőződésem – írta, nem csekély önbizalommal –, hogy mi „e magas célkitűzést vállalni tudjuk, és kell is hogy vállaljuk".[43]

Waldstätten ugyancsak április 12-én még egy kísérletet tett a helyzet megmentésére. Véleményt kért a nagy tekintélynek örvendő és helyi ismeretekkel rendelkező Krausz Alfréd gyalogsági tábornoktól. Átiratában előadta, hogy véleménye szerint a fő csapást a Brentától keletre kellene mérni, de Conrad Asiagónál kíván támadni. Mi a címzett véleménye? Krausz vagy nem értette, vagy nem akarta megérteni Waldstätten szándékát. Válaszában Conrad tervét elvetette, de elvetette a főparancsnokság elképzelését is. Álláspontja az volt, hogy a döntő csapás kívánatos, de ezt nem Asiagónál, hanem ennél még nyugatabbra, a Garda-tó két oldalán, egy ott indítandó támadással kell elérni. A főparancsnokság e javaslattal – mint fantazmagóriával – a továbbiak során nem foglalkozott. Krauszt rövidesen

Az észak-olaszországi támadás terve

a Monarchia úgynevezett (keleti) ukrajnai hadseregének parancsnokává nevezték ki.[44]

Az egyetlen ember, aki Conrad tervéről – legalábbis leírása szerint – véleményét kendőzetlenül megmondta, Boroević, a Piavénál álló hadseregcsoport parancsnoka volt. Amikor megtudta, hogy a fő lökést Tirolban tervezik, „mégpedig éppen a francia és angol hadosztályok ellen", teljes erővel védekezett. Állását is kockára téve megmondta: „ne akarják a bikát a szarvánál megfogni".[45] Boroević az offenzívát egészében ellenezte, úgy vélte, a Monarchia erre nincs felkészülve, támadás helyett védelemre kellene szorítkozni, a hadsereget a háború közelgő befejező szakaszára megóvni. Amikor Boroevićet felvilágosították, hogy a támadás elvetéséről szó sem lehet, mert az államérdek, politikai szükségszerűség, amit a szövetségi hűség diktál és megkíván, Boroević azt javasolta, hogy ez esetben legalább annyit tegyenek, hogy az offenzívát ne a járhatatlan hegyekből, hanem nála, az ő frontszakaszán, a síkságon kezdeményezzék. Az AOK Boroević javaslatával sem kívánt szembeszállni. A Piavénál indítandó támadás előnyeire vonatkozó érveit elfogadta, és ennek eredményeként most már két egyenrangú támadás mellett foglalt állást, bár távolról sem nyíltan és egy-

értelműen. Az egyenrangúsításra vonatkozó állásfoglalás felemás voltára utalt, hogy az AOK Conraddal nem közölte elhatározását és ugyanakkor tovább folytatta a Piavénál álló hadseregcsoport gyengítését. Május elején 7 hadosztályt vontak el e frontszakaszról.[46]

Boroević hadműveleti tervébe a jobb szárnyon álló 6. hadsereg felhasználását is bevonta. Az AOK ez ellen kezdetben óvást emelt, később azonban ebbe is beleegyezett. A 6. hadsereg is készüljön fel a támadásra: foglalja el a Montellót.

A sokféle intrika, vita és nézetkülönbség eredményeként végül is a következő haditerv alakult ki: Conrad hadseregcsoportja a Brenta két oldalán támad, fő erőkkel a Brentától nyugatra, Asiagónál, az ottani erdőövezet ellen. Fedőnév: Radetzky. Boroević hadseregcsoportja a Piavénál nyomul előre, fő erőkkel a folyó középső szakaszán. E támadást a jobb szárnyon támogatja a József főherceg parancsnoksága alatt álló 6. hadsereg (feladat: a Montello elfoglalása) és a folyó torkolatánál a Csicserics tábornok parancsnoksága alatt álló XXIII. hadtest (előnyomulás megtévesztő célzattal Santa Donà di Piavénál). Fedőnév: Albrecht. Végül, hogy senki se maradjon ki a nagy erőfeszítésből, a Garda-tótól északnyugatra álló 10. hadsereg (parancsnok: Krobatin tábornagy) 1–2 nappal az offenzíva megindulása előtt tüntető támadást hajt végre a szélső jobb szárnyon (támadás: a Tonale-hágónál). Fedőnév: Lawine (Lavina).

Az előbbiekben vázolt arcvonal hosszát, mely a valóságban 200 km-nél is több volt, a hivatalos hadtörténet 120 km-re, egyes hadtörténészek 100, 150 vagy 170 km-re becsülik.[47] E mindenképp terjedelmes frontszakaszon a hivatalos adatok szerint 55 hadosztály (642 és 1/2 zászlóalj, 73 és 1/2 gyalogosított lovas félezred, 53 lovasszázad) vonult fel, és a 8700 géppuskával rendelkező gyalogság támogatására 6833 löveg összpontosult.

Egyes szerzők úgy vélik: „ennyi csapat, ennyi anyag, ennyi lőszer (7 millió löveglövés) még egyetlenegy támadásunknál sem állott rendelkezésünkre."[48] E megállapítás feltehetően egybevág a tényekkel, de az adott esetben a Monarchia haderejét nem annak korábbi számszerű erejével, hanem más tényezőkkel, alapvetően a vele szemben álló haderő nagyságával kell egybevetni.

A tolmeini áttörést követően (12. isonzói csata, 1917. október–november) a súlyos veszteségeket szenvedett olasz hadsereget az antant segítségével gyors ütemben sikerült újjászervezni. Angliából és Franciaországból tengeren és szárazföldön nagy mennyiségű hadianyag (1000-nél több ágyú) érkezett Olaszországba. Az 1917 végén ideszállított 11 angol és francia hadosztály egy részét 1918 elején ugyan újra nyugatra irányí-

tották, de az olasz fronton ezt követően továbbra is 5 (3 angol és 2 francia) hadosztály maradt, és e hadosztályok a hegyvidéken, a Brentától nyugatra helyezkedtek el – vagyis ott, ahol a Monarchia hadereje a fő csapást készítette elő.[49] A hivatalos hadtörténet az olasz, angol, francia hadosztályok együttes számát 63-ra (725 zászlóalj és 100 lovasszázad), a rendelkezésre álló lövegek számát 7550-re becsüli.[50]

Összehasonlítva a szemben álló hadosztályok, zászlóaljak, lövegek számát, a mérleg nyelve eleve az ellenfél javára billen; a számszerű összehasonlítás ezen felül távolról sem tükrözi a tényleges helyzetet. A hadtörténészek joggal utalnak ugyanis arra, hogy a szemben álló erők nagysága a hadosztályok vagy a zászlóaljak számával nem mérhető, mert ezek létszáma a Monarchia alakulatainál igen alacsony szinten mozgott. Egy osztrák–magyar zászlóalj maximális létszáma 400, egy századé 40–50 puskát jelentett, azonos alakulatok létszáma az olasz oldalon 900, illetve 120–160 főre volt becsülhető.[51] Az ellenség fölénye, a katonák számát tekintve, tehát jóval nagyobb volt, mint amennyire az a kötelékek egyszerű számszerű összehasonlításából kitűnik.

Nemcsak a létszám terén billent a mérleg nyelve az ellenség javára. Az antant fölényben volt a hadsereg felszerelését és ellátottságát illetően is. A haditechnikát tekintve elegendő az alábbiakra utalni: az antant döntő fölényben volt a levegőben. 524 (ebből 76 angol és 20 francia) repülővel 280 osztrák–magyar állt szemben, és a túloldal gépei jobbak, mozgékonyabbak voltak. Az ellenséges légi fölény lehetetlenné tette a tüzérség légi felderítés útján való hatásos irányítását, az átkelőhelyek állandó támadásával és szétrombolásával nehezítette a Piavén való átkelést. A tüzérséget illetően az ellenség túlsúlya látszat szerint csupán néhány száz (717) löveget jelentett. A valóságban a helyzet rosszabb volt, mert az ellenség fölénye a nehéztüzérségre esett. 1336 osztrák–magyar közép- és nehézlöveggel 3540 olasz közép- és nehézlöveg állt szemben.[52]

Az olasz hadsereget – okulva a rossz tapasztalatokon – a tolmeini áttörést követően angol gázmaszkokkal szerelték fel. Ez még akkor is védelmet jelentett volna a támadást bevezető gázkilövéssel szemben, ha az osztrák–magyar részről használt lövedékek hatásosak lettek volna.

A szállítóeszközök számát, minőségét, elhelyezését tekintve is az olasz hadsereg volt fölényben. A tiroli frontot mindössze egy, a piavei frontot két vasútvonal kötötte össze a hátországgal. A vasúthálózat a túloldalon jóval sűrűbb volt. A fronttal párhuzamosan és arra merőlegesen futó útvonalak itt az utánpótlás gyors szállítását, a hadosztályok gyors átcsoportosítását egyaránt lehetővé tették.

A Monarchia lóállománya a négyéves háború, a mind nehezebben pótolható veszteség következtében erősen lecsökkent. (A lovak száma 1916 végén: 969 000, 1917. június: 863 000, 1918. június: 459 000.)[53] Ami megmaradt, a takarmányhiány folytán igen rossz állapotban volt. „Igáslovak kellenek, hogy tüzérségemet tovább tudjam vinni, mert mostani lovaim az első menetben ki fognak dőlni" – jegyezte fel naplójában József főherceg április 3-án.[54] Boroević szerint: „a lovak csontvázak voltak, a tüzérség egyszerűen nem volt képes megmozdulni".[55]

14 000 mozdonyból 5000, a teherautóknak több mint a fele állt javítás alatt, és a gépkocsik mozgásához az üzemanyag is hiányzott.[56]

A két hadsereg erőnléte nem volt összehasonlítható. Míg az antant oldalán a katonák élelmezése, ruhával, egyéb felszereléssel való ellátottsága kielégítő volt, a Monarchia alakulatainál minden hiányzott. A hivatalos adatok szerint a katonák 1918 márciusától kezdődően 200 g húst és 500 g kenyeret kaptak, más adatok szerint a fejadag 220 g húsból, 125–150 g ehetetlen kukoricakenyérből állt, amihez 6 g zsír, „Dörgemüse" és konzervkávé járult.[57] A hadseregparancsnokok jelentései a csapatok éhezéséről, elgyengüléséről, menetképtelenségéről tudósítottak.[58]

A hadvezetőség a zsákmányolható készletekből remélt kedvező változást. Ilyen illúziók – a tolmeini áttörést követő zsákmányra emlékezve – a katonák körében is éltek. „Azt kérik, támadjunk mielőbb, hogy éhen ne haljanak", közli Boroevićcsel a 6. hadsereg parancsnoksága május 12-én.

Június 5-én tudósították a frontparancsnokságokat, hogy a hadsereg június 15-e és augusztus 31-e között saját magát fogja élelmezni abból a mintegy 5000 vagon kenyérlisztből, amelyet az offenzíva során zsákmányolni fognak. A katonák számára ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy a zsákmányból csomagokat küldhetnek haza. Megalakultak a „zsákmánybizottságok".[59]

József főherceg e különös előkészületről később a következőket írta barátjának, Hans von Seeckt német tábornoknak: „Jelentettem, hogy nem más, mint kalandvágy egy offenzívát rosszul előkészítve és csupán arra a lehetőségre alapozva elindítani, hogy a Brenta és az Etsch között majd mindent megtalálunk, ami hiányzik."[60]

Az észak-olaszországi támadás időpontját az AOK június 11-ére tűzte ki, annak ellenére, hogy azt a spai megbeszélések értelmében a német hadsereg újabb, május végi támadásával kellett volna egybekapcsolni.[61]

E viszonylag késői időpont betartása is kétségesnek látszott, tekintettel a fennálló nehézségekre, az előkészületek elmaradt voltára. József főherceg május végén a szükséges anyagok és eszközök meg nem érkezése miatt

lemondással fenyegetőzött. „Magam láttam az embereket füvet enni, meg gyökeret", közölte 26-án Boroeviccsel, az élelmezési helyzetet ecsetelve. Meggyőződtem róla, hogy egy ember 24 órára 50 g húst kap", olvasható a következő napon feladatott táviratban.[62]

Boroević május 28-án a következőket jelentette: „Senki sem veheti magára a felelősséget azért, hogy támadást kezdeményezzen elégtelen anyagi eszközökkel és rosszul táplált, nem teljesítőképes csapatokkal. Ha nem kívánunk felelőtlen kalandba bocsátkozni, mely következményeit tekintve a csapatok szellemére beláthatatlan lehet, úgy a már jelentett utánpótlás körüli helyzetből csupán egy következtetés adódhat: várni a támadással mindaddig, míg a csapatok anyagi ellátottsága legalább a minimális szintet eléri, és kielégítő élelmezés biztosítja, hogy a katonák a velük szemben támasztandó követelményeknek megfelelhessenek."[63]

Az AOK e közlésre május 29-én jelentést kért (határidő június 1.): betartható-e a tervezett június 11-i időpont?[64]

Boroević válasza nemleges volt. „Arra, hogy a hadseregcsoport június 25. előtt kellően felkészülhessen, számítani nem lehet." Hozzáfűzte: kiegészítésként és indoklásként még előterjeszti a hadseregek harckészültségi jelentéseit is.[65]

A főparancsnokság e jelentések beérkezését nem várta be. Azonnal, még aznap, június 1-jén úgy döntött: „Albrecht és Radetzky megkezdésére június 15. napját tűzöm ki."[66]

E döntés azt jelentette, hogy az AOK az offenzíva határidejére nézve nem Boroević, hanem az egyidejűleg ugyancsak válaszadásra felszólított Conrad javaslatát fogadja el.

Boroević június 13-án újólag kísérletet tett az időpont megváltoztatására. Délután 5 órakor a következőket sürgönyözte: „Mindkét hadseregparancsnokság jelenti: a gázlövésnek a mostani esős időjárásban a nedvesség miatt nem lesz hatása. Az Isonzo-hadsereg parancsnoksága szerint a Piave vízállása már jelenleg is túlontúl magas, további áradás kérdésessé teszi a csapatok áthajózását és a hídverést, különösen a IV. hadtestnél. Javaslom az offenzíva elhalasztását egyelőre 3 nappal."[67]

Az AOK a halasztásra vonatkozó újabb javaslatot is elutasította. Ezúttal is Conrad állásfoglalása döntött: „Radetzky nem halasztható későbbre." A tiroli hadseregcsoport parancsnoka a technikai feltételek hiányára hivatkozott: a csapatok már állásban vannak, a Hétközség fennsíkján felhalmozott élelmiszer csak rövid időre elegendő.[68] Conrad sürgető, a halasztást elvető állásfoglalása során homályban maradt, hogy az előkészületek Tirolban, a 11. hadsereg arcvonalán sem fejeződtek be. Az időpontot

illetően a hadsereg parancsnoka (Scheuchenstuel) és vezérkari főnöke (Sündermann) eredetileg július közepére gondoltak, a hadtestparancsnokok későbbre, június 20-ára és 26-ára.[69]

Az időpont körüli vitára és huzavonára vonatkozó dokumentumokat vizsgálva két dolog nyilvánvaló: 1. Az AOK messzemenően tájékozva volt az ellátás, az élelmezés körüli nehézségekről, tudott az előkészületek be nem fejezett voltáról. 2. A főparancsnokság ennek ellenére sem gondolt arra, hogy a fontos államérdeknek nyilvántartott támadást elhalassza, bár a május végén kezdeményezett német támadás (az észak-olaszországi offenzívát ezzel kellett volna egybekapcsolni) időközben, június 4-én befejeződött anélkül, hogy a Monarchia hadserege mozdult volna, és tudták, hogy Ludendorff a közeljövőben új offenzívát nem készít elő.

Június 14-én az időjárás megváltozni látszott. A feljegyzések szerint a nap kisütött, a Piave egész hosszában mindenütt derült, szélcsendes volt az idő.

Nyilván ez is közrejátszott abban, hogy Boroević zokszó nélkül vette tudomásul a felsőbb utasítást. 14-én este 7 órakor az uralkodó a géptávíróhoz hívta a piavei front parancsnokát. „Mi lesz holnap? Önre, megítélésére és felelősségére bízom az ügy keresztülvitelét." A tábornagy válasza: „Mint jelentettem, holnap az AOK rendelkezésének megfelelően támadunk..." Az uralkodó: „Köszönöm, messzemenően egyetértek – vége."[70]

A június 15-i időpontból következően – azt két nappal megelőzve –13-án került sor a front szélső jobb szárnyán, a Tonale-hágónál tervezett elterelő hadműveletre. A több ezer méter magas hegyek között indított támadás teljes fiaskóval végződött. A 2 kilométer széles szorosban áttörésre vezényelt katonaság zömmel még az olasz drótakadályokig sem jutott el. Az esti órákban a helyzet annyira reménytelennek látszott, hogy a 10. hadsereg parancsnoksága a tartalékban álló 22. lövészhadosztály bevetését már meg sem kísérelte. A Tonale-hágónál indított támadás, melyhez eredetileg messzemenő célok társultak, végső szerény feladatát (magára vonni az ellenség figyelmét, elvonni erőinek egy részét) sem teljesítette. Nem ellenséges erőt, saját erőt vont el – gyalogságot, tüzérséget, hadianyagot –, melyet másutt nyilván jobban lehetett volna felhasználni.

A június 13-i elterelő hadműveletet 15-én követte a tényleges támadás. Hajnali 3 órakor a front egész hosszában – az Asticótól az Adriai-tengerig – megdördültek a lövegek. Különböző kaliberű és minőségű ágyúk ezrei ontották a tüzet az ellenséges állásokra. Először egy és negyed órán keresztül gázlövedékek hullottak, ezt követte a romboló tűz, végül befejezésül a megsemmisítő tűz (ekrazitgránátok). A tüzérség tűzcsapásának befejező

szakaszában (7–7.30 óra) egyes helyeken – így a Montellónál már ezt megelőzően – támadásra indult a gyalogság.

A hadvezetőség – bár a vezérkari főnök elképzelése szerint két egyenrangú támadásról volt szó – az erők nagyobb részét Tirolba, Conrad hadseregcsoportjához, a 10. és 11. hadsereghez irányította (55 hadosztályból 31 tartozott e két hadsereg kötelékébe). A támadásban közvetlenül részt vevő 11. hadsereg önmagában véve is nagyobb erőt képviselt, mint a Piavénál álló 6. hadsereg és az Isonzo-hadsereg együttvéve. Az Astico és Piave közötti szakaszon elhelyezkedő 11. hadsereg 24 hadosztállyal (ennek keretében 96 ezreddel) és 2933 löveggel rendelkezett. Boroević 19 hadosztállyal (76 ezreddel), 2538 löveggel.[71] A Piavénál álló hadseregcsoport még akkor is gyengébb volt valamivel, ha ide számítjuk a Vittoriónál összevont AOK-tartalékot (4 hadosztály), mely felett nem Boroević, hanem Arz és Waldstätten rendelkezett.

A 11. hadsereghez tartozó 24 hadosztályból 15 a Brentától keletre, Asiago körzetében vonult fel. A 9. hadosztály maradt ebből következően a Brentától nyugatra indítandó támadásra, bár a főparancsnokság eredeti elképzelése szerint ez jelentette volna a fő támadás irányát.

A fő erők tehát Asiagónál gyülekeztek, hogy híven Conrad tervéhez, egyetlen rohammal átvágjanak a síkságon, Vicenza irányába – megvalósítsák, amit megvalósítani mindaddig nem sikerült. E frontszakaszon (Asiagónál) a támadók egy 20 kilométer széles erdőövezettel és az ellenség legjobb erőivel, angol hadosztályokkal álltak szemben. József főherceg később, e térségben tett látogatásakor, Conrad elgondolásáról, a terepről és a választott irányról a következőket jegyezte fel naplójába: „Szemügyre vettem a Hötzendorfi Conrad által végrehajtott »fő támadás« egész terepét... megállott az eszem, hogy miként volt lehetséges, hogy ilyesmit kísérelt meg a hadvezetőség... Asiagótól egy nagy erdős hegyhát emelkedik dél felé, melyet 15–20 kilométer széles erdőöv borít. Sűrű, átláthatatlan fenyves: északi szegélyén az ellenség tábori őrs vonala, mögötte ismeretlen távolságra állásai, melyeket az erdő teljesen elföd szemeink elől, az erdő, melyben nem sejtjük az ellenséges állás hollétét, és így minden, csak némileg is alapos tüzérségi előkészítés teljesen ki van zárva."[72]

A támadásra vezényelt alakulatok a délelőtt folyamán előrehaladtak. Az angolok a nyugati fronton alkalmazott módszer szerint az első vonalat csak gyenge erőkkel védték, a támadást később ellenlökésekkel, szükség esetén nagyobb arányú ellentámadással készültek megállítani. Az első ellencsapásra délután 2 órakor került sor, a következőkre délután hatkor és hajnali 1/2 5-kor. Az angol gyalogság, mely az offenzívát bevezető per-

gőtűz ellenére is ütőképes maradt, sikerrel támadott, saját, sértetlenül maradt ütegeitől támogatva. Az osztrák–magyar előnyomulás elakadt, később hátrálásra, végül futásra változott. A katonák a reggeli órákban már tömegesen adták meg magukat.[73]

A Brentától keletre, a Grappa-hegytömb térségében (a támadók itt francia és olasz alakulatokkal álltak szemben), több hegycsúcsot sikerült megszállni, de 16-ára az elért eredmény – csekély kivétellel – itt is elveszett. Az offenzíva Tirolban kudarcba fulladt, a támadás egyetlen nap alatt összeomlott.

A piavei arcvonalon a csata kedvezőbben alakult. A folyón szinte mindenütt sikerült átkelni. De a nem lebecsülendő veszteségek árán kierőszakolt átkelést csak a Montellónál és a folyó torkolatánál követte számottevő előnyomulás – vagyis ott, ahol az ellenség a támadást nem várta. A középső szakaszon, a fő csapás helyén, ahol Oderzo irányából Treviso felé kellett volna előrehaladni, a Piavén átkelt katonaság a folyóhoz tapadt, és kimerülten, ellenséges tűzben várta a történendőket.

A június 15-én támadásra induló katonák soraiban a Monarchia minden nemzetisége képviselve volt. A napjainkig élő közhiedelmet, hogy a „piavei csatát" túlnyomórészt magyar katonák vívták, a statisztika nem igazolja.[74] A rendelkezésre álló adatok szerint a támadásban részt vevő ezredekből (185 ezred nemzetiségi összetétele ismert) 53-ban voltak többségben a magyar anyanyelvű katonák, és közülük csupán 28-nál haladta meg a számuk a 75%-ot. Egyes nem ezredkötelékben harcoló alakulatoknál, így a leginkább Tirolban bevetett vadászzászlóaljaknál a magyar katonák szinte teljességgel hiányoztak (17 zászlóalj közül csupán 1 zászlóalj magyar többségű). Ennek alapján és annak figyelembevételével, hogy a statisztikában a németek és a magyarok számát illetően a valóságosnál kedvezőbb adatok találhatók, a magyar anyanyelvű katonák számát az összlétszám 1/5-ére vagy ennél valamivel többre becsülhetjük – ami hozzávetőleg megfelel a magyar ajkú lakosság Monarchián belüli arányának (49,5 millióból 10 millió).

A magyar katonák nagy számára vonatkozó tévhit részben feltehetően onnan ered, hogy a különböző, eltérő nemzetiségű, színezetű ezredek nem egyenlő arányban helyezkedtek el a különböző frontszakaszokon. Tirolban nagyobb számban német-osztrák és német–cseh–morva vidékről származó alakulatok kerültek bevetésre; magyar többségű ezredekkel viszont inkább a piavei fronton, leginkább a 6. hadsereg kötelékében és a folyó torkolatánál találkozhatunk. Zavart kelthet e téren, hogy egyes történészek a magyarországi alakulatokat magyar katonaságnak tekintik, holott a ma-

gyarországi alakulatok között szép számmal találhatók nem magyar, román vagy szláv többségű ezredek.

A *tiroli fronton* a jórészt Erdélyből (Gyulafehérvár, Nagyszeben, Máramarossziget, Marosvásárhely vidékéről) származó 50., 30., 85. közös és 22., 23. honvéd gyalogezred többségében román anyanyelvű katonákból állt. A 21. kolozsvári és a 24-es brassói honvéd gyalogezred 38, illetve 42%-a, a 2. számú brassói közös gyalogezred 31,5%-a volt magyar. A 70. pétervárad közös gyalogezred 77%-át, a 31-es zágrábi vadászzászlóalj 92%-át délszláv, a 67-es eperjesi közös gyalogezred 60%-át, a 112-es közös gyalogezred 86%-át, a 19-es komáromi vadászzászlóalj 53%-át szlovák legénység alkotta. A 61-es temesvári közös gyalogezred német, román és magyar, a 23. közös gyalogezred (Zombor) magyar, német, délszláv és román katonákból tevődött össze.

A *piavei arcvonalon* a 43-as közös és a 32-es honvéd gyalogezrednél a románok aránya 75, illetve 49% volt, a 23. marosvásárhelyi vadászzászlóalj 55%-a állt román anyanyelvű katonákból. A 96-os közös és a 33. honvéd gyalogezredet szinte kizárólag délszláv, a 71-es trencsényi közös gyalogezredet 80%-ban, a 72-es pozsonyi gyalogezredet 65%-ban szlovák katonák alkották. A 12-es szatmári honvéd gyalogezredben 40–30–23%-os arányban magyar, román és rutén, a 314-es és 315-ös gyalogezredben hasonló arányban magyar, szlovák, román és német katonákat találhatunk.[75]

A két világháború közötti hadtörténeti irodalomban divatos volt a magyar ezredek harckészségéről, kiemelkedő teljesítményről beszélni. Ez részben igaz is volt. A Montellónál, ahol a támadás sikeresen indult, magyar ezredek álltak az élvonalban. Itt került bevetésre a XXIV. hadtest kötelékében a 32-es közös gyalogezred (a budapesti házi ezred), a 69-es székesfehérvári, a 44-es kaposvári, a 39-es debreceni, a 46-os szegedi, majd a tartalékban álló 31-es veszprémi gyalogezred, az 5-ös és 9-es kassai és marosvásárhelyi honvéd huszárezred. De ellenpéldák is közölhetők. A folyó alsó folyásánál (S. Donà di Piave), ahol a támadás ugyancsak eredményt ígért, a XXIII. hadtest sikeresen átkelő alakulatai között egyetlen magyar ezreddel sem találkozhatunk. A XVI. hadtestnél – az egyetlen hely, ahol az átkelés meghiúsult és teljes fiaskóval járt – a támadó ezredek 50%-a volt magyar többségű. Magyar huszárezredek (a 2., 5., 7., 12., 14. számú nagyszebeni, komáromi, budapesti, kassai, nyíregyházi ezredek) védték a folyó torkolatánál elterülő szigetet. A deltánál zajló, hosszan elhúzódó harc végeredménye a sziget feladása volt.[76] A siker és sikertelenség kérdését feszegetve feltétlenül helyes rámutatni arra, hogy az esetleges kedvező vagy kedvezőtlen eredmény távolról sem múlt kizárólag a helyi

harcokban részt vevő katonák magatartásán. Az elért eredmény kialakulásában jelentős szerepet játszott az előkészítés alaposssága, a rendelkezésre álló felszerelés (a hadianyag mennyisége és minősége), a vezetés színvonala, a támadást előkészítő és kísérő tüzérség felkészültsége, a tűzcsapás pontossága és hatásossága, a tüzérséget és a gyalogságot irányító tisztek tájékozódóképessége (hogy fennállt-e egyáltalában egyes frontszakaszokon ennek lehetősége), a szemben álló erők nagysága, az ellenséges tüzérség és légierő beavatkozásának mértéke, hatásossága az adott helyen – hogy csak néhány lényeges tényezőre utaljunk.

Az egykorú jelentések általában nem tesznek különbséget a német, a magyar vagy a délszláv katonák magatartása, lelkesedése vagy elkeseredettsége között. A hadvezetőség fenntartással csupán a cseh–morva vidékről származó ezredekkel szemben élt – ha élt –, bár ezek az alakulatok is többnyire cseh-német vagy német-cseh egységek voltak. A fenntartáshoz a cseh légionisták megjelenése szolgált indokul. 1918 tavaszán észleltek első ízben a Monarchia hadseregéből származó cseh nemzetiségű katonákat az olasz hadsereg soraiban. Számukat a felderítés 8000–12 000 főre becsülte. Az erről készült bizalmas jelentés ugyanakkor alig ismertként és jelentéktelenként tárgyalja a délszláv és román légió ügyét. A román légió létszámát 600 főre becsüli, és megállapítja: „ebből 120 tiszt, legénységi állományúak állítólag nem akarnak jelentkezni."[77]

Az offenzíva során elfogott cseh légionistákat nem tekintették hadifoglyoknak. Felettük azon nyomban rögtönítélő bíróság ítélkezett. József főherceg június 16-i naplófeljegyzése szerint: „...A XXIV. hadtest rögtönítélet alapján 14-et fölakasztott, a többinél a vizsgálat még tart. A conegliánói platánus-sor fáin lógnak... A 13. lövészhadosztálynál 15 cseh légionárius katona került fogságba, ezeket mint hazaárulókat rögtönítélet alapján agyonlövettem."[78]

Június 15-én az udvari vonat Tirolban egy kis vasúti állomáson, Schnalstalban állomásozott. A vonat szolgált főhadiszállásul az uralkodónak (a főparancsnoknak), Arz vezérkari főnöknek és mindkettőjük kíséretének. A hangulat jó volt, az offenzíváról a délelőtt folyamán kedvező hírek érkeztek. Az uralkodót – a császár délután a közel fekvő Bozenbe, Conrad főhadiszállására utazott – a helyszínen is a helyzet kielégítő voltáról tájékoztatták. Késő este a vacsoránál emelkedett hangulatban ült együtt a társaság, amikor is a vezérkari főnököt a távíróhoz hívták. Arz a jelenlévők visszaemlékezése szerint halott sápadtan tért vissza, eleinte semmit sem mondott, majd azt súgta a közelben ülőknek, hogy mindennek vége. A császár felfigyelt a jelenetre – félbeszakította a vacsorát, visszavo-

nult, a vezérkari-főnököt magához kérette. Arz jelentett: a délelőtti események elvesztek – a szövetségesek ellentámadása a támadó alakulatokat kiinduló állásaikba vetette vissza.[79]

A tiroli offenzíva meghiúsulásáról érkező hírek döntést követeltek. Dönteni kellett, állítsák-e le az offenzívát, vagy folytassák-e a harcot a tiroli front veresége ellenére is a Piavénál vagy esetleg másutt, ott, ahol a kezdet és a további harc eredményt ígér. A döntés nem tűrt halasztást: ez utóbbi esetben sürgősen intézkedni kellett volna a tartalékok átcsoportosításáról, a piavei támadás folytatása esetén a Tirolban felszabaduló csapatok átirányításáról, számolva a vasúti összeköttetés elégtelenségével, továbbá azzal, hogy a kialakuló új helyzet előbb-utóbb a jobb szállítási lehetőségekkel rendelkező olasz parancsnokság ellenintézkedéseit is maga után vonja. Döntés azonban nem született. Ebben a felső vezetés tanácstalansága mellett az is szerepet játszott, hogy a döntésre és a döntés előkészítésére hivatott szervek nehezen voltak elérhetők. A hadsereg-főparancsnokság továbbra is Badenben székelt. A főparancsnok és a vezérkari főnök több száz kilométernyi távolságban, az udvari vonaton. Waldstätten, az operatív osztály vezetője, hogy közelebb legyen az eseményekhez, munkatársaival a Piave felső folyásánál fekvő Bellunóba utazott, és onnan intézkedett.

Boroević éjjel 11 órakor értesült telefonon, magától az uralkodótól, a tiroli támadás összeomlásáról. Másnap reggel a 11. hadsereg parancsnoksága az éjjel közölteket megerősítette, és a helyzetről még sötétebb képet festett. A vett tájékoztatás birtokában a piavei hadseregcsoport parancsnoka – abból kiindulva, hogy a támadás folytatásához erői, ha magukra maradnak, elégtelenek – arra utasította a folyón átkelt csapatokat: igyekezzenek egyelőre, további intézkedésig, a hídfőállásokat mindenáron megtartani.

A császár kora délután hadparancsot adott ki. Ez a 10. és 11. hadsereget a jelenlegi frontvonal tartására, a Brentától keletre álló erőket ezen túlmenően az offenzíva felújításának előkészítésére utasította. Boroević hadseregcsoportját illetően a hadparancs a támadás folytatását írta elő (irány: Treviso), és kilátásba helyezte három hadosztály átengedését a főparancsnokság tartalékából.[80]

A támadás folytatását elrendelő utasítás ellentétben állt a piavei parancsnokság ezt megelőzően kiadott rendelkezésével, mely csupán a hídfőállások tartását írta elő. Boroević ezért azonnal tiltakozott. A Treviso elleni rögtöni támadást óvatlan elképzelésnek minősítette. Ehhez tartalék, felszerelés (tüzérség, lőszer, hídanyag, teherautó) egyaránt hiányzott. Óva intett, nehogy idő előtt támadást rendeljenek el elégtelen, kiéhezett

erőkkel. Arz késő éjszaka az uralkodó nevében további felvilágosítást kért. Látszólag egyetértett Boroević elképzelésével – egyelőre tartani a hídfőállásokat, majd offenzíva: 7 tiroli hadosztály átcsoportosítása, megfelelő felszereléssel és a tiroli front aktivitása által támogatva –, de intézkedést nem ígért. Döntés nem született.[81]

Waldstätten közben Bellunóban úgy vélte, hogy a jobb szárnyon nem is annyira kedvezőtlen a helyzet, mint feltételezték. Értesülve az olasz hadifoglyok nagy számáról, lehetségesnek ítélte a támadás felújítását a Brentától keletre, két tartalék hadosztály átirányítása esetén. (A 10. hadseregnél feleslegessé vált 22. és 53. tartalék hadosztály bevetéséről lett volna szó.)

Megváltozott álláspontját azonnal eljuttatta az udvari vonathoz. Távirata éjjel 1 órakor, tehát röviddel a Boroevićcsel folytatott eszmecsere után jutott Arz kezeihez. A vezérkari főnök látszólag Waldstätten javaslatával is egyetértett, de intézkedés, döntés ez ügyben sem született.[82]

Az udvari vonat június 17-én – miközben Boroević határozott és egyértelmű állásfoglalásra várt – Udine helyett Bozenbe, majd onnan Trieszt-be indult, hogy a 11. és 10. hadsereg főhadiszállásán tájékozódjon a helyzetről, tisztázza az elszenvedett vereség okait.

Arról, hogy e tárgyalások során mit sikerült tisztázni és mit nem, a rendelkezésre álló források nem tájékoztatnak. Werkmann Károly bárónak, az uralkodó titkárának visszaemlékezéséből annyi mindenesetre kiderül, hogy Bozenben a hangulat nyomott volt. „Conrad egy összetört ember benyomását keltette... úgy látta, életműve összeomlott." Werkmann megjegyzi: jól tudja, hogy Conrad később igazolni próbálta elképzelését, „de akkor, június 17-én úgy tűnt, ő maga is megingott elgondolásának helyességét illetően".[83]

Waldstätten javaslatáról, a tiroli támadás részleges felújításáról, a június 17-i megbeszéléseken az uralkodó bozeni és trieszti utazását követően már nem esett szó. Az udvari vonat 18-án délután most már Udine irányába indult, és 19-én reggel újabb jelentéktelen vasútállomáson, az udinei főhadiszállás közelében fekvő Spilimbergónál állt meg.

Boroevićet Spilimbergóba hívták, tudva, hogy a piavei front parancsnoka egyre türelmetlenebbül vár választ és utasítást az általa javasoltakra és a további teendőkre nézve. Boroević türelmetlensége indokolt volt. A Piavén átkelt csapatok helyzete az idő előrehaladtával egyre inkább tarthatatlanná vált. Az átkelőhelyeket az olasz tüzérség állandóan lőtte, az ellenséges légierő szünet nélkül támadta. Az újra meginduló esőzés következtében a folyó folyammá dagadt, rohanó árja a nagy áldozatok árán vert pontonhidakat újra és újra elsodorta. Míg az osztrák–magyar csapatok

utánpótlása ilyen körülmények között komoly nehézségekbe ütközött, az olasz hadvezetőség – látva, hogy Tirolban újabb támadástól nem kell tartani – szüntelenül új tartalékokat irányított e veszélyesnek tűnő arcvonalra.

Az uralkodó 19-én délelőtt fogadta a piavei front parancsnokát. Boroević a másfél órán át tartó négyszemközti kihallgatás során beszámolt a helyzetről, és lehetségesnek vélte a további támadást. Tervét elfogadták. (A hivatalos hadtörténet szerint Boroević nyugati irányban, Asola–Bassano irányában – vagyis a 6. hadsereg felhasználásával – kívánt előretörni, miközben az Isonzó-hadsereg Treviso irányában nyomult volna előre, hogy ezzel az előbbeni támadás déli szárnyát fedezze.) Felvetődött a kérdés: megvannak-e a támadás személyi, anyagi feltételei, hogy áll az ellátás, a muníció? Miután Boroević szerint a vezérkari főnök és helyettese erre nem tudott felvilágosítást adni („sem Arz, sem Waldstätten nem tudta ezt!"), délutánra Udinébe rendelték az AOK szállásmesteri részlegének, valamint a fegyver- és lőszerellátással foglalkozó részlegének vezetőit, Zeynek és Pflug vezérkari ezredeseket. A délutáni tanácskozáson, melyen az uralkodó is részt vett, a meghívottak az utánpótlás helyzetéről és kilátásairól lesújtó képet festettek. Élelmiszer nincs, a németek által ígért 150 000 tonna gabonát nem szállították le, nem tudják, hogyan fogják a következő napokat átvészelni. Az élelmezés elégtelensége következtében nemcsak a katonák, a munkások is lézengenek, fizikailag leromlottak. A széntermelés akadozik, ezzel függ össze, hogy az egész hadiipar (a fegyver- és lőszergyártás) mélyponton van. A jelenlegi alacsony színvonal is csak akkor tartható, ha nem kerül sor sztrájkokra. Ennek veszélye fennáll a kenyéradag újabb, 50%-os csökkenése miatt. Bécsben jelenleg is 40 000 munkás szüntette be a munkát. Pflug szerint élelemhiány következtében a munkógyártás nyolc nap alatt annyira fog süllyedni, hogy „naponként és lövegenként csak 4–9 lövés lesz." Zeynek szerint „a hadseregeket már csak 25-ig lehet élelmezni".

Boroević későbbi visszaemlékezésében leírja, hogy a szakértők által közöltek általános megdöbbenést váltottak ki. „Őfelsége tanácstalan volt és a telefonszobába indult." Ő Arzhoz fordulva kijelentette: „Így nem lehet háborút viselni..."[84]

Amennyiben Boroević leírásában a részlegvezetők meghívására utalva úgy véli, hogy az ellátást és utánpótlást illetően Arz és Waldstätten tájékozatlanok voltak, e megállapítását fenntartással kell fogadni. Az igazság az lehetett, hogy június 19-én a vezérkari főnök és helyettese már egyaránt a visszavonulás mellett volt; a vezérkari tisztek felvonultatása, a szakértők előtérbe állítása azok meggyőzésére irányult, akik e szándékkal ekkor még

szembeszálltak. A tisztek beszámolója nyomást jelentett az uralkodóra, de Boroevićre is, aki kész lett volna, ha segítséget kap, a támadás folytatására. Boroevićet illetően az értekezlet célját – ha célja ez volt – elérte. Ő ezt követően egyértelműen a visszavonulás mellett foglalt állást, és erre vonatkozó javaslatát: „visszavonni az Isonzo- és a 6. hadsereget a Piave mögé" – másnap reggel írásban is rögzítette.[85]

Az uralkodó ingadozott. Félt a vereség nyílt beismerésétől és ennek politikai következményeitől. Azonnali döntés helyett 20-án előbb a 6., majd az Isonzo-hadsereg parancsnokságát kereste fel. A parancsnokok, József főherceg és Wurm vezérezredes, visszavonulást javasoltak, egyedül Goinger altábornagy, a XXIV. hadtest parancsnoka, a sikeres montellói hadművelet tervezője és irányítója ellenezte kétségbeesetten az önkéntes kiürítés gondolatát, mint mindig is romlást okozó, a hadsereget és a hátországot egyaránt demoralizáló elképzelést.

A főparancsnokság este 7.16-kor döntött: „a hadseregcsoport csapatai a Piave bal partjára visszavonandók".[86]

A visszavonulást elrendelő határozathoz nemcsak a Piavén átkelt csapatok kilátástalannak tűnő helyzete szolgált indokul. A hátországból érkező hírek is közrejátszottak. A bécsi munkások június 17-én kezdődő és egyre szélesedő sztrájkmozgalma, majd feltehetően a magyarországi eseményeket tudató táviratok. Az udvari vonat június 20-án a déli órákban vette az első jelentést a MÁV gépgyári sortűzről, és este értesült arról, hogy „de. 11.30-tól kezdődően valamennyi budapesti gyár beszüntette a munkát".[87]

Szerepet játszott a döntés meghozatalánál a német hadvezetőség állásfoglalása. Már június 16-án olyan előzetes értesítés érkezett a német főhadiszállásról, hogy ott hat hadosztály és minél több tüzérség küldését kérik a nyugati frontra. Ludendorff a tiroli támadás összeomlásáról értesülve nem hitt a siker lehetőségében, katasztrófától tartott. A csapatok küldésére vonatkozó kérés állásfoglalás volt a támadás beszüntetése mellett. Hogy erről van szó, azt Hindenburg június 19-én hivatalosan is közölte, nyíltan javasolva a kilátástalan hadművelet leállítását és a kért hadosztályok elindítását.[88] Miért folytassák tovább az offenzívát, ha azt már a megsegítendők sem igénylik?

A június 20-án 7.16-kor kiadott parancs végrehajtásaként a 6. hadseregnél már 20-án éjjel, az Isonzó-hadseregnél egy nappal később, ugyancsak az éjszaka leple alatt, megkezdődött a csapatok visszavonása. A visszavonulás során csupán a folyó alsó folyása mentén (a XXIII. hadtestnél, Noventa és San Oswaldo között) került sor elkeseredett harcokra. Másutt a

visszavonulás súlyosabb veszteséggel nem járt, miután az átkelés többnyire észrevétlen maradt. A középső szakaszon és a Montellónál csupán a megáradt, sebesen rohanó és nehezen apadó Piave jelentett – a jórészt elpusztult hidak hiánya következtében – nem egykönnyen leküzdhető akadályt.

Az olasz hadvezetés a harcok során, jelentős tartalékok birtokában és azok ellenére, messzemenő óvatosságot tanúsított. Amikor a tiroli offenzíva összeomlása és az ellentámadás sikere láttán az angol és francia parancsnokok, lord Cavan és Graziani, június 16-án a megvert ellenség üldözését, az ellentámadás folytatását javasolták, Diaz, az olasz főparancsnok ezt határozottan ellenezte. Megbizonyosodva arról, hogy Tirolban az osztrák–magyar támadás megismétlődésétől nincs mit tartani, a rendelkezésre álló tartalékot a 8. és 3. olasz hadsereg megerősítésére a Piavéhoz irányította. A tartalékok a Montellónál és a folyó alsó folyása mentén (Meolónál) gyülekeztek.[89]

Június 18-án, az olasz hadsereg főhadiszállásán, a Páduától délnyugatra fekvő Abanóban tartott tanácskozáson ellentámadás megindítását határozták el. Első célpontként a Montello visszafoglalását jelölték meg azzal, hogy ezt követően az ettől nyugatra álló ellenséges erőket könnyen visszaszoríthatják a folyó túloldalára. A Montello elleni támadáshoz a 8. hadsereget négy új tartalék hadosztállyal, jelentős tüzérséggel és három rohamzászlóaljjal erősítették meg. A támadás 19-én délután 3.30-kor kezdődött, másfél órás tüzérségi előkészítés után, repülőktől támogatva. Az olasz támadást a Montellót védő, erősen leharcolt osztrák–magyar hadosztályok visszaverték. Eredménytelen maradt a június 20-án hajnalban indított újabb offenzíva is. Az olasz parancsnokság a súlyos veszteséggel járó harc eredménytelenségét látva, 20-án délután 2 órakor úgy rendelkezett, hogy a további előretörés leállítandó, az elért eredmény megtartására kell szorítkozni, az ellenséget gyalogság bevetése nélkül, az átkelőhelyek ágyúzásával és bombázásával kell harcképtelenné tenni.[90] Az olasz támadás akkor állt le, amikor az osztrák–magyar főparancsnokság a visszavonulásra vonatkozó parancsot kiadta. Ennek figyelembevételével érthető, hogy a visszavonulás e frontszakaszon (de másutt is, ahol az ellentámadás még meg sem indult) az ellenség beavatkozása nélkül ment végbe.

Az olasz főparancsnokság az elért sikert nem tudta kihasználni. A visszavonulók üldözésére, a csata folytatására – lebecsülve (nem egészen alaptalanul) az olasz gyalogság harckészségét – nem vállalkozott. Ehhez – a Piavén való átkeléshez – a szükséges eszközök is hiányoztak. Általános offenzíva helyett Diaz megelégedett a folyó deltájánál az ottani sziget elleni támadással, a hegyvidéken az elveszett (nem jelentős) állások visszafog-

lalásának megkísérlésével. A folyó deltáját az AOK, mely a Montellót könnyű szívvel feladta, mindenáron tartani kívánta; presztízsokokból, hisz az ott fekvő sziget védelme, ha új támadásra nem gondolnak, illetve azt eleve kivihetetlennek tekintik (fő érv a Montello feladására!), értelmetlen volt.

A sziget megtartása érdekében elrendelt, súlyos véráldozattal járó harcok július 5-én e mocsaras terep feladásával végződtek. A hegyvidéken folyó, hallatlan mennyiségű lőszert felemésztő csatározások július közepén jutottak nyugvópontra.

Az alig tíz napon át tartó észak-olaszországi offenzíva a Monarchia hadseregére nézve igen súlyos áldozatokkal járt. A hivatalos adatok szerint a veszteség együttesen 142 550 főt tett ki. Ebből 63 080 esett Conrad és 79 470 Boroević hadseregcsoportjára. Részletezve a veszteséget, az alábbi adatokra utalhatunk: 11 643 halott, 80 852 sebesült, 25 547 eltűnt (ebből 24 475 hadifogoly), 24 508 beteg. Megjegyzendő, hogy a közölt számok a valóságtól némileg elmaradnak, mert csak a június 15–25-e közötti időszakra vonatkoznak, tehát nem tartalmazzák a június 13-i elterelő támadás és a június 24-ét követő elhárító harcok során elszenvedett veszteségeket. Ilyen megdöbbentő nagyságú véráldozatot az olaszországi fronton mindaddig még egyetlen hadművelet sem követelt. (A jóval hosszabb ideig tartó 11. isonzói csata során a veszteség 110 000 fő volt.)[91]

Az olasz veszteségekről hivatalos adatokkal nem rendelkezünk. Olasz hadtörténészek elfogadott közlése szerint a szemben álló hadsereg vesztesége 84 830 fő. Ennek több mint a felét (47 802) a hadifoglyok tették ki és csak kisebb részét a halottak (8030) és a sebesültek (28 998).[92]

Az észak-olaszországi offenzíva összeomlását követő felzúdulás hatása alatt az AOK vizsgálatot indított a történtek, a vereség okainak és körülményeinek feltárása céljából. A hadseregekhez egy-egy vezérkari tisztet küldtek ki. A tisztek jelentései a hibák egész sorára derítettek fényt,[93] de amennyiben a vereség mélyebb okát tudakoljuk, erre nem a részjelenségeket taglaló jelentések adnak útbaigazítást. Az AOK iratanyagát tanulmányozva az előbbieknél többet mond a szállásmesteri részleg ott található 1918. augusztusi jelentése, mely akaratlanul is sok mindent elárul a vereség hátteréről, szükségszerűségéről. Az augusztus 18-i keltezéssel – a parancsnok vagy a vezérkari főnök által saját kezűleg felbontandó –, bizalmas jelzéssel közreadott, 18 mellékletet, 4 almellékletet és 4 táblázatot tartalmazó, terjedelmes összeállításban a hadsereg anyagi helyzetéről többek között az alábbiak olvashatók: *liszt:* igény egy esztendőre 7 millió mázsa, hiány 1 915 800 mázsa; *takarmány:* igény 14 millió mázsa, hiány

11 726 100 mázsa; *hús:* igény 3,8 millió mázsa. (A beérkezett mennyiségre vonatkozó adat hiányzik, ez a jelentés szerint 1918 eleje óta annyira csekély, hogy a napi adag még a 100 grammot sem éri el.) Ki nem elégített igény *ingből:* 3 850 000, *nadrágból:* 4 730 000, *kabátból:* 1 988 000. A hadsereg *lábbeli*szükséglete: 8 millió, előállítva havonta 450 000, *hiány:* 2,6 millió. *Lóállomány:* 1917. június 809 000, 1918. június 459 000. Veszteség e téren a harcoló hadseregnél 1918 első felében annyi, mint ezt megelőzően egy teljes esztendő leforgása alatt. A *széntermelés* állandóan csökken a bányamunkások rossz ellátottsága és a bányaműveléshez szükséges felszerelés elégtelen volta miatt. Az élelmiszerhiány mellett ez a másik alapvető probléma; a szénhiány az ipari termelés, egyes üzemek részleges és időleges leállítását vonja maga után.

JEGYZETEK

[1] KA, AOK, Op. Geh. 1918. 1587.
[2] KA, AOK, Op. 1918. 142 003.
[3] KA, MKSM 1918. 69-6/14.
[4] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 87., 730–731. o.; Arz március 27-i átirata: KA, AOK, Op. 1918. 142 007.
[5] HHSt, M. des Äuss. PA I. 963. Friedenssondierungen seitens Englands 1917–1918. Smuts jelentését a tárgyalásokról közli: Lloyd George: Memoirs. 5. köt. 2461–2480. o. A tárgyalásokat ismerteti: Lajos Iván: IV. Károly. 366–372. o.; Steglich: Die Friedenspolitik, 248–263. o.; Meckling 314–323. o.
[6] HHSt, M. des Äuss. PA I. 523. Korrespondenz über die Mission „Revertera" in die Schweiz.; Lajos Iván: Tanulmányok, 45–72. o.
[7] Czernin: Im Weltkriege, 395–407. o.
[8] Benedikt: Die Friedensaktion, 233. o.
[9] Balfour House ezredesnek, 1918. február 8. Közli Mamatey, 22. o. Uo. Lansing február 10-i memoranduma Lamaschról és az uralkodóról; Lamasch közléseinek hitelességéről.
[10] Mamatey, 224–226. o.
[11] HHSt, M. des Äuss. PA I. 964. A levelek szövegét közli Werkmann, 234–245. o.
[12] Ö-U letzter Krieg, 7. köt. 184–185. o.
[13] KA, MKSM 1918. 69-6/9.
[14] Landwehr, 187. o.
[15] Windischgraetz, 198., 204., 230–231. o. Windischgraetz visszaemlékezései szerint ő április végén az új külügyminiszterrel, Buriánnal is közölte, hogy nem tudja megmondani, biztosítható-e a tervezett offenzívához szükséges élelmezési alap. Burián erre azt válaszolta, hogy „kétli az erre vonatkozó elhatározás komolyságát, a főparancsnokság mindig nagyszerű terveket kovácsol, de úgy véli, sikerülni fog az urakat kijózanítani".
[16] Czernin: Erinnerungen, 62. o.
[17] Polzer-Hoditz, 536–543. o.; Benedikt, 246–248. o.
[18] Január végén herceg Schönburg-Hartenstein lovassági tábornok, 1918. május 1-e előtt báró Carl Bardolff tábornok volt a diktátorjelölt. KA, MKSM 1918. 69-3/17.; Glaise, 142. o.; Bardolff, 312–313. o.
[19] Meckling, 335–336. o.

[20] HHSt, M. des Äuss. PA I. 868.
[21] HHSt, M. des Äuss. PA I. 868. Czernin – Hohenlohénak 1918. április 1. Hohenlohe – külügyminisztériumnak 1918. április 2.
[22] A beszéd szövegét közli: Fremdenblatt, 1919. április 3. Morgenausgabe. Magyar fordítását április 3-án, több-kevesebb teljességgel az egykori magyar sajtó is közölte.
[23] Czernin április első napjaiban elhangzott kijelentéseire nézve lásd Wiesner követ táviratát Demblinhez (IV. 4.) és Musulin berni követ táviratát (IV. 9.). Mindkettőt idézi Kann, 51. o. Lásd továbbá Die Friedensbemühungen, 293–294. o. A beszéd célja: „halálos diplomáciai lövést leadni... Clemenceau-ra". Singer: Ottokar Czernin 287. o. Lényegében ugyanez olvasható a Magyarország története 7/2. kötetben is. 1188–1189. o.
[24] Kann, 22. o.
[25] Kann, 41. o.
[26] Az elmondottak ismeretében aligha minősíthető másnak, mint ködösítésnek Czernin állítása, hogy az uralkodó ismerte beszéde tervezetét, és az Elzász-Lotaringiára vonatkozó részt nemcsak hogy jóváhagyta, hanem egyenesen szorgalmazta is. (Kann, 30–41. o.) Indokolt erre utalni, mert egyes történészek szívesen idézik e nagyon is megkérdőjelezhető állítást. A nagyra értékelt osztrák–amerikai történész, R. A. Kann pl. nemcsak elfogadja a fentieket, hanem – egy lábjegyzet erejéig – azokat meg is erősíti a külügyminisztérium összekötőjére, A. Demblinre hivatkozva, mindenesetre azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbi feljegyzéseiben szorgalmazásról azért semmi sem olvasható. (Id. mű, 40. o.) Kann figyelmen kívül hagyja, hogy a bizonyságul idézett személy – mármint Demblin – Czernin rokona és bizalmasa volt, aki a Kann által idézett brosúrát (Czernin und die Sixtus Affaire. München 1920.) nyíltan és kifejezetten a volt külügyminiszter védelmében írta. E kérdésben meggyőzőbb az udvarhoz közel álló történészek – nyilván legfelsőbb helyről sugallt – verziója, miszerint IV. Károly a beszéd tervezetét csak április 1-jén, az éjszakai órákban vette kézhez, a szóban forgó résszel egyet nem értett, azon felháborodott, de tiltakozása másnap már késve érkezett a külügyminiszterhez. (Lajos Iván: IV. Károly. 384–385. o.; Polzer-Hoditz, 377. o.; Gordon Brook-Shephard, 172–173. o.)
[27] Polzer-Hoditz, 650. o.
[28] KA, KM, Präs, 83–8/2–11. Kriegspressequartier. Inlandstelle. Übersicht aus der Inlandpresse. 1918. április 16.
[29] Secrets of Crewe House, 30. o.
[30] Az április 10-i távirat és Vilmos császár erre adott elismerő válasza. HHSt, M. des Äuss. PA I. 523. Korrespondenz... über die angeblichen Kaiserbriefe (Diskussion April 1918.). Az április 14-i távirat: Fremdenblatt, 1918. IV. 15.
[31] Werkmann, 245. o.
[32] Trautmansdorf (a külügyminisztérium képviselője az AOK-nál) távirata 1918. április 4. HHSt, M. des Äuss. PA I. 523. Lásd erre nézve Cramon visszaemlékezéseit is. Cramon: Erinnerungen, 154–164. o. Burián naplófeljegyzése 1918. április 23-án Wedel (német követ) és Cramon látogatásáról: „Vilmos császár kezességet óhajt politikáért: király látogatását, a szövetség mélyítését, katonai szövetséget, gazdasági közeledést." (Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián-hagyaték. Napló.)
[33] A két uralkodó, a közös külügyminiszter és a birodalmi kancellár által aláírt megállapodás szövege. HHSt, M. des Äuss. PA I. 505. Besuch seiner Majestät mit Graf Burian in Spa Mai 1918 und Spaer Monarchen Vertrag. A katonai szövetség alapelveinek Hindenburg és Arz által aláírt szövege, uo., PA I. 536. Geheime Korrespondenzen 1914–1918. Ausbau des Bündnisses mit Deutschland. Egy bizalmas feljegyzés szerint a katonai megállapodás szövegét 11-én a vonatban az uralkodóval megbeszélték. E szöveg Arz Hindenburggal és Ludendorff-fal folytatott egyórás megbeszélése során messzemenően kibővült. KA, AOK, Op. Geh. 1579. Tagebuch für den Besuch in Spa. 1918. május 14.
[34] Cramon: Erinnerungen, 164–165. o.; Ludendorff, Kriegsführung, 230–231. o.; Windischgraetz, 220–221. o.

[35] HHSt, PA I. 868. o. A vatikáni követ (Schönburg) jelentése Buriánhoz a katolikus nemzetközi sajtóiroda „Ausztria és Olaszország" c. közleményéről. 1918. április 29. Uo. más követségek jelentései ugyanerről.
[36] KA, AOK, Op. Geh. 1918. 1587.
[37] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 186–190. o.
[38] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 190. o.
[39] Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 729. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 188. o.
[40] KA, AOK, Op. 142 003.
[41] Arz, Zur Geschichte,. 264–265. o.; Ö-U letzter Krieg,VII. köt. 191. o.; Fiala, 53–54. o.; Werkmann, 271–272. o.
[42] Fiala, 54–55. o.
[43] KA, AOK, Op. 142–033. Arz, Zur Geschichte, 268. o.; Fiala, 54–55. o.
[44] Krausz, 247–249. o.; Fiala, 55–56. o.
[45] Franz von Bolgár: Erinnerungen an Feldmarschall Boroević. Pester Lloyd, 1921. V. 14., 15. Boroević barátjához, Bolgár Ferenchez írt 1919. június 29-i levelében megemlíti, hogy az offenzíva kudarca után az uralkodó elismerte a terv eltévesztett voltát, de megjegyezte: „Conrad javasolta ezt így." Ő erre azt válaszolta, hogy „ez Conrad visszőparipája, melynek már béke idején betege volt, mellyel 1916-ban hajótörést szenvedett anélkül, hogy a történtekből okult volna".
[46] KA (Wien), AOK, Op. 1918. Nr. 142 071. 1918. V. 5. Idézi Fiala, 57. o. Az AOK május 5-i átirata szerint „a Főparancsnokság a két hadműveletet teljes mérvben egyenrangúnak tekinti, és csak pszichológiai okokból hagyja Conrad hadseregcsoportját bizonyos fokig abban a hiszemben, hogy őneki kell egyedül a főcsapást kiviteleznie". A hadosztályok kivonására lásd József főherceg, VI. köt. 256., 292. o.
[47] *120 km:* Ö-U letzter Krieg. VII. köt. 197. o.; *100 km:* Weltkrieg, 1914–1918. 14. köt. 751. o.; Kiszling, 78. o.; *150 km:* Glaise, 256. o; Farkas Márton, 175. o.; *170 km:* József főherceg, VI. köt. 408. o. A felsorolt adatok közötti jelentős különbség feltehetően abból adódik, hogy egyes szerzők nem a Tonale-hágó és a Piave-torkolat, hanem csupán az Astico és a S. Donà di Piave közötti szakaszt tekintik frontvonalnak, néha ezt is csak légvonalban.
[48] József főherceg, VI. köt. 570. o.
[49] Military Operations Italy, 148–157., 389–397., 404. o.
[50] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 228. o. és Beilage 18. A közölt adatok többé-kevésbé elfogadhatók, de megjegyzendő, hogy angol és olasz hadtörténészek ennél több osztrák–magyar és ennél kevesebb olasz hadosztályról tudnak. Az olaszországi hadműveletekkel foglalkozó hivatalos angol kiadvány – Military Operations Italy – általában elfogadja az osztrák részről közölt adatokat, de az olasz oldalon álló hadosztályok számát 63 helyett csupán 58-ra becsüli. (192–194. o.) Piero Pieri olasz hadtörténész szerint 58 osztrák–magyar hadosztály ellenében 57 olasz hadosztály vonult fel, beleértve az öt angol–francia hadosztályt is. (Concise History, 173. o.)
[51] Regele, 94. o.
[52] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. és Beilage 18.
[53] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 60–61. o.
[54] József főherceg, VI. köt. 215. o.
[55] Franz von Bolgar: Erinnerungen.
[56] Regele, 95. o.
[57] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 201. o.; Regele, 94. o.; Fiala, 12. o.
[58] Franz von Bolgar: Erinnerungen.; Fiala, 13. o.
[59] József főherceg, VI. köt. 298. o.; Balázs Bence, 70. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 233. o.; Farkas Márton, 173. o.
[60] Levél Hans von Seeckthez. 1918. augusztus 4. Közli: Jedlička, 19. o.
[61] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 193. o.

[62] József főherceg, VI. köt. 330., 332. o.
[63] József főherceg, VI. köt. 401. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 202. o.
[64] KA, AOK, Op. 1918. 142., 154. o.
[65] József főherceg, VI. köt. 402. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 202. o.
[66] KA, AOK, Op. 1918. 142–171. o.
[67] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 232–233. o.; József főherceg, VI. köt. 402. o.
[68] KA, AOK, Op. 1918. 142., 218. o.; József főherceg, VI. köt. 402. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 234. o.
[69] Fiala, 75. o.
[70] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 234. o.; Franz von Bolgar: Erinnerungen.
[71] Ö-U letzter Krieg, VII. köt., Beträge 18. o.
[72] József főherceg, VII. köt. 197–198. o.
[73] Military Operations Italy, 194–218. o.
[74] Jellemző e beállítottságra P. Ábrahám Dezső függetlenségi párti politikusnak, a későbbi szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökének felszólalása a parlamentben. 1918. június 26. „Egyik katonaismerősöm mondotta, hogy pl. Tirolban mást alig lehet hallani, mint magyar szót. Határozottan hiteles forrásból tudom, hogy az olasz arcvonalon mai napig az ott levő katonaság 68 százaléka magyar (Szurmay Sándor honvédelmi miniszter: ugyan-ugyan!) ... miért van 20 százalék magyar helyett 68% állandóan az arcvonalon?" (Ogy. napló, XL. köt. 54. o.)
[75] A támadásra felvonult ezredekre és ezek elhelyezésére nézve lásd Ö-U letzter Krieg, VII. köt. és Beilage 3, 13, 18. A hadsereg nemzetiségi összetételére legrészletesebben KA, AOK, Op. 109. és KA, MKSM, 1918. 30–1/2. Magyar fordítás: Kun József, Hadtörténelmi Közlemények, 1974. 1. (Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege gyalogos és lovas csapattesteinek [önálló alosztályainak] nyelv szerinti százalékos megoszlása [1918 május].)
[76] Czékus Zoltán (a M. kir. Honvéd Ludovika Akadémia tanára) szerint „a gyászos emlékű csatát is dicsőségessé tudták változtatni a magyar csapatok és a magyar vezérek". Czékus azt állítja – szöges ellentétben a tényekkel –, hogy mindkét helyen, „ahol nagyobb eredményt vívtunk ki" (Montello és San Dona), magyarok harcoltak. Hogy San Donánál, vagyis a XXIII. hadtest keretében melyek lettek volna e „magyar csapatok", nem tudatja. Itt a magyar sikert a hadtest magyar származású parancsnoka, Maximilian Csicserics von Bacsány (vagy Csicserics Miksa) gyalogsági tábornok jelentette volna. Jellemző e derék hadtörténész egyoldalúan és szűklátókörűen magyar sikert kereső törekvésére, hogy még Csicserics nevét is – a nagyobb nyomaték kedvéért – Csicseryre magyarítja. (Czékus: 1914–1918. évi világháború. 462. o.)
[77] KA, Wien, MKSM 1918. 69–6/17. és 6/20.
[78] József főherceg, VI. köt. 469., 489. o.
[79] Werkmann, 273. o.; Cramon: Erinnerungen, 166–167. o.
[80] KA, AOK, Op. 142–241. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 285–286. o.; József főherceg VI. köt. 476. o.
[81] Boroević válasza Op. 142 241-re. József főherceg, VI. köt. 481. o.; Arz és Boroević éjszakai táviratváltása. Uo., 484–485. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 286. o.
[82] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 287–288. o.
[83] Werkmann, 274. o.
[84] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 319–320. o.; Franz von Bolgár, Erinnerungen.
[85] József főherceg, VI. köt. 575. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 322. o.
[86] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 324. o.
[87] KA, MKSM 1918. 28–2/7.
[88] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 306., 321. o.; Ludendorff, 231. o.; Cramon, 168. o.
[89] Military Operations Italy, 215. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 303. o.; Baj-Macario, 338. o.

[90] Military Operations Italy, 234. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 307–311., 324. o.
[91] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 359. o.
[92] Baj-Macario, 404. o.; Military Operations Italy, 237. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 338. o.
[93] A vizsgálat eredményeit, a vereségről terjesztett legendákat, a felelősségre vonást, a magyar és az osztrák parlament e kérdéssel foglalkozó tárgyalásait részletesen ismertetem az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó offenzívája (1918. június 15–24.) c. tanulmányomban. Hadtörténelmi Közlemények, 1981. 2. sz. 208–253. o.

A HÁTORSZÁG HELYZETE

A hadsereg-főparancsnokság szállásmesteri részlege által összeállított – és az előzőekben ismertetett – jelentéshez írt bevezető nemcsak a hadsereg anyagi ellátása terén mutatkozó nehézségekre utalt, hanem egyben megállapította: a háború gazdasági háború jellegét öltötte, a harc az anyagi lét biztosításáért folyik, és mindez természetesen nem korlátozódik csupán a hadseregre, a gazdasági háború a lakosság egészét érinti, súlyos kérdések egész sorát tűzi napirendre.[1]

Az Arz által írt vagy aláírt, a mindennapos gyakorlat tapasztalatait összegző bevezető megállapításai helytállóak voltak. A rövidnek vélt, de nagyon is hosszan elnyúló háború egyre inkább gazdasági háborút jelentett. Másként fogalmazva: a Monarchia sorsa a végkifejtés során nem a harctéren – ahol harcok már alig folytak –, hanem a hátországban dőlt el, és azon múlt, hogy meg tud-e birkózni a birodalom a megoldhatatlannak tűnő gazdasági nehézségekkel és az ebből fakadó, velük kölcsönhatásban jelentkező belső problémákkal, bajokkal.

A Monarchia vezetői, tekintve, hogy rövid ideig tartó és kisebb méretű konfliktussal (háborúval) számoltak, a hadsereg ellátására és a háborús gazdálkodás megszervezésére előzetes tervvel, elképzeléssel nem rendelkeztek.

A háború kezdetekor az azonnal jelentkező nehézségeket a felhalmozott készletek felhasználásával hidalták át, majd ezt követően a fokozott bankjegykibocsátás, az ipari termelés felfuttatása (a szabad kapacitások kihasználása), az 1915. évi jó termés és a még lehetséges gabonabehozatal (Romániából, a Balkánról) jelentett segítséget. 1917-ben a háborús konjunktúra csalóka időszakát már a minden téren megnyilvánuló kimerülés követte. Az egyre romló és egyre bonyolultabbá váló helyzet 1918-ra tanácstalanságba, a problémák megoldhatatlanná válásába torkollott.

A katasztrofálisra forduló helyzetet 1918 tavaszán legszembetűnőbben az *ellátás* nehézségei tükrözték. Az éhínség Ausztriát, a Lajtán túli terüle-

teket, az ottani nagyvárosokat, Tirolt, Dalmáciát, Bosznia-Hercegovinát érintette leginkább, de az ellátás a német lakosság által irigyelt és ostorozott Magyarországon sem volt éppen rózsásnak nevezhető.

A cenzúrázott és irányított sajtó a cenzúra ellenére is beszámolt a hentesüzletek és a vásárcsarnokok előtt lejátszódó viharos jelenetekről, éjszaka kezdődő sorbanállásokról, arról, hogy a hiány hétről hétre fokozódik, hogy mindez immár elviselhetetlen, hogy a dohányba bükklevelet kevernek, hogy az éhínség Bosznia-Hercegovinában 100 000 gyermek halálához vezetett.[2]

A bécsi rendőrigazgatóság 1918. március 16-i jelentése szerint a háztartások Bécsben március folyamán a jegyrendszer ellenére sem jutottak liszthez. A jelentés szerint az élelmiszerhiány következtében „bármi is kerüljön eladásra, a sorbanállás tömeges, és a kirendelt rendőrök csak erejük megfeszítésével tudják a rendet fenntartani". A húsra várók száma március 16-án a vásárcsarnokban 25 000-re volt becsülhető. Az éjjeli sorbanállást – így szólt a jelentés – megakadályozni nem lehet, mert az súlyos összeütközésekhez vezetne. Ájulás, rosszullét a sorbanállók között napirenden van, a mentőket egyre gyakrabban kell kihívni, hogy a szerencsétleneket elsősegélyben részesítsék, szükség esetén hazaszállítsák.[3]

A liszt fejadagját Ausztriában 1918. január elején az addigi napi 200 g-ról 165 g-ra csökkentették, és június közepén a csökkentett, nevetségesen alacsony adagot is a felére (82,5 g-ra) szállították le. A zsír fejadagja 1918 tavaszán 5,7 g, a húsé 17,8 g, a burgonyáé 71,4 g, a cukoré 25,0 g volt.

Magyarországon a zsír fejadagját 1917 végén 300 g-ról 150 g-ra szállították le, a liszt fejadagját 1918. március 1-től 220 g-ban határozták meg.[4]

A fejadagokat illetően megjegyzendő, hogy nem egy esetben a csökkentett adagokhoz sem lehetett hozzájutni, és egyes városokban (Graz, Innsbruck) – az újságok híradása szerint – kenyértelen napokat vezettek be.[5]

Megjegyzendő továbbá, hogy a kiszolgáltatott lisztnek nemcsak a mennyisége, de a minősége is mindinkább elfogadhatatlanná vált. A lisztet 1914-től kezdődően egyre növekvő arányban pótanyagokkal keverték.

Bécsből szombat-vasárnap az éhezők ezrei utaztak vidékre, hogy élelmiszerhez jussanak. Amikor a tulajdonosok az eladást megtagadták, a tömegesen megjelenő városi lakosság erőszakhoz folyamodott, és vitte, amihez hozzájutott. (Az igazságügy-minisztérium adatai szerint június 29-én és 30-án Bécsből több ezren vonultak Floridsdorf környékére és Korneuburgba krumplit vásárolni. A burgonyát erőszakkal kiszedték, pusztították, a termés felgyújtásával fenyegetőztek. A résztvevők száma 30 000-re becsülhető.[6])

Ha tudjuk, hogy a háborút megelőzően az Osztrák–Magyar Monarchia az alapvető élelmiszereket illetően önellátó volt, joggal kérdezhetjük, hogyan juthattak és jutottak a dolgok e téren – az idő előrehaladtával – ilyen messzire.[7] Hogyan alakulhattak ki azok a kétségbeejtő körülmények, amelyek ha nem is egységesen és mindenütt, de a Monarchia jó részén a nem önellátók, vagyis a városi és falusi nincstelenek, az ipari munkásság, a városi dolgozók helyzetét elviselhetetlenre fordították.

A szakirodalom a kibontakozó éhínség alapvető okát a terméseredmények visszaesésében, nagymérvű csökkenésében jelöli meg. A gabonatermés a hivatalos statisztika adatai szerint Magyarországon 1917-ben alig haladta meg a békebeli 70%-át, 1918-ban pedig a békebeli 60%-át sem érte el. Ausztriában a helyzet még kritikusabb volt, a termés 1917-ben és 1918-ban a békebeli 40–50%-a körül mozgott. A hiány így 1917-ben megközelítőleg 40, 1918-ban megközelítőleg 50 millió mázsára volt becsülhető.[8]

Arra a kérdésre, hogy végső soron mi okozta a terméseredmények e hihetetlennek látszó visszaesését, a szakirodalom első helyen a munkaerőhiányra utal. A behívottak munkáját nők, fiatalok, öregek, hadifoglyok, rabok pótolták, felmentést kevesen, a jómódúak, a közép- és nagybirtokosok vezetői kaptak. További okként szerepelnek az igavonó állatok hiánya következtében előállott nehézségek. A lovak, ökrök „eltűnése" az istállótrágya csökkenését és ezzel a talaj termőerejének visszaesését is maga után vonta. A szakértők az üzemanyaghiányra, a termőterület zsugorodására és a rossz időjárásra is hivatkoznak. Az időjárás 1914-ben és 1916-ban a magyarországi, 1917-ben az ausztriai terméseredményeket befolyásolta kedvezőtlenül. A tisztán gazdasági-technikai jellegű okok felsorolása mellett nyilván helytálló az a megállapítás is, hogy a Monarchia gabonatermő területének egy része – Galícia, Bukovina, a déli koronatartományok – a hadműveletek következtében hozzáférhetetlenné és használhatatlanná vált. Ez elsősorban az ausztriai gabonabegyűjtést sújtotta, mert a Lajtán túli terület egyharmada és szemes terményeinek egynegyede e területekről, elsősorban Galíciából származott.[9] Az élelmiszerhiány növekedéséhez a blokád is hozzájárult, a háború folyamán a tengerentúli országokból importált termékeket (így pl. a rizst) is hazaiakkal, liszttel, gabonával kellett pótolni.

Bár a felsorolt indokok megalapozottak és jórészt helytállóak – a nyomós érvek ellenére sem árt rámutatni arra, hogy a háború idején készült statisztikák nem megbízhatóak. A termelőnek, a begyűjtést végrehajtó szerveknek, a kérdést felső szinten intéző apparátusnak ugyanis nem állt ér-

dekében valós adatok közlése. Az alacsonyan megállapított hivatalos és a feketepiacon ténylegesen elérhető árak közötti növekvő különbözet a készletek be nem jelentésére, eltitkolására ösztönzött. Magyarországon ezenfelül nemcsak a helyi, de az országos érdek is a ténylegesnél kedvezőtlenebb adatok közlését kívánta és indokolta. Az elmondottak figyelembevételével feltételezhető, hogy a terméseredményeket és a készleteket illetően a helyzet kedvezőbb volt, mint ahogy azt a hivatalos statisztikai adatok feltüntetik.

A valós helyzetből és nem a megkérdőjelezhető statisztikai adatokból kiindulva egyetérthetünk azokkal a szerzőkkel, akik a nagyvárosok, a hegyvidék, az ipari munkásság nyomorát nemcsak az objektív okokban, a kedvezőtlen terméseredményekben keresik, hanem rámutatnak a begyűjtéssel és elosztással foglalkozó, a feladat nagyságával megbirkózni nem tudó szervek tehetetlenségére, tudatos kártevés, szabotázs által is gátolt működésük joggal bírált gyengeségére.[10]

A Monarchia vezetői számára az egyre reménytelenebbé váló helyzetben a központi problémává lett közélelmezés javítására végső soron két lehetőség maradt. Az egyik: import útján pótolni a Lajtán túli területeken a magyar gabonaexport elmaradásából származó hiányt. A másik: felkutatni és erőszakos rekvirálás útján begyűjteni az elrejtett készleteket.

A háború első két esztendejében még lehetséges volt a hiány egy részét Romániából, az ottani feleslegek felvásárlása révén kiegyenlíteni.[11] Románia hadbalépését követően e lehetőség csökkent. A megszállt Havasalföldről jóval kevesebb terményt sikerült behozni, nem utolsósorban azért, mert az ottani készletek többségét a németek maguknak igényelték. Az import szűk térre szorult lehetőségeit tekintve még Németország, majd a breszti békét követően Ukrajna jöhetett számításba. A németek 1918 tavaszán saját nehézségeikre hivatkozva gabonát gyakorlatilag már nem szállítottak.[12] Ukrajna sokat emlegetett éléskamrája pedig a megszállást követően részben üresnek, részben hozzáférhetetlennek bizonyult.

Más lehetőség híján egyedüli mentsvárként a rekvirálás maradt, és ez 1918 tavaszán minden addigit felülmúló méreteket öltött. Az erőszakos begyűjtés Magyarországon folyt a legnagyobb eréllyel, mert leginkább itt sejtettek – nem alap nélkül – elrejtett, még igénybe vehető készleteket.

A rekvirálás végrehajtásában, Windischgraetz visszaemlékezései szerint, 60 000 főnyi katonaság, 3 hadosztály és további karhatalmi alakulatok vettek részt.[13] Miután a katonai parancsnokságok és a honvéd kerületi parancsnokságok a létszámot kiállítani nem tudták a „termelő nép ellen belterületen folytatandó hadjárathoz", az AOK a harcoló hadsereg egységeit

irányította Magyarországra. A szóban forgó három hadosztályt a román frontról, az 1. és 7. hadsereg állományából vonták el.[14]

A rekviráló alakulatok részére kiadott utasítás szerint a gabonát rekviráló különítmények 58 főnyi legénységből álltak, 3 tiszt és 16 altiszt irányítása alatt. Feladatuk volt a kijelölt helységet körülzárni, a készletek elrejtését, az esetleges rendzavarást megakadályozni, ezenfelül a begyűjtésben is közreműködni (házkutatás, mérlegelés, zsákolás stb.). A legénység 40 töltényt vihetett magával, és a puskát töltve, lövésre készen tarthatta. A katonák fegyverhasználatra (Szolgálati szabályzat 72. §) kioktatandók voltak.[15]

A rekvirálás Magyarországon 5000 községre – tehát gyakorlatilag a gabonatermő terület egészére – terjedt ki. Leginkább a kis-, közép- és gazdagparasztokat érintette, mert a nagybirtok a begyűjtés ráeső terhét befolyása, összeköttetései révén elhárítani vagy legalábbis enyhíteni tudta.[16]

Windischgraetz a minisztertanács március 21-i ülésén az április 1-jével kezdődő rekvirálás célját 5 millió mázsa kenyérgabona begyűjtésében jelölte meg.[17] Ezt a május 20-án befejeződő akció, jelentős katonai erő felvonultatása ellenére sem érte el. A begyűjtés kudarcát Windischgraetz a parlamentben azzal próbálta elködösíteni, hogy a rekvirálás 1918-ban végső soron csak 100 000 mázsával eredményezett kevesebb gabonát, mint egy évvel azelőtt. Ugyanakkor kénytelen volt bevallani, hogy a hadsereg ellátásához az új termés betakarításáig, vagyis július 15-ig továbbra is félmillió mázsa hiányzik.[18] Windischgraetz a minisztertanács május 22-i ülésén nyíltan is elismerte, „hogy az eljárás sajnos nem hozta meg a várt eredményt".[19]

Az erőszakos begyűjtés ugyanakkor a parasztság heves ellenállásába ütközött, és hozzájárult ahhoz, hogy a kis- és középparasztság addig passzív rétegei is a rendszer ellen forduljanak, nem egy helyen az aktív ellenállás útját válasszák. Landwehr tábornoknak, a Közös Élelmezésügyi Bizottság vezetőjének visszaemlékezése szerint: „A parasztok elszántan, helyenként fegyveresen ellenálltak. Előfordult, hogy a gabonát elásták, még az is, hogy inkább elégették vagy a Dunába dobták, semhogy a gyűlölt rekviráló alakulatoknak átadják." A parasztság ellenállására Windischgraetz is utal visszaemlékezéseiben: „A készletek begyűjtésével szemben a parasztok a megyékben ellenálltak, nem egy helyütt fegyveresen."[20]

Az adatok egész sora tanúskodik arról, hogy a rekvirálás német, délszláv, cseh és ukrán területeken is nemritkán a begyűjtő szervek inzultálásához vezetett, és nem egy esetben a megjelentek agyonverésével végződött.[21]

Az élelmiszerhiány mellett a gazdasági bajok másik feltűnő, előtérben álló vonása a *szénhiány* és más fontos nyersanyagok hiánya volt. Az egyre súlyosbodó szénhiány – akárcsak a kenyérmagvak katasztrofálissá váló hiánya – kirívó jelenségnek minősíthető, mert a Monarchia szénből a háborút megelőzően jelentős behozatalra nem szorult. Gratz Gusztáv adatai szerint a behozatal 1913-ban a szükségletnek csupán 9 százalékát jelentette, és a behozatal túlnyomórészt Németországból, vagyis egy, a Monarchiával szövetségben álló államból származott.[22] A háború végére kialakuló különös helyzet hátterét vizsgálva egyrészt a széntermelés csökkenésére, másrészt a szükséglet egyidejű erőteljes növekedésére kell utalni.[23]

Az egyéb nyersanyagokat illetően ott jelentkeztek a legkirívóbb nehézségek, ahol a Monarchia a háborút megelőzően részben vagy egészben importra szorult. Ez volt a helyzet a réz, a gyapot, a len, az ólom és a bőr esetében. Míg azonban ez utóbbi termékeket más anyagokkal pótolni lehetett, a szén – az akkori idők legfőbb energiahordozója – pótolhatatlan volt.

A szénhiány eleinte csak a nem hadi fontosságú üzemek leállítását eredményezte (kerámiaipar, ruházatipar), később az ipari üzemek egyre szélesebb körére terjedt ki. 1917 első hónapjaiban – bár az élelmezési helyzet már ekkor aggasztó volt – a budapesti malmok szén hiányában leálltak, és képtelenek voltak a raktáraikban felhalmozott gabonakészletet megőrölni. Ausztriában 1917 végén–1918 elején a nagyobb vasművek termelése a korábbi 80–35%-ára zuhant, Magyarországon a Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű, mely az össztermelés 80%-át adta, 25–30%-os kapacitással dolgozott.[24]

A vasművek termelésének visszaesése és részbeni leállása a hadiipart megbénulással fenyegette. 1918 első hat hónapjában az előállított puskák, lövegek, muníció alig felét érte el a csúcspontot jelentő két év előttinek.[25]

A termelés visszaesésének okait kutatva a szakirodalom első helyen az objektív körülményekre utal. A széntermelésnél például a bányafa, a szálfa, a sodronykötél hiányára. (A fa leginkább spekuláció eredményeként, a sodronykötél a vasművek leállása miatt hiányzott.) Okként szerepel az 1916. végi román támadás, melynek következtében a Zsil-völgyi bányák termelése egy időre megbénult. A munkaerőhiányról és a munkások rossz ellátásáról is olvashatunk.

Állandóan visszatérő téma a közlekedés csődje. Nem egy esetben az egyébként meglevő nyersanyagot azért kellett nélkülözni, mert azt szállítóeszköz híján nem lehetett – bármennyire is fontos lett volna – rendeltetési helyére eljuttatni. A csőd oka a szállítást illetően alapvetően abban rejlett, hogy a mozdony-, szén- és személyzethiánnyal küzdő,

a kapacitást elégtelensége miatt kellően fel nem újított vasút képtelen volt a hadsereg óriásira nőtt igényeit és egyidejűleg a szokványos funkcióit is ellátni.

A szakirodalomban az objektív okok felsorolása mellett némileg háttérbe szorul a szubjektív tényező, nevezetesen az, hogy a munkásság egyre elégedetlenebbül szemlélte az eseményeket, és egyre határozottabban foglalt állást a háború és a háborút jelentő rendszerrel szemben. A szembenállás mögött nemcsak az éhezés, a reálbérek csökkenése, a háború szülte nyomor húzódott meg. A tiltakozásnak a politika – az orosz forradalomról érkező hírek adtak le nem csillapítható lendületet.

Az elkeseredés mélységét és az oroszországi eseményekkel való összefonódást jól mutatta az ipari munkásság januári, a Monarchia egészére kiterjedő megmozdulása, és intő jel volt, hogy a sztrájksorozat ennek befejeződése után sem szünetelt. 1918 tavaszán szinte nem múlt el nap, hogy a katonai kabinetirodához ne érkezett volna leállásról, kisebb-nagyobb munkabeszüntetésről tudósító jelentés.

Az osztrák belügyminisztérium bizalmas összefoglalói (az uralkodó részére készült, egy-egy hónap rendőri szempontból jelentős eseményeit ismertető összegzések) 1918. március 1-től 1918. június 30-ig a Lajtán túli területeken 436 sztrájkról és 193 egyéb megmozdulásról tudósítanak.[26]

A hadiipar legjelentősebb központjában, a csehországi Pilsenben 1918 tavaszán az alábbi időpontokban került sor sztrájkra, munkalassításra vagy más, az élelmiszerhiánnyal összefüggő megmozdulásra: március 20., 22., április 9., 19., 30., május 4., 13., 23–24., június 11., 20–22., 24. Az április végi leállás eleinte részleges volt, de gyorsan általánossá vált, a sztrájkolók száma elérte a 35 000-et.[27]

A kladnói medencében (Kladno–Schlan–Rakonitz) május 4–16. között 9000 bányász szüntette be a munkát, és vonult községről községre élelmiszer után kutatva.

Bécsben a júniusi sztrájk alkalmából (június 17–26.) a munkabeszüntetés 120 nagyobb üzemre terjedt ki, és hozzávetőleg 47 000 munkást érintett.[28]

Magyarországon a vasmunkások sztrájkmozgalma (március 6–18., április 22., május 8–9., 21., június 14–15., 19.) és a bányászok sorozatos leállásai után (Lupény március 18–21., Somsály április 11., Brennberg április 24–május 2., Resica március 27–április 6. és május 22–június 2., Tatabánya március 14–17. és június 12–24.) a MÁV gépgyári sortűz híre elégséges volt ahhoz, hogy a munkabeszüntetés általánossá váljon. A Vas- és Fémmunkás Szövetség jelentése szerint június 20–28. között a sztrájkolók száma félmillióra volt becsülhető.[29]

A szervezett munkásság sztrájkmozgalma 1918 tavaszán – új vonásként – összefonódott, kiegészült a városi lakosság éhségtüntetéseivel. Az éhezők, gyakran asszonyok, gyerekek megtámadták az élelmiszerüzleteket, a pékségeket, a kenyeret, élelmiszert szállító kocsikat. Nem voltak biztonságban a malmok, a vagonok, a raktárak. A június 17-én kezdődő bécsi munkabeszüntetés (kiváltó ok a lisztfejadag 50%-os csökkentése) fosztogatással, anarchikus jelenségekkel párosult.

Utóbbiakról a bécsi rendőrigazgatóság a következőket jelentette: „A X. kerületben már délelőtt 9 órakor mintegy 100 asszony nyomult egy ottani csemegekereskedésbe, és eltulajdonította az ott található baromfit. Egy közeli (Eugenplatz) hentesüzlet előtt is asszonyok gyülekeztek, és több kiló húst vittek magukkal. Az Anker Kenyérgyár fiókjából (Keplerplatz) 100 db egész kenyeret loptak. Egy pékség tanoncát ugyanitt tüntetők körülvették, a kihordásra szánt kenyereket elvették és szétosztották. Egy vegyeskereskedésbe – ugyancsak a X. kerületben – fiatalok csapata nyomult be, és megkísérelte, hogy az ottani lisztcsomagokat elvigye. Ezt a rendőrség megakadályozta (két letartóztatás). Egy sor kenyérrel, liszttel és más élelmiszerrel megrakott kocsit, főleg asszonyok, megállítottak. Az egyik kocsi körül (Axingerstrasse) 1000 főnyi tömeg tömörült, itt 35 egész kenyeret tulajdonítottak el, másutt egy mozgó kocsiról (Gellerplatz) 7 zsák lisztet rángattak le. Egy sütőüzemet (Absberggasse) a déli órákban több ezren vettek körül, a kenyereskocsik kifutását várva. A kocsik végül is csak rendőri segédlettel, lovas rendőröktől kísérve hagyhatták el az üzemet. Az egyik kocsi később, amikor egy péküzlet előtt megállt, asszonyok gyűrűjébe került, akik megkísérelték, hogy a lovak istrángját elvágják. A rendőrök ezt megakadályozták, és a kocsit továbbindították. A karhatalmat a tüntetők és az ablakokból ismeretlen egyének kövekkel megdobálták. (Egy kődobálót letartóztattak.) Reggel 8 órakor a nagycsarnokban hozzávetőleg 400 nő tüntetett, mert nem kapták meg a nekik járó marhahúst. A tüntetők a belvárosba, a miniszterelnökség elé próbáltak vonulni. A rendőrség szétoszlatta a tüntetőket. Egy asszonyt engedetlenség címén letartóztattak."[30]

Hasonló eseteket jelentettek más országrészekből is, különösen a csehországi városokból: Schmichow (Smichov), Kladno, Unhoscht (Unhost), Schlan (Slany), Neustraschitz (Nové Straseci), Rakonitz (Rakovnik) és Purglitz (Krivoklát) – május 7–9.; Prag-Liben (Praha-Líben), Trübau, Pardubitz (Pardubice) – június 6–7.; Krems – június 13.

Az osztrák és a magyar kormány a dolgozók ellenállását, az egyre erősödő és egyre aggasztóbb méreteket öltő megmozdulásokat egyrészt erő-

szakkal, másrészt kisebb engedményekkel, kompromisszumokkal próbálta elfojtani, leszerelni.

Az erőszak alkalmazásához Magyarországon a „háború esetére szóló kiviteles intézkedésekről" és a „hadiszolgáltatásokról" hozott törvények (1912. LXIII. tc., 1912. LXVIII. tc.), Ausztriában az egyidejűleg kiadott császári rendelet (26. XII. 1912. RGBL. 236) szolgált alapul.

A hadifontosságú üzemek e törvények alapján elrendelt militarizálása (katonai felügyelet alá helyezése) lehetővé tette, hogy az ott dolgozó munkásokkal szemben, akiket feleskettek és népfelkelő munkásosztagokba soroltak, a katonai büntetőbíráskodás és a katonai fegyelmi fenyítő hatalom jegyében járjanak el (fogda, kurtavas, kikötés). Arra is lehetőség nyílt, hogy a sztrájkolókat, a munkahelyükön meg nem jelenőket erőszakkal, karhatalom igénybevételével vezessék elő, és így kényszerítsék a munka felvételére. Az „izgatók" bevonultatása, lázadás címén statárium hirdetése, végszükség esetén fegyverhasználat engedélyezése 1918 tavaszán mind gyakrabban alkalmazott eszközt jelentettek az ellenállás megtörésére.

A felsorolt módszerek alkalmazását (a sztrájkolók elleni erőszakot) jól szemléltetik a cseh- és morvaországi bányavidéken történtekről tudósító jelentések, adatközlések. A nyugat-csehországi bányavidéken a sztrájkoló bányászok az elővezetés elől a közeli erdőkbe és nehezen megközelíthető helységekbe menekültek. A pilseni állomásparancsnok 1918. szeptember 29-éről keltezett jelentése szerint: „A karhatalmi alakulatok parancsnoka" (Zsenyey ezredes) a bujkálók ellen, „akik napok óta lakásuktól és lakóhelyüktől távol, az erdőben élnek és lopott terményekből táplálkoznak", szabályszerű hajtóvadászatot indított. Az átfésülendő Staab, Chotischan, Popow, Sekerau, Lohutzon, Tuschkau, Nürschan, Willkischen helységek által határolt területet az I. császári vadászezred első százada körülzárta, majd ezt követően az egyes osztagok megindultak a központ felé. Az útközben felhajtott bányászokat elfogták és a chotischani I-es számú „osztrákakna" katonai vezetőjéhez kísérték. A bányászokra lőttek, ha azok menekültek és háromszori felszólításra sem álltak meg. A fegyverhasználatot az ezredes jelentésében a legénység rossz hangulatával, türelmetlenségével indokolja: „a katonák tehetetlenek voltak, hiába szaladtak a felbukkanó és menekülő bányászok után". A razzia – a jelentés szerint – végső soron eredményes volt: „a dolgozók 45%-a felvette a munkát."[31]

A német–osztrák szociáldemokraták 1918. október 11-én interpellációt nyújtottak be a képviselőházhoz a morvaországi, ostrava–karvini szénmedencében dolgozó bányászok elleni erőszakról. Az interpelláció szerint: a bányászok augusztus 14-én előterjesztett, helyzetük javítását célzó

követeléseit a bányatulajdonosok válasz nélkül hagyták. Válasz helyett a karhatalom, a bányát megszállva tartó – többségében magyar, részben német anyanyelvű – katonaság brutálisan lépett fel, és a bányászokat ütlegeléssel biztatta gyorsabb mozgásra. Aki az ütlegek ellen tiltakozott, pofont kapott. A bányászok ekkor sztrájkba léptek. „A sztrájkolók ellen razziákat tartottak. Az őrjárat éjszaka jelent meg a bányászlakásokban és feltűzött szuronnyal kísérte – nemegyszer szakadó esőben – az ott találtakat az aknához, ahol a munkavezető szigorú kihallgatást tartott, és egyeseket hadbíróság elé utalt. Schönhofban egy őrjárat fegyverét használta, bár a földeken nők és gyerekek dolgoztak. Több munkásszálláson a benyomuló katonák betörték az ablakokat. A VI-os sz. szálláson (Karvin) húsz feltört lakás tanúsítja a katonák látogatását..." Az interpellációt aláíró képviselők egy sor további konkrét esetet felsorolva a munkaügyi minisztertől a bányák militarizálásának megszüntetését kérték.[32]

A kompromisszum, az egyezkedés módszerét – mely a panaszbizottságok felállításával már jó ideje napirenden volt – az 1918. február 9-én tartott miniszterközi értekezlet irányelvei szerint elsősorban ott próbálták alkalmazni, ahol a megmozdulások tisztán gazdasági jellegűek voltak és a résztvevők többsége élelmiszert követelő nőkből és gyermekekből állt.[33]

A sztrájkok és más megmozdulások egyezkedés útján való leszerelésében jelentős szerepet játszottak Ausztria Német Szociáldemokrata Munkáspártjának, Ausztria szociáldemokrata pártjainak és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak reformista vezetői, akik a rendszer meg nem változtatható voltából kiindulva készek voltak a munkásokat – kompromisszumok fejében – a megalkuvás irányába befolyásolni. Fellépésük a baloldal, a radikálisok ellenállásába ütközött; mérsékelő álláspontjuk a helyzet huzamos rosszabbodásával tarthatatlanná vált.

A Magyar Minisztertanács 1918. június 21-i ülésén báró Szterényi József kereskedelemügyi miniszter megállapította, hogy a „szakszervezetek vezetőinek kezéből kisiklott a vezetés, s azoknak úszniok kell az árral. Hogy vezető szerepeiket megtarthassák, tovább kell izgatniok. Ma úgy áll a helyzet, hogy a vezetők tudnak sztrájkot szervezni, de leszerelni nem tudnak."[34]

Az osztrák belügyminiszter a belügyminisztériumban tartott értekezleten (1918. augusztus 28.) úgy jellemezte a helyzetet, hogy „a munkásság vezetői már nem tartják kezükben a munkásokat, és ez arra ösztönzi őket, hogy tekintettel a munkások hangulatára, sajtójukban veszélyesen éles hangot üssenek meg".[35]

Miután az egyezkedés objektív és szubjektív feltételeinek hiánya az idő

előrehaladtával nyilvánvalóvá lett, megoldásként 1918 tavaszán és nyarán az erőszak – konkrétan, az erőszakszervek megerősítésének kérdése – került előtérbe.

A jobboldal (az alldeutsch és az osztrák-német centralista irányzat) már a januári sztrájk idején rendcsinálást, katonai diktatúrát, a tehetetlen polgári kormányzat félreállítását követelte. (Január végén herceg Schönburg-Hartenstein lovassági tábornok, 1918. május 1-je előtt báró Carl Bardolff tábornok volt a diktátorjelölt.) E terv megvalósulására, a katonai diktatúra kivitelezésére azonban nem került sor.

1918 februárjában a hátországban lévő mozgó (karhatalmi) alakulatok (a hadra kelt hadsereg hátországban elhelyezett egységei, valamint a póttesteknél lévő karhatalmi századok, zászlóaljak, géppuskás osztagok) közös főparancsnokságának felállítását tervezték, de az egy kézben való egyesítés gondolata csak laza formában, három karhatalmi parancsnokság felállításával valósult meg, és e parancsnokságok is csak rövid ideig – egy hónapig –, március 8-ig léteztek.[36]

A karhatalmi alakulatok létszáma 1918 februárjában 50 000 főre volt becsülhető, ami a póttesteknél nyilvántartott katonaság létszámának alig hat százalékát jelentette.

E viszonylag alacsony szám erejét növelte, hogy 1918 tavaszán a hadra kelt hadsereg 7 – karhatalmi célokra igénybe vehető – hadosztálya is a hátországban állomásozott (4 Ausztriában, 3 Magyarországon).

A karhatalmi alakulatok felszerelése, kiképzése, ellátása alig különbözött a hadsereg más egységeinél fennálló helyzettől, így karhatalmi célokra való alkalmazásuk eleve kétségesnek tűnhetett. A főparancsnokság és a hadügyminisztérium között ezen túlmenően éles vita folyt és nézeteltérés állt fenn – különösen az olaszországi offenzíva előkészítésének időszakában – arra nézve, hogy indokolt-e ilyen nagy létszámú frontkatonaság hátországban való állomásoztatása. A vita végül is az AOK javára dőlt el (a hátországi frontkatonaság létszáma júliusra öt és fél hadosztályra csökkent), bár a hadügyminisztérium érvei a Monarchia bizonytalan belső helyzetéről indokoltak és helytállóak voltak. (A hadügyminisztérium a frontkatonaság egy részének elszállítása ellen 1918 júliusában többek közt a következőképpen érvelt: „Az alábbi körülmények, hogy felettük úrrá lehessünk, feltétlenül megkövetelik, hogy megfelelő katonai erővel rendelkezzünk: Teljességgel bizonytalan politikai helyzet Galíciában, Csehországban és a délszláv területeken. Ma is fennálló, sőt tovább élesedő élelmezési válság. Fenyegető vasutassztrájk, mely maga után vonhatja a vasutasok militarizálását. Élelmiszer-szállítmányok biztosítása, a termelés

biztosítása. Katonaszökevények és a szökevény hadifoglyok elleni intézkedések. Bizonytalan helyzet a parlament küszöbönálló összehívása előtt és a választójogi vita Magyarországon. Végül a lakosság szinte valamennyi rétegénél uralkodó nyomott és felháborodott hangulat, mely megfelelő táptalajul szolgálhat a pillanatnyi és helyi jellegű nyugtalanság kiszélesedéséhez, a fennálló rendszer megdöntésének kísérletéhez."[37])

A hadsereg karhatalmi célokra igénybe vehető alakulatai mellett a csendőrség jelentette Ausztriában és Magyarországon egyaránt a fennálló rend erőszakszervezetének további fontos támaszát.

A csendőrség létszáma a háborút megelőző esztendőben Ausztriában meghaladta, Magyarországon megközelítette a 14 000, illetve a 12 000 főt. A háború kitörését követően a létszám, a bevonulások és az utánpótlás igénybevétele folytán, csökkenőben volt, és csak a háború utolsó esztendejében születtek tervek e helyzet megváltoztatására. A csendőrség állományát ekkor Ausztriában 10 000 fővel, Magyarországon 5000 fővel tervezték emelni. Tervbe vették fizetésrendezés végrehajtását is. E javaslatokkal, tekintettel a polgárháborús hangulatra, látszólag mindenki egyetértett. A létszámemelés és fizetésrendezés ugyanakkor ténylegesen a létszámhiánnyal küzdő hadsereg és az infláció növelésétől visszariadó pénzügyminisztérium ellenállásába ütközött. A nagyvonalú és nagyon indokolt tervekből 1918 novemberéig alig valami valósult meg.[38] A m. kir. kereskedelemügyi minisztérium augusztus 29-i átirata szerint: „a m. kir. csendőr-főparancsnokság részéről tervezett mintegy 6000 főnyi csendőrlétszámszaporítás nem sikerült, mert a katonai csapatoknál a csendőrszolgálatra jelentkezettek száma 6000 helyett alig haladta meg a 800-at". Az átirat a közöltekben hozzáfűzte, hogy a „harcvonalban katonai szolgálatot teljesítő hivatásos csendőrök létszáma ugyanakkor a 4000-et is meghaladja".[39]

A Monarchia egyre kilátástalanabbá váló belső helyzetét a háború végső, befejező szakaszában tovább rontotta a nemzeti és nemzetiségi ellentétek kiéleződése.

Galíciában, pontosabban Galícia lengyel lakta területein az ilyen irányú megmozdulások 1918 februárjában lángoltak a leghevesebben. A februári sztrájkok és tüntetések hátterében a breszti béketárgyalások álltak. Az ukránoknak ott tett engedmények szolgáltak ürügyül a nacionalista hangulat felszításához. (A Monarchia élelmiszer-szállítmányok ígérete fejében kész volt a rövid életű Ukrán Köztársaságnak vitás területeket [Cholm] átengedni, és egy titkos megállapodásban Galícia ukrán lakta részeinek önkormányzatot is kilátásba helyezni.) A nagy-lengyel irányzat a döntést élesen támadta, és a nemzeti demokraták más pártokkal együtt-

működve tiltakozásra, tüntetésre szólítottak. Február 18-án nemcsak a nagyobb városokban (Krakkó, Lemberg), de a kisebb helységek egész sorában (a belügyminisztérium jelentése 31 helységre utal) tüntető felvonulásra és munkabeszüntetésre került sor. A tüntetők hazafias dalokat énekelve vonultak fel, tiltakoztak, önálló, egységes Lengyelországot követeltek. A kétfejű sassal ékesített címereket eltávolították vagy összetörték, Vilmos császár és a Habsburg-uralkodó képmását elégették, vagy céltáblának használták. A felvonulás nem egy helyen zavargássá fajult, üzletek és élelmiszerraktárak kifosztásával vagy legalábbis ennek megkísérlésével fejeződött be.[40]

A februári megmozdulások egybeestek a segédhadtestté átszervezett lengyel légió lázadásával. A Bukovinában állomásozó lengyel katonák február 15-én az éjszaka leple alatt megkísérelték, hogy zárt kötelékben átlépjék a határt és az egykori Oroszország területére vonuljanak. A Josef Haller vezetése alatt álló egységek célja az ott tartózkodó (az egykori cári hadseregből kivált), ellenforradalmi beállítottságú, antantbarát lengyel alakulatokkal való egyesülés volt, de az átállás csak egy töredéküknek sikerült. A légionisták zömét Czernowitz közelében bekerítették és elfogták. Február 23-ig 160 tiszt és 4700 főnyi legénység került fogságba. A segédhadtestet február 19-én feloszlatták. A vezetők ellen (91 tiszt és 24 legénységi állományú légionista) hadbírósági eljárás indult Máramarosszigeten.[41]

Csehországban a cseh birodalmi gyűlési képviselők és tartománygyűlési képviselők január 6-i, majd április 13-i nyilatkozata (ez utóbbi válasz volt Czernin április 2-i csehellenes beszédére) jelezte a helyzet éleződését. E nyilatkozatok alig burkolt formában egy önálló csehszlovák állam létrehozása mellett foglaltak állást, amit megerősített a szlovákok május 1-jei liptószentmiklósi gyűlésén elfogadott határozat.

1918 májusában a cseh nemzeti színház alapításának 50. évfordulója szolgált ürügyül a nemzeti irányzat újabb fellépéséhez. A közel egy héten át, május 14–20. között, sok ezer ember részvételével zajló ünnepi ülések, nyilvános gyűlések és utcai tüntetések látványos megmozdulást jelentettek az előbbiekben vázolt célok érdekében. „A cseh nép bebizonyította" – volt olvasható a prágai cseh sajtóban (a később betiltott „Narodni Listy"-ben) –, hogy a „zsarnokság és elnyomás körülményei között is képes önmagát kormányozni... súlyos igazságtalanság megtagadni tőle az önállóságot."[42]

A *délszláv* területeken nem került sor olyan látványos megmozdulásokra, mint februárban Galíciában vagy májusban Prágában. Ennek ellenére kétség sem férhetett hozzá, hogy a nemzeti irányzat és annak radikális

szárnya itt is erősödőben volt. Erről tanúskodott a március 2-án és 3-án Zágrábban tartott délszláv konferencia határozata (állásfoglalás a szlovének, horvátok és szerbek önálló demokratikus állama mellett, a Monarchiában való maradás említése nélkül). Ezt bizonyította a szlovén területen indított, szláv államot követelő aláírásgyűjtési akció, mely az újságok tudósítása szerint 200 000 aláírást eredményezett. Erről tanúskodtak a nemzeti irány képviselőit méltató megemlékezések. (Horvátországban ünnepség Petar Preradović születésének 100. évfordulója alkalmából, a szlovén lakta területen megemlékezés és emléktábla-avatás Jan Kren radikális-néppárti-függetlenségi politikus halálát követően). Az idők változását jelezte, hogy az augusztus 16–17-i, Laibachban (Ljubjanában) tartott tanácskozáson megalakult a Szlovén Nemzeti Tanács – egyelőre a Néppárt és a Demokrata Párt, továbbá Isztria és Trieszt képviselőiből –, azzal a nyíltan hangoztatott céllal, hogy kiindulópontja legyen „a Monarchiában élő szlovének, horvátok és szerbek közös Nemzeti Bizottságának, mely magába foglalná az önálló délszláv állam kiharcolására törekvő politikai erők összességét".[43]

A nemzeti irányú megmozdulások élén a nemzeti burzsoázia állt. Az osztrák belügyminisztérium idevágó jelentései is rámutatnak arra, hogy a nacionalista jelszavakat hangoztató nagy-lengyel nemzeti pártok tagjai és vezetői között nagybirtokosok és nagyiparosok találhatók. Ugyane jelentések szerint a galíciai megmozdulások szervezői és irányítói: lapszerkesztők, középiskolai tanárok, papok, ügyvédek, tisztviselők. A résztvevők – olvasható a jelentésekben – zömmel az ifjúság (gimnáziumi tanulók), a vasutasok, a postások, a lengyel katonák és az állami hivatalok – köztük a Helytartótanács, az igazságügyi szervek, az Osztrák–Magyar Bank – lengyel nemzetiségű tisztviselői közül kerülnek ki. (A császári és királyi hivatalnokok tilalom ellenére való megjelenése a felvonulók soraiban Bécsben megdöbbenést váltott ki, és a központi szervek vizsgálatát vonta maga után, de megtorlásra nem került sor.)

A megmozdulások szervezői, irányítói és résztvevői társadalmi hovatartozását illetően hasonló volt a helyzet Csehországban és a Monarchia délszláv területein.

A nemzeti irányú szervezkedés számára fontos felhajtóerőt jelentett az antant állásfoglalása, pontosabban az antant hivatalos állásfoglalásának megváltozása. A szövetségesek, különösen az angol kormány, a háború első éveiben – bár ilyen elképzelések és javaslatok felmerültek – nem foglalt állást nyíltan és egyértelműen a Monarchia felosztása mellett. A nem egyértelmű állásfoglalás 1918 tavaszán, a titkos béketárgyalások

meghiúsulása és a Sixtus-ügy kirobbanását követően egyértelművé vált. Mint erre már utaltam, felülkerekedett és általánosan elfogadottá vált az a korábbi kisebbségi vélemény, hogy a Monarchiával nincs mit tárgyalni, a Habsburgok még ha szeretnék, akkor sincsenek abban a helyzetben, hogy különbékét kössenek, engedményeket tegyenek.

A francia kormány június 20-án az emigráns csehszlovák Nemzeti Tanácsot hivatalosan is elismerte „a nemzet minden érdekét képviselő legfelsőbb szerv" gyanánt és „a jövendő csehszlovák kormány első alkotóelemeként".[44] A francia elismeréshez Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is csatlakozott (augusztus 9., szeptember 2.). 1918 nyarán megerősítették a szövetségesek lengyel álláspontját is, mely már Wilson 1918. januári 14 pontjában szerepelt: „Egyesült és független Lengyelország szabad kijárással a tengerhez."[45] A szövetségesek a délszlávokat is biztosították nemzeti törekvéseik támogatásáról, bár a délszláv kérdés a délszlávok közötti és különösképpen az olasz–szerb ellentét következtében a lengyel és cseh problémánál bonyolultabb volt.

Fontos mozzanat, hogy a háború befejező szakaszában együttműködés alakult ki a lengyel–cseh–délszláv nemzeti mozgalmak vezetői között. Az együttműködés a Habsburg-birodalom elnyomott népeinek függetlenségét, önállóságát követelő római kongresszus után (április 8–10.) – Rómában az olasz–délszláv ellentét ügyét is sikerült némileg áthidalni – egyre szorosabbá és látványosabbá vált. Prágában az április 13-i megmozduláson megjelentek a délszlávok képviselői, a májusi ünnepségeken ott voltak mindazok, akik Rómában összefogtak, sőt még a szlovákok is! A Szlovén Nemzeti Tanács megalakításánál lengyel és cseh képviselők bábáskodtak, a lakosság tapsaitól kísérve.

A munkások és a parasztok, a társadalom legelnyomottabb rétegei a nacionalista irányú, a nemzeti szempontokat egyoldalúan előtérbe helyező irányzattal szemben általában passzívan viselkedtek.

A Galíciából érkező jelentések hangsúlyozták, hogy a februári megmozdulásoktól a szervezett munkásság távol tartotta magát, és úgy vélték, hogy a parasztok a politikai helyzet iránt csak annyiban érdeklődnek, amennyiben a föld megváltásáról vagy felosztásáról van szó.[46]

A Szlovén Nemzeti Tanács megalakulásáról készült feljegyzések megelégedéssel nyugtázták, hogy e szervben csak két polgári párt vesz részt, a szociáldemokraták, bár felkérték őket, egyelőre kívül maradtak.

A cenzúrahatóságok által elkobzott és a levéltárakban gondosan megőrzött levelek is arról tanúskodnak – már amennyire a történettudomány e nagy tömegben fennmaradt értékes forrásanyagot mind ez ideig fel-

tárta –, hogy a Monarchián belül a néphangulat, még 1917 végén–1918 elején is elsősorban a szociális kérdések (nyomor, rekvirálás, bevonulás, drágaság, a közigazgatás visszaélései) és a háború befejezésének óhaja, lehetősége érdekelte.[47]

Ugyanakkor kétségkívül igaz, hogy 1918 tavaszától e téren némi változás mutatható ki. A nemzeti kérdés iránti érdeklődés nő, a nacionalista agitáció a háború utolsó, befejező szakaszában olyan rétegekhez is eljut, melyek addig e téren megközelíthetetlennek számítottak.

A változás hátterében a gazdasági helyzet rosszabbodása és a Monarchia helyzetének kilátástalanná válása állt.

A nacionalista agitáció a szociális elégedetlenséget, az ellátás nehézségeit ügyesen kapcsolta össze a nemzeti irányú törekvésekkel.

Az élelmezési válság kapcsán a polgári sajtó Ausztriában arról cikkezett, hogy ennek oka a magyarok rosszindulatú magatartásában, a „magyar blokádban" keresendő. A magyar sajtó ugyanakkor nem győzte hangoztatni, hogy a rekvirálások során Magyarországon szigorúbban járnak el, mint Ausztriában a németek vagy Csehországban a csehek által lakott területeken, továbbá, hogy a begyűjtést cseh katonák hajtják végre (ami nem felelt meg a valóságnak), és a cseh hivatalnokok a hadseregnek szállított terményt a cseh civil lakosság közt osztják szét. A magyar sajtó az osztrák gyermekek magyarországi nyaraltatásán is felháborodott, és mind ezt, mind a magyar gyerekek tengerparti üdültetését kísérő visszásságokat osztrákellenes hangulatkeltésre használta fel. A cseh sajtó cáfolta, hogy náluk a rekvirálás enyhe lenne, egyben leszögezte: ha a szlávoktól áldozatot kérnek, a jogokból sem lehet őket kirekeszteni.[48]

A tömeg körében a háború befejező szakaszában mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy a Monarchiával szemben – mely évek óta nem adott mást, mint fokozódó nyomort és egy végtelenbe nyúló háború végtelenbe nyúló szenvedéseit – az elszakadás, az önálló, független államok megalakulása a háború befejezését, minden kívánság teljesülését, a szociális problémák megoldását is jelenti.

A civil hatóságok a nemzeti irányú mozgalmak kérdésében nagyfokú megértést és engedékenységet tanúsítottak. E magatartást, mely titkos együttműködés és helyezkedés gyanúját sugallta, a katonai parancsnokságok élesen bírálták. A hadsereg erélyes fellépést sürgetett.

„Érthetetlen, hogy az ilyen ünnepségeket nem tiltják be a saját hatáskörükben, vagy legalábbis nem redukálják azokat a minimumra" – így írt Kestranek gyalogsági tábornok, a prágai Militärkommando parancsnoka a májusi megmozdulásokról készített jelentésében. Tiltsanak

be minden államellenes rendezvényt, tiltsák be a nyíltan vagy burkoltan ilyen irányban tevékenykedő időszaki sajtótermékeket, tartóztassák le a sugalmazókat és a vezetőket, követelte a prágai katonai parancsnok, és azt javasolta, hogy a rendőrség támogatására szervezzenek csendőr-karhatalmi különítményeket.[49]

A galíciai februári zavargások után a hadügyminisztérium február 24-én statárium elrendelése mellett foglalt állást, majd – kiegészítésként – a gyülekezési és egyesülési szabadság korlátozását, a cenzúra szigorítását, a nagy-lengyel irányzathoz tartozóknál található fegyverek elkobzását, a gyanús elemek kiutasítását, a jelentkezési kötelezettség szigorítását javasolta, és egy sor további rendőri intézkedés foganatosítását terjesztette elő.

A belügyminisztérium ellenezte a statáriumot, Huyn gróf, a galíciai helytartó pedig egészében elutasította a hadügyminisztérium javaslatait azzal, hogy a javaslatok végrehajtására a Helytartótanács apparátusa alkalmatlan, egy katonai diktatúra pedig a parlamentáris kormányzással össze nem egyeztethető. Alapvetően politikai (külpolitikai) kérdésről van szó – fejtegette a helytartó, mely ebből következően csakis politikai eszközökkel (a lengyeleknek teendő engedményekkel) oldható meg.[50]

Huyn egy későbbi jelentésében azt is kétségbe vonta, hogy a helyzet Galíciában olyan sötét lenne, mint amennyire azt egyes katonai parancsnokságok – szerinte rosszul tájékozott – hírszerzői feltüntetik.[51]

Ellentétben az osztrák kormány és az osztrák hatóságok bizonytalan és engedékeny magatartásával, a magyar kormány és a magyar hatóságok 1918 tavaszán és nyarán is az engedékenység ellen, az erős kéz politikája mellett foglaltak állást. Erről tanúskodott a magyar nyelvű oktatás újbóli erőszakolása az iskolában, a választójogi törvényjavaslat nyíltan nemzetiségellenes jellege, továbbá – elrettentő demonstrációként – a szlovák nemzeti párt vezetőjének, Vavro Srobárnak letartóztatása és Cegléden való internálása, a május 1-ji liptószentmiklósi gyűlést követően.

JEGYZETEK

[1] KA, AOK, Op. Geh. 1918. 1906. „In der Zwischenzeit sind die Schwierigkeiten der materiellen Versorgung derart gestiegen, dass der Krieg geradezu den Charakter eines wirtschaftlichen Existenzkampfes angenommen hat, der sich natürlich nicht auf die Armee beschränkt sondern die gesamte Bevölkerung betrifft. Staat und Gesellschaft sind in jeder Hinsicht – politisch, wirtschaftlich und sozial – durch den Wirtschaftskrieg vor die schwierigsten Fragen gestellt..."

[2] KA, KM, Präs, 1918–83–8/2–5. Übersicht aus der Inlandpresse, 1918. Nr. 1–10.

[3] HHSt, M. des Äuss. PA I. 818. Approvisionierungsverhältnisse und Stimmung der Bevölkerung in Wien.
[4] Loewenfeld-Russ, 335. o.; Gratz-Schüller, 79. o.; Pesti Hírlap, 1917. december 30.
[5] KA, KM, Präs, 1918. 83-8/2-5. Übersicht aus der Inlandpresse, 1918. április 30. 34. o.
[6] KA, MfLV, Präs. 1918. 22-21 513. Az igazságügy-minisztérium átirata a honvédelmi minisztériumhoz. 1918. július 4.
[7] A szakirodalom szerint a Monarchia össztermése gabonából (búzából és rozsból) a háborút megelőző években 104,6 millió q volt, amiből 60 millió q esett Magyarországra és 44,6 millió q Ausztriára. A behozatal nettó értéke 2,7 millió q-t tett ki. (A magyar gabonafelesleg – évi átlagban 14,2 millió q – Ausztriában került értékesítésre.) Gratz-Schüller, 40-41. o.
[8] A terméseredmények (búza és rozs) a háború éveiben a következőképpen alakultak: Magyarország: 1914: 43,8 millió q, 1915: 55 millió q, 1916: 42,6 millió q, 1917: 43,7 millió q, 1918: 34,1 millió q. Ausztria: 1914: 46,5 millió q, 1915: 24,4 millió q, 1916: 20,3 millió q, 1917: 18,6 millió q, 1918: 19 millió q (Gratz-Schüller, 42-46. o.).
A visszaesés hasonló arányú volt más élelmiszerek (árpa, zab, kukorica, burgonya) vonalán is. (Gratz-Schüller, 51. o.) A vágómarha-állomány csökkenésére megbízható adatokkal nem rendelkezünk, újságtudósítások szerint a csökkenés mérve elérte a 25%-ot. KA, Präs, 1918. 83-8/2-11. Übersicht aus der Inlandpresse, 1918. április 16., 23. o.
[9] Loewenfeld-Russ, 58. o.
[10] „Die Ursache lag keineswegs ausschliesslich in einem Versiegen der Quellen sondern in erster Linie in der fehlerhaften Verteilung und Bewirtschaftung der Vorhandenen Güter, also in der mangelnden Organisation und in dem Versagen der Verwaltungsbehörden." (Uhlirz, 198. o.) „Die Unzulänglichkeiten (waren) auf diesem Gebiet dem Verfall der Staatsautorität zuzuschreiben." (Fiala, 10. o.)
[11] Romániából 1915-1916-ban 7,2 millió q gabona behozatalára számítottak (Eva Müller, 68. o.). A tényleges behozatal Loewenfeld szerint 1916-1917-ben 6,1 m. q volt. 65. o.
[12] A spái találkozót követően tartott tárgyalásokon (Berlin, 1918. május 18.) Németország 151 000 tonna gabonát ígért az ukrajnai és romániai osztrák-magyar igényről való lemondás ellenében. Az ígért 151 000 tonnából májusban 30 000, júniusban 74 000, július 15-ig további 41 000 tonna került volna szállításra. A németek a megegyezést követően a szállítást megtagadták, arra hivatkozva, hogy az Németország ellátását veszélyezteti. A német vezetők csupán az uralkodó személyes kérésére voltak hajlandók június végén néhány ezer tonna szállítására – politikai engedmények fejében. (KA, AOK, Op. Geh. 1934.; Landwehr, 237. o.; Windischgraetz, 233-241. o.)
[13] Windischgraetz, 181. o.
[14] Windischgraetz beszámolója szerint (Ogy. napló: 1918. május 23. 241. o.) a 39. kassai, a 40. budapesti és az 51. szegedi honvéd gyaloghadosztályokról volt szó. Ezenkívül további 2 ezredet, 3 félezredet és 5 zászlóaljat is bevetettek. Windischgraetz adatai csekély eltéréssel egybevágnak a hadügyminisztérium iratai közt található utalásokkal. (Idézi: Plaschka, I. köt. 219. o.) A rekvirálás méreteire nézve is Windischgraetz közöl adatokat május 23-i felszólalásában (243. o.). A rekvirálást Nagyatádi Szabó István minősíti „a termelő nép" elleni hadjáratnak. (Ogy. napló, 1918. április 24. 21. o.)
[15] KA. KM, Abt. 5. 1918. 1-7/29. GM. Belitska, Instruktion für die Organisation und Verwendung der Requsitions-Abteilungen.
[16] Az ilyen irányú „egyoldalú" eljárásról az újságok is beszámoltak. „Während die Grossgrundbesitzer geschont werden, gehe man gegen die keinen Landwirte und Häusler rücksichtslos vor." (KA, Präs, 1918. 83-8/2-11. Uebersicht aus der Inlandpresse, 1918. április 16. 22. o.) Az ilyen jellegű adatok egész sorát – köztük a 40. honvéd hadosztály jelentését – közli Plaschka, I. köt. 224. o.
[17] Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. március 21. 423. o.
[18] Országgyűlési napló, 1918. május 23. 243. o.

[19] Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. május 22. 455. o. A rekvirálás kedvezőtlen kimenetelére: Gratz–Schüller, 77., 79. o.; Landwehr, 221. o.; Plaschka, II. köt. 223. o. E szerzők joggal utalnak arra, hogy a megyéknél levő tartalékot az addigi 15 napról 3 napra kellett csökkenteni, továbbá arra, hogy június 14-én Ausztria csupán 43 000 q, Magyarország csupán 260 000 q gabonatartalékkal rendelkezett. Plaschka szerint a Horvát-Szlavonországban végrehajtott rekvirálás (búza, rozs, árpa, kukorica, bab, tatárka) összeredménye 15 148 q és 35 kg volt! (Plaschka, II. köt. 223. o.)

[20] Landwehr, 217. o.; Windischgraetz, 219. o.

[21] Plaschka, II. köt. 231–233. o.; KA, KM, Präs, 1918. 83-8/2-11. Uebersicht aus der Inlandpresse, 1918. február 1. (21. o.) 1918. április 16. (23. o.) HHSt, Kabinetts Archiv Geheim. Tagesberichte des Min. des Inneren. Monat: April, Mai.

[22] Gratz–Schüller, 92. o. Az itt közölt adatok szerint 1913-ban a Monarchia szénfelhasználása 62,7 millió tonna volt. Ebből 57 millió tonnát tett ki a saját termelés, 5,7 millió tonnát kellett importból fedezni.

[23] Homann-Herimberg szerint Ausztriában 1918. január–szeptember között a feketeszén 11,76%-kal, a barnaszén 25,8%-kal, a brikett és koksz 15,96%-kal volt a termelést tekintve alacsonyabb szinten, mint 1913-ban. (Homann-Herimberg, 5. o.) Szterényi–Ladányi, 238. o. Fiala szerint 1918 első felében a rendelkezésre álló szénmennyiségből Ausztriában a szükséglet 69,6%-át, Magyarországon 72, 6%-át lehetett volna fedezni, de a szállítási nehézségek miatt a hadiipar Ausztriában csupán a tényleges szükséglet 40%-ához, Magyarországon 54%-ához jutott hozzá. (Fiala, 16. o.)

[24] Mejzlik, 328. o. Mejzlik adatai szerint az ausztriai nagy vasművek közül Trzynietz és Witkowitz kapacitása 70–80%-ra volt kihasználva. PEIG-nél (Prager Eisen-Industrie-Gesellschaft) a nyersvastermelés 40%-ra, a nyersacéltermelés 58%-ra zuhant, és a 8 nagyolvasztó közül csupán 1 dolgozott. Az OEAMC-nál (Oesterreichisch-Alpine-Montangesellschaft) az üzemszerű teljesítőképesség 40%-át vették igénybe. Egy sor üzemnél (Bleckmann, Storé, Streteben, Hopfengärtner) a termelés szinte megszakítás nélkül szünetelt. A Rimamurányira vonatkozó adatot illetően megjegyzendő, hogy Réti R. László monográfiája a termelés szintjére nézve magasabb számokat közöl. (Réti, 108–114. o.)

[25] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. és Beilage 2. Tabelle 10. Az itt közölt adatok szerint az osztrák–magyar hadiipar 1916 második felében 630 000 puskát, 2332 löveget és havi átlagban 1,4 millió tüzérségi lőszert gyártott. 1918 első felében 130 000 puska, 1296 löveg és havi átlagban 750 000 tüzérségi lőszer készült.

[26] HHSt, Kab. Arch. Geheim, Tagesberichte des M. d. I., 37.

[27] Souhruna hlášeni presidia pražského mistodržitelstvi o protistatni, protirakouské, a protivalecné cinnosti v Čechách 1915–1918. (Praha 1957.) A prágai helytartótanács elnökségének összefoglaló jelentései. (1915–1918.) R. G. Plaschka: Widerstand 1915 bis 1918 am Modell Pilsen in Geschichte und Gesellschaft. Festschrift für Karl R. Stadler zum 60. Geburstag. Wien 1972. 45–54. o.; KA, MKSM 1918–28–2/7.

[28] HHSt, Kab. Arch. Geheim, Tagesberichte des M. d. I., K. 37. Staatspolizeilich relevante Vorfälle im Monate Mai und im Monate Juni 1918.

[29] A magyarországi sztrájkokról a belügyminisztérium iratainak hiányos volta következtében pontos adatokkal nem rendelkezünk. A másodlagos forrásokból kihámozható tények arra utalnak, hogy a beszüntetések száma nem maradt el az osztrák terület ismert számadataitól, és a sztrájkok Magyarországon is leginkább a bányákat, a gépgyárakat és a vasúti műhelyeket, vagyis a hadviselés szempontjából legérzékenyebb pontokat érintették. MMTVD. 5. köt. 139–146., 181–185., 156., 159–161., 188–189., 216. o.; Merényi László: Hadimunkások mozgalmai Magyarországon. Hadtörténeti Közlemények, 1969. 1. sz. 8–31. o.

[30] KA, MKSM 1918. 28–2/7.

[31] KA, KM, Abt. 5. 1918. 64-3/30-4. Stationskommandant in Pilsen an KM 29. September 1918. Schrekschüsse gegen flüchtende Bergleute.
[32] Haus der Abgeordneten – 91. Sitzung der XXII. Session am 11. Oktober 1918.
[33] AVA, M. d. I. Präsidiale 22 in gen. 1918–22 534. Ergebnis der interministeriellen Beratung über den zu beobachtenden Vorgang bei Austandsbewegungen und Unruhen.
A panaszbizottságok felállításáról Ausztriában, az 1918. március 18-án kiadott császári rendelet intézkedett (RGBl. Nr. 122.), miután ezt megelőzően 1915 végén Bécsben és Alsó-Ausztriában ilyen jellegű szerv már működött. Magyarországon a honvédelmi miniszter 1916. január 17-én kiadott rendeletével (18 950/H. M. eln. 20-b) szabályozta a panaszbizottságok működését. A januári alaprendeletet a későbbiek folyamán további kiegészítő rendelkezések követték.
[34] Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1914–1918. 475. o.
[35] AVA, M. d. I. Präsidiale 20. Sicherheit 1918–19 646. Protokoll der Sitzung von 28. VIII. 1918. im. M. des Innern betreffend Feststellung der Sicherheitsverhältnisse und die Richtlinien des Ausbaues des Sicherheitsdienstes im Besondere durch Verstärkung der Gendarmerie.
[36] A három karhatalmi parancsnokság és azok parancsnokai a következők voltak: 1. Bécs, Krakkó, Lemberg, Mahrisch Ostrau. Parancsnokság székhelye: Bécs. Parancsnok: Viktor Weber von Webenau gyalogsági tábornok. 2. Prága, Leitmeritz. Székhely: Prága. Parancsnok: Lovag Otto von Berndt altábornagy. 3. Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Nagyszeben, Zágráb. Székhely: Budapest. Parancsnok: báró Lukachich Géza vezérőrnagy. KA, MKSM 1918. 69-3/7. Ernennung und Wirkungskreis von Kommandanten der mobilen Truppen.
[37] KA, KM, Abt. 5. 1918. 64-50/9-13. Idézi: Plaschka, II. köt. 22-23. o. Ugyanitt (I., 166-174. o.) részletes adatok és számítások a karhatalmi alakulatokra vonatkozóan.
[38] AVA, M. d. I. Präsidiale 20. Sicherheit 1918-19. 646. Protokoll der Sitzung von 28. VIII. 1918. im M. des Innern.
[39] KA, KM, Abt. 5. 64-41/60. Preszly: A m. kir. csendőrség. 100-105. o. és 3., 4., 6. sz. melléklet. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1914-1918. 496-498. o.
[40] KA, MKSM 1918-28-217. II. 18.; AVA, M. d. I. Präsidiale 22. Galizien 1918-5792, 6560, 6563, 11 226.
[41] KA, MKSM 1918. 69-16/2-8. (Kézzel írt, dátum nélküli feljegyzés a történtekről.) Plaschka: I. köt. 93-96. o.
[42] KA, KM, Präsidiale, 1918. 83-8/2-17. Übersicht aus der Inlandpresse, 1918. május 31. (26. o.)
[43] AVA, MPr. 340/d. 10 691/1918.
[44] Beneš, II. köt. 356. o.
[45] Secrets of Crew House, 41. o.
[46] KA, MKSM 1918. 28-2/7. Február 19.
[47] Hanák Péter: A néphangulat változásai a Monarchiában 1917-1918-ban (előadás). Ism. Századok. 1969. 2-3. sz. 513-514. o.; U.ő.: Die Volksmeinung während des letzten Kriegsjahres in Österreich-Ungarn. In.: Die Auflösung des Habsburgerreiches, 58-67. o.; U.ő.: Népi levelek az első világháborúból. Valóság. 1973. 3. sz. 62-87. o.
[48] KA, KM, Präs. 1918. 83-8/2-14., 17., 19. Übersicht aus der Inlandpresse, 1918. április 30., május 31., augusztus 31. 33-35., 44-45., 29-31. o.
[49] KA, MfLV, Präs. 1918-20-19 678. K. u. K. Militärkommando in Prag an k. k. Ministerium für Landesverteidigung. 26. Mai 1918. Resumé der Berichte über die Maivorgänge in Prag-Anträge.
[50] AVA, M. d. I. 22. Galizien 1918-6560.
[51] KA, MKSM 1918-28-2/7. Augusztus 16.

A HADSEREG BOMLÁSA

Az Osztrák–Magyar Monarchia belső helyzetét vizsgálva a háború utolsó esztendejében fontos mozzanatként kell a hadseregen belüli bomlási tünetekre utalni. A hadsereg fennmaradása vagy szétesése döntő jelentőségű kérdés volt, hisz a közös hadsereg jelentette a súlyos ellentétektől gyötört birodalom legfőbb összetartó erejét – békében és háborúban egyaránt.

A hadsereg létszáma 1917 tavaszán érte el a csúcspontot, megközelítve az ötmilliót. Ezután átmeneti visszaesés következett, de a létszám 1918 tavaszán, az új felfutás idején alig néhány százalékkal maradt el az egy évvel korábbi adatok mögött.

A hivatalos hadtörténet szerint 1917. december 31-ig 8,42 millió volt a bevonultak száma, és ebből 4 millió vált ki a harcok során. (Halottak, hadifoglyok, rokkantak, korosak, felmentettek.) Az élelmezési létszám: 1917. május 1-jén 4 804 000. (Ebből 3 196 000 a harctéren, 1 608 000 a hátországban.) 1918. május 1-jén az élelmezési létszám: 4 650 000. (2 818 000 a harctéren, 1 832 000 a hátországban.)[1]

A magas létszám fenntartását a hadvezetőség nagy erőfeszítések árán (18 évesek bevonultatása, felmentettek „átfésülése") érte el, bár a katonai helyzet (a hadműveletek a keleti fronton befejeződtek) nem indokolta a drákói intézkedéseket, és a hadsereg ellátása, élelmezése körüli nehézségek sem szóltak a létszám emelése mellett, ellenkezőleg, inkább annak csökkentését kívánták volna.[2]

A hadsereg problémája a háború befejező szakaszában nem a létszám nagyságában, hanem összetételének romlásában, a rosszul ellátott csapatok leharcolt voltában rejlett – bár ezt az illetékesek nehezen vagy sehogy sem akarták belátni. Nem a mennyiséggel, a minőséggel volt baj. Az 1918-as hadsereg nem hasonlított az 1914. évire. A háború kezdetén jól kiképzett, javakorabeli katonák voltak a harctéren, hivatásos tisztek vezetésével. A háború első éveinek szörnyű vérvesztesége után (veszteség 1914 – halottak, sebesültek, hadifoglyok, betegek –: 2 106 508; 1915: 1 851 570) az élvonalbeli hivatásos és tartalékos katonák helyét a gyengén vagy sehogyan sem kiképzett póttartalékosok és népfelkelők foglalták el, akiket eleinte 19-től 42 évig, később 18-tól 52 évig soroztak a hadseregbe. A magas élelmezési létszám nem lebecsülendő arányban felgyógyult sebesültekből és betegekből – köztük többszörösen sebesült és többszörösen megbetegedett katonákból – tevődött össze, továbbá olyan felmentettekből vagy korábban alkalmatlannak minősítettekből, akik ismételt sorozásokkal és az alkalmatlanság mércéjének állandó lejjebb szállításával váltak „rá-

termettekké" a hézagok kitöltésére. A háború folyamán az 1884–1894-es évjáratokat ötször, az 1898-as és 1873–1883-as évjáratokat négyszer, az 1899-es és az 1867–1872-es évjáratokat háromszor, az 1866-os évjáratot kétszer, az 1865-ös, valamint az 1900-as évjáratot egyszer sorozták újra.[3]

A bomlás tünetei 1918 tavaszán és nyarán különböző szinteken és különböző formában jelentkeztek. A hadügyminisztérium 5. ügyosztályához (e részleg foglalkozott a hadseregen belüli visszásságokkal és a fegyelemsértési ügyekkel) beérkező jelentések rablásról, a civil lakosság fosztogatásáról, járókelők megtámadásáról, verekedésről, részegeskedésről, „randalírozásról" tudósítottak.

Az ilyen jelentések a megelőző évekhez képest nem jelentettek újdonságot, de az esetek növekvő száma elgondolkoztató lehetett.

A felsorolt tünetekhez csatlakoztak az öncsonkítást, az ehetetlennek ítélt élelem átvételének megtagadását és ezzel párhuzamosan az önkényes rekvirálást (az állomáson veszteglő, élelemmel megrakott szerelvények kifosztását) ecsetelő tudósítások.

Egyes esetek félreérthetetlen politikai jellegére utalt, hogy nem egy jelentésben a tisztelgés elmulasztásáról, parancsmegtagadásról, az eskümondást illető ellenszegülésről, háborúellenes kifakadásról vagy a bolsevizmus éltetéséről volt szó, és arról is lehetett olvasni, hogy a szabadságolt katonák hazatérve megtámadják a jegyzőket, vagy kihívóan viselkednek velük szemben.

A menetszázadok elindítása körüli visszásságokról beszámoló feljegyzések, sok egyéb szabálytalanság mellett, főképp arról tudósítottak, hogy a bevagonírozott katonák a vonatból lövöldöznek őzekre, szarvasokra, vadkacsákra és a bakterházak körül feltűnő tyúkokra, de nemcsak e célpontokra. A vadorzó tevékenység mellett célba veszik a távbeszélő-vezetékeket, a póznákon található porcelánszigetelőket, egyes esetekben a peronon álló tiszteket, beleértve – ez is előfordult – az ezredparancsnokot is!

A jelentésekhez fűzött és azokat értékelő magyarázatok e különös új jelenségeket alkoholizmusnak, virtuskodásnak, „betyárentumnak" minősítették, de a tisztek elleni fellépés és az, hogy a lövöldözés Badenben (az AOK főhadiszállásán), az ottani vasútállomáson is megismétlődött, arra utalt: többről van szó, a harctérre induló katonák lövöldözése más tényezőkkel, még fűtetlen vagonokkal és rossz ellátással sem magyarázható kielégítően.

A hadügyminisztérium a riasztó jelentésekre ellenrendszabályokkal válaszolt. Először a töltényeket kobozták el, majd amikor ez nem használt, a závárzatot, végül a puskákat egészében, és a frontra indított katonákat

– akik végső lehetőségként kövekkel dobálóztak – megbízható tisztek és karhatalmi alakulatok felügyelete alá helyezték. Mindez némi eredményt hozott, de egyben megalázó volt és visszatetsző az olyan alakulatoknál, ahol a katonák „randalírozásra" nem gondoltak.

A menetszázadok elindítása körüli visszásságok az idő előrehaladtával fokozódtak. 1918 nyarán és őszén a bevagonírozásra ítéltek lázongása – a szigorú beavatkozás ellenére – csúcspontot ért el.

A visszásságokat tárgyaló jelentések közül jellegzetes az alábbi beszámoló, mely a Galíciából (Neu Sandez) Olaszországba (Romansacco) indított menetszázadok utazását ismerteti. A 10. számú közös gyalogezred jelenti 1918. szeptember 27-én:

„A 4. és 5/43-as menetszázadoknak szeptember 20-án este 1/2 7 órakor kellett indulásra készen állniok. A legénységnek aznap délután fizették ki a hadifogoly-járandóságot. Ennek eredményeként a többség ittas volt, és kis csoportokban vonult a pályaudvarra, miközben élestölténnyel lövöldözött. Amikor a két századparancsnok (Fischer és Neumann hadnagyok) a gyülekezőhelyen megjelent, ott az összlétszámnak csupán 3/4 részét találta. A névsor olvasásakor a závárzatokat elkobozták. A 4/43-as menetszázad 75, az 5/43-as menetszázad 73 závárt kobzott el. Zászlószentelés következett, majd a menetszázadok elindultak a pályaudvarra. Útközben azok, akik a gyülekezőhelyen nem jelentek meg és a závárzatot megtartották, szünet nélkül lövöldöztek. A pályaudvar közelében a menetből kilépő katonák az ablaküvegeket puskatussal vagy kövekkel betörték. A bevagonírozás nyugodtan és lövések nélkül ment végbe, de amikor a szerelvény elindult – a tisztek a vagonok mellett álltak –, a legénység nem a levegőbe lőtt, hanem egyenesen előre, amint az az ott álló vagonokon észlelhető becsapódásokból megállapítható volt. Útközben a legénység a lövöldözést szünet nélkül folytatta. Az állomásokon a katonákat csak nagy erőfeszítés árán sikerült az ott található vagonok kifosztásától visszatartani. A transzportot kísérő tisztek önmagukra voltak utalva, mert a szakaszvezetők részben a randalírozók közé tartoztak, részben, félve a legénységtől, beavatkozni nem mertek. Straze állomáson a legénység feltört egy sót szállító vagont, de a megjelenő tisztek a fosztogatást megakadályozták. Egy másodosztályú vagonból ellopták a vánkosokat, az állomásfőnök jelentése után sikerült azokat visszaszerezni és visszaadni. Egy további állomáson, Straze és Tarnow között a katonák közvetlenül a vonat indulása előtt egy kertből gyümölcsöt loptak. Itt a vagonokat átkutatták, és 18 további závárzatot koboztak el. Ezután még egy lövés dördült. Erre a karhatalmat egy további századdal és gépfegyveres osztaggal erősítették

meg. Ebéd alatt a vagonokat újólag alaposan átkutatták. A hátizsákokban még néhány elfelejtett závárzatot, élestöltényt és töltényhüvelyt találtunk. A puskákat egytől egyig elkoboztuk és egy különálló vagonban elzártuk. Azokat, akiknél závárzatot vagy töltényt találtunk, letartóztattuk, többek közt egy szakaszvezetőt, aki nagy számban rejtegetett üres hüvelyeket, és vonakodott megmondani, hogy ki adott le lövéseket azokkal. Összevéve: 3 szakaszvezető, 1 káplár, 3 őrvezető és 2 gyalogos letartóztatására került sor; a foglyokat a tarnowi állomásparancsnoknak adtuk át. Ennél az esetnél a katonák úgy nyilatkoztak, hogy amennyiben a letartóztatottakat nem engedik szabadon, úgy zavargás lesz, ellenkező esetben nyugodtan fognak viselkedni. Az indulás jelzésekor a katonák ennek ellenére – valamennyien – nyugodtan felszálltak, a szállítmány ezt követően rendbontás nélkül érkezett céljához."[4]

Az 5. ügyosztályhoz érkező beszámolók közül különösképpen aggasztónak tűnhettek a *szökevények* számának növekedéséről, a dezertálás erősödéséről tudósító jelentések.

A dezertálók tömeges megjelenése immár „országos csapássá vált", volt olvasható egy 1918. június 18-ról keltezett feljegyzésben.[5]

Nincsenek megbízható adatok arról, hogy mennyi volt – a Monarchia egészét tekintve – a szökevények száma 1918 tavaszán és nyarán. Feltehető, hogy pontos adatokkal a hadügyminisztérium sem rendelkezett. Egy szerénynek tűnő becslés az összlétszámot 230 000 főben jelöli meg és az alábbiak szerint részletezi: Galícia 40 000, Horvát-Szlavonország, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia 70 000, Magyarország 60 000, Cseh- és Morvaország 20 000, Német-Ausztria 40 000.[6]

A közölt megoszlásból kitűnően a szökevények – a lakosság egészéhez viszonyítva – legnagyobb számban a délszláv területeken és Galíciában jelentek meg, de számuk tetemes volt Magyarországon és a Monarchia más részein is.

Magyarországra nézve pontos adatok találhatók, ha nem is a szökevényekre, de az *elfogott* szökevényekre vonatkozóan Ferry Oszkárnak, a magyar csendőrség felügyelőjének egy 1918. júniusi feljegyzésében. E szerint az elfogott dezertálók száma 1914-ben 6689, 1915-ben 26 251, 1916-ban 38 866, 1917-ben 81 605 és 1918 első három hónapjában 44 611. Ferry közléséhez hozzáfűzi, hogy az elfogottak száma az év végéig 150 000-re növekedhet.[7]

A katonák többsége a hátországból, az ott elhelyezett csapattestektől (póttestektől) szökött meg. Nagy számmal dezertált a legénység a frontokra irányított menetszázadokból, de azokból a szerelvényekből is, ame-

lyek a különböző frontok között szállítottak egyik helyről a másikra kijelölt alakulatokat. A dezertálók jó része olyan szabadságolt katonákból állt, akik szabadságuk elteltével jó ideig vagy soha nem tértek vissza csapattestükhöz. Növelték a magukat „otthonfelejtők" létszámát azok, akik a behívóparancsnak eleve nem tettek eleget.

A dezertálás hátterét a jelentések többnyire személyes okokkal magyarázzák: az ellátás rossz, kevés a kenyér, nincs ruha és fehérnemű, hazulról riasztó hírek érkeznek, a család éhezik, a munka sürget, a gazdaság – a családfő távollétében – tönkremegy. A szökés ugyanakkor viszonylag egyszerű, legalábbis a hátországban, mert könnyen lehet hamis papírokhoz jutni, az ellenőrzés és a felügyelet gyenge, a helyi hatóságok elnézőek (előfordul, hogy segítenek), a büntetések elégtelenek; „sokan előnyösebbnek ítélik az esetleges büntetést a fronton leselkedő veszélyeknél és nélkülözéseknél".

A jelentések általában tagadják, hogy a szökéseknek politikai háttere lenne, és hogy abban nemzeti szempontok szerepet játszanának.[8]

Arról, hogy a katonák a háborút gyűlölik, a szolgálatot céltalannak és értelmetlennek tartják, a jelentésekben kevés szó esik, de a feljegyzések nem tagadják, hogy a tisztek felvilágosító munkája gyenge, és nem hallgatják el: a fegyelem lazulásában a „bolseviki eszmék", az ilyen tartalmú röpiratok nem lebecsülendő szerepet játszanak.[9]

A dezertálók többsége a nem szervezett szökevények táborát gyarapította. E szökevények, a család támogatásával, ismerősök segítségével, egyedül bujkáltak, kihasználva a helyi közigazgatás elnézését, a túlterhelt erőszakszervek tehetetlenségét. Az isten háta mögötti falvak, a nehezen megközelíthető tanyavilág, az erdők, a hegyek vagy a nagyvárosok házrengetege jó fedezéket nyújtott. A falvak lakói dolguk végeztével, a tél beálltával – nem egy esetben – újra jelentkeztek csapattestüknél. A szabadság önkényes megtoldása és ennek várható következményei e réteget (a szegényparasztságot, az idősebb, gyengén kiképzett népfelkelőket) kevéssé nyugtalanította.[10]

A szökés adta helyzet nehézségeivel a dezertálók egy része kisebb csoportokba tömörülve próbált megbirkózni. A zöld kádernek („zelini kader", „grüne Garde") nevezett fegyveres csoportok nappal az erdőkben, lakatlan vidéken bujkáltak, a sötétedést követően jelentek meg a falvakban élelemszerzés céljából. Megtámadták az állomáson veszteglő szerelvényeket, erősebb csoportok az áruval megrakott vonatokat a nyílt pályán is megállították. A csendőrök megjelenése esetén ellenálltak. „Harc inkább

a csendőrök ellen, mint kint a fronton" – ez volt a vélemény és egyben a jelszó.[11]

Bár a csendőrökkel és a karhatalmi alakulatokkal való összecsapás nem egy helyütt valósággal ütközet jellegét öltötte, e küzdelem sehol, még a montenegrói határ mentén sem nőtt át fegyveres felkelésbe.

Az alig szervezett zöld káder fellépésének osztályjellege ennek ellenére is egyértelmű volt.

A jelentésben az állt, hogy a dezertőrök a jómódú falusiakkal hadakoznak, támadásuk a népszerűtlen elemek (uzsorások, hadigazdagok, besúgók) ellen irányul. Egy feljegyzés szerint: A Szerémségben a tehetősek önvédelemre szervezkednek – a dezertőrökhöz a nincstelenek tartoznak. Zajlik a harc: „egyik oldalon a szegények, az elesettek, a másik oldalon azok, akiknek van valamijük".[12]

A hadügyminisztérium a hadsereg bomlásáról, a dezertőrök tömeges megjelenéséről beszámoló jelentésekre az ellenintézkedések egész sorával válaszolt.

1918 februárjában újra bevezették büntetésként a kikötést és gúzsba kötést, holott e megszégyenítő fenyítőeszközöket, mint a hadsereghez méltatlanokat, alig egy évvel azelőtt törölték.[13]

Március folyamán a hadügyminisztérium a szökés bűntettére statáriumot hirdetett, és ennek azonnali bevezetésére utasította a budapesti és zágrábi katonai parancsnokságot. Egyidejűleg tervbe vették, hogy a még hiányzó adatok beérkezése után – ha szükséges – a statárium bevezetését más körzetekben is elrendelik.[14]

A statáriumot a budapesti „Militärkommando" területén március 20-án hirdették ki. Ezt követően a hadosztálybíróságok sorozatosan hozták a halálos ítéleteket. Miután a statárium kihirdetésével egyidejűleg eltörölték azt a korábbi (1917. augusztus 10-i) rendelkezést, hogy az illetékes parancsnok által megerősített halálos ítélet csak az uralkodó jóváhagyása után jogerős, a halálos ítéletek gyors végrehajtásának semmi sem állt útjában.[15] Bár az időszaki sajtótermékeket gondosan ellenőrizték, és a lapoknak pontosan előírták, hogy miről és mit írhatnak, a kivégzésekről tudósítások közlését egyes esetekben – elrettentésül – engedélyezték. Így jelent meg Az Est 1918. május 1-jei számában Faragó Miklós nevezetes riportja („Szökött katona kivégzése Kecskeméten"), mely részletekbe menő, döbbenetes alapossággal számolt be egy dezertálással vádolt szerencsétlen katona sorsának beteljesedéséről. Az ilyen jellegű tudósítások – a közléseket ettől kezdve megtiltották – a háborút már halálosan gyűlölő lakosság

körében nem félelmet, hanem hallatlan izgalmat és felháborodást váltottak ki.

A szökevénykérdés megoldására a hadügyminisztérium a dezertálók és más káros elemek szigorúan őrzött munkásosztagokba való tömörítését és Albániába való deportálását is javasolta. E kalandor elképzelést – bár a hadügyminisztérium javaslatát a bécsi városparancsnokság is támogatta, és azzal később a magyar honvédelmi minisztérium is egyetértett – a főparancsnokság elvetette, úgy vélve: „Mégiscsak lehetetlen Albániából büntetőkolóniát csinálni."[16]

Az AOK deportálás helyett büntetőszázadok (Disziplinarzüge) felállítását rendelte el, és április 12-i átiratában az alapelveket az illetékes parancsnokságok tudomására hozta.

Az ilyen egységekbe kizárólag legénységi állományú egyéneket sorolhattak be. A parancsnokok erélyes, feltétlenül megbízható tisztek lehettek. A besorolás 3 hónapra szólt, ezután a parancsnok javasolhatta a visszasorolást, ennek hiányában az illető addig maradt, míg magatartása az elbocsátást indokolttá nem tette. A büntetőszázadokba soroltakat a fronton vagy közvetlenül a front mögött nehéz munkára kellett fogni. Fegyvert nem viselhettek, kitüntetéseiket, sapkarózsájukat elvették, nem dohányozhattak, szabadságra nem mehettek.[17]

A hadügyminisztérium a szökevények elleni fellépés leghatásosabb eszközének a *razziákat*, egyes kijelölt területek átfésülését tartotta.

Egy június elején kiadott átirat arra utasította a katonai parancsnokságokat, hogy a nagyobb razziákat, a rendőrség és a csendőrség bevonásával, a legnagyobb eréllyel foganatosítsák, sürgősen, rendszeresen, meglepetésszerűen, nem csak a nagyobb városokban, de vidéken is.[18]

Egy későbbi utasítás a legerélyesebb eljárást újólag előírta: fegyveres dezertőrök ellen fegyverrel kell fellépni, azonnal és feltétlenül. A menekülő ellen, ha egy felszólításra (és nem háromszori felszólításra, ahogy azt a szolgálati szabályzat 333. és 577. pontjai előírták) nem áll meg, a fegyverhasználat jogos és kötelező. „Riasztólövés szükségtelen. Fegyvert használni, letartóztatni a szökevényt, megkötözni, a kiküldött járőr feladata és kötelessége."[19]

A razziák eredményeként egyes helyeken több száz, néha ezernél is több szökevényt vagy magát kellően igazolni nem tudó személyt fogtak el. (A Budapesten március 26–27-én tartott razzia során 2164 volt a letartóztatottak száma, közülük 608 bizonyult szökevénynek.) A májusi városligeti razzia 251 letartóztatással, 73 dezertáló elfogásával végződött. A jú-

niusi hosszan tartó Duna–Tisza közi razzia során, 10-e és 15-e között, 1892 szökött katona és 1081 hadifogoly került a karhatalom kezére.[20]

A razziák és sok egyéb megtorló intézkedés (kollektív megtorlás a családtagok és a szökevények támogatói ellen, a szökött katonák kipellengérezése, vagyonelkobzás, a családi segély megvonása, „utazó felügyeleti járőrök" szervezése a vonatok védelmére, a levélcenzúra kiterjesztése...) végső célját tekintve csekély eredménnyel járt, a dezertálók száma az idő előrehaladtával nem csökkent – ellenkezőleg –, növekedett.

Az eredménytelenség alapvető oka a katonai-politikai helyzet roszszabbodásában rejlett. Ezzel függött össze az otthonmaradtak magatartása is. A szökevények és az erőszakszervezet harcában a lakosság – a jelentések egyértelműen erről tanúskodnak – az előbbiek oldalán állt, a dezertőröket támogatta és segítette, a felvonuló csendőrséget, karhatalmat ellenségesen fogadta. Nem egy helyütt került sor a lefogottak erőszakos kiszabadítására, a fegyveres kísérők megtámadására, nem törődve az ezzel járó kockázattal. A szökevényeket támogató közhangulat a hajtóvadászatot folytató erőszakszervek elleni gyűlölet teszi érthetővé, hogy a szökevények ellen felvonuló karhatalom – különösen vidéken – a helyi közigazgatástól és a helyi rendfenntartó szervektől sem kapott kellő támogatást.

A hadseregen belül kialakuló, válságosra forduló helyzetet tovább bonyolította a *hazatérők*, a volt oroszországi hadifoglyok tömeges megjelenése 1918 tavaszán és nyarán.

A világháború idején, a harcok során – inkább csak becsült, de a történészek által elfogadott adatok szerint – a keleti fronton több mint kétmillió katona került hadifogságba.[21]

Az októberi forradalom kiszabadította az oroszországi hadifoglyokat a táborok drótsövényei mögül. A kényszermunka, a büntetések rendszere megszűnt, a hadifoglyok szabad emberekké váltak, a gazdasági és politikai önrendelkezés jegyében, szabadon szervezkedhettek, azonos feltételek mellett vállalhattak munkát. A forradalom a tisztek kivételezett helyzetét megszüntette, eltörölte a legénység által gyűlölt és eltörlendőnek ítélt tiszti kiváltságokat.

A fegyverszüneti szerződés aláírása után december legvégén hivatalos tárgyalások indultak Pétervárott a hadifoglyok helyzetéről és cseréjéről.[22] Bár e tárgyalások eredményre nem vezettek, és a március 3-án Breszt-Litovszkban aláírt békeszerződés, valamint az egyidejűleg aláírt idevágó pótszerződés sem került végrehajtásra (a Monarchia területén fogva tartott közel 1 millió oroszországi hadifogoly hazaszállítása mindvégig függőben maradt), az osztrák–magyar hadifoglyok hazatérése, a tárgyalásoktól és

szerződésektől függetlenül, a fegyverszünet hírére azonnal megindult. A virtuálissá váló frontokon keresztül a szabadon mozgó hadifoglyok exodusa már 1918 legelején tömeges méreteket öltött. „Oroszországban szabadon bocsátott hadifoglyaink népvándorlásként vonulnak Nyugat felé" – olvasható egy egykorú feljegyzésben.[23]

A hivatalos adatok szerint 1918 januárjában több mint 100 000, március közepéig több mint 200 000, április végéig közel 400 000 hadifogoly tért haza Szovjet-Oroszországból. A hazatértek száma a nyár folyamán meghaladta a félmilliót, számuk október 19-én, az utolsó adatfelvétel napján 680 314 volt.[24]

A főparancsnokság, a hadügyminisztérium illetékesei a hadifoglyok tömeges megjelenését vegyes érzelmekkel fogadták. Arra gondoltak, hogy a hazatérőkkel feltölthetik a hadsereg hiányzó állományát, de tudták: a volt hadifoglyok Oroszországban zömmel a forradalom oldalára álltak, jó részük a bolsevikok célkitűzéseit támogatta. Az is kétségesnek tűnt, hogy idő hiányában és az adott nehéz helyzetben lehetséges lesz-e a hazatérők fogadását kellően megszervezni, rendelkezésre áll-e az ehhez szükséges káder, rendelkeznek-e az ellátáshoz (százezrek ellátásához) szükséges anyagi eszközökkel.

A hadifoglyok fogadását és kezelését meghatározó, nagy sietve már február közepén lefektetett alapelvek – melyek a későbbiek során kiegészültek, de csak csekély mértékben módosultak – a követendő eljárást az alábbiak szerint szabályozták: A megérkező hadifoglyok az átvevőállomásokon keresztül (ahol 24 óráig tartózkodhattak) a később hazatérő táboroknak elnevezett „karanténba" kerültek. Itt négyheti – később kétheti – azonosítás, orvosi vizsgálat következett, majd újabb négyheti (később tíznapi) fegyelmező gyakorlatozás.

A katonákat e táborokban – hírszerző és elhárító tisztek bevonásával – 3 csoportba sorolták: kifogástalan, kétes, gyanús. A gyanúsakat kezdetben a budapesti, bécsi és szarajevói hadosztálybíróságokhoz, később közvetlenül a kenyérmezői és a Wieselburg an der Erlauf-i ún. átmenőtáborokba irányították, szuronyos kísérettel, ügyük kivizsgálása céljából. E táborok ténylegesen katonai fegyintézetek voltak, a „beutaltakat" ennek megfelelően kezelték. A kifogástalan és kétes jelölésűeket az idő elteltével a hadifogolygyűjtő-állomásra, majd onnan az illetékes hátországi póttesthez szállították. Itt igazolóeljárás következett (ha valaki ennek során minősült gyanúsnak, innen került az átmenőtáborok egyikébe), majd ennek lezárásával, és a további fegyelmező gyakorlatozás elmúltával, négyheti (később nyolcheti) szabadság. A szabadságról visszatérő volt hadifoglyot,

amennyiben frontszolgálatra alkalmasnak minősült (kezdetben a hazatérők 90%-a minősült annak), menetszázadba osztották és sürgősen az olaszországi frontra irányították.

A hadvezetőség célja – a vázolt és egyszerűnek éppen nem nevezhető eljárással – az volt, hogy a hazatérőkből (a gyanús és kétes elemek kiszűrésével) újra lojális, a Monarchia hadicéljait elfogadó, császárhű katonákat neveljen.

E célkitűzés elérhetetlennek bizonyult.

Az ellátás gyengesége (élelem és ruha hiánya), az igazolóeljárással járó állandó zaklatás és denunciálás, a már-már elfelejtett katonai drill feltámadása, a szűkmarkúan mért szabadság, az e célra kiutalt (vagy ki nem utalt) ellátmány elégtelensége és bekoronázásul: frontra indítás – nem megnyerte, ellenkezőleg, a rendszer ellen hangolta a katonákat, még azokat is, akik a dolgok menetébe, meg nem változtatható voltába egyébként beletörődtek volna.[25]

„A hazatérőtáborok, jelenlegi koplalókúrájukkal – olvasható egy tábori lelkész levelében – csupán arra jók, hogy a hazatérőket elkeserítsék és elkeseredettek is – valamennyien. Egy idegen országban – mondják – szabadon mozoghattunk és elegendő élelmet kaptunk, saját országunkban éhezésre ítélnek." A lelkész véleménye: „a volt hadifoglyokat a hazatérőtáborokban (ha nem változtatnak a jelenlegi helyzeten) végső soron arra fogják nevelni, amiből őket kigyógyítani szeretnék".[26]

Egy póttesttől beérkező jelentés szerint a feltűnés nélkül megkérdezett hadifoglyok nagy része úgy nyilatkozott: „inkább Oroszországban maradtak volna, ha tudják, hogy őket itt újra a frontra irányítják".[27]

A felülvizsgálás és igazolás során tízezrével lehetett a hazatérteket „kétes" megjelöléssel megfigyelés alá helyezni és ezrével „gyanúsként" internálni.[28] De ezzel az eljárással – még ha gondosan és jól végezték volna is (amiről szó sem volt) – aligha lehetett kitörölni a hazatértek emlékezetéből az élményeket, a megismert forradalmi eszméket.

A volt hadifoglyok hazaérkezve vagy új csapattestükhöz beosztva, akarva-akaratlan, elővigyázatosan, de szünet nélkül az átéltekről beszéltek: a zsarnokság pusztulásáról, a földek felosztásáról, a gyárak elfoglalásáról, önrendelkezésről, szabadságról és legfőképpen a békéről, ami ott Oroszországban egy csapásra megvalósult.

Az egykorú jellemzés szerint: „A hazatérők hangulata komoly, zárt, elgondolkozó. Gyakran titokban orosz dalokat énekelnek, szívesen mesélik élményeiket a fogság idejéből, és még mindig az oroszországi viszonyokkal foglalkoznak."[29]

A hazatérők a civil lakosság, és ami még veszélyesebb volt, a katonaság körében erjesztőként hatottak.

A hadügyminisztériumhoz beérkező jelentések az idő előrehaladtával mind nagyobb számban arról tanúskodtak, hogy ott, ahol fegyelmezetlenségről, elégedetlenségről, ellenállásról, szökésről, lázongásról van szó, a hazatérők jelenléte többnyire kimutatható.

Hazatérőknek tulajdonította egy, a brünni csendőrparancsnoksághoz beérkező jelentés azokat a Magyar-Brodban és környékén feladott leveleket is, amelyekben a csendőröket megfenyegették, és arról írtak: „vigyázzanak, eljön az idő, amikor majd a munkások lesznek a bírák"... „Éljen a proletariátus és az elnyomott népek szabadsága!"[30]

A hadsereg bomlása 1918 tavaszán a *katonai lázadásokban* érte el csúcspontját.

A felkelések nyitányát a cattarói matrózlázadás jelentette. Február 1-jén a cattarói öbölben állomásozó hadiflotta hajóira felhúzták a vörös lobogót. Matróztanácsok és megbízottaikból (30 hajó, 5000 matróz képviseletében) központi matróztanács alakult. A központi matróztanács, melyben a tengerészek soknemzetiségű összetételét tükrözve (34,1% horvát és szlovén, 20,4% magyar, 16,3% német, 14,4% olasz, 11% cseh és szlovák, 3,8% lengyel, ukrán és román) a Monarchia valamennyi nemzete és nemzetisége képviselve volt, politikai programmal és helyi jellegű követelésekkel lépett fel: azonnali általános béke az orosz javaslatok szellemében, leszerelés, a népek önrendelkezési jogának elismerése, lojális válasz Wilsonnak, demokratikus kormányok Ausztriában és Magyarországon. – Jobb ellátás és ruházat, azonos élelmezés a legénységnek és a tiszteknek, több szabadság, a levélcenzúra eltörlése, gondoskodás az otthonmaradottakról.[31]

A cattarói felkelés a Monarchián végigsöprő januári sztrájkhullám kisugárzásaként lobbant fel, de későn jött, és elszigetelve, magára maradva elbukott. Példája nem vált rendszert döntő mozgósító erővé, bár feltételezhető (ha nem is bizonyítható), hogy a Mostarban (február 10.), Čapljinán (február 11.), Konjicán (február 13.) és Sinjben (február 20.) fellázadt délszláv és rutén katonák tudtak a Cattaróban történtekről.[32]

A katonalázadások mindaddig nem tapasztalt méretű hulláma 1918 tavaszán – a hazatérők megjelenését követően – bontakozott ki.

A hadügyminisztérium 5. ügyosztályának a katonai parancsnokságok jelentésein alapuló – de ennek ellenére sem teljes – összeállítása április 11-e és július 16-a között 30 esetet sorol fel, és ezek több mint kétharmada (szám szerint 22) májusra és június elejére esett.[33] A résztvevők számát illetően a jelentésekben gyakran a százat, egyes esetekben az ezret is meg-

haladó adatokkal találkozhatunk (*Csorna*, április 11., 4. bosznia-hercegovinai gyalogezred, résztvevők száma: 200; *Judenburg*, május 13., 13. gyalogezred, r. sz.: 1181; *Rimaszombat*, május 13., 80. gyalogezred, r. sz.: 711; *Murau*, május 14–15., 7. tábori vadászzászlóalj, r. sz.: 168; *Pécs*, május 20., 6. gyalogezred, r. sz.: 2000; *Rumburg*, május 21., 7. lövészezred, r. sz.: 650; *Lublin*, május 20., 58. gyalogezred, r. sz.: 101; *Radkersburg*, május 24., 97. gyalogezred, r. sz.: 1600; *Mährisch-Schönberg*, május 23., 95. gyalogezred, r. sz.: 311; *Miskolc*, május 30., II/305. honvéd gyalogzászlóalj, r. sz.: 150; *Kragujevác*, június 3., 71. gyalogezred, r. sz.: 500–600; *Pozsony*, június 5., 72. gyalogezred, r. sz.: 307; *Sanok*, június 7., 54. gyalogezred, r. sz.: két menetszázad; *Zamość*, július 5., 30. gyalogezred, r. sz.: két menetszázad; *Lemberg*, július 7., 55. gyalogezred, r. sz.: 200).

A felkeléseknek nemzeti jellege nem volt. Ott, ahol a források vagy a későbbi feldolgozások nemzeti jellegre, ennek elsődlegességére, a nacionalizmus alapvető voltára utalnak, könnyen bizonyítható, hogy az ilyen beállítás célzatos, megalapozatlan.

A dél-ausztriai, Graz környéki (Judenburg, Murau, Radkersburg) felkelések kapcsán – egykorú források és későbbi feldolgozások leginkább e megmozdulásoknak tulajdonítottak alapvetően nemzeti jelleget – a forrásanyag alaposabb vizsgálata arra utal, hogy ilyen irányú beállítás többnyire a civil hatóságok feljegyzéseiben található. A katonai szervek jelentései e körülményt alig említik, és ha igen, semmi esetre sem látják ebben a megmozdulások indítékát. A grazi hadosztálybíróság a Judenburgban történtekkel foglalkozva legfőbb okként az ellátás elégtelenségére utal; amennyiben nacionalista „nemzeti-politikai" okokat is említ, hozzáfűzi: „feltételezhető, de bizonyító anyaggal nem rendelkezünk".[34] A csendőrség jelentése a Murauban történtekkel kapcsolatban nem hallgatja el, hogy a katonák vörös zászlóval vonultak a fegyver- és lőszerraktárakhoz; feltűnő jelenségként közli: Judenburgban a „lázadókkal" az ottani német lakosság is szimpatizált, a közeli Leobenben a tüntető tömeg a judenburgi események kapcsán az idegen ajkú katonaságot éltette. Radkersburg sokat emlegetett esetében csupán a *város elöljárósága* szögezte le, hogy 23–24-re virradóan nem éhségtüntetésről, „hanem politikai-szláv demonstrációról volt szó", továbbá hogy a „lázadás egyedül és kizárólag az itt űzött, mindent felülmúló délszláv agitációra vezethető vissza".[35] A felsorolt megmozdulások nemzeti jellegét a birodalmi gyűlés délszláv képviselői is tagadták. Anton Korošec atya, a szlovén néppárt vezetője, a délszláv klub elnöke, egy a maga és társai nevében benyújtott interpellációban (július 22.) egy-

értelműen leszögezte: „a megmozdulásoknak nemzeti jellege nem volt... Egyesek, akiknek a legénység hangulatáról fogalmuk sincs – olvasható e beadványban –, ahelyett hogy becsületesen bevallanák: éheztetik a szerencsétleneket, antant-agitációról mennydörögnek, hogy a német nacionalistákat politikai előnyökhöz juttassák... Murauban a német lakosság a szerencsétlen áldozatok sírját virágokkal díszítette... A radkersburgi nyugtalanság is kizárólag a régóta uralkodó éhínségnek volt a következménye..., de mint mindenütt, természetesen itt is nemzeti okok után kutattak."[36]

A képviselőház zárt ülésén (július 23–25.) a délszláv klub részéről felszólaló Ivan Benkovič a stájerországi lázadásokról szólva újólag leszögezte: „éhséglázadások voltak... kivitelezésüket bolsevik szellem jellemezte... erőteljesen alá kell húzni: az említett esetek a délszláv agitációval semmilyen kapcsolatban sem álltak."[37]

A pécsi katonai felkelést illetően Szita László mutat rá újabb tanulmányában arra, hogy ellentétben egyes korábbi nézetekkel és cseh történészek megállapításaival, „e megmozdulásnak nem volt nemzeti jellege, és az nem nacionalista célok megvalósítását célozta". Szita szerint: „Nincs a felkelésnek egyetlen momentuma sem, amely a forradalmár katonák ilyen szellemű megmozdulására utalhatna." Szita arra is rámutat, hogy a fellázadt ezred pótzászlóaljában „a Monarchia szinte minden nemzetisége képviselve volt, tévednek tehát azok, akik (mivel az újvidéki gyalogezred pótzászlóaljáról van szó) azt egy tiszta szerb legénységből álló ezrednek gondolják".[38]

A felkelések közvetlen kiváltó oka: a rossz ellátás és elbánás, a járandóság elmaradása, a szűken mért szabadság, a menetszázadba való sorolás, az újabb harctéri szolgálat elleni tiltakozás.

A résztvevők többsége, az irányítók egykori hadifoglyok. Ebből következik, hogy politikai háttérként az orosz forradalom szolgált, a nagy október eszméit, és törekvéseit tükrözték a jelszavak: „Le az éhségháborúval!", „Éljen a béke!", „Éljen a forradalom!", „Éljen az internacionálé!", „Bolsevikiek, előre!" Amennyiben a forradalom éltetéséhez egyes esetekben nemzeti jelszavak társultak – „Zivio slovenci!", „Abbas l'Austria!" –, ez nem állt ellentétben az előbbiekkel (mint ahogy ezt egyes történészek feltételezik és beállítják), hisz az orosz forradalom nemcsak békét, földet, az osztályelnyomás felszámolását, de nemzeti felszabadulást, a nemzeti elnyomás felszámolását is ígérte.

A katonalázadásokról érkező, egymást követő jelentések sűrűsége Bécsben nyugtalanságot és aggódást váltott ki. Május 25-én a miniszter elnök-

letével értekezlet ült össze a hadügyminisztériumban „hasonló esetek" megakadályozása céljából. Az értekezlettel egyidejűleg, majd folyamatosan, a rendelkezések, utasítások egész sora látott napvilágot.

Az alaprendelet felsorolta és ismertette a május 13–24. között történteket (Judenburg, Murau, Rimaszombat, Lublin, Pécs, Rumburg, Radkersburg), és 5 mellékletet csatolva, részletezte a követendő eljárásra vonatkozó tudnivalókat:[39]

A tisztek oldalfegyvert kell hogy hordjanak – amennyiben szükséges, pisztolyt is – szolgálatban és szolgálaton kívül. Fellépésük a lehető legenergikusabb legyen. A szolgálati szabályzat szerint minden tiszt jogosult fegyverének használatára, hogy a parancsnak érvényt szerezzen és a legénységet engedelmességre kényszerítse. Amennyiben egy tiszt csődöt mond, a parancsnok köteles azonnal büntetőeljárást indítani, kísérletezésre, kivárásra az adott körülmények közt nincs idő.

A legénység tudomására hozandó: a lázadók a törvény teljes szigorával számolhatnak, kegyelem kizárt, a statáriális ítéletek végrehajtása azonnali. A jóhiszeműek, a megtévesztettek tartsák szem előtt: „mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen" (együtt menni, együtt ölni, együtt lógni – értelemszerűen fordítva: aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók).

A karhatalom, a lázadás leverésére kivezényelt csapatok a legnagyobb eréllyel lépjenek fel. Cél: az ellenállás feltétlen, feltétel nélküli, azonnali letörése. A karhatalmi alakulatokat tüzérséggel és különleges harci eszközökkel kell ellátni. A menetszázadok tagjai ellen a menetkészültség és a szállítás ideje alatt szigorított büntetőeljárás (gúzsba kötés, kikötés) alkalmazható. A menetszázadokból lemaradók: *szökevények* – ennek megfelelő ítéletre számíthatnak.

A hadügyminisztérium a vázolt rendelkezések kiadásával egyidejűleg a miniszterelnököt és a belügyminisztert is tájékoztatta a történtekről. Az átirat szerint: „semmilyen eszköztől sem szabad visszariadni, hogy a közveszélyes »népboldogítókat, agitátorokat és demagógokat« ártalmatlanná tegyük". A hadügyminisztérium a cenzúra szigorítását („a sajtóban hírek ne jelenjenek meg"), a külfölddel való levelezés és személyes érintkezés ellenőrzését követelte.[40]

A „magyar királyi honvédelmi minisztérium" május 26-i rendelete leszögezte: „Amennyiben a rögtönítélő bíróság ítéletet hozott, szem előtt tartandó, hogy helyén nem levő enyheség és elnézés a fegyelmet rontja és a rögtönbíráskodás céljával ellenkezik... rögtöni bírósági elnökökké és bírákká ... tényleges állományi tisztek alkalmazandók. Katonai (honvéd)

ügyészül tapasztalt, tetterős, a lehetőségekhez képest tényleges állományú igazságügyi tisztek jelölendők ki."[41]

Jellemző, hogy a hadügyminisztérium a Rumburgban történtek kapcsán kifogás tárgyává tette, hogy 21 halálra ítélt lázadó közül 14 kegyelmet kapott és végül csupán 10-et végeztek ki. Az osztrák honvédelmi minisztériumnak küldött hivatalos átirat az ügyész áthelyezését követelte.[42] Ugyanakkor megelégedéssel nyugtázták, hogy Kragujevácott a 44 halálraítélt közül egyetlen egy sem kapott kegyelmet.

A könyörtelen szigort követelő legfelsőbb vezetés nagyon is tisztában volt a megmozdulások hátterével. A lázadások okaival foglalkozó, június 11-i keltezésű körirat az úgynevezett szociális okokat pontokba foglalva sorolta fel. (Nem kielégítő ellátás a hazatérőknek, különösen a háború sújtotta vidékekről származóknak nincs idejük, hogy otthoni, családi körülményeiket rendbe hozzák, a járandóságokat nem, vagy rendszertelenül, vagy nem kellő mértékben fizetik ki, az Oroszországból hozott, ott vásárolt ruhákat elveszik, a helyette kapott öltözék hiányos, az elszállásolás [ágy, takaró] rossz.) De a problémák megoldását illetően a körirat kevés jót ígért: a hiányos ellátás „a körülményekből adódik", a kenyérhiányt felszámolni „belátható időn belül aligha lesz lehetséges". A ruházat ellen „jogos panasz nem fordulhat elő".[43]

A legjelentősebb engedmény, melyre Bécsben a felkelések hatására a vezetés elszánta magát, a hazatérők szabadság idejének meghosszabbítása volt. A 4 hetes szabadságot június 9-én – mint erre már utaltam – 8 hétre, illetve (a háború sújtotta területekről származó katonáknál) 12 hétre emelték fel. De itt is megkötések, szűkítések csatlakoztak az új rendelkezéshez, és ezek alkalmazása újra csak felzúdulás, további ellenállás forrásává vált.[44]

A főparancsnokság a hadsereg bomlásának megállítására ideológiai befolyásolással – a német mintát követve – ún. hazafias oktatás (Vaterländischer Unterricht) bevezetésével is próbálkozott. Március végén határozat született ellenségespropaganda-elhárító szervezet (Feindespropaganda-Abwehrstelle, rövidítve: FASt) létesítéséről. Az új elhárító szerv működését május 9-én ténylegesen is megkezdte: Bécsben, a Stift-kaszárnyában, báró Egon von Waldstätten alezredes vezetése alatt.

Más feladatok ellátása mellett e szervre hárult a hazafias oktatás megindítása. A FASt irányelveket dolgozott ki, és brosúrák, katona-kalendáriumok, röplapok, röpiratok tömegét jelentette meg. Heimat néven hetilap indult, mely csehül (Domov) és magyarul (Üzenet, Tűzhely) is megjelent. Az oktatás megszervezésére és irányítására oktatási referenseket képeztek

ki, 14 napos tanfolyamokon. A további munka a katonai parancsnokságokra és más magas szintű katonai intézményekre hárult, az oktatási referensek irányításával és az általuk kiképzett oktató tisztek bevonásával. A központi tanfolyam előadói közt Gömbös Gyulának, az ellenforradalom későbbi miniszterelnökének nevével is találkozhatunk. Gömbös, aki ez időben vezérkari századosként Bécsben Hazai Samu báró mellett dolgozott (Hazai miniszteri rangban a fegyveres erő pótlásügyi főnöke volt, „Chef des Ersatzwesen"), három előadást tartott. (I. Kurzus, május 14. Pótlásügy. II. Kurzus, június 4. Személyes kitartás és leszerelni vagy tovább fegyverkezni? Honvédelmi következtetések.[45])

Az ellenforradalom későbbi miniszterelnökei közül gróf Bethlen István is az oktatók közé tartozott. Bethlen Máramarosszigeten az ottani hadseregcsoportnál hírszerzőtisztként tevékenykedett (Nachrichtenoffizier). A magas beosztású hírszerzők egyben a propagandaelhárító szervezet referensei voltak (FA-Referenten).[46]

A kiadott irányelvek és mintaelőadások arról próbálták meggyőzni a meggyőzendőket, hogy üdvöt csak az uralkodótól remélhetnek („csak a minden pártviszály felett álló, igazságos és szeretetreméltó uralkodó biztosíthatja, hogy mindenki egyenlően részesüljön jogokból és javakból"). A Monarchia békét akar – „mindig is békeszerető volt". A forradalom elvetendő, az orosz forradalmárok hiába várnak arra, hogy felhívásaikat a Monarchián belül követni fogják. A régi nemzeti viszály kiújulása az ellenség soraiban reményt ébreszt, de az együvé tartozás érzése megerősödve fog a háborúból kikerülni.[47]

A „felvilágosító" munka eredményei – a beérkező jelentések tanúsága szerint – szerények voltak. A hadra kelt hadsereg véleménye e tevékenységről: „adjatok enni a legénységnek, és nem lesz szükség propagandára".[48]

Magyarországon a katonai vezetők a hazafias nevelés kiterjesztése ellen foglaltak állást, és azzal érveltek, hogy a „magyar nemzetet hazaszeretetre nevelni – feleslegesnek tűnik" – „a militarizált üzemekben az oktatás erőszakolásával inkább az ellenkezője érhető el annak, mint ami kívánatos lenne".[49]

A nyár előrehaladtával a katonai felkelések árja elcsitulni látszott, de ez nem jelentett stabilizációt; a bomlás ennek ellenére is előrehaladt, s – új vonásként – kiterjedt a frontkatonaságra is.

Az Észak-Olaszországban elszenvedett kudarc („Piavei csata" 1918. június 15–27.) következménye a hadra kelt hadsereg gerincének megroppanása volt. A tisztek és a katonák egy része a júniusi offenzívát megelőző-

en még bízott a dolgok jobbra fordulásában, a győzelem lehetőségében. A támadás összeomlása után már senki sem gondolt erre. A kedvező kimenetelbe vetett hitet az Alpok és a Piave halottai magukkal vitték a sírba.

A hivatalos hadtörténet adatai szerint a hadra kelt hadsereg ütközetlétszáma július 1-én 406 000 volt, a létszám október 1-ére 238 900 főre csökkent.[50] A számok magukért beszélnek, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy közben két hadosztályt Franciaországba irányítottak, és a megmaradtakat betegség, járvány (spanyolnátha, malária) tizedelte.

JEGYZETEK

[1] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 41. o. és Beilage 2. Tabelle 2., 3.
[2] Uo., 46. o.
[3] Gratz-Schüller, 158–159. o.
[4] KA, KM Abt. 5–1918–159. o. 3/45/5 K. u. K. IR. 10.: Bericht über die Vorfälle des Transportes des 4 und 5/XLIII. Marschkomp. 29. IX. 1918.

Hasonló esetekről tudósítanak többek közt a hadügyminisztérium alábbi iratai is: Abt. 5., 64–3/92. Bericht des K. u. K. XI. Armeekommandos. 1918. szeptember 20. Erhebungen, betreffend Ausschreitungen einer Marschformation während des Bahnstransportes (5. Kompagnien des XL. Marschbahn des IR 13.); Abt. 5., 64–3/93. Protokoll (K. u. K. Regimentsausbildungsgruppe b. h. IR. 3. 1918. október 6., 7.) in Bezug auf vorgekommene. Disziplinwidrigkeiten der abgegangenen Marschformationen (2., 3., 4., 5/XLIII); Abt. 5., 64–3/97. Lt. i. d. Res. Martin Fritsch Bahn. Insp. Offz. an K. u. K. Bahnhofkommando Nagyszeben. 1918. október 1. Über Marschinformation des K. u. K. IR. 8.; Abt. 5., 64–4/33. Kommando der Marschformationen der ISA an Kdo. ISA (Gstbs. Abt.) 1918. október 18. Bericht über die Ausschreitungen und Widersetzlichkeiten der 4–10/XLI Makomp. IR. 77 für IR. 10.

[5] KA, MfLV, Präs. 20–1918–19 922. Az 5. csendőrparancsnokság jelentése a cs. és kir. honvédelmi minisztériumhoz, 1918. június 18. A jelentés Nyugat-Galíciára, a krakkói és przemysli katonai parancsnokságok területére vonatkozik.
[6] Plaschka, II. köt. 101. o. A szerzők megjegyzik: lehetséges, hogy adataik elmaradnak a tényleges helyzet mögött.
[7] HIL., HM. 1918–15/a–7845. (14 652.) Közli: MMTVD 5. köt. 207–209. o. Ferry a szökevények összlétszámát a magyar birodalomban – „miután az elfogottak a tényleges szám kisebb hányadát jelentik" – több százezerre becsülte, és úgy vélte, hogy a viszonyok a Monarchia másik felében is hasonlóak lehetnek. Az államrendőrség főkapitánya, Sándor László, a Tisza-perben tett vallomásában úgy nyilatkozott, hogy 1918 őszén „Budapesten körülbelül 40 000–50 000 szökött katona volt". (Batthyány, II. köt. 162–163. o.)
[8] Lásd többek között a 47. közös gyalogezred pótzászlóaljának jelentését a Gráci Militärkommandóhoz, 1918. május 28. KA, KM Abt. 5. 64–46/12–5. A parancsnok azzal a váddal kapcsolatban, hogy a Marburgban (Maribor) állomásozó katonák közül a szlovének dezertálnak, adatokkal bizonyítja, hogy ez nem igaz. Az ezred németajkú legénysége is szökik, azonos, sőt még nagyobb számban választja az önkényes eltávozás útját.
[9] KA, KM, Abt. 5. 64–25/6. Militärkommando Leitmeritz jelentése KM-hez. 1918. május 28. „Ein weiterer Umstand der einreissenden Disziplinlosigkeit ist zweifellos der, dass durch die tschech. Heimkehrer bolschewikische Ideen verbreitet werden." A katonai parancsnokság a továbbiak során közli, hogy a 44. közös gyalogezred pótzászlóaljánál leg-

utóbb 5 ilyen szellemű, közel azonos tartalmú felhívást találtak. A magyar nyelvű felhívások közül kettőt német fordításban mellékel.

[10] „...die Urlaubsüberschreiter (die sich) überwiegend aus den nicht – und Kurzgedienten älteren Landsturmjahrgängen der verschiedenen Formationen und Betrieben des Hinterlandes und des Etappenraumes rekrutierten, die von Disziplin ohne dies gar keinen Begriff haben (machen) sich aus einer noch so langen. Urlaubsüberschreitung... gar kein Gewissen." AVA, MI Präs. 22 – in gen. 22 328–1918. A 9. csendőrparancsnokság jelentése a csendőrség felügyelőjének. Zára, 1918. július 29.

[11] „Das Schlagwort sowohl der Deserteure als auch von den vorbezeichneten Ideen durchsätzten Bevölkerungsschichten ist: »Lieber Kampf gegen die Gendarmen als Kampf in der Front.«" KA, MfLV, Präs. 1918–20–21 550. A 4. csendőrparancsnokság jelentése a cs. és kir. honvédelmi minisztériumhoz. Brünn, 1918. június 28.

[12] „Es sei da also ein Kampf ausgebrochen zwischen mittellosen und liederlichen Leuten auf der einen Seite und allen jenen die etwas besitzen auf der anderen. Einstweilen verlaufe der Kampf zum Schaden der Reicheren Leute..." A rumai (Szerém vármegye) kerületi rendőrkapitányság jelentése 1918. augusztus 22. Közli: Prilozi gradji za povijest 1917–1918. ed. Josip Vidmar in Archivski vjesnkik. I. Zagreb (1958) 73. o. Id.: Plaschka, II. köt. 13. o.

[13] KA, KM, 1918. Abt. 5. 64–24/4. Aller untertänigster Vortrag über Strafe des Anbindens und Schliessen in Spangen auf die Dauer auserordentlicher Verhältnisse. Az előterjesztést – mely hadifoglyokkal szemben is alkalmazható volt – az uralkodó február 20-án hagyta jóvá, azzal a megjegyzéssel, hogy az erre vonatkozó döntés a Rendeleti Közlönyben nem jelenhet meg.

[14] KA, KM, Abt. 5. 64–58. A hadügyminisztérium átirata, an AOK. k. k. MfLV, K. U. Lv. M., MKSM 1918. március 26.

[15] A jóváhagyásra vonatkozó rendelkezés visszavonásáról lásd Lukachich, 23–24. o.

[16] KA, KM, Abt. 5. 64–58/13. Az AOK átirata a magyar honvédelmi minisztériumhoz, 1918. augusztus 16.

[17] KA, KM, Abt. 5. 64–58/2. AOK, Op. Nr. 105 000. Disziplinarzüge, Aufstellung. 1918. április 12.

[18] KA, MfLV, 22–18–17 890. Az Abt. 5. utasítása. Nr. 6263. 1918. június 8. Streifungen nach Deserteuren.

[19] KA, MKSM 1918. 22–2. Az Abt. 5. utasítása. Nr. 7051. 1918. július 7. Vorgehen gegen bewaffnete Deserteure mit aller Schärfe.

[20] KA, KM, Abt. 5. 41/17. Militärstationskommando in Budapest an Militärkommando in Budapest. 1918. március 31. Tagesrazzien in Budapest. Abt. 5. 81/2. Ua. 1918. május 26. Razzia im Stadtwaeldchen. MKSM 1918–28–2/7. Abt. 5. an MKSM. „Lagebericht am 17 Juni 1918 abends." Távirat.

[21] Elsa Brandström a Vöröskereszt adataira hivatkozva 2 050 000 legénységi állományú katonáról és 54 146 tisztről tudósít. (Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibierien 1914–1920. Berlin, 1920. 8.) Egy osztrák hivatalos kimutatás 2 057 000 és 54 146 főben jelöli meg az oroszországi hadifoglyok létszámát. (In Feindeshand... Wien 1931. Melléklet.) Magyar részről Józsa Antal (Hadtörténelmi Közlemények, 1961. 2. 640. o.), osztrák részről a már idézett „Innere Front" c. monográfia a fenti adatokat fogadja el. Megjegyzendő, hogy egykorú feljegyzések és egyes későbbi kiadványok a hadifoglyok számát másfél millióra becsülik.

[22] KA, KM, MKSM 65–9/20. Bericht des Obersten Stutz über seine Reise nach Petrograd und die dort stattgefundenen Verhandlungen. Bécs, 1918. január 27. Lásd erről: Józsa Antal: Osztrák–magyar és szovjet-orosz hadifogolycsere-tárgyalások (1917. november–1918. február). Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 2. sz. 105–130. o.

[23] KA, KM, MKSM 69–9/16/3.) Grundsätze für den Kriegsgefangenen Grossaustausch mit Russland. Pro Domo der MKSM.

[34] KA, KM, MKSM 69–9/25. Übersicht aus Russland und Rumänien heimkehrender Personen. A 680 314 hazatérőből a kimutatás szerint 4595-nek volt tiszti rendfokozata.
[35] A „hazatérők" szabadságuk idejére 3 K 50 f napi ellátmányt kaptak. KA, KM, MKSM 69–9/24/14. Behandlung der aus der Kriegsgefangenschaft rückgekehrten eigenen Kriegsgefangenen (Heimgekehrte). 10. Juli. 1918. 1 kg alma a Dalmát tengerparton 1918 elején 5–5,50 K-ba került. KA, KM, 5 Abt. 64–3/18/2. Militäranwalt des K. u. K. Militärkommandanten in Mostar. Bericht an Mil. Kdo in Mostar. 23. Februar 1918.
[36] KA, KM, MKSM 69–9/24/12. Stefan Kramár, Feldkurat, Heimkehrlager 237 levele an Seine K. u. K. Apostolische Majestät Kaiser von Österreich, apostolischer König von Ungarn. 1918. június 17.
[37] KA, KM, MKSM 69–9/24/9. Behandlung der Heimgekehrten. (Összeállítás a hadügyminisztériumhoz érkezett levelekből és a póttestektől érkezett jelentésekből. Abt. Nr. 5293 res.)
[38] Inge Prsybilovszki disszertációja szerint (Die Rückführung der österreich–ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Osten in den letzten Monaten der K. u. K. Monarchie. Wien 1965.) a póttestekhez bevonult hazatérők közül 1918. február 1. és szeptember 30-a között 90 586 volt a nem igazoltak száma (1376 tiszt, 89 210 legénységi állományú katona) és 1170 katona ellen volt folyamatban bírói eljárás. (Id. mű 339. o.) Prsybilovszki adatai az AOK és a hadügyminisztérium (10. hadifogoly-ügyosztály) közlésein alapulnak. Az Innere Front c. id. kiadvány (I. köt. 287–288. o.) eltérő, jóval alacsonyabb adatokat is ismertet az 5. ügyosztály összeállítására hivatkozva.
[39] KA, KM, MKSM 69–9/24/9.
[40] KA, MfLV, 20–18–18 625. Abteilung Ungarisch-Hradisch Nr. 8. an K. K. Landesgendarmeriekommando Nr. 4. Brünn. 1918. június 2. Heimkehrer, bolschewikische Gesinnung.
[41] Plaschka, Cattaro, 59. o.; A legénység nemzetiségi összetételéről lásd Sokol, 38. o.
[42] Mostarban a 22. gyalogezred pótzászlóalja, Čapljinán a 36. lövészezred, Konjicán az 53. gyalogezred és a 8. bosznia-hercegovinai vadászzászlóalj átutazóban levő menetszázadai, Sinjben egy szénagyűjtő és -szállító különítmény lázadt fel. A felsorolt megmozdulások közül a mostari „éhséglázadás" volt jelentős.
[43] KA, KM, Abt. 5., 64–50/91. A lázadások száma – más források figyelembevételével – a jelzett időszakban 42-re, vagy még ennél is többre becsülhető.
[44] KA, KM, Abt. 5., 1918–64–26/45. KM. Erlass Abt. 4/G. Nr. 1202 vom 24-V. 1918.
[45] KA, KM, Abt. 5., 1918–64/7/2(8). Stadtamt Radkersburg an KM 1918. május 21.
[46] Haus der Abgeordneten. – 79 Sitzung der XXII. Session. 22. Juli 1918. Id.: Jedlička, 12–16. o.
[47] KA, MKSM 1918. 81–1/8. Stenographisches Protokoll über die geheimen Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichrates. Jul. 25. 43. o.
[48] Dokumentumok az 1918. május 20-i pécsi katona–bányász felkelés történetéhez. Baranyai Helytörténetírás, 1977. Pécs 1979. 489., 497–498. o.
[49] KA, KM, Abt. 5., 1918–64–36/3/2. Nr. 5535/res. Meutereien bei einzelnen Ersatzkörpern. 24. Mai 1918. (Beilage 1–5.: Belehrung der Offiziere, Belehrung der Mannschaft, Lokale Sicherheitsmassnahmen. Verhalten der Assistenztruppen beim Niederwerfen einer Meuterei. Sonstige Bestimmungen.)
[50] KA, MfLV, Präs. 22–18–20 104. KM Präs. Nr. 17 481. Ausschreitungen bei Hinterlandsformationen. 24. V. 1918.
[51] KA, KM, 1918. Abt. 5., 64/26/23. A magyar királyi honvédelmi miniszter 12 417 sz./eln. 13/a–1918. sz. rendelete, katonai személyeknek póttesteknél elkövetett nagyobb mérvű engedetlenségei tárgyában.
[52] KA, KM, 1918. Abt. 5., 64–26/33. Standrechtlich Verurteilte Leitmeritz – Begnadigung. 30. VI. 1918.
[53] KA, KM, 1918. Abt. 5., 64–26/45. Nr. 6500/res. Ursachen von Meutereien – Gegen-

massnahmen. A ruházat ügyével foglalkozva a szöveg annak leszögezése után, hogy „jogos panasz nem fordulhat elő", megjegyzi: „egyes jelentések – és ezt megütközéssel kellett megállapítani – e téren csődre utalnak (a legénység mezítláb vagy rongyos öltözékben vonult fel)".

[44] Wassermair, 304–306. o.

[45] KA, KM, 1918. Abt. 5., 64–51/21.

[46] Farkas Márton, 203. o.; Funder, 419. o.

[47] KA, KM, 1918. Präs. 83–8/8/7. Richtlinien für vaterländischen Unterricht und Abwehr der Feindespropaganda. Der Weltkrieg vor der Entscheidung.

[48] KA, KM, 1918. Präs. 83–8/8/14. AOK an KM 19. VII. 1918. F. A. Durchführung der Befehle.

[49] KA, KM, 1918. Abt. 5. 64–51/2–91. Militärkommando Budapest an KM 25. X. 1918. F. P. A. in den milit. Betrieben.

[50] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 361. o. A póttesteknél álló menetalakulatokban július 1-jén 252 950, október 1-jén 146 650 katonát tartottak nyilván.

ÖSSZEOMLÁS A DÉLKELETI ARCVONALON

1918. szeptember 17-én megindult az antanthatalmak támadása a Balkánon.

A szemben álló felek itt egyrészt Albániában, annak déli részén, másrészt ettől keletre, nagyjából a görög határ mentén helyezkedtek el. A frontot a központi hatalmak részéről osztrák–magyar, német és legnagyobb számban bolgár csapatok tartották. Az antant velük szemben álló, jól felszerelt és jól ellátott úgynevezett keleti hadserege francia, szerb, angol és görög, valamint olasz hadosztályokból állt, Franchet d'Espèrey francia tábornok parancsnoksága alatt.

A hivatalos német és osztrák hadtörténet – francia források által igazolt – adatai szerint Franchet d'Espèrey keleti hadserege 28 hadosztályból tevődött össze (8 francia, 4 angol, 6 szerb, 9 görög, 1 olasz), és 1522 löveggel rendelkezett. A keleti hadsereg létszámát francia források hozzávetőleg 600 000 főre becsülik, az alábbi megoszlásban: franciák 180 000, szerbek 140 000, görögök 135 000, angolok 120 000, olaszok 42 000. A front középső szakaszán helyet foglaló német 11. hadsereg 6 (5 bolgár, 1 német), a bal szárnyon álló 1. és 2. bolgár hadsereg 2 és 1/2, illetve 3, az átszervezés alatt álló bolgár 4. hadsereg 1 és 1/2 hadosztályból állt, az Albániában lévő osztrák–magyar hadseregcsoport egy hadtestet (2 hadosztályt) jelentett. A bolgár–német erőkhöz 1159 löveg tartozott. A hivatalos német és osztrák hadtörténet e felsorolt alakulatok létszámadatait nem közli, hadtörténészek a bolgár és német katonák számát 170 000-re becsülik, hozzáfűzve, hogy a németek száma jelentéktelen volt – 3 zászlóalj –, tekintve,

hogy a német csapatokat 1918 tavaszán a nyugati hadszíntérre irányították.[1]

Szeptember 15-én, egész napon át tartó tüzérségi előkészítés után (580 löveg), a front középső részén, a Dobro polje elnevezésű magaslat térségében 46 szerb és francia zászlóalj indult rohamra a szemben álló, jóval gyengébb bolgár csapatok ellen (16 zászlóalj, 54 löveg).[2]

A hosszú évek óta tartó háborúban kifáradt, éhező, rongyokban járó bolgár katonák gyenge ellenállást fejtettek ki. Arcvonalukat a szerb és a francia hadosztályok rövid idő alatt áttörték és kettévágták. A bolgár hadsereg néhány nappal az antant offenzívájának megindulása után felbomlóban volt. A katonák egy része szétszéledt, hazament, más része megtámadta és elfoglalta a Kujsztendilben levő főhadiszállást. A felkelők szeptember 27-én Radomirban kikiáltották a köztársaságot, és a hatalmon levők felelősségre vonását követelve Szófia ellen vonultak.

A Monarchia teljhatalmú katonai megbízottja szeptember 28-án reggel az alábbiakat sürgönyözte Szófiából: a cár a késő éjszakai órákban magához kérette, és az egyórás kihallgatás során a következőket közölte: „Őneki semmi dolga a felségáruló Malinov-kormánnyal, kitart a szövetség mellett, de egyelőre tehetetlen, mert pillanatnyilag sem a kormánytól nem kap támogatást, sem a hadseregtől. Nyugodtan kell viselkednie, és várnia kell, míg erősítés érkezik Ausztria–Magyarországból és Németországból. Nemcsak az eddigi eredmények, de maga a trón, ő személyesen van nagy veszélyben. A jelen lévő trónörökös egy táviratot olvasott fel. Ennek szövege: »Ma, szeptember 27-én Ferdinánd, a volt cár, a dinasztia és a volt kormány hatalma megdőlt. Bulgária népköztársaság. A megyei elöljárók, a járási vezetők, parancsnokok, a polgármesterek, a katonai vezetők az ideiglenes kormány utasításait és parancsait kötelesek végrehajtani; felelősek a rendért, az országban, a hadseregben, mindenütt. Sztambuliszkij, az ideiglenes kormány elnöke, dr. Rajko Daszkolov főparancsnok.« A cár arra kért, jelentsem súlyos helyzetét, és követeljem további erősítések Bulgáriába küldését, mert csak így menthető meg a trón és a négyes szövetség. Hangsúlyozta, nem elegendő egy zászlóalj Szófiába küldése, a már ide irányított mellett egy további zászlóalj érkezése is szükséges, mert a lázadók és a köztársaság híveinek száma Radomirban már 4000, és számuk új dezertőrök érkezése révén növekedőben van. A felkelők a hatalom megdöntésére készülnek Szófiában. A cár elhatározott szándéka, hogy ellenáll és változás esetén rendet teremt. Még támaszkodhat a 2. hadsereg hűségére (itt tartózkodik Todorov tábornok) és az 1., a 6., valamint a kombinált hadosz-

tályra – ezek idáig is remekül tartották magukat, de reményt csak a szövetségesek jelentenek számára, bennük bízik."[3]

A cár kétségbeesett sürgetésére Németország és a Monarchia nagy sietve csapatokat irányított Bulgáriába.[4] A szeptember utolsó napjaiban beérkező egységek elégségesek voltak ahhoz, hogy együttműködve a tisztiiskolásokkal és más, Szófiában összevont „megbízható" egységekkel, leverjék a rosszul szervezett felkelést, melynek vezetését a parasztpárt ragadta magához, ahhoz azonban, hogy Bulgáriának a háborúból való kiválását megakadályozzák, elégtelennek bizonyultak.

A Malinov-kormány, mely néhány hónappal azelőtt alakult, és kezdettől fogva a kiugrás lehetőségét latolgatta, a felkelés hírére szeptember 25-én fegyverszünetet kért, és a fegyverszünetet szeptember 29-én Szalonikiben, az antant főhadiszállásán alá is írta.

Németország és a Monarchia igyekezete, hogy jelentős segítséget ígérve Bulgáriát kitartásra és további ellenállásra bírják – kilátástalan vállalkozásnak bizonyult. A németbarát irányzat elszigetelődött. A cár (a Koburg szász hercegi családból származó bécsi születésű Ferdinánd) október 3-án fia javára lemondott és sietve elhagyta az országot.

A Bulgáriából menekülő cár különvonata október 4-én érkezett Budapestre. A volt uralkodót rövid budapesti tartózkodás során – a ferencvárosi pályaudvaron álló különvonaton – felkereste Strausz Adolf, a Keleti Akadémia tanára. A Világ tudósítása szerint a szalonkocsiban zajló beszélgetés keretében a volt cár a történtekről a következőket mondta: „kényszerítve volt lemondani, félve nem annyira az ellenség részéről fenyegető katasztrófától, mint inkább egy belső polgárháború borzalmaitól. Ez a szempont volt az, amely rábírta, hogy szabad kezet engedjen Malinovnak."[5]

A fegyverszüneti szerződés előírta többek között a bolgár hadsereg azonnali lefegyverzését (három hadosztály kivételével), és hadifoglyoknak nyilvánította az Üszkübtől (Skopjétól) nyugatra álló csapatokat is. A szerződés titkos pontjai lehetővé tették az antanthaderő Bulgáriába való átvonulását; a stratégiai pontok megszállását – rendkívüli körülmények esetén Szófia megszállását is. A kormány mindezt készséggel vállalta, a fegyverszünettől, az antanthaderő megjelenésétől helyzetének megszilárdulását, „a rend és nyugalom" helyreállítását remélte.[6]

Bulgáriának a háborúból való kiválása egyértelmű volt a Balkán front összeomlásával. A Balkánon levő és erősítésül cseppenként odairányított új német és osztrák–magyar hadosztályok képtelenek voltak tartós védelmi vonalat kialakítani. A központi hatalmak maradék hadserege október ele-

jén gyors ütemben vonult vissza: Albániában Cattaro, Szerbiában Niš, majd Belgrád irányába.

A felszabaduló területeken felkelés bontakozott ki. A felkelők megtámadták a visszavonuló alakulatok kisebb egységeit. A falvakban a parasztok megrohanták és felgyújtották a földesúri kastélyokat. Mindez összefonódott a Monarchia hadseregének bomlásával, a délszláv katonáknak a harcokból való fokozatos kiválásával.

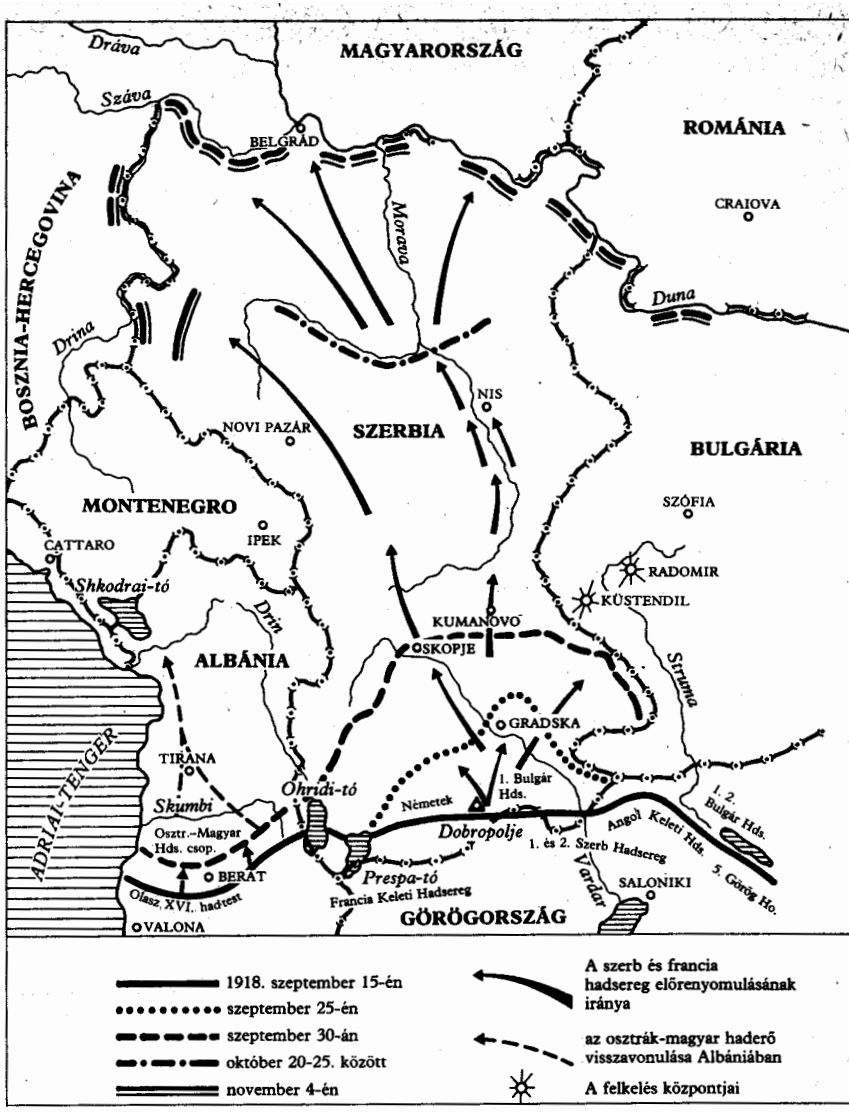
A Balkán-front összeomlása súlyos következményekkel járt. Bizonytalanná tette a központi hatalmak helyzetét Romániában és kétségessé a gyenge erőkkel megszállt Ukrajnában.

Románia május 7-én Bukarestben aláírta ugyan a rákényszerített békeszerződést, de e szerződés ratifikálása még hátravolt. A békeszerződéssel kapcsolatban – a formai kellékek hiánya mellett – a legfőbb baj abban rejlett, hogy Románia nem szerelte le hadseregét – bár erre kötelezettséget vállalt.

A román haderő jelentős erőt képviselt. Románia az oroszországi forradalmat követően a „bolsevizmus elleni harc" jegyében megszállta Besszarábiát, és együttműködve a cári tábornokokkal, rátette kezét a Moldvából kivonuló, felbomlóban levő orosz hadsereg készleteire. A német hadvezetőség a leszerelés kierőszakolása és a németbarát irányzat megerősítése céljából 1918 nyarán ultimátum átadását és szükség esetén katonai akciót javasolt a Iaşiban székelő királyi udvar ellen. Szeptember elején az ehhez szükséges német hadosztályok már felvonulóban voltak, de a Monarchia a döntő pillanatban – diplomáciai okokból – megtagadta hozzájárulását a katonai beavatkozáshoz.

A Balkánon bekövetkezett fordulat után Romániában a Monarchiával rokonszenvező Marghiloman-kormány helyzete mindinkább tarthatatlanná vált, bár a németek a bolgár kiugrás után Dobrudzsát nagylelkűen Romániának ajánlották, és a Monarchia is kilátásba helyezte a békeszerződés módosítását, a hátrányos területi rendelkezések revízióját. Október második felében az antantbarát erők felülkerekedtek, Románia újabb pálfordulása minden pillanatban várható volt.

Ukrajnát a központi hatalmak 1918 tavaszán, a breszti béke aláírása után szállták meg. A német hadvezetőséggel kötött megállapodás értelmében a Monarchiának a megszállt terület déli része jutott. Az osztrák–magyar csapatok abban a reményben vettek részt e „hadműveletekben", hogy Ukrajna kifosztása javítani fog a hátország gazdasági helyzetén. E reményekből azonban a szervezetlenség, a németek mohósága és a lakosság ellenállása következtében kevés valósult meg: a megszállás ugyanakkor, a

A Balkán-front összeomlása

fellángoló partizánháború következtében, jelentős erőket kötött le. Minthogy a Balkánon bekövetkezett katasztrófa után Ukrajnából sürgősen csapatokat kellett kivonni, és az ukrajnai megszálló hadsereg létszáma addig sem volt elegendő az óriási terület ellenőrzésére, a balkáni és a romániai helyzet napirendre tűzte Ukrajna egyes részeinek kiürítését is.

Növelte a bajokat, hogy néhány nappal a balkáni hadműveletek megindulása után az angolok Palesztinában döntő vereséget mértek a török csapatokra.

Az arab törzsek által támogatott, sokszoros túlerőben levő angol hadsereg szeptember 19-én indult támadásra Jeruzsálemtől északra. September 30-án az angolok és az arabok már Damaszkuszban voltak. A csekély létszámú török–német és osztrák–magyar egységek felszerelésük nagy részének hátrahagyásával menekültek Szíriából Anatólia, vagyis a mai Törökország határai felé.

Miután Bulgáriának a háborúból való kiválása lehetővé tette, hogy a Balkánon levő angol és görög hadosztályok Konstantinápoly ellen forduljanak, a város védelmére a Kaukázusból kellett nagy sietve több török hadosztályt e frontszakaszra irányítani. Ez a Kaukázus meghódítását célzó nagyhatalmi ábrándok feladását jelentette, és teljessé tette az ifjú-törökök hatalmon levő németbarát irányzatának politikai csődjét.

Amikor Konstantinápolyban október 14-én – hosszas huzavona után – Izzet pasa vezetésével végül is új kormány alakult, az új vezetők megnyugtató nyilatkozatai ellenére nyilvánvaló volt, hogy ez Törökország kapitulációját jelenti: az új kormány a fegyverszünetet illetően a saját útján kíván járni, különbéke megkötésére készül.

Október elején az általánossá váló zűrzavarban egyedül az olasz front állt még mozdulatlanul. Az ottani viszonylagos csend annak volt köszönhető, hogy ezen a frontszakaszon a antanthaderő előkészületei egy nagyszabású támadás megindítására ekkor még nem fejeződtek be.

JEGYZETEK

[1] Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 405. o. és Beilage 26. o.; Azan, 179–180. o.; Julier, 260–261. o.

[2] Truppendienst, 1968. 1. sz. 28. o.

[3] KA, AOK, Op. Geh. – 1918. Nr. 1934/Mil. Bevolm. Sofia. Chiffriert unter na Nr. 2080 geh. v. 28/9 an na.

[4] Német részről az alpesi hadtestet (nyugati front), a 219. hadosztályt (Baltikum) és a 217. hadosztályt (Románia) helyezték kilátásba. Az AOK a 30. gyalogos hadosztályt (Ukrajna) és az Albániának szánt, már elindított 9. lovas hadosztályt (Velence) ígérte. A németek egy, a Kaukázus irányában úton lévő vegyes brigádot is visszafordítottak. A szeptember 22-én, 23-án és azt követően elindított hadosztályoknak csupán egy töredéke (néhány élzászlóalj) érkezett szeptember utolsó, október első napjaiban Bulgáriába. (Weltkrieg, 1914–1918. 13. köt. 411. o.; Ö-U letzter Krieg, VII. köt. 481., 506. o. és Beilage, 26. o.)

[5] Koburg Ferdinánd átutazott Budapesten. Világ, 1918. október 5.

[6] A Szalonikiben aláírt 7 pontból és 4 titkos pontból álló egyezmény szövegét közli PPC. II. köt. 241–242. o. és Azan, 199. o.

UTOLSÓ KÍSÉRLETEK A MONARCHIA MEGMENTÉSÉRE

Az Osztrák–Magyar Monarchia vezetői 1918 nyarán és őszén – az egyre reménytelenebbé váló helyzetben – erőtlen kísérletekkel próbálták a küszöbönálló összeomlást és felbomlást feltartóztatni.

Az erre irányuló politika fő vonalát tekintve két irányban haladt. Fegyverszünet és béke kieszközlése mielőbb, ez volt az egyik alapvető célkitűzés, melyhez szorosan kapcsolódott a másik: kiutat találni a nemzetiségi kérdés semmi jóval sem biztató útvesztőjéből.

BURIÁN MÁSODIK KÜLÜGYMINISZTERSÉGE

Az április végén leváltott Czernin helyére lépő új külügyminiszter, Burián István, külpolitikai elképzeléseit arra alapozta, hogy harctéri siker esetén felújíthatók lesznek a Sixtus-ügy jóvoltából megfeneklett béketapogatódzások.

Naplójában május 30-i keltezéssel az alábbi bejegyzés olvasható: „A német champagne-i támadás erőteljesen halad. Közeledik a mi olasz offenzívánk. E két nagy katonai tény eredményei lesznek levonandók. Azután »békeoffenzívánk«." Burián megegyezéses békét remélt, mert „Angolország és Franciaország nem gondolhatják, hogy tisztán Amerika mentse meg őket", és azt is fontolóra kell venniük, hogy „oly áron, mely fizetendő, győzni nem érdemes... a háború nagy tanulsága addig, hogy »man muss miteinander auskommen«". A lehetőség ebből következően adva van, a baj az antantot illetően csupán abban áll, hogy értesülései hamisak, segíteni kell a kijózanodásban „tényleckékkel". Június 14-én megismételte a két héttel azelőtt írtakat: „Csak a ma meginduló támadás hozhat szabadulást, siker esetén megkezdhető a nagy békeszózat."

Az észak-olaszországi offenzíva sikeréhez fűzött remény illúziónak bizonyult. A támadás nem kedvezőbb, hanem kedvezőtlenebb helyzetet teremtett. A gyengeséget feltáró kudarcot követően nemhogy megegyezéses béke, de még az is kétségessé vált, hogy hajlandó lesz-e az antant a történtek után a Monarchiával egyáltalán szóba állni.

Burián nem titkolta felháborodását és kétségbeesését. Két nappal a

visszavonulás elrendelése után – június 22-én – jegyezte fel a következőket: „Budapesten hivatalos látogatás Wekerlénél. Ott hallottam a délnyugati kudarc iszonyú hírét. Bűnös gondatlanság, könnyelműség, lelkiismeretlenség gyümölcse. Következményei csak gyászosak lehetnek. Egészen új helyzet, melyben nagy kérdés, lehet-e még *politikát* csinálni, vagy csak elszenvedni. Kenyér és lőszer nélkül ilyesminek nekimenni!"[1]

Bármennyire is reménytelennek tűnt, Burián az olaszországi vereség és a nyugati offenzíva mind nyilvánvalóbbá váló kudarca után is kitartott a „békeoffenzíva" gondolata mellett. Július 23-án az uralkodó elé terjesztette tervét az „előzetes nemzetközi békemegbeszélésről". Úgy vélte, ha sikerül létrehozni egy „nem kötelező eszmecserét valamennyi hadviselő ország megbízottai között", úgy ezzel még elkerülhető lesz, hogy formális kapitulációt jelentő békeajánlatot tegyenek.[2] Augusztus 14-én az osztrák vezetők (a császár, Burián, Arz) Spába, a német főhadiszállásra utaztak, de a tárgyalások során a béketerv ügyében semmivel sem jutottak előbbre. A németek helyeseltek, de kivárást ajánlottak a német front megszilárdulásáig. Később azt javasolták: ne közvetlenül, hanem semleges közvetítéssel (a holland királynő útján) forduljanak a hadviselő országokhoz.

A HUSSAREK-KORMÁNY NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

Ausztriában közben – július 25-én – az osztrák kormány benyújtotta lemondását. Az addigi miniszterelnök, Ernst Seidler távozása a „német irányzat" háttérbe szorulását jelentette, bár Seidler lemondása után a kabinetiroda főnöke lett. Az utód, Max Hussarek (korábban hosszú éveken át kultuszminiszter) konzervatív volt és katolikus, de a birodalmi gyűlést megbénítással fenyegető nemzetiségi képviselők számára elődjénél elfogadhatóbb. A Hussarek-kormány a nemzetiségi kérdés vonatkozásában a konzervatív reformok és a nemzetiségek egymás elleni kijátszásának hagyományos politikáját próbálta alkalmazni. Elgondolásának lényege: keresni a megegyezés lehetőségét a lengyelekkel és a délszlávokkal, hogy a cseh kérdés a németek javára engedmények nélkül legyen megoldható. A Hussarek-kormány terve – melyen az események egyébként gyorsan túlhaladtak – ellenállásba ütközött, nemcsak a cseh politikai pártok részéről – ami természetszerű volt –, hanem ott is, ahol látszólag engedményekre hajlott.

A *lengyelekkel* kapcsolatos nehézségek orvosszere a Burián által is erőteljesen szorgalmazott osztrák–lengyel megoldás lett volna. (Galícia egye-

sül az egykori Orosz-Lengyelországgal. Az egyesülés eredményeként önálló államként, de a Habsburg-birodalom részeként lengyel királyság jön létre, melynek közjogi helyzetét a 67-es kiegyezéshez hasonló megegyezés szabályozza.) A lengyel kérdés ilyen módon való rendezése, mely a lengyel területekre és a lengyelek feletti uralomra törő német nagyhatalmi érdekeket kezdettől fogva keresztezte, 1918 nyarán és őszén német részről nagyobb ellenállásba ütközött, mint bármikor annak előtte. A német imperializmus terveiben – amint azt Payer alkancellár szeptember 12-i, stuttgarti beszéde is mutatta –, tekintettel a nyugaton kedvezőtlenül, kilátástalanul alakuló helyzetre (kárpótlásként az itt teendő esetleges engedményekért) a keleti hódítás gondolata került előtérbe.

Payer stuttgarti beszédében Belgium feltétel nélküli átadását javasolta, de ugyanakkor a „keleti béke" fenntartása mellett szállt síkra. „Keleten a világ újra nyitva áll számunkra" – mondotta. Szeptember végén a német külügyminiszter, Hintze ugyanezt hangsúlyozta a birodalmi gyűlés főbizottsága előtt, hozzáfűzve: „Lengyelország délkeleti politikánk sarokpillére."[3]

Nyugtalanságot keltett e terv az ukrán politikai pártok körében is. Az ukrán vezetők attól féltek, hogy az osztrák–lengyel megoldás az ukránok által lakott területeket Lengyelországnak fogja kiszolgáltatni.

Az osztrák–lengyel megoldást a lengyel vezető körök sem támogatták egyértelműen, bár az ukránoknak tett engedmények (Breszt, február 9.) körüli felháborodás hullámai az idő előrehaladtával elcsitulóban voltak. Egy részük a németek befolyása alatt állt; más részük – és később mindinkább ez vált döntővé – látva a központi hatalmak katonai vereségét, az önálló és egységes lengyel államot nem a Habsburgok segítségével, a Monarchia keretében, hanem kívánatosabb megoldásként, az antant támogatásával, e kereteken kívül kívánta létrehozni.

A *délszlávok* ügyében a Hussarek-kormány az úgynevezett nagy-horvát megoldás megvalósulását szorgalmazta. A nagy-horvát elgondolás, melyet a horvát jogpárt (Frank-párt, Stadler-párt) támogatott, Horvát-Szlavonország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina egyesítését jelentette, egy horvát vezetés alatt álló önálló államban, de az Osztrák–Magyar Monarchia keretén belül. E terv, melynek célja a szerb befolyás visszaszorítása és egy önálló, valamennyi délszláv népet egyesítő jugoszláv állam létrejöttének megakadályozása lett volna, nemcsak a mind erőteljesebben tért hódító jugoszláv eszme szlovén, szerb és horvát képviselőinél talált visszautasításra. A nagy-horvát elgondolást, mely lényegét tekintve a trialista elképzelések felújítását jelentette, elutasították a magyar uralkodó osztályok is.

A dualizmushoz, a magyar hegemóniához és a magyar birodalmi gondolathoz ragaszkodó Wekerle-kormány a délszláv kérdés megoldását 1918 nyarán is a 68-as magyar–horvát kiegyezés változatlan fenntartásában és Bosznia-Hercegovinának Magyarországhoz való csatolásában látta, s e nagyhatalmi elképzelések megvalósulását kezdettől fogva ellenszolgáltatásnak tekintette a lengyel kérdésben teendő engedményekért, a Lengyelországgal kapcsolatos osztrák elképzelések támogatásáért.

IV. Károly, hogy a magyar uralkodó köröket a délszláv helyzet tarthatatlanságáról meggyőzze és a kormányt jobb belátásra bírja, Tisza Istvánt szeptember közepén délszláv körútra küldte. Tisza elutasító magatartása a horvát vezetők radikálisabb követeléseivel szemben, kísérlete, hogy a jugoszláv irányzat képviselőivel kioktató hangon és az erő álláspontjáról tárgyaljon, a Bécs által szorgalmazott megoldás ügyét semmivel sem vitte előre. Fellépése a jugoszláv irányzat, a teljes elszakadásra irányuló törekvések megerősödésének, az események meggyorsulásának irányába hatott.

Tisza a kapott utasításnak megfelelően szeptember 13-án érkezett Zágrábba, ahonnan a dalmát tengerpart, majd Cetinje és Mostar érintésével folytatta útját Bosznia fővárosa, Szarajevó felé. Szarajevóban egy ez időben alakult jugoszláv bizottság memorandumot terjesztett elő, amelyben egyrészt sérelmeit vázolta, másrészt a nemzeti kérdésnek az önrendelkezési jog alapján a horvátok, szerbek és szlovének egysége jegyében való megoldását követelte. „Ahhoz, hogy a magyar királyság népével a megegyezés őszinte és becsületes lehessen – hangoztatta a bizottság nyilatkozata –, szükséges, hogy azt két egyenrangú s államilag önálló nemzet kösse meg egymással."

Tisza szeptember 22-én fogadta a válasz meghallgatása végett megjelenő küldöttséget. Hangja eleinte nyugodt volt, később egyre ingerültebbé vált, s a következőkben csúcsosodott: „Azt mondják, hogy a Magyarországgal való megegyezést két egyenjogú, államilag önálló népnek kell létrehoznia. Álomvilágban élnek önök? Azt hiszik önök, hogy a Horvátországot magába foglaló magyar állam nem olyan eleven erő, mely mindent összezúz, ami útjába állna?... Talán tönkremegyünk, de biztosíthatom önöket, hogy mielőtt tönkremegyünk, lesz erőnk ama férfiak letiprására, kik magukat oda adják, hogy a belföldön az ellenség játékát űzzék. Azért jöttem én ide, hogy ezt az ostobaságot meghallgassam?"

Ennél a mondatnál a küldöttség egyik tagja megszólalt: „Hajdemo!" (Menjünk!) Miközben a küldöttség távozóban volt, Tisza még utánuk szólt: „Menjenek csak! Ez a legokosabb, amit tehetnek!"

Tisza a küldöttség távozása után további mondanivalójáról a követke-

zőket diktálta a gyorsírónak: „Azt akartam hozzáfűzni, hogy a Monarchia dualisztikus szerkezete és Horvátországnak Magyarországgal való állami közössége azok az el nem mozdítható határok, melyek között Bosznia és Hercegovina összes tervei és törekvései mozoghatnak, s azt a komoly felhívást akartam hozzájuk intézni, hogy nemzeti kívánalmaikat ezekkel a szükségszerűségekkel hozzák összhangba."[4]

BURIÁN JEGYZÉKE ÉS AZ OKTÓBER 4-I BÉKEAJÁNLAT

Tisza délszláv körútjával egyidejűleg Burián – nem törődve a németek húzódozásával és rosszallásával – elküldte régóta javasolt békejegyzékét. A szeptember 14-én nyilvánosságra hozott jegyzék a békekötés alapelveinek megbeszélése céljából, semleges országba küldendő megbízottja útján, bizalmas és nem kötelező megbeszélést javasolt. A Monarchia önkényes lépését a német vezető körök – melyek még ekkor is a helyzet javulásában reménykedtek és kivárásra buzdítottak – felháborodással fogadták. „Ez a Habsburg-ház hálája! Gyalázat!... a lengyel kérdést ezek után Bécs nélkül is elintézzük" – írta Vilmos császár széljegyzetként a jegyzék elküldését bejelentő táviratra.[5]

Az antant válasza – és ez súlyosabban esett latba, mint a németek haragja – egyértelműen elutasító volt. Balfour angol külügyminiszter Burián felhívását megtévesztő manővernek minősítette. „Nem tudom elhinni, hogy becsületes törekvésről lenne szó... Ez nem megegyzéses békére irányuló kísérlet, ez kísérlet az erők gyengítésére."[6] A francia külügyminisztériumhoz a svájci követség juttatta el Burián jegyzékét. A francia külügyminiszter, Pichon szeptember 19-én válaszolt a párizsi svájci követnek, és szokatlan módon azt közölte: a kormány válaszát Clemenceau-nak a szenátusban elmondott szeptember 17-i beszéde tartalmazza. Mellékelte a beszéd hiteles szövegét két példányban (Journal officiel de 18 Septembre 1918. Session ordinaire de Senat). Clemenceau éles hangú kirohanása során többek közt a következőket mondta: „Újra és újra győzelmesen harcolni, mindaddig, míg az ellenség megérti: nincs lehetőség megegyezésre bűntett és jog közt... Fel, hazám gyermekei, váljon teljessé a népek felszabadulása, szabaduljunk meg a piszkos ellenség rémtetteinek utolsó maradványaitól. Fel a szeplőtlen győzelemre! Egész Franciaország, az egész gondolkodó emberiség veletek van."[7]

Az Amerikából érkező hivatalos állásfoglalás, amelyet szeptember 19-én írásban juttattak el Bécsbe, arra hivatkozott, hogy az Egyesült Államok

feltételeit már nyilvánosságra hozta, és az Egyesült Államok kormánya „nem tud és nem akar semmiféle értekezletjavaslattal foglalkozni oly ügyben, amelyre nézve álláspontját és szándékait már annyira tisztán kifejtette".[8]

A Monarchia jegyzékére érkező válaszok nyilvánvalóvá tették – amit egyébként is sejteni lehetett –, hogy az antant az adott helyzetben a békefeltételeket nem megtárgyalni, hanem megszabni kívánja.

Szeptember 27-én a Balkán-front összeomlásáról és a bolgár fegyverszünetről érkező hírek hatására nagy sietve összehívott koronatanács a kedvezőtlen előjelek ellenére a békeakció továbbfolytatását határozta el. Az új elgondolás lényege az volt, hogy tekintettel a helyzet jelentős roszszabbodására, konkrét békeajánlatot kell tenni, és azt még október 15-e előtt nyilvánosságra kell hozni. A Monarchia berlini követe utasítást kapott, hogy a német kormánynál határozottan lépjen fel ennek érdekében. Ez meg is történt, és meglepően gyors eredménnyel járt, miután Németországban szeptember utolsó napjaiban jelentős kül- és belpolitikai fordulat következett be.

A német hadsereg-főparancsnokság (Hindenburg és Ludendorff), amely addig a végsőkig való kitartás, a „nem engedünk" szellemének legfőbb képviselője volt, a nyugati frontról és a Balkánról érkező riasztó hírek hatására szeptember 28-án hirtelen arra a meggyőződésre jutott, hogy tekintettel az egyre kedvezőtlenebbül alakuló eseményekre, a még menthető megmentése érdekében azonnali fegyverszünetet és békét kell kérni. A béke előkészítése érdekében Berlinben október 3-án a liberális irányzatot képviselő Miksa badeni herceg vezetésével a parlamenti többség pártjaiból, a szociáldemokraták részvételével új kormány alakult. A nagytőke liberális körei által támogatott reformkormány szakítást jelentett a katonai diktatúra addigi rendszerével; gyors békekötéssel, belső reformokkal a fenyegető forradalomnak próbált elébe vágni.

Ilyen körülmények között a német vezető körök most már nem akadályozták, ellenkezőleg, kezdeményezték és sürgették az azonnali határozott cselekvést. Gyors megegyezés jött létre, melynek eredményeként a békeajánlatot jóval a tervezett határidő előtt, már október 4-én eljuttatták az Egyesült Államok elnökéhez. A központi hatalmak (Németország, a Monarchia, Törökország) nagyjából azonos szövegű jegyzékei azonnali fegyverszünetek megkötését és béketárgyalások megindítását javasolták azzal, hogy a tárgyalások alapját Wilson 1918 januárjában közzétett 14 pontja és azóta közzétett újabb fejtegetései képezzék. A jegyzék szerzői azért választották a wilsoni pontokat a tárgyalások alapjául, mert úgy vélték, hogy

az angol és francia hadicéloktól eltérő, engedékenyebbnek tűnő amerikai álláspont számukra kedvezőbb lehetőségeket biztosít. A wilsoni pontokra hivatkozó október 4-i békeajánlat ennek ellenére a vereség nyílt beismerését jelentette és közel állt a teljes kapitulációhoz.

CSÁSZÁRI MANIFESZTUM

A Balkán-front összeomlása, az októberi békeajánlat, Wilson 14 pontjának elfogadása azzal a következménnyel járt, hogy a Hussarek-kormány elképzelései a nemzetiségi kérdés megoldására most már nemcsak kivihetetlenek voltak, hanem egyben időszerűtlenné és megoldhatatlanokká is váltak. Hussarek kormányprogramjának fogadtatása a Reichsrat október 1-jével kezdődő ülésszakán, javaslatainak elutasítása a többség, elsősorban a nemzetiségi képviselők részéről, ezt világosan mutatta. A nemzetiségi kérdés ugyanakkor messzemenően a külpolitikai elképzeléseknek rendelődött alá, ez utóbbiak pedig azt követelték, hogy e téren az addigi elgondolásokon messze túlmenjenek. Így született meg az október 16-i császári manifesztum a Monarchia *szövetséges állammá* való átalakulásáról, mely az újságok híradása nyomán október 17-én vált ismertté. A kiáltvány szerint minden néptörzs *saját letelepülési területén* saját külön állami közösséget alkot. A szövetségi államok létrehozásának munkájában a népek *nemzeti tanácsaik* útján vesznek részt. A nemzeti tanácsok a Reichsrat képviselőiből alakulnak meg.

Lengyelországra nézve a kiáltvány hangsúlyozta, hogy a szövetségi állammá alakulás nem érinti „Ausztria lengyel területeinek a független lengyel állammal való egyesülését".

Magyarországra vonatkozóan a kiáltvány a magyar szent korona országai integritásának fenntartását ígérte.

A szövetségi állammá alakulás részleteit a kiáltvány szerzői nem dolgozták ki; további tárgyalásokra gondoltak. A fennmaradt feljegyzésekből annyi megállapítható, hogy egy önálló német-osztrák, egy önálló cseh, egy önálló délszláv és egy önálló ukrán állam kialakítását tervezték azzal, hogy a szövetségi államon belül az uralkodó személye, a kül- és hadügy, a vámrendszer, a vasút és a hajózás közösek maradnának. Úgy vélték továbbá, hogy a háború likvidálását és a béketárgyalásokat is közösen kellene végrehajtani.[9]

A kiáltvánnyal egyidejűleg császári hadiparancs jelent meg, mely a katonákat hűségre és egyetértésre szólította fel.

Az október 16-i császári manifesztum annak bizonyításával, hogy a Monarchia a 14 pontban foglalt követeléseknek önként és saját kezdeményezéséből máris eleget tesz, kedvező helyzetet próbált teremteni az antanttal való további tárgyalások számára. Belpolitikailag a kiáltvány megnyugtatólag kívánt hatni az elnyomott nemzetiségek felszabadulási törekvéseire, egyben felülről jövő kezdeményezéssel az irányítást e téren magához szerette volna ragadni.

A kiáltvány kiadását nemcsak a föderalisták, de az osztrák-németek, a német nemzeti (nacionalista) irányzat hívei is szorgalmazták. Az önrendelkezési jog, a „letelepedési terület" hangoztatásával, a történelmileg kialakult államhatárok elvetésével ezek a körök a Cseh-Morvaországban élő németeknek a kialakulóban lévő Német-Ausztriához való csatolását kívánták elérni. E törekvés gyakorlatilag az antant által már elismert csehszlovák állam létrejöttének megakadályozására irányult, és ennyiben összhangban állt a Magyarország területi integritásához ragaszkodó magyar nacionalista állásponttal, mely a kiáltványba ugyancsak bekerült. (Az ismert osztrák történész, Helmut Rumpler közlése szerint a szöveg terve a német radikálisok mértékadó vezetőitől származott, és „Seidlernek, a kabinetiroda főnökének vezető birodalmi gyűlési képviselőkkel folytatott tárgyalásai során nyerte el végleges formáját". Rumpler a szudétanémet Teufel, Wolf és Pantz nevét említi.)[10]

A szövetségi állam proklamálásához fűzött remények, a kiáltvány kiadásával követett célok egyike sem valósult meg. A Monarchia átszervezésének bejelentése az antantot és Wilsont már semmilyen irányban sem befolyásolta. A nemzetiségek a kiáltványt mint felemás, elfogadhatatlan javaslatot egyöntetűen elutasították. Az október 16-i átszervezési kísérlet, mely Ausztriában az önrendelkezés elvére hivatkozva a német, Magyarországon a történelmi határok sérthetetlenségét hangoztatva a magyar nacionalizmus szellemében próbált megoldást keresni, az adott helyzetben irreális volt, a cseh és délszláv pártokat felháborította, megnyugvás helyett inkább a nemzeti ellentétek kiélezését eredményezte.

A kiáltvány, amennyiben az események menetét még egyáltalában befolyásolni tudta, egyrészt meggyorsította – bár ez nem állt szándékában – a felbomlás folyamatát, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy e folyamat különösebb ellenállás nélkül, viszonylag békés úton jusson el a végkifejléshez.

WILSON VÁLASZA ÉS ANDRÁSSY KÜLÖNBÉKE-KÍSÉRLETE

A központi hatalmak október 4-i békekérésére az antant csak hosszú huzavona után közölte végleges válaszát. A szövetségesek 1918 őszén még a háború elhúzódásával számoltak, a béke és fegyverszünet hirtelen felajánlásában megtévesztő manővert láttak, a javaslatot ennek megfelelően gyanakvással fogadták. Eltérőek voltak nagyhatalmi törekvéseik, ebből fakadóan hadicéljaik, a jövőt illető elképzeléseik. Jó ideig tartott, míg a különböző irányzatok közös nevezőre jutottak és eldöntötték: tárgyaljanak-e egyáltalán a központi hatalmakkal, és ha igen, milyen feltételek mellett. A legyőzött országokban forradalmi helyzet alakult ki. A forradalmi helyzetre, a „bolsevizmus veszélyére" való hivatkozás, annak hangoztatása, hogy a forradalom átterjedhet a győztes országokra is, a mielőbbi békét és kedvező feltételeket sürgető német és osztrák diplomaták érvelésében jelentős helyet foglalt el, és az antant vezető köreinél is megfontolás tárgya volt. E szempontot, nevezetesen azt, hogy Németországot a forradalomtól megmentsék, hogy az ellenforradalmi erőknek támogatást nyújtsanak, a Párizsban ülésező Legfelsőbb Haditanács a német fegyverszüneti feltételek kidolgozásakor és végleges megfogalmazásakor figyelembe is vette. Az azonban, hogy a felbomlóban és széthullóban levő Monarchia gátat jelenthetne a „bolsevizmus" ellen, vagy a későbbiek során az ellensúly szerepét játszhatná Németországgal szemben, már nem hatott meggyőzően. E célok elérését a győztes hatalmak 1918 őszén nem a Monarchia fennmaradásától, hanem – számolva a reális helyzettel – inkább a reménytelen helyzetben levő Habsburg-birodalom felszámolásától, az annak helyén kialakuló és az antanttal szövetséges új államoktól várták. Azt, hogy 1918 októberében a szövetségesek vezetőinél e felfogás vált uralkodóvá, Wilsonnak a Monarchia békeajánlatára adott válasza is tükrözte. Wilson válasza, mely nagy sokára, október 18-án készült el és svéd közvetítéssel október 21-én jutott el Bécsbe, a Monarchia uralkodó köreire nézve lesújtó volt. Wilson 14 pontja a Monarchia egysége talaján állt, és a nemzetiségi kérdést valamiféle autonómia alapján vélte megoldhatónak. Az október 18-án kelt válasz viszont azt közölte, hogy e korábbi álláspont már nem tartható fenn, miután az Egyesült Államok kormánya időközben a csehszlovák nemzeti tanácsot hadviselő kormánynak ismerte el, és a jugoszlávok nemzeti szabadságtörekvéseinek jogosságát is a legmesszebbmenően magáévá tette. Az amerikai válaszjegyzék világosan leszögezte, hogy az elnök „nincs már

abban a helyzetben, hogy a népek puszta autonómiáját ismerje el a béke alapjának".[11]

Az Egyesült Államok jegyzékével az október 21-én tartott koronatanács foglalkozott. A koronatanács Wilson válaszából – bár az félreérthetetlenül a 14 pont revízióját jelentette be – kedvező vonásokat is vélt kiolvasni. Burián a jegyzék utolsó bekezdését, amely a csehszlovákok és a délszlávok döntésére bízta a további teendőket, úgy értelmezte, hogy az a Monarchia létét nem tagadja, és tulajdonképpen közvetlen tárgyalásokat javasol a csehekkel és a délszlávokkal való megegyezés érdekében. Azt, hogy az ilyesféle feltételezések ez időben már mennyire illuzórikusak voltak, jól mutatja egy részlet abból a feljegyzésből, amelyet Wilson tanácsadói készítettek október végén Párizsban a fegyverszüneti feltételekről szóló tanácskozások céljára. E feljegyzés, mely a 14 pont részletes magyarázatát tartalmazta, az Ausztria–Magyarországgal foglalkozó 10. pontra vonatkozóan a következőket szögezte le:

„X. Ausztria–Magyarország népeinek, amelyeknek helyét a nemzetek között megoltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az autonóm fejlődés legszabadabb lehetőségét.

Ez a javaslat már nem érvényes. E helyett a következő tényezőket kell figyelembe venni.

1. *Csehszlovákia.* Területén legalább egymillió némettel kell számolni, akikről valahogy gondoskodni kellene.

Szlovákia függetlensége Magyarország északnyugati megyéinek elszakítását jelenti.

2. *Galícia.* Nyugat-Galícia egyértelműen lengyel, Kelet-Galícia nagyrészt ukrán (vagy rutén), és nem méltányos, hogy Lengyelországhoz tartozzon. Több százezer ukrán él Magyarország északi és északkeleti határai mentén és Bukovina egyes részeiben (mely Ausztriához tartozott).

3. *Német-Ausztria.* E területnek igazság szerint meg kellene engedni, hogy Németországhoz csatlakozzon, de ezt Franciaország hevesen ellenzi, a lakosság számának növekedése miatt.

4. *Jugoszlávia.* A következő problémákkal áll szemben:

a) Határkérdés Olaszországgal Isztriában és a dalmát tengerparton; Romániával a Bánátban.

b) Belső problémát jelent, hogy a horvátok elutasítják a szerb királyságbeli szerbek uralmát.

c) A boszniai mohamedán szerbek állítólag lojálisak a Habsburgokhoz. A lakosság közel egyharmadát alkotják.

5. *Erdély.* Minden bizonnyal Romániához fog csatlakozni, de gondos-

kodni kell a magyarokról, székelyekről és németekről, akik erős kisebbséget alkotnak."[12]

Október 25-én a liberális irányzatot képviselő Heinrich Lammasch vezetésével Ausztriában új kormány alakult. A közös külügyminisztérium vezetését egyidejűleg Andrássy Gyula vette át.

Abból a meggondolásból kiindulva, hogy a németekkel való szakítás és egy különbéke-ajánlat az antanttal folytatódó további tárgyalásokhoz kedvezőbb helyzetet teremt, IV. Károly október 26-án levelet intézett Vilmos császárhoz, melyben bejelentette erre irányuló szándékát: a szövetség felbontását. Andrássy egy nappal később megszövegezett válaszjegyzéke Wilson újabb feltételeit fenntartás nélkül elfogadta, különbéke-tárgyalások megindítását, a fegyverszünet azonnali megkötését kérte.

A PÁDUAI FEGYVERSZÜNET

Miközben a jegyzékváltás folyt, az olaszországi fronton október 24-én megindult az antant régóta előkészített offenzívája. Néhány nappal a támadás megindulása után a Monarchia hadserege a teljes felbomlás képét mutatta.

Az aggasztó helyzetre való tekintettel Andrássy október 29-én, a fegyverszünet azonnali megkötése érdekében, újabb jegyzéket intézett Lansing amerikai külügyminiszterhez.

A vezérkar ugyanezen a napon – nem várva be a diplomáciai akció nehezen kibontakozó eredményét – parlamentert küldött az olaszokhoz a fegyverszüneti feltételek kieszközlése és átvétele céljából.

Az olasz hadvezetőség akadékoskodni próbált, úgy vélve, hogy a túl korai fegyverszünettel elesik egy rég várt nagy győzelem lehetőségétől, melynek körvonalai már kibontakoztak.

A Párizsban ülésező Legfelsőbb Haditanács azonban nem törődött az olaszok szűkebb érdekeivel. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a Monarchia kiválása a háborúból előnyös helyzetet teremt Németországgal szemben a még tárgyalás alatt álló fegyverszüneti lehetőségeket illetően – márpedig Párizsban ez volt a döntő. A Haditanács ezért, tudomást szerezve a történtekről, azonnal intézkedett. A Monarchiával kötendő fegyverszünet feltételeit már október 31-én jóváhagyta, és még aznap eljuttatta Diaz tábornokhoz, az olaszországi haderők főparancsnokához.

A fegyverszünet – feltételeit a már részletezett okokból viszonylag enyhén kívánták megszabni – a hadsereg leszerelését (20 békelétszámra csökkentett hadosztály kivételével), a tüzérség felének átadását és a megszállt

területek kiürítését követelte. Az olasz igények kielégítése céljából a fegyverszüneti szerződés a délnyugati frontra vonatkozóan (Tirol, Isztria, Dalmácia) pontos demarkációs vonalat jelölt ki, lehetővé tette az antanthaderő átvonulását a megmaradó területeken és a Monarchia bármely stratégiai szempontból fontos pontjának megszállását a „rend fenntartása" céljából. A fegyverszünet „tengerre vonatkozó feltételeket" is tartalmazott, ezek a hadiflotta átadásával kapcsolatos intézkedéseket részletezték.

Az osztrák–magyar fegyverszüneti bizottság, mely ekkor már Páduában, az antant olaszországi főparancsnokságának székhelyén tartózkodott, a feltételeket – hangsúlyozva aggályait – november 1-jén Badenbe, az AOK-hoz továbbította intézkedés céljából. A hadsereg-főparancsnokság a császár, a császár az alakulóban lévő osztrák–német állam jóváhagyását próbálta kieszközölni. Az így kialakuló huzavona eredményeként a fegyverszünet aláírására végül is csak november 3-án, délután 6 órakor került sor azzal, hogy az 24 órával az elfogadás bejelentése után (november 4-én, délután 3 órakor) lép életbe.

Miután a hadsereg-főparancsnokság közben, a kora hajnali órákban (november 3-án, 1 óra 20-kor) már parancsot adott az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére, az utolsó pillanatban, november 3-án és 4-én lezajló hadmozdulatok eredményeként, az osztrák–magyar hadsereg jelentős része – több százezer katona, jórészt német–osztrák alakulatok – hadifogságba jutott.

Hivatalos olasz adatok szerint november 3-ig 80 000, november 11-ig 436 674 osztrák–magyar katona került hadifogságba. Az osztrák hadtörténészek számítása szerint a november 3. és 11. között hadifogságba jutott 356 000 katonából 108 000 volt osztrák–német; a magyar anyanyelvűek számát a becslés jelentéktelennek tünteti fel.[13]

A háború e különös módon való befejezésével kapcsolatban azonnal az a gyanú merült fel, hogy a hadsereg egy részét az illetékesek szántszándékkal játszották az antant kezére.

A hadifogságba juttatás vádját a megszűnőben levő AOK utolsó leheletéig tagadni próbálta – anélkül, hogy kielégítő választ tudott volna adni: miért rendelte el az ellenségeskedés beszüntetését még a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt.

A vád alaptalanságát a két világháború között leginkább a legitimista beállítottságú közírók hangoztatták. Karl Werkmann, a császár utolsó titkára, a fegyverszünetről írt terjedelmes cikkében (Der Waffenstillstand vom November 1918. Neue Freie Presse, 1928. november 4.), az ideiglenes nemzetgyűlés vizsgálóbizottságának megállapításaira hivatkozva a kö-

vetkezőket írta: „Az, hogy fennállt volna a szándék a csapatok hadifogságba juttatására, puszta kitalálásnak bizonyult", „még csak halvány nyoma sem fedezhető fel annak, hogy ilyen szándék... létezett volna". Az ilyen jellegű, változott formában ma is élő megállapításokkal kapcsolatban néhány dokumentumra utalok – a teljesség igénye nélkül: 1. A hadsereg-főparancsnokság bizalmas iratai között (KA AOK Op. Geh. 2119) található IV. Károly alábbi saját kezű feljegyzése, melyet az akta tanúsága szerint november 2-án a délutáni órákban vetett papírra: „Wünsche dass ung. Truppen gefangen damit nicht Bauern gegen jetzige rev. Regierung Stellung nehmen". (Magyarul: „Kívánom – vagy, ami valószínűbb, amennyiben a wünsche szót nem igeként, hanem főnévként fogjuk fel – kívánságom, hogy magyar csapatok hadifogságba jussanak, nehogy a parasztok a jelenlegi forradalmi kormány ellen állást foglaljanak.") 2. Az osztrák minisztertanács november 2-i ülésén – erre az ülésre az új német–osztrák kormány képviselőit is meghívták – Mataja, az új kormány keresztény-szocialista belügyminisztere abból kiindulva, hogy Német-Ausztria a háborút egyedül nem folytathatja, azt javasolta: „Egyszerűen meg kellene adni magunkat Wilsonnak." Arra a közbevetésre, hogy ez nem egészen világos, Mataja válasza: „nincs mit tenni, át kell adni a hadsereget az ellenségnek". A jegyzőkönyv szerint az új hadügyminiszter, a német nemzeti párthoz tartozó Mayer, a hadifogságba jutást illetően „a bolsevizmus veszélyére" utalt.[14]

A tiroli hadseregcsoport parancsoksága november 5-én a következőket táviratozta: „Mindent el kell követni, hogy a csapatok a Brennertől délre megálljanak. Még a fogságba esés is jobb megoldás, mint az éhen halás és egész Észak-Tirol pusztulása."[15]

Az esettel kapcsolatban – függetlenül attól, hogy igazak-e, és ha igen, mennyiben az AOK önmentő állításai – annyi mindenképpen tagadhatatlan tény, hogy a felbomlóban lévő hadsereg, több százezer „megbízhatatlan" katona hazatérésének megakadályozása, az adott helyzetben a forradalommal szemben álló, a fennálló rendet féltő és védelmező erők hadállásait erősítette.

JEGYZETEK

[1] Református Egyetemes Konvent Levéltára. Burián-hagyaték. Napló: május 30., 31., június 14., 22.
[2] Burián, 279–281. o.
[3] Egelhaaf, 13. o.; Fischer, 837., 856. o.
[4] Tonelli, 136–138. o.; Nádasdy, 191–192. o.
[5] A távirat eredetije a külügyminisztérium politikai irattárában található. (Grünau an AA. 14. 9.) Idézi: Ritter, 551. o.
[6] „I cannot bring myself to believe that this is an honest desire... This is not an attempt to make peace by understanding, but an attempt to weaken forces..." (Lloyd George: Memoirs. VI. köt. 3252. o.)
[7] A svájci követség a francia választ szeptember 26-án juttatta el Buriánhoz. HHSt. Min. des Äuss. PA. I. 10. 965. Unsere Friedensverhandlungsnuntiation. 1918. IX. 14.
[8] Uo. A svéd követség átirata. Bécs, 1918. szeptember 19. A levél közli a washingtoni svéd követ Stockholmba küldött táviratát és az Egyesült Államok külügyminiszterének, Lansingnak, szeptember 17-i jegyzékét.
[9] A manifesztum végső, hiteles szövege: Wiener Zeitung, 1918. október 18. Az átalakulás részleteivel az október 15–16-i osztrák minisztertanács foglalkozott. (AVA. Ministerrats Protokolle, 15. Október 1918.)
[10] Rumpler: Das Völkermanifest, 37. o. Rumpler Baerenreither, Eichhoff és Hussarek visszaemlékezéseire hivatkozik.; Eichhoff, Johan Andreas: Die Wahrheit über das Oktobermanifest. Neues Wiener Journal, 1935. március 31.; Hussarek-Heinlein, Max: Die Tragödie eines Edelmenschen. Schönere Zukunft, 1931. december 27.
[11] HHSt, M. des Äuss. PA I. 966. Friedensverhandlungen Österreichs und Ungarns, 1918. X–XI.
[12] House, IV. köt. 206–207. o.
[13] Emil Ratzenhofer: Der Waffenstillstand von Villa Giusti und die Gefangennahme Hunderttausender. Militärwissenschaftliche Mitteilungen, 1931. 9–10. sz. 817–843. o.
[14] AVA, Ministerrats Protokolle, 2. November 1918.
[15] KA, AOK, Op. Geh. 2131.

A MONARCHIA FELBOMLÁSA

A fegyverszünet aláírásával a Monarchia diplomáciája célját látszólag elérte. E „siker" azonban a Habsburgok sorsán, birodalmuk végzetének beteljesedésén már semmit sem változtatott. Az Osztrák–Magyar Monarchia a fegyverszünet megkötésekor gyakorlatilag már nem létezett! Az Ausztriában formailag még fennálló császári kormány hatalma és befolyása megszűnt; a Monarchia területén új, a központi hatalmakkal gyökeresen szakító, önálló államok körvonalai bontakoztak ki.

LENGYELORSZÁG

Miután a wilsoni pontok elfogadása a független és egységes lengyel állam elismerésével volt egyértelmű, a varsói régenstanács október 7-én kiáltványt tett közzé, melyben e körülményre hivatkozva egy, a lengyel területek egészére kiterjedő, önálló lengyel állam megalakulását jelentette be. A kiáltvány egyben választójogi törvény kidolgozását és alkotmányozó nemzetgyűlés egybehívását ígérte.

Bár a központi hatalmak által életre hívott régenstanács fellépése taktikai jellegű volt – részben a párizsi Lengyel Nemzeti Tanács kormánnyá alakulásának megelőzésére, részben az országon belüli forradalmi hangulat, az ellenzéki erők várható fellépésének leszerelésére irányult –, mégis, ennek ellenére is jól tükrözte a lengyellakta területeken kialakult helyzetet.

A kiáltvány kiadása a megszálló hatalmakkal való előzetes megbeszélés nélkül történt. E körülmény arról tanúskodott, hogy október elején a német és osztrák–magyar megszálló hatalom súlya és befolyása az egykori Orosz-Lengyelországban már másodlagos tényezővé vált.

A Reichsrat lengyel képviselői a varsói kiáltványt helyesléssel fogadták, és október 15-én kiadott nyilatkozatukban, bejelentve a független és egységes lengyel állam megalakulását, már nyíltan nem a Monarchia, hanem az új lengyel állam polgáraiként léptek fel. Október 28-án Krakkóban az ausztriai lengyel pártok képviselőiből koalíciós felszámoló (likvidáló) bizottság alakult, mely magának követelte a *Galícia* feletti államhatalmat.

Miután a Monarchia hadereje ekkor már nemcsak a kiürítés alatt álló orosz-lengyel területeken, hanem Galíciában is széthullóban volt és ellenállásra nem gondolt, a helyi közigazgatás pedig az új helyzethez készségesen alkalmazkodott, úgy tűnt, semmi sem áll útjában annak, hogy a likvidáló bizottság a törekvését ténylegesen is megvalósítsa.

A krakkói „Militärkommando" parancsnoka, Benigni tábornagy, október 31-én, ellenállás nélkül tűrte a parancsnokság átvételét, miután a rendőrkapitány ezt megelőzően, kérdésére: mennyi karhatalmat igényel? – nemleges választ adott, kijelentve: „az ellenintézkedésekkel, úgy vélem, elkéstünk".[1]

November 7-én az osztrák–magyar főkormányzóság addigi székhelyén, Lublinban népkormány alakult a szociáldemokrata Daszyński vezetésével. A lublini kormány kiáltványában Lengyelországot köztársaságnak nyilvánította, bejelentette – egyoldalúan – a régenstanács megszűnését, és igen radikális, részben azonnal, részben később megvalósítandó reformokat ígért.

Poznańban november 9-én katonatanács alakult, mely rövidesen kibővülve, munkás- és katonatanács néven folytatta tevékenységét.

November 10-én a németek által szabadlábra helyezett Piłsudski Varsóba érkezett. (A lengyel légió egykori parancsnokát német tisztek csempészték ki a forradalmi lázban égő Magdeburgból – ahol addig fogva tartották –, és indították útnak Berlinen át a menetrendszerű gyorsvonattal.) Varsóban Piłsudskit a régenstanács fogadta és a lengyel hadseregek főparancsnokává nevezte ki.

1918 őszén a felszabaduló lengyel területeken az alapvető kérdés már nem az volt, hogy fennmaradjon-e, és ha igen, milyen formában, valamilyen kapcsolat a Monarchiával, hanem kizárólagosan csak az, hogy az új, egységes Lengyelországban a különböző politikai irányzatok közül melyiknek sikerül mégis felülkerekedni. Meg tudja-e őrizni a lengyel vezető réteg kiváltságos helyzetét, meg tudják-e tartani a lengyel földbirtokosok és tőkések gazdasági és politikai hatalmukat vagy legalábbis annak egy részét a munkások és parasztok erősödő forradalmi törekvéseivel szemben.

A Monarchia varsói követe, Ugron István október 16-án a következőket jelentette: a Lengyel Szocialista Párt (PPS) balszárnya és a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokrata Pártja az utóbbi hetekben szövetségre léptek a forradalom előkészítése érdekében; diktatúrát követelnek, mert csak ez segíthet a széles tömegek nyomorán. „Arra nézve, hogy a szélsőbaloldal elég erős szervezettel rendelkezik-e ahhoz, hogy a vele szemben álló, mérsékelt áramlatokat (PPS jobbszárny, Nemzeti Munkásegylet)

háttérbe szorítsa, senki sem mondhat bizonyos véleményt, arra nézve sem: lesz-e forradalom Lengyelországban a németek elvonulásakor. Mindenesetre jó lenne, ha a lengyel kormány, amennyiben megalakul, széles körű szociális reformokat kezdeményezne; ilyen módon talán elhárítható lesz az országot fenyegető anarchia veszélye."[2] Ugron október 9-én és 10-én arról tudósított, hogy német részről felajánlották – és a lengyel kormány kérte – a német megszálló csapatok meghagyását, amennyiben ezt az ország biztonsága megköveteli. Hozzáfűzte: ezt lengyel részről a sajtó cáfolja, de feltehetően így van – bár nyilvánvaló, hogy alig akad kormány, mely az ilyen irányú szándékot bevallani merné. Musulin, a Monarchia svájci követe október 10-i táviratában lengyel körökre hivatkozva a következőket közölte: „A Lengyel Királyságban pánikhangulat uralkodik, félnek, hogy a német katonaságot kivonják, az országot kiszolgáltatják a bolsevizmusnak." Musulin azt javasolta: ajánlják fel osztrák–magyar részről a németek által kiürítendő területek megszállását; Lengyelországot ezzel messzemenő hálára kötelezné. E feladatot a Monarchia az antant jóváhagyásával és közreműködésével hajtaná végre.[3] Ugron október 15-i távirata szerint Lubomirski herceg (a régenstanács tagja) ilyen jellegű kéréssel fordult hozzá. Egy, a külügyminisztériumban készült kéziratos feljegyzés (október 12.) és az Ugronhoz eljuttatott válasz (október 23.) arról tanúskodik, hogy a Monarchia kész volt e szerepre vállalkozni, mert úgy vélték: „a rend fenntartásában mi is messzemenően érdekelve vagyunk".[4] Ugron november 3-án táviratozta: „úgy hírlik, hogy a bolsevista agitáció nagymérvű, a dombrovai szénmedencébe – állítólag – 84 millió rubel érkezett volna e célra. Pillanatnyilag itt még nyugalom, de a nyugtalanító jelenségek észlelhetők. Félő: maga Piłsudski is későn fog érkezni ahhoz, hogy a nyugalom fenntartható legyen." A november 6-i jelentés közli: „Lublinba a rend helyreállítása céljából egy lengyel zászlóaljat küldtek." A november 8-i távirat megállapítja: Lublinban a lengyel katonaság (POW), mely eddig látszólag alárendelte magát a régenstanácsnak, „most ellene foglalt állást és a népköztársaság proklamálására készül". Ugron még ugyanaznap jelenti: „A népköztársaságot proklamálták... a Varsóból oda küldött zászlóalj hűségesküt tett a népköztársaságnak."[5]

Piłsudski érkezéséről Ugron november 11-i jelentésében az olvasható, hogy miután korai időpontról nem tudtak (nem a déli, hanem a kora reggeli vonattal érkezett Berlinből), a pályaudvaron nem jelentek meg üdvözlők, csak Lubomirski herceg fogadta a régenstanács részéről. A tüntetés a délutáni órákban robbant ki, a tömeg forradalmi dalokat énekelt, „több helyütt véres összecsapásokra került sor, ezek éle leginkább a zsidók és a

német katonák ellen irányult... A német ügyintézők körében teljes a tanácstalanság és a fejetlenség; a katonaság nem engedelmeskedik a vezetők parancsainak. Egy részük fraternizál a zsidókkal és részt vesz a bolsevista tüntetésekben; a nagyobb rész központi katonatanácsot alakított... A lengyel közvélemény a bolsevista áramlatok miatt rendkívül izgatott... A régenstanács nem ura többé a helyzetnek – a jelen pillanatban minden Piłsudskin múlik, valódi szándékai nem ismeretesek, mindenesetre úgy nyilatkozik, hogy a nyugalom és a rend fenntartása érdekében kíván fellépni."[6]

A NYUGAT-UKRÁN ÁLLAM

Galíciában nehezítette és bonyolulttá tette a helyzetet a Galícia keleti részén élő *ukránok* kérdése. Lembergben október 18-án Ukrán Nemzeti Tanács alakult, mely a Monarchia ukránok lakta területeiből (Galícia keleti része, Kárpát-Ukrajna, Bukovina északi része) önálló ukrán államot próbált alakítani. Miután a császári kormány a lengyelek és ukránok viszályában az ukrán képviselők ismételt sürgetése ellenére sem mert állást foglalni, ukrán csapatok november 1-én megszállták Lemberget, a helytartót, valamint a katonai parancsnokot – „tiszteletbeli fogolyként" – őrizetbe vették, és Huyn grófot, a galíciai helytartót a hatalom átadására szólították fel. Ez még aznap meg is történt; az átadásról jegyzőkönyv készült.

Miután Lembergre a lengyelek is igényt tartottak, a városban, majd később – annak kiürítése után – a város körül, heves, elkeseredett harc lángolt fel. Ebből következett, hogy az új nyugat-ukrán állam első, nemzeti demokratákból és radikálisokból álló kormánya végül is nem itt, hanem Stanislauban alakult meg, Sydir Holubovyc vezetésével. Ide tette át székhelyét az Ukrán Nemzeti Tanács. Ennek elnöke, Evhen Petrusevyc, volt reichsratbeli képviselő, lett az új, kialakuló népköztársaság első államfője.

Az ukránok követelései *Bukovinában*, a Bukovina déli részén élő románok, illetve az ezek nevében fellépő Román Nemzeti Tanács elgondolásaiba ütköztek. A Czernowitzba október 27-ére összehívott román nemzetgyűlés (tagjai: birodalmi és tartományi képviselők, román városok és községek polgármesterei, elöljárói, közéleti személyiségek) Bukovina területi sérthetetlenségét hangoztatta, és állást foglalt amellett, hogy Bukovina és a románok által lakott területek független nemzeti állammá egyesüljenek. Az Ukrán és a Román Nemzeti Tanács viszályát a román királyi csapatok Bukovinába való bevonulása döntötte el, miután ezt megelőzően az utolsó

osztrák helytartó (Josef Graf von Etzdorf) a hatalmat átadta – kellő körültekintéssel – mindkét nemzet képviselőinek.

A román hadsereg november 6-án lépte át Bukovina határát és november 11-én vonult be Czernowitzba.

A Bukovinában történtekről Etzdorf gróf november 4-én a következőket táviratozta Bécsbe: „A Bukovinában állomásozó katonai egységek tegnap önkényesen szétfutottak, mire Czernowitzban zavargás tört ki, melynek során több személyt megöltek. Hatalmi eszközeim nem elegendőek, hogy a rendet Czernowitzban teljes mérvben fenntartsam. A csendőrség egyes vidéki helységekből érkező jelentései is forradalmi megmozdulásokról tudósítanak..." A helytartó megjegyzi, amennyiben jelen táviratára válasz nem érkezik (hat napja értesítést nem kap), úgy a hatalmat legjobb tudása és lelkiismerete szerint átadja a nemzetek megbízott képviselőinek.[7]

A román csapatok bukovinai bevonulásáról a közös külügyminisztérium még helyén lévő megbízottja (Demblin gróf) november 6-án Bukarestből rejtjeles táviratban azt jelentette, hogy ez ügyben felkereste a román külügyminisztérium ottani részlegének vezetője, és átadta a miniszterelnök üzenetét. A román miniszterelnök szükségesnek tartotta, hogy a történteket megmagyarázza. E szerint a bevonulásra azért került sor, mert „a császári közigazgatás a tartományt elhagyta, a határ nyitva áll, rendőrmunkát végzünk. Az anarchia ellen lépünk fel, mely elárasztja az országot".[8]

Arra nézve, hogy a táviratban jelzett rendőrmunka miből állt, és többek közt kik ellen irányult, dr. Aurel Morarin bukovinai képviselőnek a román parlamentben 1920. február 4-én elhangzott felszólalása ad némi felvilágosítást. Morarin beszédében elmondta, hogy az osztrák uralom összeomlása után – 1918 októberében, november elején – a parasztok úgy vélték, hogy végre eljött az ő idejük. „A falu lakói igazságot szolgáltattak..., de amikor a román hadsereg Bukovina földjére lépett, a rend újra helyreállt, a bűnösöket, akik maguk akartak igazságot szolgáltatni, letartóztatták, és fogdába, börtönbe hurcolták. Lehet, hogy így kellett velük eljárni, mert amit tettek, nagyon közeli rokonságban állt azzal – amit elítéltünk és ma is elítélünk – az úgynevezett bolsevikiek cselekedeteivel." Morarin azt is megemlíti, hogy a lefogottakat hónapokig vizsgálati fogságban tartották, a bírói eljárás nem állta helyzet magaslatán, a fellebbviteli bíróság (melynek székhelye addig Lembergben volt) teljességgel hiányzott.[9]

Csehországban a végkifejlés az október 14-i tömegtüntetéssel vette kezdetét. A tüntetést eredetileg a cseh pártok képviselőiből polgári vezetés alatt alakult Cseh Nemzeti Bizottság hirdette meg azzal a céllal, hogy tiltakozzon a szén és élelmiszerek Csehországból való kiszállítása ellen. A tüntetés tervét magáévá tette a Cseh Szocialista Tanács is. A Szocialista Tanács, mely röviddel azelőtt, szeptember 6-án jött létre, a Szociáldemokrata Párt és a hozzá közeledő, de nacionalista beállítottságú Nemzeti Szocialista Párt (Csehszlovák Szocialista Párt) közös szervezeteként, a tüntetésnek új irányt adva szociális követelésekkel és a köztársaság kikiáltásának jelszavával lépett fel. Célkitűzéseinek támogatására a német munkásokat is felhívta. Október 14-én Csehországban mindenütt leállt a munka. A városokban hatalmas tömegek vonultak fel, a munkások vörös zászlók alatt! A tüntetés azonban a döntő helyen, Prágában – bár a munkabeszüntetés itt is általános volt – a katonai túlerővel szemben nem tudott kibontakozni (a Helytartótanács és a katonai parancsnokság, jó előre értesülve a készülő megmozdulásokról, Prágában jelentős karhatalmat vont össze).

A siker elmaradásának oka nemcsak a Monarchia tervszerűen felvonuló haderejének (nagyrészt német, magyar és román nemzetiségű alakulatainak) megjelenésében rejlett. A tüntetéssel, melyre a munkások fellépése nyomta rá a maga bélyegét, szembefordultak – vezető szerepüket féltve – a polgári pártok is. A polgári pártok bírálták a Szocialista Tanács önálló eljárását, a követelések radikalizmusát, a sovinizmus elleni állásfoglalást, mely a német munkásokhoz forduló felhívásban is kifejezésre jutott. E felhívásban az aláírók (R. Bechyné, E. Franke, S. Stivin, I. Stribiny, B. Smeral, L. Stych), akik a röpiratot a Szocialista Tanács Végrehajtó Bizottsága nevében írták alá, arra figyelmeztették a német munkásokat, hogy ne adjanak hitelt a polgári sajtó és a kormánysajtó beállításának, hogy a tervezett tüntetés nacionalista-soviniszta lenne. A szocialista pártok részvétele garancia arra, hogy a cseh proletariátus jelenlegi megmozdulásainál szó sem lehet nacionalista-soviniszta beállítottságról. „Amennyiben mi a nemzeti önrendelkezést és annak következményeként az önálló csehszlovák államot követeljük, úgy az önrendelkezés jogát a ti részetekre is elismerjük." Ebben a kérdésben a két nemzet jövőbeli kapcsolatáról kell dönteni, megegyezés útján. Az újjárendezés szükségességét a világháború menthetetlenül napirendre tűzte. „A cseh szocialisták ugyanakkor tudatában vannak, hogy a jelen periódust nem szabad elmúlni hagyni anélkül, hogy azt ne használjuk fel a proletárok osztályérdekeinek, a demokrácia és

a szociális átalakulás alapvető kérdéseinek a megoldására. A cseh és a német proletárok érdekei mindebben fedik egymást..."[10]

A forradalmi szárny elgondolásaival a Szocialista Tanács megalkuvó vezetői sem értettek egyet. Október 14-ét követően meghátráltak, engedve a többirányú nyomásnak, magukévá tették az önálló fellépést elítélő polgári álláspontot.

A tömegmozgalom vezetése ilyen körülmények között október második felében egyértelműen a Nemzeti Bizottság, a burzsoázia kezébe került, mely az október 14-i megmozdulás látszólagos sikertelenségét ügyesen helyzetének megerősítésére használta fel. A cseh burzsoázia, félve a Monarchia még meglevő fegyveres erejétől, és még inkább félve a tömegek forradalmi, a magántulajdont, a fennálló rendet veszélyeztető törekvéseitől, radikális nemzeti követeléseket hangoztatott, de egyben kész volt tárgyalni a császárral, a bécsi kormánnyal és annak helyi képviselőivel. Kész volt együttműködni az osztrák szervekkel, hogy az önálló csehszlovák állam békés úton, a „rend" teljes megóvása mellett jöjjön létre és a hatalom az átalakulás végső eredményeként ne a munkásosztály, hanem a burzsoázia kezébe kerüljön.

Október 24-én a Nemzeti Bizottság több tagja a monarchista beállítottságú Kramar vezetésével, az osztrák hatóságok engedélyével és támogatásával Genfbe utazott, hogy az időközben (október 14-én) megalakult és a franciák által már elismert cseh emigrációs kormánnyal (elnöke: Masaryk, külügyminisztere: Beneš, hadügyminisztere: Štefánik) tárgyalásokat kezdjen a további teendőkre nézve.

Miközben Genfben a tárgyalások javában folytak, Prágában október 28-án hatalmas méretű tömegmegmozdulás robbant ki. A tüntetés közvetlen, nyilvánvaló oka Andrássy Wilsonhoz intézett válaszjegyzékének nyilvánosságra kerülése volt. A Nemzeti Tanács Prágában maradt vezetői a „rend" megóvása érdekében azonnal a tudtuk és akaratuk nélkül kibontakozó megmozdulás élére álltak. Megjelentek a Helytartótanács épületében, és a Bécsben tartózkodó helytartó megriadt, tanácstalan helyettesétől a közigazgatás átadását követelték. A városparancsnok csapatokat vezényelt az utcára, de a Monarchián belüli bonyolult és zavaros helyzetre való tekintettel, attól tartva, hogy a katonaság és a lakosság összeütközése kiszámíthatatlan és nemkívánatos következményekkel járhat, rövidesen azok visszarendelése mellett döntött.

A bécsi hadügyminisztérium október 28-án a katonai parancsnokságoknak a Monarchia egész területén engedélyt adott arra, hogy „szükség ese-

tén, a nyugalom és a rend megóvása, valamint a csapatok ellátásának biztosítása céljából a nemzeti tanácsokkal a kapcsolatot felvegyék".[11]

A prágai Militärkommando e távirati úton kapott felhatalmazás alapján október 28-án az esti órákban tárgyalni kezdett a Nemzeti Tanáccsal. A tárgyalások eredményeként megegyezés jött létre. A „rend" helyreállítása érdekében a Nemzeti Tanács és a katonai parancsnokság együttműködési megállapodást írt alá, szankcionálta, hogy a Helytartótanács helyét a Nemzeti Tanács veszi át, és lehetővé tette, hogy a cseh nemzetiségű katonák a Nemzeti Tanács felállítás alatt álló fegyveres erőihez, a Sokol alakulatokhoz csatlakozzanak. A katonai parancsnokság később egy hadianyagraktár átadását is engedélyezte. Miután Bécsben az eseményekről tudomást szerezve ezeket az engedményeket túlzottnak ítélték (a minisztertanács október 29-i ülésén a hadügyminisztérium előző napi táviratát hevesen bírálták), a katonai parancsnokság október 30-án kísérletet tett a korábbi engedmények egy részének visszavonására. Ehhez azonban már nem volt ereje. A parancsnokság védelmében harcba szállni október 30-án a magyar és német nemzetiségű katonák sem voltak hajlandók; a parancsot megtagadták, fegyvereiket átadták, azonnali hazaszállításukat követelték.

Csehországban az október 28-i és az azt követő eseményekkel a hatalom ténylegesen és végérvényesen a Nemzeti Tanács kezébe ment át. A független csehszlovák állam megalakulását a Nemzeti Tanács 28-án kiadott első törvénye jelentette be. E törvény egyben hangsúlyozta, hogy „valamennyi tartományi és birodalmi törvény és rendelet egyelőre érvényben marad", a hatóságok hivatali munkájukat „az addigi törvények és rendeletek értelmében folytatják".[12]

Az új állam első törvénye az államformát illetően sem foglalt állást, a döntést e kérdésben a nemzetgyűlésnek és a párizsi Nemzeti Tanácsnak tartotta fenn. A törvény aláírói között szerepelt Vavro Srobár, a szlovák nemzeti párt kiküldötte is. A Nemzeti Bizottság Srobár bevonásával is hangsúlyozni kívánta, hogy az október 28-i törvénnyel nem a cseh, hanem a csehszlovák állam megalakulását jelenti be.

A DÉLSZLÁVOK

A zágrábi március 2–3-i délszláv konferencia és a ljubljanai augusztus 16–17-i tanácskozás folytatásaként, az ott körvonalazott célkitűzések jegyében a Monarchia délszláv területeinek küldöttei október 6-án Zágrábban megalakították a Szlovének–Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsát.

A Nemzeti Tanács szabályzata a csatlakozó pártok és szervezetek legfőbb közös feladatát a szlovének, horvátok és szerbek független, egységes államának létrehozásában jelölte meg. „A Nemzeti Tanács alapvető közös programja: valamennyi szlovén, horvát és szerb egyesítése a szlovének, horvátok, szerbek demokratikus elveken berendezett nemzeti, szabad és független államában."[13]

A Zágrábi Nemzeti Tanács erejét és a központi hatalom gyengeségét mutatta, hogy ez utóbbi – bár szerette volna – képtelen volt a délszláv célkitűzésekkel rokonszenvező Mihalovich horvát bán leváltását keresztülvinni. A horvát képviselők a magyar országgyűlés októberi ülésszakán már nem jelentek meg és a Nemzeti Tanács a császári manifesztumot elutasító kiáltványában egyben minden magyar részről jövő javaslattal szemben is eleve elzárkózott.

Október második felében a Monarchia délszláv területein elemi erejű tömegmozgalom söpört végig. A dezertálók száma napról napra nőtt, a vasutakat és az utakat szökött fegyveres katonák ellenőrizték, a munkások sztrájkoltak, a városokban egymást érték a tüntetések. Fiumében október 23-án az ott állomásozó horvát ezred fellázadt, lefegyverezte a rendőrséget, és a várost hatalmába vette. Katonai felkelés kezdődött Pozsegán is. A fiumei lázadás átterjedt Ogulinra, a pozsegai nyugtalanság Szlavónia egészére.

A zágrábi katonai parancsnokság október 26-i jelentése és a parancsnoksághoz érkezett helyzetjelentések rövid összefoglalója (október 27., 28.) az alábbi esetekről tudósított: „Pozsegát ezer paraszt és katonaszökevény támadja, a környék lángban áll. Segítséget kérnek, két zászlóalj a Száva melletti Brodból felvonulóban... Ugyanitt fellázadt az osztrák Landwehr gépfegyveres-gyalogos tanfolyama, Orahovicán a 23. közös lövészezred pótzászlóalja. E két csoport emberei szétszóródtak és vasúton próbálják a hazajutást kierőszakolni... Útközben a lázadók, akiket a jelentések dezertőröknek neveznek, a vasutasok (magyarok) ellen fordulnak, a helységekben a zsidók ellen, Našicén a nagybirtok ellen (Pejačević gróf). A vasúti személyzet menekül, a forgalom Sisak és Brod között a Daljnál (Eszék közelében) szünetel. Nagyobb szabású kilengések, rablás, fosztogatás Našicén, Új-Kapelán és Új-Gradiskán. Az orahovicai tábort (a 23-asok szálláshelyét) felgyújtották. A legelgondolkoztatóbb a koprovnicai vasút elleni támadás, a személyvonatot kirabolták...."[14]

A szervezetileg gyenge, frakciókra bomló Szociáldemokrata Párt, akárcsak Csehországban, a délszláv területeken sem tudott a tömegmozgalom élére állni. A vezetést itt is a polgári pártok ragadták magukhoz. E pártok

nacionalista szólamokat hangoztatva próbáltak úrrá lenni a földfoglaló, köztársaságot követelő forradalmi megmozdulásokon. Ugyanakkor az „anarchia" megfékezésére és a vagyonbiztonság helyreállítása érdekében együttműködtek a régi rend katonai és polgári szerveivel. Az együttműködés kölcsönös voltát mutatta, hogy amikor a zágrábi Nemzeti Tanács október 27-én a katonai parancsnokságtól fegyverek átadását kérte a rend fenntartásához, a parancsnokság e kérésének azonnal eleget tett, és a fegyvereket a polgárőrség létrehozása céljából minden további nélkül kiszolgáltatta.

A zágrábi katonai parancsnokság a fegyverek átadásáról a következőket jelentette. Október 27.: „A zágrábi Nemzeti Tanács puskákat, revolvert és töltényt kér a nemzeti védőrségek felfegyverzéséhez a rend, a biztonság s a vasutak védelme céljából. Javasolva: a zágrábi honvéd kerületi parancsnokság, mely a szükséges fegyverekkel rendelkezik – utasítandó. Október 28.: „...hangulat nagyon izgatott, forrponton. Kilengések megakadályozása céljából Nemzeti Tanács 100 puskának és a hozzátartozó muníciónak kiadását kéri a zágrábi védőrség részére. A katonai parancsnok a honvéd kerületi parancsnokságot már utasította."[15]

Hasonló együttműködés alakult ki Polában is, ahol a flotta parancsnoksága a legénység felkelésének leszerelésére a nemzeti tanácsok kiküldötteit és a szociáldemokrata pártok bizalmi embereit hívta segítségül, és végső mozzanatként az egész flottát a Délszláv Tanácsnak adta át.[16]

Kőváry Gézának a felkelés egyik vezetőjének beszámolója szerint a tisztek – többek között – nacionalista hangulatkeltéssel próbálták a lázadást leszerelni. „A Viribus Unitis vezérhajón Milosović felhívta a legénység figyelmét arra, hogy legyenek nyugodtak és körültekintőek, mert a hajón horvátok és csehek nekik ellenségeik. E kijelentésre a magyar legénység bizalmi férfiai a horvátokhoz és csehekhez fordultak, felszólítva őket nyilatkozattételre, mire ők egyértelműen kijelentették, hogy mindnyájan jó barátok és testvérek vagyunk. Ezek után a magyar bizalmi férfiak a korvettkapitányt hazugsággal vádolták meg, lehurrogták, sőt le is köpdösték." A történtek után a hajóparancsnok, majd „Horthy ellentengernagy próbálta meg a legénység lecsillapítását, de ez neki sem sikerült. A legénység őt is lehurrogta... A hajón végül egy harmincas bizottság alakult, az összes nemzetiségekből."[17]

Horvátország, Szlavónia és Dalmácia független állammá alakulását és csatlakozását a szlovének, horvátok és szerbek közös államához a zágrábi horvát országgyűlés, a szábor, ünnepélyes külsőségek között, október 29-én jelentette be. Az erről szóló határozattal a kormányhatalom Horvátor-

ságban a Nemzeti Tanács kezébe ment át. A katonai parancsnokok a hatalom átvételét készségesen vették tudomásul, és azonnali napiparancsban jelentették be: „az egész katonaság a nemzeti kormány rendelkezésére áll". Hasonlóan és hasonló gyorsasággal jártak el a polgári közigazgatás vezetői is.

A szábor ülésén megjelentek a zágrábi Militärkommando és a honvéd kerületi parancsnokság vezetői: Šnjarić gyalogsági tábornok, Plivelić vezérőrnagy. A katonai parancsnokság október 29-én küldött táviratában az alábbiakat jelentette a katonai kabinetirodának: „Ma ünnepélyes külsőségek között megalakult a nemzeti kormány – a bán átadta a kormányhatalmat, de felkérték, hogy irányítsa továbbra is a közigazgatást. Az ünnepség során semmi rendzavarás, az egész méltóságteljes, egyetértő, a dinasztia kérdését nem említették, ezzel eleget tettek a katonai hatóságoknak tett ígéretüknek."[18] Azt, hogy e kérdést tapintatosan kezelték, a horvát bán – aki a szábor ülésén nemcsak megjelent, de ott egyetértését tolmácsolva fel is szólalt – az uralkodóhoz írt utolsó, „alázatos", magyarázatnak szánt levelében is kiemelte: „...megengedem magamnak, hogy alázatosan jelentsem Felségednek, miszerint az országgyűlés ülésezése során, mind pedig a nagy manifesztáció idején semmiféle kirohanás sem volt Felséged és a Dinasztia [19] ellen." A szábor ülésén elnöklő Bogdan Medaković a bolsevizmus fenyegető veszélyére utalt, az ellene való harcot tekintette a Nemzeti Tanács „legnagyobb gondjának", „első és legsúlyosabb feladatának"... „Borzalmas példaként legyen mindig szemünk előtt Oroszország, ahol láttuk, hogyan tudja az esztelen őrültség a legnagyobb népet is egy pillanat alatt ledönteni s a szakadékba sodorni. Aki ma azt cselekszi, amit Oroszországban csinálnak, az nemcsak az egész vagyonát és életét veszélyezteti, az nemzeti becsületét mocskolja, jövőjét fenyegeti. Az nemcsak tolvaj és gyújtogató, betörő, gyilkos, hanem a nemzetének is ellensége. [Hang: Áruló!] Irtanunk kell ezt a pestist." A forradalmi megmozdulások elleni fellépés fontosságára a további felszólalók is rámutattak, a különbség itt legfeljebb abban állt, hogy egyes képviselők, így a parasztpárti Radić e téren „elfojtás" helyett „megelőzést" ajánlott. A Pejačević grófok (dr. Teodor és dr. Marko Pejačević) véleményüket nem adhatták elő, mert a szábor ülésére „a kérlelhetetlen erőszak miatt – sajnos bekerítette őket a zöld káder – nem tudtak eljönni".[20]

Ljubjanában a Szlovén Nemzeti Tanács október 31-én, a boszniai Nemzeti Tanács Szarajevóban november 1-jén vette át a hatalmat, a zágrábi eseményekhez hasonlóan minden ellenállás nélkül.

A Reichsrat német képviselői, akik a nemzetiségi képviselők távozásával mindinkább magukra maradtak, október 21-én tanácskozásra ültek össze Bécsben, az alsó-ausztriai tartománygyűlés székházában. Miután a legfőbb teendőket illetően a német szociáldemokrata párt, a keresztényszocialista párt és a „német nemzeti" irányzat pártja között már korábban megegyezés jött létre, a tanácskozás egyhangúan határozatot hozott az *önálló német-osztrák állam* létrehozásáról. A tanácskozás önmagát ideiglenes nemzetgyűlésnek nyilvánította, és magának követelte az államhatalmat mindaddig, míg az újonnan kidolgozandó választójog alapján az alkotmányozó nemzetgyűlés meg nem alakul. Az ideiglenes nemzetgyűlés a létrehozandó német-osztrák állam szerves részének tekintette Csehország, Morvaország és Szilézia németek lakta részeit is. E követelés jegyében az említett területeken október utolsó napjaiban Német-Csehország, Szudétaföld, Znaimi körzet, Cseh-erdő körzete elnevezéssel önálló tartományok alakultak. Miután a prágai Nemzeti Tanács Cseh- és Morvaország vonatkozásában a történelmi határok tiszteletben tartásának álláspontján állt, a bécsi ideiglenes nemzetgyűlés kísérlete, hogy hatalmát e területekre is kiterjessze, heves ellenállásba ütközött. A német lakosságú és vegyes lakosságú területek körüli vita, melynek során a nacionalista szenvedélyek kölcsönösen magasra csaptak, csak 1918 végén–1919 elején, az antant közbelépését követően dőlt el véglegesen a csehszlovák kormány javára. (Cseh részről később elismerték, hogy az átmeneti német-osztrák uralom e területeken tulajdonképpen hasznos volt, mert biztosította a „rendet", megóvta a magántulajdont, amihez a Cseh Nemzeti Tanácsnak és a cseh kormánynak az államalakulás első heteiben aligha lett volna ereje. Később az is ismeretessé vált, hogy a csehországi német nagytőkések gazdasági szempontból valójában előnyösnek ítélték, hogy a továbbiak során ne a legyőzött, a vesztes háború eredményeként nehéz terhekkel sújtott osztrák, hanem a győztes – az antant által politikailag-gazdaságilag egyaránt támogatott és előnyben részesített – csehszlovák államhoz tartozzanak.)[21]

Az államforma kérdését az ideiglenes nemzetgyűlés eleinte nyitva hagyta, mert a többséget alkotó polgári pártok kezdetben még a Monarchia fenntartása mellett voltak. A német szövetség felmondását követően azonban a nemzeti irányzat pártjai is a Habsburgok ellen fordultak, és elfogadták a szociáldemokrata álláspontot, miszerint – tekintettel a forradalmi közhangulatra – a köztársaság létrehozása elől kitérni nem lehet.

A katonai kabinetiroda – a köztársasági hangulat ellensúlyozására október 29-én távirati úton felhívta a parancsnokságokat, foglaljanak állást a Monarchia mellett. A parancsnokok jó része nem tett eleget a felhívásnak, egyes csapattesteknél szavazást rendeltek el. Az eredmény többnyire negatív volt: „a tisztek és a legénység nem egy esetben úgy vélte, ha előnyben részesítik a köztársaságot, úgy ezzel a békére szavaznak".[22]

A munkások Bécsben október 30-án sztrájkba léptek, és tüntetők ezrei vonultak fel a tartománygyűlés székháza elé, ahol az ideiglenes nemzetgyűlés ülésezett. A köztársaságot a nemzetgyűlés formailag október 30-án sem proklamálta. Ténylegesen azonban a köztársasági államforma mellett foglalt állást azzal, hogy az új ideiglenes alkotmányban – melyet ezen a napon fogadtak el – az uralkodó számára jogokat, hatáskört semmilyen vonatkozásban sem biztosított. A kormányzó és végrehajtó hatalmat október 30-tól kezdődően hivatalosan is az ideiglenes nemzetgyűlés végrehajtó bizottsága, a 20 tagú Német-Osztrák Államtanács gyakorolta.

Az ideiglenes nemzetgyűlés tevékenységét az óvatos mérséklet szelleme hatotta át. Nem hirdetett messzemenő reformokat; ellenkezőleg, leszögezte és ezt az ideiglenes alkotmány írásban is rögzítette, hogy Ausztria régi törvényei egyelőre érvényben maradnak. A szociális átalakulás határozott, radikális programja helyett a szociáldemokrata párt is inkább nacionalista „kiutat" javasolt, és ez utóbbi vonatkozásban együtt haladt a német „nemzeti irányzat" híveivel. Azt hirdette, hogy az új osztrák állam életképtelen, a háborús katasztrófából fakadó nehézségek a Németországhoz való csatlakozás útján oldhatók meg.

Az államtanács üléseiről csupán határozatokat rögzítő jegyzőkönyvet vezettek. E szűkszavú feljegyzésekből is megállapítható, hogy az október 21-től állandóan ülésező végrehajtó bizottságot a szervezeti és élelmezési kérdések mellett leginkább a „biztonság", a „rend és nyugalom" fenntartása, a hazatérők leszerelése, a munkanélküliség enyhítése és a vörös gárda tevékenysége foglalkoztatta. Több ízben is felvetődött a német segítség kérdése. Október 31-én arról volt szó, hogy amennyiben az AOK nem tudja garantálni az osztrák-német terület védelmét, úgy a hazaözönlő „züllött katonasággal" szemben Németországhoz kell fordulni segítségért. Az államtanács november 8-án a rend és a nyugalom biztosítása és az őrszolgálat megvalósulása érdekében azonnali birodalmi német segítségről tárgyalt. A határozat szerint: „Kérni kell Németországot, hogy bocsássa a Mackensen-hadsereget őrszolgálat ellátása céljából Német-Ausztria rendelkezésére. E hadsereg megérkezéséig kérni kell 20 000 katona azonnali bevonulását." E határozatról a miniszterelnöknek novem-

ber 9-én kellett volna jelentenie. Erre a jegyzőkönyvek tanúsága szerint már nem került sor. Közbejött a német forradalom. A bajor csapatok, melyek egyébként már november 6-án bevonultak Salzburgba és Tirolba, november 11-én – kibontva a vörös zászlót – elhagyták Német-Ausztriát.[23]

A FELBOMLÁS SAJÁTOS VONÁSAI

A Monarchia felbomlásának és részekre hullásának folyamatát vizsgálva a Lajtán túli területeken, helyes e folyamat alábbi sajátos vonásaira rámutatni:

A felbomlás, az új, önálló államok kialakulása mindenütt viszonylag békés úton, a központi hatalom számottevő ellenállása nélkül ment végbe. Ennek oka alapvetően abban rejlett, hogy a hevesen fellángoló tömegmozgalmaktól való félelem, a forradalom veszélye, mely az októberi szocialista forradalom eszméinek kisugárzása, Szovjet-Oroszország közelsége folytán nagyon is reális lehetőségnek tűnt, a nemzeti burzsoáziát és a központi hatalom szerveit az egymás elleni harc helyett együttműködésre szorította. A megrendült császári hatalom a hadsereg bomlása következtében jelentős fegyveres erővel nem rendelkezett, és úgy vélte, hogy az adott helyzetben az antant jóindulatát és a dinasztia valamilyen formában való átmentését erőszak alkalmazása helyett inkább békés eszközökkel, engedményekkel, az együttműködés útjának és módjának keresésével érheti el.

A Monarchia helyén kialakuló új államokban a hatalmat mindenütt a nemzeti burzsoázia ragadta magához. A burzsoázia tömegbázisának kiszélesítése érdekében jól bevált eszközként alkalmazta a féktelen nacionalista demagógiát, a nacionalista vágyak felszítását, a nemzeti ellentétek kiélezésének politikáját. A burzsoázia reformokat és a nemzeti törekvések maximális kielégítését ígérve biztosította a kapitalizmus fennmaradását, mentette át és erősítette gazdasági-politikai pozícióit.

Vezető szerepének kialakulását és megerősödését elősegítette a szociáldemokrata pártok megalkuvó magatartása és közreműködése a proletariátus forradalmi erőinek visszaszorításában.

Abban, hogy a forradalmi mozgalmak, a szocialista átalakulásért, a munkás-paraszt hatalomért küzdő irányzatok a hatalmon lévők ellenállásával megbirkózni nem tudtak, jelentős szerepet játszott a baloldal szervezeti gyengesége, az önálló forradalmi marxista pártok hiánya.

Az új, önálló államok kialakulása során a nemzeti burzsoázia az antant

katonai, politikai-gazdasági segítségére is támaszkodhatott (román királyi csapatok bevonulása Bukovinába, szerb, francia, olasz és amerikai haderő megjelenése a délszláv területeken, a Franciaországban és Olaszországban felszerelt és kiképzett cseh és lengyel alakulatok hazairányítása, hadianyag-szállítás, kiképzőtisztek küldése, antantmissziók megjelenése, diplomáciai-gazdasági-pénzügyi segítség a győztes országoknak és Ausztriának).

A segítség az antant részéről arra irányult, hogy a továbbiak során az újonnan kialakuló államok az antant kelet-európai politikájának engedelmes eszközeivé váljanak.

JEGYZETEK

[1] HHSt, M. des Äuss. PA I. 1040. (Telephondepesche von Graf Trauttmansdorff, Baden, 1. November 1918. Feldzeugmeister Benigni Militärkommando Krakau meldet gestern: Heute früh Ausbruch der Revolution in Krakau...); Plaschka, II. köt. 297. o.
[2] HHSt, PA I. 1014.
[3] Uo., 1016.
[4] Uo., 1024., 1040.
[5] Uo., 1024.
[6] HHSt, NPA, Präs. Liasse Polen, 722.
[7] AVA, M. d. I. Präs. 22. Bukowina 1918. 2096 (24 622). Abschrift eines Telegrammes des Landespräsidenten Grafen Etzdorf an den Herrn K. K. Ministerpräsidenten vom 4. November 1918.
[8] HHSt, M. des Äuss. PA I. 1057.
[9] KA, Nachlass Fischer. B 8/8. Die Leiden der Bukowina unter dem öster. General Fischer. Rede des Herrn Abgeordneten Dr. Aurel Morarin in der Sitzung der Kammer vom 4. 2. ds. I.
[10] AVA, M. d. I. Präs. 22. Böhmen 1918. 2095 (23 500) Polizei Direktion in Wien an Präsidium des M. d. I. 17. X. 1918. Tschechoslowakischer Rat, Aufruf an die Arbeiter Wiens.
[11] KA, MKSM 1918. 69-27/4. KM. Abtlg. 5 an MKSM 1918. október 28. Die Militärkdos werden ermaechtigt...
[12] OL, K 40. 1918-VII-196. Zákon vydany Narodnym Vyborom dna 28. oktobra 1918.
[13] Grada o Stvaranju... Tom I. 332-333. o. Pravilnik Narodnog Vijeca SHS u Zagrebu.
[14] KA, MKSM 1918. 28-2/7. (Separatfaszikel) Milkdo Zagreb an Milkanzlei Sr Majestaet 27/10. 1918. Kroatien, zusammengefasste Situationsmeldungen vom 27. und 28.
[15] Uo. Milkdo Zagreb an Milkanzlei Sr. Maj. 27/10.
[16] KA, MKSM 1918. 69-27/7/2. KM. Marinesektion, Admiral zur Disposition des Allerh. Oberbefehles an MKSM. Wien, 30. Oktober 1918. „Über Allerhöchsten Auftrag wird verfügt: ...Die Flotte, Marineanstalten und sonstiges Marineeigentum wird dem südslawischen Nationalrate in Agram – in Pola im Wege des lokalen Ausschusses – sukzessive übergeben." Az aktán alul Horthy aláírása (ellenjegyzése).
[17] Kőváry Géza: A pólai matrózforradalom története. Bp. 1918. 4. o.
[18] KA, MKSM 1918. 28-2/7. Milkommando Zagreb an Milk. Sr. Majestät Wien-Hofburg 29. Okt. 1918.
[19] HHSt, Kabinettsakten, KZ 2477-1918. Präs. 30. Oktober.

[20] Grada o Stvaranju... Tom II. 403–416. o. Stenografski zapisnik sa 256. sednice Hrvatskog Sabora. (Uo. A katonai parancsnok [Snjarić] és a honvéd kerületi parancsnok (Mihaljović) felhívása a katonákhoz. Zágráb, X. 29. (401–402. o.)

[21] Opočenský: 198. o.; Hannak, 339–340. o., Zeman, 236. o. Zeman úgy véli, hogy gazdasági szempontok nem befolyásolták alapvetően a csehországi németek politikai magatartását, de ugyanakkor megírja, hogy decemberben a nagyiparosok bécsi értekezletén olyan felfogás alakult ki, hogy a német-csehországi ipar számára vonzóbb a cseh állam, mint Németország, ahol aligha lennének versenyképesek a helyi piacon.

[22] Ö–U letzter Krieg, VII. köt. 654. o.; Krausz, 267. o.

[23] AVA, Staatsrats Protokolle 1918. 21. X–13. XI.

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ

A MAGYARORSZÁGI FORRADALOM ÉS A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ

POLITIKAI VÁLSÁG – FORRADALMI HELYZET

ELSŐ HÍREK A „BOLGÁR-MACEDÓN HARCTÉRRŐL"

A Balkánon bekövetkezett fordulatról az első híradás szeptember 27-én – vagyis közel két héttel az antant támadásának megindulása után – jelent meg a budapesti napilapokban. A Magyar Távirati Iroda e napon közzétett szűkszavú közleményéből az olvasók arról értesültek, hogy az antant csapatai szeptember 14-én „benyomták a bolgár frontot", és az áttörést ezt követően „fokozni tudták". A jelentés megállapította: „A nehéz terep és a rossz utak miatt a visszavonulás alkalmával a bolgár csapatoknak úgy hadianyagban, mint foglyokban jelentékeny veszteségük volt. A bolgárok visszavonulása még mindig tart. Az osztrák–magyar csapatok segítő közbelépése a rossz közlekedési viszonyok folytán rendkívül nagy nehézségekbe ütközött. A macedón harctérnek ezek az eseményei az Albániában lévő osztrák–magyar csapatok katonai helyzetére nem maradhatnak hatás nélkül. A parancsnokságnak az adott helyzetben le kell vonnia a következményeket, nehogy ottani állásaink veszélybe kerüljenek."

Miután a bolgár fegyverszüneti tárgyalások ekkor már folyamatban voltak, és Bulgária kiugrása a háborúból minden pillanatban bekövetkezhetett, a Bécsből keltezett jelentés a közvéleményt erre is megpróbálta felkészíteni: „A katonai helyzetnek a Balkánon való ezen fejleményei nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy ezen eseményeknek politikai következményei is lesznek."[1]

Szeptember 28-án az újságok nagy betűkkel közölték az első oldalon: „Bulgária kilépett a központi hatalmak szövetségéből. A bolgár kormány a király és a nép akaratából fegyverszünetet kért az entente-tól és békeajánlatot tett."[2]

A riasztó hírek felkavarták a hátország amúgy is feszültséggel telített hangulatát, Budapesten egyszerre mindenki újságot olvasott: a villamosokon, az utcasarkon állva vagy menet közben. „A fehér újságpapírok úgy rebbentek a levegőbe – írja találóan az egykorú tudósítás –, mint viharok előtt a sirályok."[3]

Wekerle, aki 28-án, az előző napi koronatanácsot követően érkezett vissza Budapestre, az esti órákban egy nyugtalanul várt sajtóértekezle-

ten leplezetlenül tárta fel a helyzet reménytelen voltát. Bejelentéseiből, az újságírók kérdéseire adott cinikus válaszaiból a jelenlevők megérthették, itt a háború dicstelen vége, és magukban azon gondolkozhattak: túl fogja-e vajon élni a vereséget a történtekért felelős rendszer.

A tőzsde szeptember utolsó napjaiban felbolydult méhkashoz volt hasonló. Az áresést minimális árfolyamok bevezetésével, majd a tőzsde átmeneti bezárásával próbálták megállítani – sikertelenül. Wekerle korábbi kijelentéseit illetően kimagyarázó nyilatkozatot tett, de a megnyugtató közlések, melyek 29-én és azt követően jelentek meg a lapokban: „... frontunk biztosítása érdekében szükséges intézkedéseket megtettük... védelmi vonalunk minden irányban teljesen biztosítottnak tekinthető" – már senkit sem nyugtattak meg.[4]

KORMÁNYZATI VÁLSÁG

A német hadsereg egyre gyorsabbá váló visszavonulásáról a Balkán-front összeomlásáról, a szeptember végi németországi, kormányváltozásról érkező hírek mozgásba hozták a politikai életet. Új helyzet alakult ki a Munkapárt és a mérsékelt ellenzék, a magyar uralkodó osztályok két irányzatának eldöntetlen kötélhúzásában.

1918 nyarán úgy látszott, hogy a több mint egy éve hatalmon lévő és állandóan átalakuló kisebbségi kormány további jobbratolódása várható. A júniusi sztrájkot és a piavei kudarcot követő szélcsend idején Wekerle erősen megfogyatkozott „48-as alkotmánypártja" – melynek ekkor már Apponyi, Andrássy és Vázsonyi is hátat fordított – a német offenzíva megtorpanása ellenére továbbra is a Munkapárttal tárgyalt: fúzióról, munkapárti miniszterek kinevezéséről. Egyes kósza hírek egyenesen Tisza visszatéréséről, újabb miniszterelnökségéről tudtak. A közelgő összeomlás légkörében e tervezgetések kivihetetlensége nyilvánvaló lett. Október elején Tisza újra a „nemzeti koncentráció" tervét hangoztatta, a jobboldal és az ugyancsak konzervatív, de azért engedményekre, csekély reformokra hajló mérsékelt ellenzék összefogásáért szállt síkra. A megegyezés érdekében hajlott egyes – szerinte kevésbé kompromittált – politikusok előtérbe állítására.

Az uralkodó október 10-én Wekerlét, a délszláv kérdésben tanúsított kétszínű magatartására hivatkozva lemondásra szólította fel.[5]

Az így kirobbant kormányválságot sorozatos kihallgatások és tárgyalások követték, de a végtelenbe nyúló tanácskozások eredményt nem hoztak.

Tisza úgy érezve, hogy a parlamenti többség birtokában az irányítást még kezében tartja, hajthatatlan maradt a választójog, a demokratikus reformok kérdésében, és csupán egyetlen engedményre, Andrássy korábban ellenzett közös külügyminiszteri kinevezésének elfogadására volt hajlandó. A mérsékelt ellenzék ilyen körülmények között a Munkapárttal való, terhesnek érzett együttműködést elutasította, az uralkodó viszont nem mert új kormányt kinevezni a Munkapárt ellenére.

Az október közepéig húzódó tárgyalások és tervezgetések végeredményeként Wekerle végül is a helyén maradt, ami nem a válság megoldását, csupán annak elodázását jelentette. A kormány maradása egyrészt a hatalmon levők bénult merevségét, a reformokkal, a változtatással szembeni elvakult ellenállás nagyságát tükrözte, másrészt jól mutatta a holtpontot, mely az uralkodó körök eltérő, egymást kölcsönösen akadályozó törekvései nyomán alakult ki. A válság magva ugyanakkor nemcsak a visszakozó Munkapárt ellenállásában rejlett, hanem sokkal inkább abban – bár ezt az érdekeltek nem kívánták tudomásul venni –, hogy ezekben a napokban Andrássy és liberális színezetű támogatói, az úgynevezett balközép sem volt már alkalmas egy bolgár, német vagy ehhez hasonló politikai fordulat végrehajtására.

A másfél év óta tartó politikai huzavona eredményeként – az október eleji kormányválság ennek csak egy újabb állomását jelentette – a tömegek nemcsak Tiszából, a reformokat ellenző és elgáncsoló Munkapártból, hanem a mérsékelt ellenzékből, a Tiszát felváltó kisebbségi kormányok tevékenységéből is kiábrándultak. Amit a tömegek ezzel kapcsolatban érzékeltek – Wekerle ígéretei, Andrássy és Apponyi tehetetlensége, Vázsonyi „eltaposást" és Szterényi „legázolást" ígérő kijelentései –, nem a szenvedélyek levezetését, ellenkezőleg, a türelmetlenség, a gyűlölet, a bizalmatlanság erősödését szolgálták.

A közelgő katasztrófa előszele a valóban nem kompromittált politikusokat sodorta az előtérbe. A figyelem az ellenzék baloldali csoportjai felé fordult.

KÁROLYI MIHÁLY ÉS A FÜGGETLENSÉGI-48-AS PÁRT

A parlamenti ellenzék balszárnyának élén kiemelkedő politikai egyéniségként Károlyi Mihály állt.

A nagybirtokos arisztokrata családból származó Károlyi Mihály politikai pályafutása a Szabadelvű Pártban indult, az 1905. évi választások után

csatlakozott a Függetlenségi Párthoz. Az első világháborút megelőző években a függetlenségi baloldalhoz, a Justh-párthoz közeledve egyre élesebben fordult szembe a magyar uralkodó osztályok Tisza István által képviselt reakciós politikájával. A függetlenségi frakciók fúziója után (1913. június) az Egyesült Függetlenségi Párt elnöke, 1914 nyarán előadókörutat tett az Egyesült Államokban; visszatérőben Franciaországban érte a háború kitörése, ahol rövid időre internálták. Hazaérkezése után még a háború mellett foglalt állást, harctéri szolgálatra jelentkezett. A háború előrehaladtával erősödött pacifista meggyőződése, németellenessége; reformokat sürget, a választójog kiszélesítését követeli, bírálja az Apponyi befolyása alatt álló Függetlenségi Párt megalkuvó magatartását. 1916 nyarán szakít Apponyival. „Függetlenségi és 48-as Párt" (Károlyi-párt) néven új párt alakul. Az új párt, híven a függetlenségi baloldal hagyományaihoz, *nagyobb önállóságért* (perszonális unió, nemzeti hadsereg, önálló vámterület, önálló jegybank), *demokratikus reformokért* (általános választói jog, titkos szavazás, a sajtó, gyülekezés és egyesülés szabadsága) és *szociális intézkedésekért* (népjóléti intézmények felkarolása, az egészségtelen földbirtokelosztás orvoslása) szállt síkra. Követelte – és ez programjának fontos része volt – a *háború befejezését*, „a területi integritást megóvó" béke mielőbbi megkötését.

Károlyi papíron egy kicsiny, jelentéktelennek tűnő pártnak volt a vezetője. A parlamentben alig 20 – leginkább hagyományosan osztrákellenes – kerületben megválasztott képviselő támogatta. E képviselők (foglalkozásukat, származásukat tekintve: földbirtokosok, ügyvédek, újságírók, köztisztviselők) az országgyűlés töredékét tették ki. Károlyi fellépésének súlyát, programjának hatóerejét azonban nem a nyolc év előtt megválasztott parlament belső erőviszonyai határozták meg.

Károlyit nemcsak saját pártjához, hanem a radikális értelmiséghez és a Szociáldemokrata Párt egyes vezetőihez is szoros kapcsolatok fűzték. E kapcsolatok 1917 tavaszán, a választójogi blokk megalakulásakor szervezett keretet is kaptak, és a baráti szálak akkor sem szakadtak meg, amikor később, 1918 elején – a Vázsonyival való szakítás következtében – a pártszövetség felbomlott.

A júniusi sztrájk idején Károlyi a sztrájkoló munkások mellé állt. Egyidejűleg, nem törődve a jobboldal támadásaival és intrikáival, fellépett a német szövetség „elmélyítése" ellen. Szeptember 8-án nyílt levélben fordult ceglédi választóihoz. A nyílt levél feltűnést keltő formában, élesen támadta Tisza győzelmes békére uszító, a megegyezés keresését megalkuvásnak bélyegző álláspontját. Szeptember 16-án Károlyi az üdvözlésé-

re érkező ceglédi küldöttséghez intézett beszédében Burián békejegyzékét bírálta. Semmitmondó, eleve kudarcra ítélt jegyzékek helyett Wilson 14 pontjának elfogadását javasolta, konkrét békeajánlatot sürgetett.

A bolgár front összeomlásának híre Erdélyben érte apósának, Andrássy Gyulának dubrini birtokán. A riasztó hírekről értesülve azonnal megszakította pihenőjét, és az első vonattal Budapestre utazott. „Béke, demokrácia, függetlenség." A pályaudvaron e jelszavakban foglalta össze programját az üdvözlésére megjelent küldöttség előtt. Béke alatt Károlyi egy megegyezéses békét értett, melyhez a német szövetséggel való szakítás, új, antantbarát orientáció egyengetné az utat. A demokrácia követelése demokratikus reformokat, a függetlenség követelése a perszonálunió megvalósulását jelentette.

A kormányválság kirobbanásakor Károlyi olyan új kormányért szállt síkra, mely nem kompromittált ellenzékiekből állna, és amelyben helyet foglalnának a parlamentben nem képviselt pártok, vagyis a Radikális Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői is.

Wekerle lemondása után a király Károlyit is fogadta, aki a kihallgatáson e tervet terjesztette elő, azzal indokolva elgondolását, hogy az antant „sokkal keményebb feltételeket fog szabni, ha nálunk azok próbálnak maradni az ügyek élén, akik az antantellenes politikáért felelősek".[6]

Károlyi az általa javasolt új kormányban helyet kívánt biztosítani a nemzetiségi pártok képviselőinek is. Október elején több ízben találkozott és tárgyalt szlovák, román és szerb politikusokkal. Úgy vélte, hogy a nemzetiségi vezetők egy liberálisabb szellemű nemzetiségi politikával megnyerhetők lesznek, célkitűzéseit támogatni fogják.

Október 15-én a magyar delegáció utoljára ülésező külügyi albizottságában a Monarchiát tette felelőssé a háború kirobbantásáért. Szenvedélyes hangú felszólalása hevesen támadta a németbarát vezetőket, szemükre vetette, hogy nem ragadták meg kellő időben a háborúból kivezető, ismételten kínálkozó lehetőségeket. „A háborút önök miatt elvesztettük – mondotta –, s ha önök itt lesznek, elveszítjük a békét is... Pusztuljanak a helyükről, hogy a nép maga tárgyaljon a maga sorsának intézéséről, békéjéről, jövőjéről, függetlenségéről, szabadságáról."[7]

Károlyi népszerűsége – bátor és határozott fellépésének következményeként – napról napra növekedőben volt. Követelései: a háború gyors befejezése, tartós béke, a vezetők felelősségre vonása, függetlenség, szabadság, népjogok – a háborútól megundorodott tömegek vágyainak adtak hangot.

Egyre nőtt azoknak a száma, akik úgy vélték, hogy Magyarország egy

rendszerváltozás esetén a vesztett háborúból súlyosabb következmények nélkül kerülhet ki. Károlyi egyes kijelentései – így annak ismételt hangoztatása, hogy Wilson 14 pontja nem mond ellent az ország területi integritásának – erősítették a megalapozatlan reményt, hogy Magyarország önállóvá válása egyben a soknemzetiségű Magyarország fennmaradását jelenti.

A Károlyi-párt nacionalizmussal átszőtt pacifista programja a bajba jutott rendszer megváltoztatására, gyökeres átalakítására, de egyben átmentésére is irányult. Az uralkodó körök e programot ennek ellenére elutasították. Nemcsak Tisza és a Munkapárt vonult fel Károlyi ellen. A függetlenségi baloldal radikalizmusát veszélyesnek ítélte Andrássy, a mérsékelt konzervatív liberális ellenzék is.

A POLGÁRI RADIKÁLISOK

A polgári radikálisok 1918 őszén meglepő, a vezetőket is zavarba ejtő gyorsasággal kerültek az események élvonalába.

A század első éveiben induló szervezkedésük 1914-ben, a világháború kitörését közvetlenül megelőző hónapokban jutott el az Országos Polgári Radikális Párt megalakításáig. Jászi Oszkár, a párt elnöke, akkor az alakuló gyűlésen a földreformot, a nemzetiségi kérdés megoldását és az állami népoktatást jelölte meg a párt három legfontosabb követeléseként. A pártalakuláskor részletesen kidolgozott program a közszabadságok kiterjesztésére, a gazdasági erők fejlesztésére, a nemzetiségi kérdés megoldására, az ország függetlenségének biztosítására és a béke megőrzésére a javaslatok hosszú sorát terjesztette elő. A vázolt program a háború éveiben is érvényben maradt, és csak annyiban mutatott változást, hogy a háború végén közzétett 12 pontos programban az eredeti védvámos iránnyal szemben most a „pacifista és szabadkereskedelmi külpolitika" melletti állásfoglalás jutott érvényre. A párt úgy vélte, hogy ez a „népek között levő gazdasági és politikai válaszfalak kiküszöbölésével, az európai kultúrához tartozó államok szövetségi rendszerének megteremtésével általános lefegyverzés, valamint annexió és hadikárpótlás nélküli béke alapján" lesz megvalósítható.[8]

A polgári radikálisok körében kezdettől fogva három irányzat volt kitapintható, s a pártban ennek megfelelően három csoport alakult ki. Egy liberális, egy a marxizmussal rokonszenvező és egy magát „szabad szocialistának" nevező csoport, mely a kettő között foglalt helyet. A libe-

rálisok hajlandók voltak a „feudalizmus" (nagybirtok, egyház) ellen fellépni, de hallani sem akartak a „mozgótőke" elleni harcról. A magukat „marxisták"-nak nevezőkhöz – vezetőjük Szende Pál ügyvéd, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés főtitkára – olyan entellektüelek tartoztak, akik a polgárság forradalmasítását tekintették feladatuknak, és erre hivatkozva tartózkodtak attól, hogy csatlakozzanak a Szociáldemokrata Párthoz. A „Szabad szocialisták", élükön Jászi Oszkárral, demokratikus reformokat sürgettek, a szociáldemokraták számos szociálpolitikai követelését is magukévá tették, a marxizmus alapvető tételeit azonban (így az osztályharc elméletét) nyíltan elutasították.

A Radikális Párt, mely a városi kispolgári, értelmiségi rétegeknek viszonylag szűk körét tömörítette, nem képviselt jelentős szervezeti erőt. A szervezeti gyengeség oka nemcsak abban rejlett, hogy a pártalakulást követően meginduló háború a nagyobb arányú szervezőmunka elé kétségkívül akadályokat gördített. Szerepet játszott ebben a párt belső megosztottsága, továbbá az, hogy a vezetők inkább az íráshoz, tanításhoz értettek, és eszméik propagálását tekintették tudatosan is alapvető feladatuknak.

A párt elnöke, Jászi Oszkár, a nemzetiségi kérdés szakértőjének számított. Amennyiben azt kívánjuk vizsgálni, hogyan vélekedett Jászi és a radikális párt a háború utolsó esztendejében a nemzetiségi kérdésről, úgy egyrészt arra a vitára kell utalnunk, mely 1918 nyarán a Huszadik Század hasábjain bontakozott ki, másrészt Jászinak „A Monarchia jövője" című könyvére, mely október elején látott napvilágot.

A radikálisok folyóiratában, a Huszadik Században kibontakozó vita Réz Mihálynak, a Munkapárt ideológusának e kérdéskört elemző tanulmányához kapcsolódott. A vita keretében – melyhez többen hozzászóltak – Jászi azzal vetette el Réz Mihály nemzeti öncélúságot hirdető uralmi elméletét (a történelem faji küzdelmek sorozata, az ellentétek megoldásának egyedüli eszköze az erőszak), hogy e teória tudománytalan és „az emberiség rendeltetésének oly sivár felfogását tükrözi, amelyet az alkotó, jobbra vágyódó szellem sohasem tehet magáévá". Jászi a faj öncélúságával az egyén öncélúságát állította szembe mint döntő pszichológiai és történelmi tényezőt, és a történelmet – ellentétben Réz Mihály nézeteivel – „óriási asszimilációs nivelláló és demokratizáló folyamatként" jellemezte, melynek értelme „egyre szélesebb körű civilizációs és kooperatív egységek létrehozása".[9]

„A Monarchia jövője", mely 1918 elején íródott, de előnyére nem váló késéssel csak 1918 őszén jelent meg, Jászinak a Monarchián belüli nem-

zetiségi kérdés gyakorlati megoldására vonatkozó elképzeléseit körvonalazta. A könyvben kifejtettek szerint a Monarchián belül öt szövetséges – közös ügyekkel egybekapcsolt – nemzetállam alakulna. A még megmaradó nemzetiségi problémák ezt követően az új államokon belül oldódnának meg kulturális, közigazgatási autonómia keretében, a nemzeti kisebbségek minden „ésszerű" igényének kielégítésével, egy belső demokratizálódás folyamatában, amit Jászi az egész terv előfeltételének tekintett. Ausztria, Magyarország, Csehország, Lengyelország és a Monarchia délszláv lakosait egyesítő Illíria lett volna az öt szövetséges állam, melyből – a könyv szerint – kialakult volna az „arisztokratikus pentarchia", azzal a további perspektívával, hogy az így létrejövő új államalakulat majd magához vonzza a Balkán országait, például szolgál nemzetfölötti államok létrehozásához, végső soron az egész földkerekségre kiterjedő szövetséges állam megvalósulásához.

Jászi Magyarország jövőjét, könyve megírásakor, az így átszervezett Monarchia keretében látta. Egyetértett Horvát-Szlavonország elszakadásával, de egyébként fenntartani vélte a magyar állam hatalmát a nemzetiségiek felett, biztosítva a nemzetiségi területek román, szláv és német lakosságának a kulturális és ésszerű közigazgatási autonómiát.

Jászi érvekkel bőségesen alátámasztott elgondolása kétségkívül kiemelkedett a századforduló óta egyre sűrűbben megjelenő tervezgetések sorából.

Legfőbb gyengéje megírásának, még inkább megjelenésének pillanatában abban rejlett, hogy téves feltételezéseken alapult. A radikálisok túlbecsülték egyrészt a liberális, wilsonista erők súlyát és befolyását az Egyesült Államokban és az antant országaiban, túlbecsülték másrészt a Monarchia erejét, életképességét. (Jászi a demokratikus konföderációt a Habsburgok jogara alatt, egy alkotmányos királyság keretében vélte megvalósíthatónak.) Túlbecsülték mindebből következően a megértésen és megegyezésen alapuló békének – vagyis az egész terv alapfeltételének – a lehetőségét is. Jászi úgy vélte, hogy amennyiben könyvében a „dunai szövetséget" a „germán és orosz malomkő" ellensúlyaként ajánlja, ezzel tervét kívánatossá teszi a forradalomtól félő és a német hegemóniát elutasító polgárság számára, tekintet nélkül annak nemzeti hovatartozandóságára, döntő érvvel támasztja alá az összetartozás szükségességét.

Az, hogy Jászi belső föderáció helyett a nemzetiségeknek csak megyei szintű kulturális, közigazgatási autonómiát ígért, még inkább a területi elvhez, „a történelmi határokhoz" való ragaszkodás – a könyv egyik alapgondolata – Magyarország vonatkozásában a magyar nacionalizmusnak

tett engedményt jelentett, lehetőséget adott, egyengette az utat a Károlyi-féle 48-as-Függetlenségi Párttal való együttműködés elmélyítéséhez. A területi integritáshoz való ragaszkodás ennyiben reálpolitikai elképzelésnek tűnhetett. Ha azonban Jászi úgy vélte, hogy e megoldás a nemzetiségeket is kielégítheti, nyilván tévesen ítélte meg a fennálló helyzetet.

Amikor „A Monarchia jövője" 1918 októberében megjelent, a párt lapja, a Világ azzal népszerűsítette Jászi elgondolását, hogy Magyarország területi integritását „így lehet és csakis így lehet megvédelmezni".[10]

Ezzel az érveléssel (mely Jászi könyvéből kétségkívül nem a lényeget állította előtérbe) a radikálisok a forradalmat megelőző hetekben hozzájárultak eszmei befolyásuk növeléséhez, tömegbázisuk kiszélesítéséhez. E siker később, amikor az ígéretek és a hozzájuk tapadó illúziók a való élet tényeivel kerültek szembe, menthetetlenül visszájára fordult. De arra, hogy így lesz, 1918 októberében kevesen gondoltak. A radikálisok napja egyelőre felkelőben volt, erejük, befolyásuk növekedett, szervezeteikbe hosszú politikai aléltság után visszatért az élet. Az utcákon új – addig ismeretlen színfoltként – megjelentek a párt felhívásai, plakátjai, taglétszáma emelkedett, új szervezetek alakultak.

Október 14-én a régi képviselőház zsúfolásig megtelt üléstermében megnyílt a radikálisok régen esedékes kongresszusa. Ismert vezetők, Jászi Oszkár, Szende Pál, Biró Lajos, Supka Géza, Benedek Marcell szerepeltek előadóként a tanácskozáson, mely három határozati javaslatot fogadott el. Az első új kormányt követelt, a második külpolitikai programot adott, a harmadik a belpolitikai teendőket részletezte.

Egy új, demokratikus, „cselekedeteiben bátor és határozott" kormány mellett a kongresszus azzal az indoklással foglalt állást, hogy csakis egy ilyen kormány „mentheti meg Magyarország területi integritását és kímélheti meg a társadalmat forradalmi konvulzióktól".

A külpolitikai programot tartalmazó határozati javaslat úgy vélte, hogy Magyarország területi integritása „nincs ellentétben sem nemzetiségei jogos igényeivel, sem a kialakuló államok ésszerű törekvéseivel".[11]

A sürgős belpolitikai és belgazdasági teendőket 12 pont összegezte. E pontok zömükben a már ismert radikális követeléseket tartalmazták (választójog, sajtószabadság, agrárreform, a kereskedelem és kisipar támogatása, a köz- és magánalkalmazottak helyzetének javítása), de kitértek új elgondolásokra, aktuális feladatokra is: gondoskodás a hazatérő katonákról, a háborús gazdasági intézmények, a központok rendszerének felszámolása, egyszeri nagy vagyonadó, az egyedárusági helyzetet élvező üzemek államosítása stb.

A kongresszus a vezető szervek megválasztása során Ady Endrét is a Végrehajtó Bizottság tagjai közé választotta. Ady a kongresszuson – betegségére hivatkozva – nem jelent meg, de a tanácskozás résztvevőit táviratban üdvözölte: „A feudális és nacionalista bűnöket próbáljuk expiálni. Mentsük meg a magyar népet – hasonlóan minden magyarországi népet. Népek joga, népek szövetkezése jöjjön . . ."[12]

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS BALOLDALI ELLENZÉKE

A reakciós, konzervatív erőkkel szemben felvonuló ellenzék táborában 1918 őszén jelentős szerepet játszott, döntő erőt képviselt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokraták erejének és befolyásának növekedését a háború utolsó éveiben jól mutatják a szakszervezeti taglétszám alakulására vonatkozó adatok. A szakszervezeti tagok száma 1916-tól kezdve állandóan és egyre gyorsabb ütemben növekedett. A Szakszervezeti Tanács kimutatása szerint a taglétszám 1917-ben, a megelőző évi 55 338-ról 215 222-re emelkedett; 1918 őszén – nem hivatalos adatok szerint – 300 000-re volt becsülhető.[13]

A Szociáldemokrata Párt a háború kérdésében eleinte, a háború kezdeti időszakában „honvédő" álláspontra helyezkedett, és ebből következően kizárólag a háborús helyzethez igazodó gazdasági és szociálpolitikai reformokért szállt síkra. Később külpolitikai téren eljutott a mielőbbi megegyezéses békét, a kezdeti hadicélok feladását sürgető álláspontig azzal, hogy amíg az antant nem hajlandó a kompromisszumos békére, addig a központi hatalmak szociáldemokrata pártjai folytassák kormányaik háborús erőfeszítéseinek támogatását. A belpolitikában ugyanakkor visszatért a korábbi választójogi politikához. E politikának a pártvezetőségen belül vezető szerepet játszó Garami Ernő volt a legfőbb képviselője.

1917 júniusában a szociáldemokraták kezdeményezésére alakult meg a választójogi blokk; a párt választójogi ígéretek fejében támogatta az Esterházy-kormányt, majd jó ideig Wekerle koalíciós kabinetjét is.

A cárizmust megdöntő februári forradalmat követően – egyidejűleg a német függetlenek fellépésével – a magyar párton belül is kitapinthatóvá vált egy centrista irányzat, melynek leginkább a kitűnő szónoki képességekkel rendelkező Kunfi Zsigmond lett a hangadója.

A választójogi harc során Garami Vázsonyihoz, a mérsékelt liberális ellenzékhez közeledett. Kunfi ugyanakkor a Károlyival való szövetség út-

ját egyengette. Bár az 1918. februári rendkívüli pártkongresszus a polgári pártokkal fennálló „formális és szervezeti kapcsolatok felbontása" mellett foglalt állást, a Vázsonyihoz, vagyis a mérsékelt ellenzékhez és a Károlyihoz, vagyis a parlamenti ellenzék balszárnyának vezetőjéhez vezető szálak ezt követően sem szakadtak meg.

Az októberi forradalom erőt adott a párton belüli régi baloldali ellenzék szervezkedésének, melynek élén Vágó Béla, Szántó Béla, Rudas László és társaik álltak, és ösztönzést jelentett új baloldali irányzatok kialakításához. 1918 elején kirajzolódtak egy új balszárny körvonalai (Landler Jenő, Hamburger Jenő, Nyisztor György, Varga Jenő). Az SZDP-n belüli régi és új baloldali fő szervezeti támasz a szervezett munkások köréből kiemelkedő forradalmi érzelmű bizalmiak növekvő tábora volt (Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Mosolygó Antal, Szaton Rezső). A szakszervezetekbe özönlő új munkás- és alkalmazott rétegek a baloldal bázisát szélesítették, lehetővé tették új szervezetek, szervezeti formák létrehozását (Gyárközi Bizottság).

A mozgalmon belüli erőviszonyok alakulására nem maradt hatás nélkül az SZDP keretein kívül illegálisan szerveződő Forradalmi Szocialisták éles hangú agitációja, melyhez Szabó Ervin is jelentős segítséget nyújtott. A csoporthoz, melynek munkáját az 1918. januári sztrájkot követően Korvin Ottó irányította, ellenzéki munkások, értelmiségiek és galileista diákok tartoztak. Illegális röpirataik forradalomra, az orosz példa követésére szólítottak.

1918 nyarán és őszén az oroszországi kommunista hadifoglyok kiadványai, a „Kommunista Könyvtár" füzetei, a Szociális Forradalom című hetilap egy-egy száma is mindinkább ismertté vált Magyarországon. Az oroszországi kommunista szervezet megalakulása, kiadványainak felbukkanása jelentős esemény volt, bármennyire szűkszavúan tudósított is erről a hivatalos pártsajtó.

A választójogi harc, a munkásság 1918. januári, márciusi, áprilisi és júniusi viharos erejű megmozdulásai ellenére, eredménytelenül végződött. A választójogi ígéretek elsikkadtak. A választójog körüli közel másfél éves huzavonának egy olyan törvény lett a végeredménye, mely szinte mindenben a Munkapárt álláspontjához igazodott.

1918 nyarán, az országot megrendítő júniusi politikai tömegsztrájk leszerelése után a hátországban látszat szerint csend uralkodott. A Szociáldemokrata Párt vezetősége és a Szakszervezeti Tanács a nyugalom fenntartására törekedett. A szakszervezetek augusztus végén ülésező kongresszusai gazdasági, szervezeti kérdésekről tárgyaltak. A bizalmi férfiak

szeptember 23-ára összehívott nyilvános értekezletén egyetlen napirendi pont szerepelt: „a szociális népélelmezés kérdése".

A látszólagos csendet, a mozgalom bénultságát a bolgár front összeomlásáról és a Németországban bekövetkezett politikai fordulatról érkező hírek viharos erővel törték meg. Mozdulatlanság után egyszerre mozgás, „lázas remegés" jellemezte a helyzetet.

A Népszava október 1-jén az „új utakra áttérő" Németországra hivatkozva éles hangú vezércikkben Wekerle, Tisza és Burián távozását sürgette, radikális szakítást követelt az addigi osztályuralmi rendszerrel.

A pártlap október 3-án részletesen ismertette az ausztriai német szociáldemokraták békefeltételeit, október 5-én pedig az osztrák-német szociáldemokrata képviselők nyilatkozatát a nemzetek önrendelkezési jogáról, mely többek között a következőket szögezte le:

„A német munkásság képviselői Ausztriában elismerik Ausztria szláv és román nemzeteinek önrendelkezési jogát, és ugyanezt a jogot igénylik az Ausztriában élő német nép számára is . . ."

„Készek vagyunk a cseh és délszláv nép képviselőivel ezen az alapon tárgyalni arról, hogy hogyan lehetne Ausztriát szabad nemzeti közösségek föderációjává átalakítani. Amennyiben a szláv nemzetek képviselői e tárgyalásokat elutasítják . . . úgy az ausztriai német nép önrendelkezési jogát minden eszközzel érvényesíteni fogja."

Ez utóbbi állásfoglalást méltatva a Népszava a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságáért szállt síkra, és azt fejtegette, hogy ezen a területen, „ahol a különböző népek olyan összevisszaságban élnek, mint sehol másutt a világon . . . a régi szocialista megoldás, a monarchia és a Balkán népeknek hatalmas föderációja" az egyedüli kivezető út. „Minden más megoldás új irredentákat, új elnyomott és elszakadni vágyó kisebbségeket eredményezne." A Népszava e téren a kezdeményezést a királytól várta; a teendőket az alábbiakban foglalta össze. A király nevezzen ki új kormányt a nemzetiségek képviselőinek bevonásával. Az új kormány haladéktalanul vezesse be az általános, egyenlő, titkos választójogot. Azonnali választások útján alakuljon alkotmányozó nemzetgyűlés. Ez szabályozza „a magyarság és a magyarországi nemzetiségek, valamint a Magyarország szomszédságában keletkező új államok viszonyát az egyenjogúságon felépülő minél nagyobb területre kiterjedő államszövetség formájában".[14]

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében a pártlap október első napjaiban nem foglalt egyértelműen állást. Nemcsak Károlyi és Jászi, hanem Andrássy és Vázsonyi beszédeit, nyilatkozatait is ismertette. Az idő

előrehaladtával azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak Andrássy, Vázsonyi sem versenyezhet Károlyi egyre növekvő népszerűségével. Vázsonyi korábbi, a baloldalt „eltaposással" fenyegető kirohanásai miatt a munkásság szemében kompromittált politikus volt. Nacionalista nézeteit sem lehetett az adott helyzetben összeegyeztetni a nemzetiségi kérdésben kialakuló szociáldemokrata állásfoglalással.

1918 sokat ígérő, reményeket gyújtó őszének kezdetén halt meg Szabó Ervin, a századelő szocialista munkásmozgalmának kiemelkedő teoretikusa. Az idők változását mutatta, hogy a Népszava, mely néhány hónappal azelőtt egy vita során Szabó Ervint még „légüres térben mozgó szobatudósnak" nevezte, most, halála alkalmából elismerően emlékezett meg tevékenységéről, és érdemeit a nagy embereknek kijáró megbecsülés hangján méltatta. Temetése jelentős társadalmi-politikai eseménnyé vált – jogosan vagy jogtalanul –, a Szociáldemokrata Párt és a baloldali ellenzék összefogásának útját egyengette. Sírja felett Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár mondott búcsúztatót, a gyászolók sűrű tömegéből kimagaslott Károlyi Mihály nyúlánk alakja.

1918. október 8-án a Népszavában „Magyarország népéhez" címmel kiáltvány jelent meg, mely a legsürgősebb teendőket 10 pontban összegezte. Az első pont „az ország összes demokratikus osztályainak" és „valamennyi nemzetnek" küldötteiből álló új kormányt követelt. A második a képviselőház felosztását és új országgyűlés összehívását javasolta az általános, egyenlő, titkos, nőkre is kiterjedő választójog alapján. A további pontok az új kormány teendőit részletezték: béke, az orosz forradalom és Wilson elvei alapján. A közigazgatás teljes demokratizálása. Egyesülési, gyülekezési és szervezkedési szabadság. Mélyreható és gyökeres agrárreform. Az egyéni vezetés alól kinőtt üzemek szocializálása. Igazságos adópolitika. Munkásvédelmi, népjóléti intézkedések, a 8 órás munkaidő bevezetésének előkészítése. A hazatérő katonák, rokkantak, özvegyek, árvák kártalanítása. A nemzetiségi kérdést illetően a kiáltvány egyrészt a nemzeti elnyomatás eddigi rendszerének megszüntetése és az anyanyelv korlátlan használata mellett foglalt állást, másrészt kilátásba helyezte az „egyenlő jogú, szabad és demokratikus nemzetek szabad szövetkezésén, föderációján alapuló Magyarország" megteremtését.

Október 13-án, néhány nappal a kiáltvány megjelenése után, összeült a párt rendkívüli kongresszusa. Napirendje egyetlen pontból állt: „A béke és Magyarország jövője." Vagyis tájékoztatás és annak megvitatása, hogy az egyre gyorsuló események sodrában milyen feladatok és tudnivalók állanak a párt előtt. A kongresszus összehívásával a pártvezetőség az

október 8-i kiáltványban foglaltak jóváhagyását szorgalmazta. Alapvetően két cél elérésére törekedett: 1. Megváltoztatni, hatályon kívül helyezni a polgári pártokkal való szövetkezést tiltó februári határozatot. 2. A párt politikája melletti határozott, egyértelmű állásfoglalásra bírni a nemzetiségi bizottságokat.

A pártgyűlés előadója, Kunfi Zsigmond lendületes beszédében kifejtette: a külső körülmények megdöntötték a fennálló rendszer két külső pillérét, a dualizmust és a német szövetséget, a megmaradt két belső pillér a nemzetiségi elnyomás és az osztályelnyomás. Ezek megdöntése a históriai feladat. Kunfi nem foglalt nyíltan állást a köztársaság mellett, de leszögezte, hogy nem állnak a perszonális unió alapján - a királyi hatalom gyengének bizonyult –, az államforma kérdését „Magyarország jövendő alkotmányozó nemzetgyűlése határozza meg".

A nemzetiségi kérdésről szólva azt hangsúlyozta, hogy elismerik a nemzetek önrendelkezési jogát, annak minden következményével. A párt olyan népeket, amelyek maradni nem akarnak, nem kíván fegyverrel, kényszerrel itt tartani, de reméli, hogy amennyiben Magyarország „egy föderalisztikus, szabad összműködésen alapuló népállam" lesz, úgy az elszakadásra nem fog sor kerülni.

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében azzal érvelt a szövetség mellett, hogy erre azért van szükség, mert a munkásság a kitűzött programot egyedül keresztülvinni nem tudja, nem elég erős ahhoz, hogy egymaga vegye át a politikai hatalmat. Az együttműködés tartalmát illetően igyekezett eloszlatni a kételyeket. Nem a mérsékelt ellenzékkel (Vázsonyival) kíván szövetkezni, azokkal akarnak együtt haladni, akik a párt akcióprogramját magukévá teszik.

Kunfi előadói beszéde után a nemzetiségi bizottságok képviselői szólaltak fel, akik ez alkalommal, eltérően az eddigi gyakorlattól, a kongresszus elnökségében is helyet foglaltak. A román, szlovák, szerb és német szekciók szónokai támogatásukról biztosították a pártot, felszólalásaikból azonban az is világossá vált, hogy ellenzik a polgári pártokkal való szövetség megteremtését célzó határozati javaslatot, mert bizalmatlanok a magyar polgári pártokkal, az úgynevezett történelmi pártokkal szemben. „Attól félek – mondta a román szekció vezetője, utalva a polgári pártokkal való szövetség felújítását célzó javaslatra –, hogy ha a kongresszus ezt elfogadná, akkor a román nemzetiségűeket nem tudná a párt még annyira sem magához vonni, mint amennyire máskülönben tudná."[15] A Magyarországhoz való tartozás kérdésében a nemzetiségi szekciók kitértek az egyértelmű állásfoglalás elől. Ennek oka abban rejlett, hogy a

szlovák és román bizottságok jobboldali vezetői a nemzetiségi polgári pártokkal ez időben szoros kapcsolatot építettek ki. E vezetők, látva az események alakulását, azzal érveltek, hogy ha a magyar munkások a magyar nacionalizmussal, a magyar polgári pártokkal lépnek szövetségre, nekik is jogukban áll hasonló módon eljárni.

A nemzetiségi szónokok után a szakmák, a kerületi és vidéki szervezetek képviselői következtek. E felszólalások is azt mutatták, hogy a munkásság ellenszenvvel és fenntartással fogadja a polgári pártokkal való szövetkezés gondolatát. A pártvezetőség a beterjesztett javaslatot ennek ellenére is fenntartotta, de figyelembe véve az értekezlet hangulatát, engedményt tett, elfogadta Landler Jenő módosító indítványát, mely az együttműködést „a párt kiáltványában körvonalazott program" elfogadásához kötötte.

Ezzel a szövegezéssel – mely a lényegen nem változtatott – végül is sikerült a polgári pártokkal való szövetség felbontását kimondó korábbi állásfoglalást hatályon kívül helyezni, megnyílt az út a szövetség felújításához.

A megvalósulás, a végrehajtás útja és módja ugyanakkor továbbra is nyílt kérdés maradt. A határozati javaslat módosított formájában a Károlyi-párttal és a Radikális Párttal való szövetkezésnek kedvezett. Garami és a jobboldal a kongresszuson kísérletet sem tett arra, hogy addigi álláspontját – a mérsékelt ellenzékkel való együttműködés politikáját – igazolni és védelmezni próbálja. Garami hallgatása azonban nem jelentette azt, hogy szakított volna korábbi elképzelésével. A pártvezetőségben és a pártválasztmányban (a kongresszus a határozat végrehajtását a két testületre bízta) a polgári pártokkal való szövetség kérdésében a vélemények eltérőek voltak, és azok, akik ellenezték a Károlyival való összefogást, egyelőre arra is hivatkozhattak, hogy a Károlyi-párt sem nyilatkozott: magáévá teszi-e fenntartás nélkül az októberi pártprogramot.

A Szociáldemokrata Párt jobboldalának hallgatásával és visszahúzódásával szemben a *baloldal* a kongresszuson nagy erővel jelentkezett, a javaslatok egész sorát terjesztette elő. Az oroszországi fejleményekre hivatkozva és abból kiindulva, hogy Magyarországon is forradalmi helyzet alakult ki, a baloldali ellenzék elégtelennek, kishitűnek ítélte az októberi kiáltványt, úgy vélte: a párt célkitűzései elmaradnak a kedvező körülmények adta lehetőségek mögött.

Pogány József felszólalásában azt javasolta, hogy „a radikálisan soviniszta magyar pártoknak perszonáluniós, önálló vámterületes, önálló hadsereges programjával" a köztársaság, a szabad kereskedelem, a mun-

kásmilícia követelését kell szembeállítani. 32 küldött nevében indítványt terjesztett elő. Az aláírók ebben az önálló proletárpolitika mellett szálltak síkra, és ennek érdekében a munkástanács megalakítását sürgették.

Zádor Pál Nyisztor György és más kongresszusi küldöttek nevében 13 pontba foglalt határozati javaslat elfogadását kérte. E javaslat többek között az alábbi, a hivatalos pártprogramon túlmutató követeléseket tartalmazta: A főrendiház eltörlése, a közigazgatás azonnali átalakítása, népi szervek ennek ellenőrzésére. A papi birtokok, hitbizományok és fokozatosan minden olyan birtok felosztása, „amelyet tulajdonosa családjával nem képes megművelni". Földműves termelőszövetkezetek létesítése és támogatása minden állami eszköz igénybevételével. Az ipari üzemek, elsősorban a nehézipar, bánya, élelem, ruha és építőanyag-gyártó üzemek szocializálása a munkások és alkalmazottak hatékony részvételével. A bankok államosítása. Vagyonadó a háborús terhek és az állami költségvetés fedezésére. Élelmezési és ruházati diktatúra a termelés fokozására, javítására és az igazságos elosztásra. Lakásdiktatúra. A lakható területeknek a lélekszám alapján való megállapítása.

E javaslatok a napirenden levő demokratikus forradalom követeléseit állították előtérbe, de azokon egyben túl is haladtak: számoltak a szocialista forradalom közeli lehetőségeivel is.

A polgári pártokkal való szövetség kérdésében Pogány rámutatott arra, hogy az megzavarná a nemzetiségi munkások öntudatát és megzavarná a magyar munkások szociális öntudatát is. „Nem lehet egyszerre két taktikát követni" – hangoztatta. Nem a nemzetiségi burzsoáziával „vagy a területi integritás alapján" álló „történelmi pártokkal" kell összefogni, hanem szövetségre kell lépni a szervezetlen munkások százezreivel, a még nem szervezett parasztság millióival, a külföldi munkások tízmilliójával, az orosz forradalommal.

Arra kell törekedni, hogy a „Magyarországon élő összes nemzetek proletariátusa vegye át az ország sorsának intézését" – jelentette ki Zádor Pál.[16]

AZ OROSZORSZÁGI MAGYAR KOMMUNISTA CSOPORT

Az októberi pártprogramhoz és a kongresszus határozatához állást foglalt az *oroszországi magyar kommunista csoport is*, melynek lelke és vezetője Kun Béla volt.

Kun Béla 16 éves korától tagja a Szociáldemokrata Pártnak, élete kora ifjúságától egybefonódik a munkásmozgalommal.

A háború kitörését követően a kolozsvári 21-es honvéd gyalogezred zászlósaként az orosz frontra küldik. 1916 tavaszán, a lucki áttörés idején hadifogságba jutva a tomszki hadifogolytáborban szervezi a hadifoglyok forradalmi mozgalmát. Elsők között csatlakozik – még az októberi forradalom győzelme előtt – a bolsevikokhoz.[17]

1917 végén Pétervárott személyesen is megismerkedik Leninnel. Az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának az 1918. március 24-i megalakulás után vezetője és a szocialista hadifoglyok föderációjának elnöke. 1918 februárjában a németek ellen harcol, később a permi fronton. Júliusban részt vesz Moszkvában a baloldali eszerlázadás leverésében.

A kommunista hadifoglyok a Szociáldemokrata Párt célkitűzéseit egészében vetették el, és készek voltak bírálatukból a megfelelő következtetéseket szervezeti téren is levonni. A magyar bolsevikok rámutattak arra, hogy a történelmi fejlődés új jelenségei: az imperializmus, a világháború, a proletárdiktatúra megvalósulása Oroszországban a munkásmozgalom számára gyökeresen új helyzetet teremtettek, napirendre tűzték a szocialista forradalmat, a hatalom megragadásának lehetőségét. A polgári demokrácia célkitűzése ilyen körülmények között már nem a haladás és a felszabadulás útját jelenti, hanem eszköz „a fölbomló burzsoá államszervezet megmentésére a bolsevizmussal, a proletárforradalommal szemben".[18]

A csoport hetilapja, a Szociális Forradalom ebből az alapállásból kiindulva a Szociáldemokrata Párt októberi kiáltványát az árulás okmányaként bélyegezte meg, és a Szociáldemokrata Pártot megalkuvással, az uralkodó osztállyal való paktálással, az osztályharc feladásával vádolta. A Szociális Forradalom elsősorban a proletárforradalom perspektívájának teljes hiányát vetette a párt szemére, másodsorban utalt a demokratikus átmeneti program fontos követeléseinek mellőzésére.

A kiáltvány a forradalmi harc helyett az osztályok jogegyenlőségét hirdeti. A békét az orosz proletárforradalom és Wilson egymásnak ellentmondó elvei alapján kívánja megkötni. A lefegyverzés mellett foglalva állást, megfeledkezik az általános népfelfegyverzésről. Nem említi a proletariátus nemzetközi egységét, de síkraszáll a burzsoá államok békés együttműködéséért. Alkotmányozó nemzetgyűlést javasol és nem a munkások és földtelen parasztok tanácsköztársaságát. Kimarad a háborús vagyonok elkobzásának követelése – a magántulajdon eltörléséről nem is beszélve. Nincs szó a szekularizációról, az egyházi iskolák államosításáról.

A 8 órás munkanapot a felhívás csak előkészíteni kívánja, progresszív jövedelmi adó helyett igazságos adópolitikát ajánl.

A kiáltvány tíz pontja nemcsak lecsúszás az osztályharc alapjáról, nemcsak a kínálkozó forradalmi lehetőség elmulasztása, hanem megtagadása a párt átmeneti programjának is, melyben az általános népfelfegyverzés és az egyházi birtok elkobzásának követelése félreérthetetlenül megtalálható.

A független Magyarország jelszavával foglalkozva a Szociális Forradalom terjedelmes cikkben fejtette ki, hogy e követelés a polgári pártok terveiben nem jelent mást, mint azt, hogy a „germán imperialista szövetség Magyarországa helyett" létrejön „az ellenforradalmi antant-rokonszenv Magyarországa".[19]

A Monarchia széthullásáról szólva a lap a nemzeti szétdarabolás ellen foglal állást, mely az adott helyzetben „látható törekvése és érdeke a nemzeti burzsoáziának", de nem érdeke a kizsákmányoltak és elnyomottak tömegeinek, bármely nemzethez tartozzanak is.

Miután e tömegek még „a kispolgársággal szövetkezett szociálpatrióták befolyása alatt állnak", e folyamatot megakadályozni nem lehet. De a nemzeti burzsoá államok ily módon való megalakulásával, a monarchia nemzeti polgári forradalmának befejeződésével párhuzamosan halad a monarchia proletariátusának forradalma; rövidesen bekövetkezik „a forradalmi folyamat újabb állomása, amikor a magyar, a cseh, a délszláv, a román, a német proletariátus forradalmi tömegei mondják ki fegyverrel támogatott akaratukat... nem demokratikus (burzsoá) nemzeti önállóság, hanem munkások és parasztok forradalmi diktatúrája, nem népek szövetsége, hanem szövetségben egyesült köztársaságok".[20]

A Szociáldemokrata Párt elleni éles kritikából világosan következett egy új párt létrehozásának szükségessége. Ennek előkészítéseként az „OKP külföldi nyelvcsoportjainak magyarországi tagjai" október 24-én gyűlést tartottak Moszkvában. (A nevezetes gyűlésre a Drezden Szálló egyik második emeleti helyiségében került sor, ahol ez időben a magyarországi kommunista csoport központja volt.)

Kun Béla, az értekezlet előadója többek között a következőket mondta: a Szociáldemokrata Párt „letért arról az útról, amelyen a szocializmus megvalósítása elérhető volna... fel kell hogy merüljön ennek következtében... a kommunista pártalakítás kérdése. Semmiféle forradalmi rajongás nem vezet engem itt. Nem hiszem azt, hogy holnap már a kezünkben lesz a hatalom, de hiszem, hogy a magyarországi proletariátus el fogja foglalni a hatalmat. S erre nekünk fel kell készülnünk..."[21]

Az értekezleten megjelent magyar, német, román, délszláv, cseh és szlovák kommunisták kiáltvánnyal fordultak „Magyarország dolgozó népéhez". Vázolva a fennálló forradalmi helyzetet, rámutatva a Szociáldemokrata Párt megalkuvására, fegyveres felkelésre, az államhatalom megragadására szólították a munkásokat, a katonákat, a földműves szegényeket. „Kössétek meg ti a békét, a veletek szemben levő, lövészárkokban sínylődő munkástestvéreitekkel. Hagyjátok ott a lövészárkokat, a megszállt területeket, térjetek haza fegyvereitekkel. Kössétek meg a dolgozók testvéri szövetségét, melyet nem bonthat szét a világ hatalmasainak rablóháborúja" – volt olvasható a felhívásban, mely a legközelebbi feladatokat 10 pontban foglalta össze, és amelyen első ízben szerepelt aláírásként „A Kommunisták Magyarországi Szövetsége" megjelölés.[22]

A KÖZHANGULAT OKTÓBER ELEJÉN

Arra a kérdésre, milyen is volt a hangulat Magyarországon október elején, igen nehéz pontos választ adni. Nehéz utólagosan megállapítani, mit és mennyit értettek meg az emberek annak idején a királyi kihallgatásokat ecsetelő hírekből, a kongresszusokat ismertető, sűrűn cenzúrázott tudósításokból, hányan vettek részt a jövő lehetőségeit és tennivalóit taglaló szenvedélyes vitákon, hányan jutottak hozzá az Oroszországból származó, illegálisan kézről kézre adott kiadványokhoz.

Szabó Ervin temetésekor, október 2-án, Csepelen és egy sor budapesti üzemben 10 percre leállt a munka.

Október 8-án hetvennél több gyárban közel százezren vettek részt a Szociáldemokrata Párt felhívását ismertető gyűléseken.

A Sajtóbizottság tilalmat elrendelő utasításából tudjuk, hogy október 10-én tüntetés volt a Munkapárt központja előtt, mely a székház ablakainak beverésével végződött.

Tüntettek, sztrájkoltak egyes vidéki városokban is.

Sok minden izzó, forrongó hangulatra utalt, de nagyszabású, az ország és a dolgozók egészét átfogó megmozdulásra október első felében még nem került sor.

A polgárság körében a pánikhangulatot a békeajánlat nyilvánosságra kerülése után átmeneti bizakodás váltotta fel. Október 4-ét követően egy időre a tőzsde is megnyugodni látszott, az árfolyamok újra emelkedtek.

Robbanásig feszült, de a felszínen még nyugodtnak tűnő helyzetben ült össze október 16-án az országgyűlés kül- és belpolitikai kérdések megvitatására.

A parlament sürgős összehívását a Károlyi-párt kezdeményezte, azonnal a bolgár eseményekről érkező hírek vétele után. A kormány és a kormányt támogató pártok azonban – kedvezőtlennek ítélve a körülményeket – nem tartották fontosnak, hogy e követelésnek sürgősen eleget tegyenek.

Hosszas huzavona után a Wekerle-kormány újbóli kinevezését követő és a császári proklamációt megelőző napok végül is alkalmasnak látszottak arra, hogy a kormány az országgyűlésen vitába bocsátkozzon.

Wekerle a régi politikai rutinnak megfelelően úgy vélte, hogy nemzeti követelések előtérbe állítása a legokosabb politika az adott helyzetben. Úgy gondolta, ezzel lehet kifogni a szelet az ellenzék vitorláiból, ezzel lehet elterelni a figyelmet a megoldatlan kérdésekről, ezzel lehet növelni a király és a fennálló rendszer népszerűségét.

Az, hogy 1918 januárjában egy hasonló manőver, az önálló hadseregre vonatkozó ígéret bejelentése után, a várt hatás elmaradt, nem szólt e taktika megismétlése ellen. Wekerle a császári manifesztum kiadása körüli tárgyalások során ugyanis most a perszonálunió bejelentéséhez eszközölte ki az uralkodó jóváhagyását. Tehát nagyobb aduval, a függetlenségi pártok régi jelszavával, a közös ügyek felszámolását ígérve állhatott a képviselők elé.

Az október 16-i ülésen Wekerle azonnal szólásra emelkedett. Bejelentette: miután Ausztria föderatív alapon igyekszik belügyeit rendezni, mellőzhetetlen, hogy „mi is perszonálunió alapján helyezkedjünk". Beszéde további részében a nemzetiségeknek *egyéni* jogot ígért, a horvátoknak kilátásba helyezte a velük 1868-ban kötött kiegyezés revízióját. „Egyesüljünk mindannyian az önálló független Magyarországnak nemcsak kinyilvánításában, hanem megteremtésében"[23] – fejezte be felszólalását. Wekerle és támogatói elgondolása: nacionalista érzelmek felszításával és meglovagolásával elébe vágni a forradalomnak, levezetni az elégedetlenséget, hasonló volt ahhoz a politikához, amelyet a szláv és román burzsoázia a Monarchia szétesése nyomán kialakuló új államok létrehozása során mindenütt sikerrel alkalmazott. Amíg azonban a környező területeken többnyire olyanok vállalkoztak e politika megvalósítására, akik addig mindig ellenzékiek voltak, addig Magyarországon Wekerle és társai személyében

olyanok próbáltak az utolsó pillanatban új színben, radikális függetlenségi jelszavakkal fellépni, akik erőszakosságukkal, a dolgozók becsapására és kisemmizésére irányuló politikájukkal, ígéreteik sorozatos be nem tartásával a munkások és parasztok szemében már régóta kompromittálva voltak, és akiket az emberek joggal soroltak a háború okozói közé.

Károlyi Mihály, aki Wekerlét követően szólalt fel, jól látta a kormány manőverének nemcsak célját, hanem gyengéjét is. Azzal utasította vissza a miniszterelnök közlését, hogy ne olyanok deklarálják a perszonáluniót, akik tegnap még a dualizmus makacs hívei voltak. Emlékeztetett arra, hogy Wekerle gyakran tett olyan ígéreteket, amelyeket később nem tartott be. Aggályosnak ítélt minden halogatást. „A háborút – mondta – elveszítettük, most az a fontos, hogy a békét ne veszítsük el." Felsorolta mindazt, amit egy előnyös béke eléréséhez szükségesnek látott: új külpolitikai orientáció (szakítás Németországgal, pacifista állásfoglalás). Radikális, demokratikus irány a belpolitikában (általános, egyenlő, titkos választójog, demokratikus birtokpolitika). A nemzetiségi kérdés új módon való kezelése, „hogy Magyarország területi integritása megóvassék".[24]

A még harcias hangulatban levő jobboldal Károlyi beszéde alatt kísérletet tett a Károlyi körül tömörülő ellenzék megfélemlítésére. Amikor Károlyi arról beszélt, hogy „ütött a leszámolás órája", a nemzet a történtekért felelősöket a vádlottak padjára fogja ültetni, a Munkapárt soraiból valaki közbeszólt: „Ez antant beszéd." Károlyi a közbeszólást azzal hárította el, hogy „tessék mondani német beszédet". Pártjának egyik vezetője, Lovászy Márton azonban nem elégedett meg ennyivel: „Tessék tudomásul venni, hogy antantbarátok vagyunk!" – kiáltotta, és egy másik Károlyi-párti képviselő, Vass János megerősítette: „Azok vagyunk!"[25] Lovászy naiv és túlontúl nyílt közbeszólása nyomán az üléstermében óriási vihar tört ki. Csak úgy röpködtek a sértő kifejezések és a fenyegetések: „hazaárulók", „gazemberek", „megpofozzuk!". Az ülést tíz percre felfüggesztették, de a hangzavar a szünetben is folytatódott.

A jobboldal e jelenet után már-már nyeregben érezte magát. Amikor a Károlyit támogató Fényes László interpellációja során arról beszélt, hogy „a katonaság nem kíván tovább harcolni német érdekekért", újból kitört a vihar. Szurmay Sándor, honvédelmi miniszter fensőbbséggel utasította vissza a „rágalmat": „Fegyveres erőnk... teljesíteni fogja szent esküjéhez híven kötelességét."[26]

Fokozta a parlamenti vita nyomán támadt izgalmat, hogy az ülésről távozó, autójába szálló Tisza István ellen merényletet próbáltak elkövetni. Ezt a Forradalmi Szocialisták csoportja szervezte, abból kiindulva,

hogy a háborús politikát megtestesítő Tisza kivégzése cselekvésre fogja ösztönözni a még mozdulatlan tömegeket: „szikra lesz a nagy, a kikerülhetetlen robbanáshoz". A merénylet – bár gondosan előkészítették – nem sikerült; a fiatal Lékai János kezében a fegyver a döntő pillanatban csütörtököt mondott. A hatás azonban ennek ellenére sem maradt el. Az újságok az esetről részletesen beszámoltak, megírták, mit mondott Lékai a merénylet után az őt faggató Tiszának, és mit mondott később, a rendőrségi kihallgatás során. („Meg akartam ölni az embert, és vele azt a gondolatot, mely a világ lángba borításának egyik fő okozója." „Halálosan beteg vagyok, az életem úgy sem ér sokat.")[27]

Ilyen előzmények után került sor – a következő napon, október 17-én – Tisza István felszólalására. Tisza felszólalásától a Munkapárt biztatást, útmutatást várt, de a beszéd nem felelt meg a hozzá fűzött várakozásnak. Tisza hangja ugyan most is nyugodtan és határozottan csengett, mondatai, mint mindig, szabatosak voltak, de a tartalom bizonytalan, híveire nézve kevéssé volt biztató. A perszonálunió kérdésében Tisza nemcsak helyeselt Wekerlének, hanem tovább is ment a miniszterelnök kijelentéseinél; korrigált, határozottabban fogalmazott. „Ennek a perszonáluniónak – mondotta – sem a szavakkal játszásnak, sem félrendszabálynak lennie nem szabad."

A német szövetség további fenntartását feleslegesnek mondta. Arra hivatkozott, hogy „ezt a szövetséget a hódító, agresszív, autokrata Orosz Birodalom törekvései elleni védekezés tette szükségessé", egy olyan veszély, amely már a múlté, mert a cári birodalom a háború folyamán felbomlott.

Tisza az események kényszerítő hatása alatt a dualizmust és a német szövetséget illetően megváltoztatta álláspontját. A nemzetiségi kérdésről ugyanakkor kijelentette, hogy messzemenő változtatásra nincs szükség, mert „nem voltunk soha a nemzetiségek elnyomói", és csupán „egy törpe kisebbség" helyezkedik szembe Magyarországon „a nemzeti állam alapgondolatával". Szembefordult az ország demokratizálását, a választójog kiterjesztését sürgető követelésekkel is. („Nekünk a demokratizálás alapjára helyezkednünk nem szükséges, mert ezen az alapon vagyunk már régóta.") Tisza beszéde során a legnagyobb visszhangot az váltotta ki, ami a háborúra vonatkozott: „Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elveszítettük."

E bejelentés bombaként hatott. Igaz, Tisza csak megismételte Károlyi szavait, de másképpen hangzott ez egy ellenzéki politikus beszédében,

aki erre vonatkozó nézeteit korábban sem rejtette véka alá, és másképpen hangzott ugyanaz annak a vezetőnek a szájából, aki mindaddig győzelmes békéről beszélt, végsőkig való kitartást hirdetett, és a délszlávokkal még szeptember végén is az erő álláspontjáról próbált tárgyalni.

A felmorajló izgalom és elképedés hatására Tisza maga is érezte, hogy talán többet mondott a kelleténél. Szavait azonnal, majd egy későbbi felszólalás során újólag magyarázni és indokolni próbálta. („Elvesztettük, nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk tovább is szívós hősies védekezést kifejteni... elvesztettük abban az értelemben, hogy ... a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet... Épp oly hibának tartanám ennek a komoly igazságnak az elpalástolását, mint amilyen hibának tartanám azt, hogy ezt olyan pánikszerű, olyan végletes értelemben akarnánk feltüntetni és magyarázni, mint aminővel az nem bír.")[28]

De a magyarázkodás a lényegen semmit sem változtatott. Tisza bejelentése futótűzként terjedt, hatása felmérhetetlen volt. A háború szerencsés kimenetelében még bízó polgári, kispolgári rétegek ekkor értették meg, hogy baj van; a gyanútlanokat Tisza nyilatkozata úgy érte, mint váratlan taglócsapás.

Tisza beszéde után – ezen a napon – még többen fejtették ki álláspontjukat, de az ülésteremben e felszólalásokra már alig figyeltek. Félig üres padsorok előtt hangzottak el a függetlenségi (Bizony) párthoz tartozó Benedek János lendületesen szárnyaló körmondatai (a nemzet megmentéséről, az ezeresztendős szép ország területi integritásának megtartásáról) és Giesswein Sándor csendesen előadott, végszóként ható kijelentései arról, hogy „mind a 67, mind a 48 elavult fogalmak, hogy... a nemzeti eszmének szorosabb kapcsolatba kell jönnie az emberiség eszményével, hogy ameddig a nemzetek öncélnak tekintik magukat, addig ezen tragédiának megismétlődésétől mindig tarthatunk".[29] (Giesswein a keresztényszocialisták demokratikus irányzatának volt a hangadója, a háború vége felé Szabó Ervinnel is kapcsolatot tartott.)

Az országgyűlés üléseiről megjelent tudósításokban Tisza és Károlyi párharca mellett némileg háttérbe szorult a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségi pártok állásfoglalása.

A nemzetiségi pártok mozgása, szervezkedése október elején másodrendű kérdésnek tűnt, az újságok erről alig közöltek valamit – és ha igen, pontatlanul, egyoldalúan tájékoztattak. A parlamentben a nemzetiségi pártok részéről 40 horvát, 4 román és 2 szlovák képviselő foglalt helyet. A románok és szlávok elenyésző száma – az országgyűlés összlétszáma meghaladta a 400-at – önmagába véve is amellett bizonyított, hogy a nem-

zetiségi kérdés terén – ellentétben Tisza véleményével – távolról sem volt minden rendben.

A horvátok – bár várták őket – az ülésszakon nem vettek részt, ezzel is a kormány tudomására hozva, hogy Magyarországhoz fűződő kapcsolataikat megszűntnek tekintik.

A román nemzeti párt nevében Vajda Sándor szólalt fel. Bejelentette, hogy a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága október 12-én Nagyváradon ülést tartott és deklarációt fogadott el. A kiáltvány, melyet ezután felolvasott, önrendelkezési jogot követelt a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, kétségbe vonva a magyar kormány és a magyar parlament jogát, hogy a román nemzet nevében szóljon.

A románok képviseletére a jövőben kizárólag az erdélyi román nemzetgyűlés, illetve annak létrejöttéig a román nemzeti párt végrehajtó bizottsága jogosult.

Wekerlének és Tiszának a helyzetet szépítő kijelentéseivel Vajda vitába szállt, szemükre vetve a közelmúlt sérelmeit. („A tömlöcök tele voltak és most is tele vannak nemzetiségiekkel." „Nyolc bíróság ítél két év óta..." „Százszámra zárják be az iskoláinkat".)[30]

A felolvasott kiáltvány és a hozzáfűzött megjegyzések kétségkívül igen messzire mentek, de azért továbbra is óvatosan megkerülték az elszakadás és a Romániához való csatlakozás kérdését. Vajda a szociális haladás, a demokratikus átalakulás problémáit sem feszegette. E feladatokról úgy vélekedett, hogy először a nemzeti kérdést kell megoldani, „mert csak nemzeti alapon és a nemzet keretén belül lehetséges, hogy a szociális rektifikáció normális irányban fejlődjék".[31]

A szlovák nemzeti párt nevében Juriga Nándor fejtette ki álláspontját, egy nappal később, október 19-én. Ő „a magyarországi szlovák nemzet nemzeti tanácsa" nevében olvasott fel nyilatkozatot, mely a románokhoz hasonlóan követelt önrendelkezési jogot a szlovákok számára is. Kijelentette, hogy a szlovák néptörzs letelepedési területén saját állami közösséget kíván alkotni, nem ismeri el a magyar parlamentet és a kormány jogát, hogy a szlovák nemzet képviseletének tekintse magát; hangsúlyozta, hogy a szlovák nemzeti tanácson kívül senki sincs feljogosítva, hogy a szlovákok ügyében tárgyaljon.

Hosszúra nyúlt beszédében a továbbiak során azt fejtegette, hogy a Károlyi-párttal szemben is bizalmatlan, mert Magyarországra nézve a Károlyi-párt sem fogadja el azokat a föderációs elveket, amelyeket a császári kiáltvány Ausztriára vonatkozóan már leszögezett.

Kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdést illetően a Károlyi-pártról sincs

jobb véleménnyel, mint például a Munkapártról. „E kérdésben az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz, és csak a taktikájuk más."[32]

A szlovák nép történelme során egyformán szenvedett a labancoktól és a kurucoktól. Amikor Trencsén megyébe egyszer a kurucok, máskor a labancok jártak, folyton kérdezték az embereket, mondják meg, hogy kurucok-e, vagy labancok. Végül azok már azt felelték: „Ne kérdezzétek, hogy mi vagyok, hogy kuruc-e, vagy labanc, hanem csak üssetek, mert a szegényt mindig ütötték."[33]

Juriga ugyanakkor elismerően szólt a polgári radikálisokról, Jásziról és Bíró Lajosról: „...vannak a magyarok közt is kitűnő fejek és meleg szívek, de ezek még ma nem érvényesülnek".[34]

Arra a kérdésre, hogy az általa idézett szlovák nemzeti tanács kikből áll és hol található, kitérő választ adott, de ennek ellenére sem lehetett kétséges, hogy ő és nem a Munkapárt soraiban helyet foglaló szlovákok adnak hangot az adott helyzetben a szlovák polgári vezetők nézeteinek.

Október 22-e és 23-a, a parlamenti ülésszak utolsó két napja is bővelkedett feltűnést keltő felszólalásokban, izgalmas jelenetekben.

Október 22-én Károlyi Mihály újra szót kért, sürgette a békét, ha kell, azonnali különbékét. Szenvedélyes hangon jelentette ki: „visszafojtott lázadás hangulata van az országban. Cselekednünk kell", és hozzáfűzte: ha a kormány nem cselekszik, „én cselekedni fogok".[35]

A védekezésbe szorult Tisza hosszabb felszólalás keretében próbálta tisztázni a háború felidézésében játszott szerepét. Részleteket olvasott fel addig nyilvánosságra nem hozott dokumentumokból annak bizonyítására, hogy a Monarchia nem akart háborút, és ő azt személy szerint, legalábbis eleinte, határozottan ellenezte. Érvelése – kísérlete a felelősség elhárítására – nem hatott meggyőzően. Adós maradt a válasszal arra nézve: miért változtatta meg később álláspontját. Elhallgatta, hogy a Monarchia más vezetői kezdettől a háború mellett voltak. Kitért annak taglalása elől: milyen szerepet játszott a német militarista körök állásfoglalása a háború melletti döntésben, a Szerbiának szóló ultimátum elküldésében.

Tisza fejtegetéseire október 23-án a Károlyi-párthoz tartozó Balla Aladár válaszolt. Beszéde közben az izgalom tetőpontra hágott. Alig mondott el Balla néhány mondatot, a kissé illuminált állapotban levő Meskó Zoltán (függetlenségi képviselő, később, a Horthy-korszakban nyilaskeresztes pártot alapított) közbekiáltott: „Most is a Gotterhaltét énekelték Debrecenben!"[36]

Ez utalás volt IV. Károly aznapi debreceni látogatására, mellyel kap-

csolatban az egyik délutáni napilap hozta a hírt: a katonazenekar a király érkezésekor az osztrák himnuszt játszotta.

Alig csitult el az e körül támadt izgalom (az esetet az ülés felfüggesztése és újramegnyitása után az elnöki székből a munkapárti Szász Károly is megbélyegezte), Károlyi táviratot nyújtott át a szónoknak: „Most kaptuk, ezt olvasd fel."[37] A távirat a fiumei katonai lázadásról tudósított. E bejelentésre új vihar tört ki, újra szünet következett.

A hosszan tartó szünet alatt előbb az ellenzéki képviselők tartottak a kupolacsarnokban rögtönzött gyűlést, majd a pártvezérek ültek össze értekezletre a miniszterelnök szobájában. E tanácskozásokon Andrássy Gyula is részt vett, aki előtte való nap érkezett vissza svájci tárgyalásairól. Az izzó hangulat hatása alatt Andrássy a kormány lemondása mellett foglalt állást, és erre vonatkozó javaslatát Tisza is támogatta. Tisza úgy vélte, hogy jobb, ha az egyre zavarosabbá és kilátástalanabbá váló helyzetben a mérsékelt ellenzék veszi át az ügyek intézését. Bízott abban, hogy a kormány lemondása után, pártja támogatásával, a vezetést a „balközép", Andrássy–Apponyi magához tudja ragadni, és így elkerülhető lesz a baloldal felülkerekedése. Tisza a mérsékelt ellenzékkel való együttműködés érdekében ekkor már a választójog kiterjesztésébe is hajlandó volt belemenni.

A Wekerle-kormány e tárgyalások eredményeként lemondott, s ennek bejelentésével az országgyűlés ülésszaka végéhez ért. Mielőtt azonban az elnök az ülést berekeszthette volna, a karzaton összegyűlt ellenzéki újságírók tüntetést rendeztek a cenzúra ellen, harsány hangon a sajtószabadságot éltették.

JEGYZETEK

[1] Pesti Napló, 1918. szeptember 27. Komoly helyzet a bolgár–macedón harctéren.
[2] Pesti Napló, 1918. szeptember 28.
[3] Uo.
[4] Pesti Hírlap, 1918. szeptember 29. Wekerle nyilatkozata. 1918. október 1. Az értéktőzsde. Horváth Elemér felolvasta Wekerle nyilatkozatát.
[5] Wekerle a Kabinetiroda részére október 12-én készített feljegyzése szerint a horvát bán (Mihajlović) leváltásáról volt szó. A bán leváltását – a tarthatatlan horvát állapotokra hivatkozva – az uralkodó követelte. A végrehajtás Wekerlére várt. Miközben a leváltás folyamatban volt, a bán Bécsbe utazott, és segítséget kért. Hívei a tőle kapott tájékoztatásra hivatkozva úgy nyilatkoztak, hogy a bán távozását Wekerle kívánja, az uralkodó maradását óhajtja. Wekerle erre kijelentette: ez valótlan, miatta a bán maradhatott volna. „Ő Felsége vetette fel a kérdést s kívánta az azonnali rendszerváltozást." (HHSt, Kabinetsarchiv, K. Z. Akten 2519/1918. Ung. Min. Präsident Wekerle 12/10 berichtet betreffend den Banuswechsel in Kroatien-Slavonien.) Szterényi visszaemlékezése szerint

az uralkodó előtte október 10-én a következőképpen nyilatkozott: „Nem bírom már ezt az örökös személyeminel való fedezést, mindenki jó akar lenni, de a felelősséget reám akarja hárítani"... „Huszonnégy óráig sem maradok többé Wekerlével..." (Szterényi, 126–127. o.)

[6] Károlyi, 1923. 408. o.

[7] Világ, 1918. október 16. Közli: Károlyi: Válogatott írások, 217. o.

[8] PI Archívum, Röpiratgyűjtemény II. 13/13. Mit akar a Radikális Párt? Jászi: Mi a radikalizmus? Borítólap.

[9] Nemzetiségi kérdés, 3., 28. o.

[10] Világ, 1918. október 13. Bíró Lajos: A Dunai Egyesült Államok. Jászi új könyve.

[11] Világ, 1918. október 15. A Radikális Párt kongresszusa.

[12] Világ, 1918. október 16. A Radikális Párt üdvözlése.

[13] A szakszervezeti mozgalom. 106. o. A Szaktanács adatai a mindenkori december 31-i helyzetre vonatkoznak. Az 1918. őszi, októberi adatra Landler utal az október 13-i rendkívüli pártgyűlésen. MMTVD 4/B, 480. o.

[14] Népszava, 1918. október 5. Merre visz az út?

[15] MMTVD 4/B, 477. o.

[16] Uo., 483–485. o.

[17] Kun Béla Tomszkban kifejtett tevékenységéről egy, a közös hadügyminisztérium irattárában található akta (egykorú hiányos, de ennek ellenére sem érdektelen jelentés) is beszámol. E feljegyzés Kun Bélát államellenes agitátorként denunciálja, aki „nemcsak a táborban, de azon kívül is forradalmi eszmék érdekében tevékenykedett. 1917. május 1-jén Seidler Ernő honvéd főhadnaggyal és másokkal felvonulást szervezett a városban. A felvonuláshoz a legénység nagy számmal és többek közt Münnich Ferenc, egy magyar ezred hadnagya is csatlakozott."A jelentés szerint Kun Béla ezt követően a városban lakott és szoros kapcsolatban állt az ott működő Bolsevik Szervezettel. Az 1917 tavaszára vonatkozó feljegyzést az osztrák honvédelmi minisztérium 1918. IV. 13-án juttatta el a hadügyminisztériumhoz egy, a 2. lövészezred kiegészítő zászlóaljához hazatért főhadnagy (Wencel Waneck) vallomására hivatkozva. KA, KM, Abt. 5. 1918–64–51/16.

[18] Szociális Forradalom, 1918. október 23. Kun Béla: A bolsevikiek ítélete.

[19] Szociális Forradalom, 1918. október 16. „Független Magyarország."

[20] Uo. A monarchia széthullása.

[21] Sarló és kalapács, 1932. 4. sz. Szamuely György: A Kommunisták Magyarországi Pártjának előkészítése.

[22] Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 164–169. o. Milei György: Az OK(b)P magyar csoportja a KMP megalakításáért (1918. október–november).

[23] Képviselőházi napló, XLI. 275–276. o.

[24] Uo., 280. o.

[25] Uo., 279. o.

[26] Uo., 289. o.

[27] Pesti Napló, 1918. október 17. Revolvermerénylet Tisza István ellen.

[28] Képviselőházi napló, XLI. 292. o.

[29] Uo., 308. o.

[30] Uo., 317. o.

[31] Uo., 316. o.

[32] Uo., 353. o.

[33] Uo., 354. o.

[34] Uo.

[35] Uo., 359., 362. o.

[36] Uo., 442. o.

[37] Uo., 446. o.

A FORRADALOM GYŐZELME – MAGYARORSZÁG NÉPKÖZTÁRSASÁG

VÉGKIFEJLÉS FELÉ

A Wekerle-kormány lemondásával az október elején kirobbant és nem annyira megoldott, mint inkább csak elodázott kormányzati válság ismét kiújult.

Október elején a Munkapárt és a mérsékelt ellenzék között folyt a kötélhúzás a vezető szerepért, most viszont – miután a 48-as Alkotmánypártba beolvadt Munkapárt már másodrendű tényezőnek számított, a kormányalakítás körüli harc Andrássy és Károlyi körül bontakozott ki. Az új, késhegyig menő küzdelemben Andrássy volt kedvezőbb helyzetben, tekintve, hogy őt a király – a minden lében kanál Windischgraetz herceg tanácsára – időközben közös külügyminiszterré nevezte ki. E kinevezésből, mely október 24-én már befejezett tény volt, természetszerűleg következett, hogy Magyarországon a válság megoldásaként csakis olyan kormány alakulhatott, mely a „kancellári" szerepet vállaló Andrássy beleegyezését bírta.

Egy ilyen jellegű, a mérsékelt ellenzéki pártoknak vezető szerepet biztosító kormány létrehozása nehéz feladatot jelentett. A miniszterelnök-jelöltek – így elsősorban Hadik János, Andrássy jó barátja – húzódoztak a kevés sikerrel biztató feladat elvállalásától. A nehézség abban állt, hogy az egyre izzóbbá váló légkörben kilátástalannak látszott kormányt alakítani a Károlyi körül gyülekező ellenzék részvétele nélkül és ellenére. Ugyanakkor előre látható volt, hogy az ország bizalmát bíró, egyre népszerűbbé váló Károlyi Mihály alárendelt szerepre aligha fog vállalkozni. Egyes szociáldemokrata vezetők – így Garami Ernő –, akiket Andrássy hívei időt és fáradságot nem kímélve próbáltak megpuhítani, szívük szerint hajlottak volna a részvételre. Igent mondani azonban – Károlyi nélkül vagy Károlyi ellenére – nem mertek, tudták, hogy esetleges beleegyezésüket a munkássággal aligha tudják elfogadtatni. Az Andrássyval való együttműködést a polgári radikálisok is ellenezték. Ők úgy vélték, hogy a háborúban kompromittált nacionalista politikusok jelenléte egy új kormányban kedvezőtlen helyzetet teremt az antanttal szemben és eleve kizárja a nemzetiségi pártokkal való együttműködést.

Andrássy terve így – legalábbis első nekifutásra – eredménytelennek bizonyult. Október 25-én este Andrássy Bécsbe utazott anélkül, hogy az általa szorgalmazott új kormány megalakult volna. Kísérlete ugyanakkor összefogásra ösztönözte azokat, akiket háttérbe akart szorítani – megvalósuláshoz segítette az ellenzéki pártszövetség hetek óta vajúdó ügyét.

A Károlyi-párt, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták képviselői október 23-án a késő esti órákban a Károlyi-palotában értekezletet tartottak. A megjelentek már ezen a megbeszélésen egyetértettek abban, hogy más kiút nem lévén, a három pártnak létre kell hoznia a *Magyar Nemzeti Tanácsot*. Október 25-én, amikor nyilvánvaló lett (aznap este legalábbis így látszott), hogy egyelőre Károlyi miniszterelnöki kinevezésére nem számíthatnak, a Nemzeti Tanács hivatalosan is megalakult.

A három párt elhatározását kiáltványban hozta az ország tudomására, mely október 26-án – a cenzúrával már nem törődő budapesti napilapokban – teljes terjedelmében meg is jelent. E felhívás (Jászi fogalmazta, Kunfi revideálta) 12 pontba sűrített részletes programot adott.

A célkitűzések – helyenként enyhébb, elmosódottabb fogalmazásban – megismételték mindazt, ami a Szociáldemokrata Párt október 8-i kiáltványában már olvasható volt: a kormány eltávolítása; a képviselőház feloszlatása; általános, egyenlő, titkos választójog; nagyszabású birtok- és szociálpolitikai reformok; önrendelkezési jog és „egyenrangú népek testvéri szövetsége"; a területi integritás fenntartása, nem erőszakkal, hanem a józan belátás, a közös gazdasági és földrajzi összetartozás jegyében. A deklaráció a szociáldemokrata programot ugyanakkor kiegészítette a Károlyi-párt és a Radikális Párt néhány sarkalatos követelésével, valamint néhány időközben felmerült tennivalóval: Magyarország teljes függetlensége, a magyarországi katonai egységek visszahívása, a német szövetség felbontása, a breszti és a bukaresti békék érvénytelenítése, a háború azonnali befejezése, demokratikus politikusok kiküldése a béketárgyalásokra. Ha lehet, gazdasági és politikai szövetség kialakítása a szomszédos államokkal. Általános amnesztia a politikai elítélteknek. Egyesülési, gyülekezési szabadság, a cenzúra eltörlése.

A Nemzeti Tanács néhány nappal megalakulása után szakosztályokat hozott létre, és Károlyi elnökletével 20 tagú intézőbizottságot alakított, melynek névsorát az újságok október 30-án tették közzé. Az intézőbizottságban a Károlyi-pártot Károlyi Mihály, Ábrahám Dezső, Batthyány Tivadar, Hock János, Jánosi Zoltán, Lovászy Márton, a Szociáldemokrata Pártot Böhm Vilmos, Garami Ernő, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Weltner Jakab és az inkább csak kültagnak számító Diner-Dénes József,

a polgári radikálisokat Bíró Lajos, Jászi Oszkár, Purjesz Lajos, Szende Pál képviselték. Ezenkívül tagja volt még a tanácsnak Müller Ernőné a szociáldemokrata nőbizottság, Bédy Schwimmer Róza a feministák részéről, Hatvany Lajos a sajtó képviseletében, Fényes László pártonkívüli.

A kiáltvány kiadásával a Nemzeti Tanács nyíltan ellenkormányként lépett fel, mert a felhívásban „az összes külföldi népeket és kormányokat" arra szólította, hogy „minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett... a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot".[1]

Amennyiben a Nemzeti Tanács vezetői későbbi emlékirataikban arról írtak, hogy „nem akartak forradalmat, hanem evolúciót", és a Nemzeti Tanácsot sem annyira forradalmi, mint inkább a forradalom elhárítására alakult szervnek tekintették, nyilván igazat mondtak. A Nemzeti Tanács megalakítása azonban a vezetők szándéka ellenére is forradalmi cselekedet volt.

A Lajtán túli területeken a birodalmi gyűlés képviselőiből vagy azok részvételével alakított nemzeti tanácsok legális szervként működtek. Ezeket az október 16-i császári kiáltvány nemcsak hogy elismerte, hanem egyenesen életre is hívta, azzal a céllal, hogy a kialakuló új állami közösségek irányítói, a leendő új kormányok előkészítői legyenek. Magyarországon a helyzet másképpen állt. Magyarország már évtizedek óta birtokában volt az önállóság azon mérvének, amit a császári kiáltvány a felszabaduló nemzeteknek Ausztriában csak most kívánt biztosítani. Magyarország már rendelkezett saját országgyűléssel és saját kormánnyal. Ilyen körülmények között egy Magyar Nemzeti Tanácsnak törvényes alapja nem volt, amit október 26-án a kiáltvány megjelenéséhez fűzött sajtókommentárok nyíltan el is ismertek: „...nincs törvény, mely az ilyen nemzeti tanács alakulását kimondja... maga a nemzeti tanács létezése törvény... Ha az ukránoknak, a lengyeleknek, a cseheknek, a szlovéneknek császári pátens alapján nemzeti tanácsuk lehet, úgy meg kellett alapítani a magyar nemzeti tanácsot a magyar nép akaratából."[2]

A Nemzeti Tanács rövid idő alatt mindazok gyülekezőhelye lett, akik a fennálló rendszerrel való szakításra törekedtek. A mérsékeltek mellett jórészt azok is itt, e látható központ körül tömörültek, akik, akár akarták ezt a vezetők, akár nem, a küszöbönálló átalakulást – ha szükséges – erőszakkal is megvalósítani kívánták. A Nemzeti Tanács fő szervül szolgált olyan forradalmi csoportok számára, melyeknek a céljai a vezetők elképzeléseit jóval túlhaladták.

Október 26-án, vagyis azon a napon, amelyen a Nemzeti Tanács kiáltványa megjelent, Gödöllőn tovább folytak a már korábban megindult kormányalakító tárgyalások és kihallgatások. A visszaemlékezések tanúsága szerint ezen a napon a politikusok a király elé olyan tömegben vonultak fel, hogy az már komolytalan volt. Ott voltak a keresztény párt képviselői, élükön Huszár Károllyal, a demokraták képviseletében Vázsonyi Vilmos, fényesre pucolt csizmákban a kisgazdapárti Nagyatádi Szabó István és Mayer János, a függetlenségiek Apponyi vezetésével minden színárnyalatban. Megjelent a radikálisok képviseletében Jászi Oszkár, és ami még nem fordult elő a királyi kihallgatások történetében, Garami Ernő és Kunfi Zsigmond személyében a király elé járultak a szociáldemokraták megbízottai is. De a király a gödöllői kerület képviselőjét, Héderváry Lehelt is fogadta, és megadóan mindenkit, akit csak eléje vezettek.

A miniszterelnöki tisztre jelölt Hadik János az előszobában várakozott; ott ült egy ideig Budapest polgármestere, Bérczy István is – pótjelöltként.

A késő délutáni órákban váratlanul megjelent Károlyi Mihály. Károlyit azzal hívták ki nagy sietve, hogy a király hajlandó egy Károlyi-kormányt kinevezni, ha ebben a kormányban a mérsékeltek számára néhány fontos tárcát biztosítanak. Károlyi kihallgatása során egy pillanatra úgy látszott, hogy a sok tanácstól teljesen tanácstalanná vált uralkodó mégiscsak képes lesz dönteni, és a válságot Károlyi kinevezésével megoldani. „Ich hab, mich entschlossen, Sie zu meinem ungarischen Ministerpresidenten zu ernennen" (Úgy döntöttem, kinevezem önt magyar miniszterelnökömmé)[3] – jelentette ki végül is fáradt hangon, de elhatározása csak addig tartott, míg a telefonhoz nem hívták. A drót másik végén Bécsből Andrássy Gyula jelentkezett, és e beszélgetés elég volt ahhoz, hogy minden újra bizonytalanná váljon. Késő éjjel Károlyi a királlyal együtt Bécsbe utazott – hiába, feleslegesen. A király Andrássy és mások tiltakozására Károlyit nem nevezte ki miniszterelnökké, ehelyett október 27-én József főherceget küldte Budapestre, hogy a válság megoldásáról homo regiusként (a király képviselőjeként) tovább tárgyaljon.

A kormányzati válság kirobbanása és elhúzódása lökést adott a kibontakozó tömegmozgalomnak.

Október 24-én néhány száz főiskolai hallgató, köztük szép számmal tanulmányi szabadságon lévő tartalékos tisztek, a Károlyi-palota elé vonultak, ahol Károlyi buzdító szavakat intézett hozzájuk és zászlót ajándékozott a tüntetőknek.

Másnap a diákok a Múzeum-kertben tartottak gyűlést, és onnan zárt sorokban a királyi Várba igyekeztek, hogy kívánságaikat a király vagy a

minisztertanács elé terjesszék. A Lánchídnál a rendőrkordon, a Várban a katonaság átengedte a tüntetőket, a várudvarban azonban közéjük vágtattak a lovas rendőrök; a kardlapozásnak sok sebesült áldozata lett.

A jobboldali diákszervezetek a várbeli tüntetéssel egyidejűleg a Dunaparti Andrássy-palota elé vonultak, és ott a mérsékelt ellenzék szónokait hallgatták. Október 23-a után ez volt az első és egyben az utolsó megmozdulás, amelyre az Andrássyt támogató jobboldal erejéből tellett.

Az esti órákban az Országház (ma: Kossuth Lajos) téren, majd a Gizella (ma: Vörösmarty) téren levő Károlyi-pártkör előtt a kezdeményezés újra a baloldal kezében volt. Az Országház téri gyűlés után a Galilei Kör vezetői nagy tömeg kíséretében az Anker közbe vonultak, és birtokukba vették a Kör lezárt helyiségeit. (A Galilei Kör központját 1918 januárjában, a januári sztrájk idején pecsételték le.)

„A napisajtó proklamálta a sajtószabadságot, a diákság proklamálta a gyülekezési szabadságot, a galileisták pedig most az egyesülési szabadságot proklamálják"[4], jelentették és hirdették az erkélyen szónokló fiatalok a lent szorongók tapsaitól kísérve.

A késő esti órákban Diáktanács és Katonatanács alakult a diákok és a katonák megnyerése és megszervezése céljából. A Katonatanácsot Csernyák Imre repülő százados vezetésével olyan, a délelőtti tüntetésen is részt vett tartalékos tisztek hozták létre, akik közül többen nemrég tértek haza az oroszországi hadifogságból. A Nemzeti Tanács támogatására alakult két szervezet közül az utóbbinak, a Katonatanácsnak a megalakulása jelentős esemény volt, mert az itt tömörülő tisztek hamarosan befolyásuk körébe vonták a Budapesten állomásozó katonai alakulatok jelentős részét.

További fontos mozzanat volt, hogy a Katonatanács Szántó Béla révén, aki ez időben tartalékos hadnagyként a honvédelmi minisztériumban teljesített szolgálatot, kapcsolatba került a szociáldemokrata baloldallal, a forradalmi szocialistákkal és az üzemekben dolgozó ellenzéki bizalmiakkal. A továbbiak során az így alakult szervezet a maga módján, tudatosan készült a forradalomra, és a Nemzeti Tanács húzódozása ellenére tervet dolgozott ki a fegyveres felkelésre.

Miközben a Katonatanács 25-én a késő esti órákban még csak alakulóban volt, a kormány egy téves (vagy félreértett) információ alapján, hogy még az éjszaka kitör a forradalom, a Budapesten összevont karhatalmat riadókészültségbe helyezte, és Budapest katonai parancsnokává az erélyéről ismert Lukachich tábornokot nevezte ki.

Október 27-én, vasárnap, a Nemzeti Tanács nagygyűlést tartott az Országház téren. A gyűlésen, amelyre közel 100 000-en vonultak fel, a szóno-

kok a Nemzeti Tanács követeléseit ismertették és a köztársaságot éltető tömeget rendre, nyugalomra intették.

A gyűlés után, arra a bejelentésre, hogy Károlyi Mihály az esti vonattal érkezik Bécsből, hatalmas tömeg szállta meg a Nyugati pályaudvar környékét. Míg Károlyit óriási üdvrivalgás fogadta, József főherceget – aki ugyanezzel a vonattal érkezett – a rendőrök csak nehezen tudták egy mellékkijáraton át a pályaudvarról kiszöktetni.

A peronra lépő Károlyit a fogadóbizottság élén Lovászy Márton köszöntötte a következő szavakkal: „Ha nem lettél miniszterelnök a király akaratából, majd azzá teszünk a nép akaratából."[5]

A lelkes tömegben alig lehetett utat törni. Amikor Károlyi végül is kocsiba szállt, a tüntetők kifogták a lovakat, és úgy vitték a Nemzeti Tanács elnökét végig a Teréz (ma: Lenin) körúton.

Október 28-án a délutáni órákban hatalmas tömeg gyülekezett a Károlyi-párt Gizella téri központja előtt, arra a hírre, hogy a Nemzeti Tanács képviselői fontos bejelentést tesznek. A tömeget a szónokok eleinte szóval tartották, később azonban, látva a türelmetlenséget, elhangzott a jelszó: „Menjünk Budára!" E javaslatra a Károlyi-párt jelen levő vezetői: Friedrich István, Buza Barna, Vass János, valamint Fényes László a menet élére álltak, és a tömeg elindult, hogy Budára menjen József főherceghez, Károlyi miniszterelnöki kinevezését követelni. A Lánchíd felé vezető utak torkolatában felállított katonaság a tüntetőket átengedte, a Lánchíd előtt összevont karhatalom azonban útját állta. A lovas rendőrök nekiugrattak a tömegnek, a hídfőnél levő csendőrök sortüzet adtak. A vad lövöldözés és kardlapozás eredménye: 3 halott és számtalan sebesült. (A sebesültek közül az újságok 52-nek közölték a nevét és foglalkozását. Közülük 25 munkás, 10 diák, 5 kereskedő, 4 hivatalnok, 7 egyéb foglalkozású, 1 orosz hadifogoly.)[6]

Az október 28-i véres események – az úgynevezett lánchídi csata – gátszakadást jelentett az amúgy is feszült hangulatban. A munkások 29-én tiltakozásul félórás munkaszünetet tartottak, megindult a csatlakozások áradata a Nemzeti Tanácshoz.

Különösen két esemény jelezte ezen a napon, hogy a régi rend végóráit éli. Az egyik a Soroksári úti fegyvergyárból érkező hír volt, hogy a munkások a tiltakozó sztrájk ideje alatt elfoglalták az üzem fegyvertárát, és az ott talált puskákat, pisztolyokat, lőszert birtokukba vették. (Az egykorú újságtudósítás 5000 fegyverről írt. Sándor László főkapitánynak később a Tisza-perben tett vallomása szerint: „1200 puskát és 500

revolvert vittek el.")[7] A kivonuló karhatalom tehetetlennek bizonyult, és a széthordott fegyvereket a kiküldött detektívek sem tudták felkutatni.

A másik döntő jelentőségű hír a rendőrség csatlakozásáról tudósított. A rosszul fizetett és rosszul ellátott rendőrlegénység, kimerülve az állandó készültségtől, az éjjel-nappali szolgálattól, a Mosonyi utcai rendőrlaktanyában már 27-én fellázadt. Az Országház téri gyűlésről bevonuló rendőrök megtagadták a további parancsok teljesítését, és helyzetük javítását követelték. Ezt az incidenst még sikerült elsimítani. A „lánchídi csata" után azonban már a tisztviselői kar és a dektektívtestület is az elégedetlenekhez csatlakozott. A sortűz következményeitől félve, a rendőrök elleni fenyegető hangulattól megriadva, a rendőrtisztek többsége a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás mellett foglalt állást, és a főkapitányt is e javaslat elfogadására próbálta rábírni. Amikor ez nem sikerült, az esti órákban nélküle mentek küldöttségileg az Astoria Szállodába, hogy csatlakozásukat bejelentsék.

József főherceg közben másfél napos tárgyalás után Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnökké. Hadik 29-én az esti órákban megjelent a Néppárt körhelyiségében, ahol az Andrássy-, az Apponyi- és a Bizony-csoport vezetői, a Néppárt, a Demokrata Párt és a Kisgazdapárt képviselői bizalmas értekezletet tartottak.

Az új kormány programjáról kiadott tájékoztató minden jót ígért: gyors fegyverszünet és békekötés, a magyar csapatok hazahozatala, Magyarország teljes függetlensége, általános, titkos választójog, radikális birtokreform, megegyezés a nemzetiségekkel.

Hadik egyidejűleg jelentést küldött Bécsbe az uralkodónak a helyzetről. A jelentés a közös szervek megszüntetését és legfőképpen az önálló magyar hadügyminisztérium felállítását kérte az addigi honvédelmi miniszter vezetése alatt. A felállítandó hadügyminisztérium fennhatósága alá tartozott volna a honvédség mellett minden magyarországi közös alakulat, minden magyarországi katonai intézmény és a magyarországi hadiipar teljes egészében. Az előterjesztés leglényegesebb pontja az volt, hogy József főherceg lesz a magyarországi fegyveres erő főparancsnoka.[8]

Azt, hogy az önálló magyar hadsereg József főherceg főparancsnoksága alatt fog állni – jól értesült körökre hivatkozva – az újságok is megírták, hozzáfűzve: „a főherceget az országgyűlés nádorrá fogja választani".[9]

A Nemzeti Tanács Hadik kinevezését tudomásul vette, és az új kormánnyal szemben várakozó álláspontra helyezkedett. A polgári baloldal lapjai és a Népszava október 30-án arról írtak, hogy a Nemzeti Tanács programját kisajátító Hadikot szigorúan ellenőrizni fogják. A jobboldali

sajtó ezt megelégedéssel vette tudomásul, és hozzáfűzte, hogy a Nemzeti Tanácsnak „jogában áll ezt tennie".[10]

A Szociáldemokrata Párt október 30-án kiáltványt adott ki a munkásokhoz, mely azzal végződött, hogy „mindenki készüljön, de senki se engedje magát provokálni".[11]

Szemben a Nemzeti Tanáccsal, mely továbbra is a kivárás politikáját kívánta folytatni, a Katonatanács és a forradalmi baloldal vezetői úgy vélték, hogy az adott helyzetben tovább várni nem szabad, de nem is lehet. A lánchídi csata után, tekintettel az események felgyorsulására, úgy döntöttek, hogy megváltoztatják eredeti elgondolásukat, mely hétfőre, november 4-re tűzte ki a felkelés időpontját. Az új döntés úgy szólt, hogy a fegyveres felkelést azonnal meg kell kezdeni a már korábban kidolgozott terv alapján.

Elgondolásuk lényege a következő volt: két rohamzászlóalj a Rákóczi úton és az Üllői úton a város központjába vonul, és útközben csatlakozásra bírja a katonákat, az Üllői úti laktanyák legénységét. Az Astoria előtt és az Oktogon téren gépfegyveres századok helyezkednek el. Elfoglalják a térparancsnokságot és a katonai parancsnokságot. Megszállják a középületeket, a főpostát, a telefonközpontokat. Két monitor felvonul a Dunán. A Gellért-hegyen levő tüzérüteg ágyúit a városra irányítja, egy tengerészkülönítmény elfoglalja a Parlamentet. Letartóztatják Lukachichot, és ha szükséges, a kormány tagjait.

A Katonatanács és a forradalmi baloldal tervét Csernyák Imre, a Katonatanács elnöke 30-án, a kora reggeli órákban Károlyi tudomására hozta. Károlyi lebeszélni próbálta Csernyákot, a terv ellen foglalt állást.

A FORRADALOM GYŐZELME

A szemben álló felek frontja október 30-án a következőképpen alakult: József főherceg miniszterelnöke, Hadik János az esti órákban nagy nehezen összehozta az új kormányt, melyben a miniszteri tárcákon és az államtitkári állásokon a mérsékelt ellenzék tagjai osztozkodtak. (A Néppárt különböző irányzatait Huszár Károly, Rakovszky István és Czettler Jenő, a Hadikhoz csatlakozó függetlenségi csoportokat Benedek János, Bakonyi Samu, Urmánczy Nándor képviselték. Tagja lett az új kormánynak az alkotmánypárti Návay Lajos, a kisgazdapárti Nagyatádi Szabó István, Fenyő Miksa, a GYOSZ igazgatója és a Tiszához közel álló Kürthy Lajos báró.)

Hadik a parlamentben nagy többséggel rendelkezett, ennek az adott helyzetben azonban aligha volt jelentősége, mert az új kormány tömegekre, a nép rokonszenvére nem támaszkodhatott. Az egyházak támogatását élvező jobboldal az utolsó pillanatban ugyan „Nemzetvédelmi Szövetség" néven új tömegszervezet létrehozásával kísérletezett, de a Nemzeti Tanács ellenlábasának szánt, a baloldali sajtó által „pogromtanácsnak" csúfolt új alakulat későn alakult meg ahhoz, hogy róla szélesebb körök egyáltalában tudomást szerezzenek.

A tényleges erő, amelyre a „törvényes kormány" támaszkodni kívánt, a Budapesten összevont katonaság és a karhatalom volt. A Budapesten levő katonai alakulatok létszámát egyes források 18 000-re, mások ennél jóval többre becsülik. A rend fenntartására, esetleges megmozdulások elfojtására 81 e célra külön kiképzett karhatalmi század és 37 géppuskás szakasz állt rendelkezésre.[12] A karhatalomhoz igen megbízhatónak vélt egységek is tartoztak: így a leendő altisztekből összeállított honvéd tanezred és a feltétlen engedelmesség szellemében nevelt bosnyák zászlóaljak.

Ennyi katona, ilyen létszámú karhatalom békeidőben bőven elegendő lett volna bármiféle forradalmi megmozdulás elfojtására. Egy négyéves háború után azonban, amikor a Monarchia már minden eresztékében recsegett-ropogott, a helyzet másképpen állt. A végnélküli nélkülözésekbe beleunt bakák – elhelyezésük elégtelen, ruházatuk hiányos volt – fogékonnyá váltak a forradalmi eszmék iránt, annál is inkább, mert a sűrű kirendelések következtében újra és újra kapcsolatba kerültek a lakossággal, méghozzá annak legelégedetlenebb és egyben legaktívabb részével. Hasonló, a Nemzeti Tanáccsal rokonszenvező hangulat alakult ki a tartalékos tisztek körében, akiket nagy számmal osztottak be a karhatalmi alakulatokhoz is. Az aktív tisztek többsége és a felsőbb vezetés kész volt a tömegmozgalmak elleni fellépésre, szükség esetén ilyen értelmű parancs teljesítésére. A parancsnokok jó része azonban idegen nemzetiségű volt. Más viszonyok között a hatalmon levők számára a magyarul még csak beszélni sem tudó tisztek jelenléte előnyt jelenthetett volna. A városparancsnokságnál és más katonai parancsnokságoknál levő német, cseh, délszláv törzstisztek azonban 1918 októberében már nem azon gondolkodtak, mit tehetnének a magyarországi forradalom megelőzése és elfojtása érdekében, hanem inkább azon, hogyan kerülhetnének vissza szűkebb hazájukba, hogy menthetnék át magukat a jövő számára.

Semmit sem javított a helyzeten, hogy az utolsó pillanatban, október 26-án, a budapesti katonai parancsnokot, Bogát István tábornokot és

vezérkari főnökét, Karnitschnigg ezredest állásukból felmentették. Bogát helyére, mint erről már szó esett, Lukachich Géza személyében egy fiatal, erős kezűnek vélt tábornokot neveztek ki, akinek a nevét a katonaszökevényekre kirótt halálos ítéletek tették gyűlöltté és rettegetté. Az új parancsnok azonban olyan, számára ismeretlen területre került, amellyel az események felgyorsulása következtében alaposabban megismerkedni már nem tudott.

Tovább rontotta a megalakuló kormány kilátásait a rendőrség már ismertetett magatartása, többségének csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. A főkapitány 30-án megpróbálta ugyan egyrészt fenyegetésekkel, másrészt zsoldemelés és jutalom kilátásba helyezésével a 29-én kialakult helyzetet megfordítani, de kísérlete csekély eredménnyel jár. A rendőrség átállása azért volt nagy jelentőségű, mert az lett volna elsősorban hivatott egy esetleges kormányellenes megmozdulás elfojtására. Minthogy 30-án inkább csak a tüntetők soraiban lehetett rendőrt látni az utcán, ez természetszerűleg kihatott a még bevethető katonai alakulatok, valamint a Budapestre hozott, leginkább harcképes csendőrök magatartására.

A hatalmon levők egyre rosszabbra forduló helyzete, az új kormány elszigetelődése egyben a Nemzeti Tanács növekvő erejét és az itt tömörülő forradalmi erők előretörését is jelezte. Október 30-án a lakosság nagy többsége a Nemzeti Tanács mögött sorakozott fel. A Nemzeti Tanácsot támogatta a szervezett munkásság, melynek egy része fegyveresen várt a jeladásra. A fegyverrel rendelkező munkások számát Budapesten az egykorú források 30 000-re becsülik.[13] Itt tömörültek a szökött katonák, akik számára egy rendszerváltozás élet vagy halál kérdése volt. (Sándor László főkapitánynak későbbi, a Tisza-perben tett vallomása szerint a szökött katonák száma 40 000–50 000 körül mozgott.[14] A szökött katonák nemcsak szervezetlenül avatkoztak be az események menetébe, hanem a Katonatanács irányításával szervezetten is. A Katonatanács belőlük alkotta meg az úgynevezett ellen-katonarendőrséget.

A forradalomra készülő erők táborában külön színfoltot jelentettek a tengerészek. A részben szabadságon, részben szökésben levő, részben megbízhatatlanokként Budapestre hozott matrózokat a szerb nemzetiségű Horvát (Horvatsanovics) Sándor vezette, aki ezt megelőzően a cattarói és a pécsi felkelésekben vett részt. Amikor a Nemzeti Tanács aggályoskodik, hogy a tengerészek megbízhatóak lesznek-e, tekintve, hogy sok közülük az idegen nemzetiségű – Horvát önérzetesen jelentette ki: „a matrózoknak a nemzetiség mellékes – az a fő, hogy lázadás legyen".[15]

Október 30-án a Nemzeti Tanács felhívására a telefonkezelőnők

is bejelentették csatlakozásukat. A telefonos kisasszonyok csatlakozása (a telefonközpontokban a baloldallal kapcsolatot tartó Rományi Margit vezetésével már két éve folyt a szervezkedés) azt jelentette, hogy a telefonbeszélgetések lehallgatása révén a Nemzeti Tanács egyrészt előre értesülhetett a kormány és a katonai parancsnokságok terveiről, másrészt a döntő pillanatban megbéníthatta e szervek telefon útján való érintkezését.

A helyőrségből és a katonai alakulatokból az egykorú források szerint 80–90 század állt október 30-án a Katonatanács rendelkezésére.[16] Bár nincs kizárva, hogy a létszámra vonatkozó, a Katonatanács vezetőitől származó adatok túlzottak, az e körül folyó vita akadémikus jellegű. Kétségtelen ugyanis, hogy a vázolt helyzetben, az akkori hangulat mellett – figyelembe véve a munkásság várható megmozdulását, a nyíltan még nem csatlakozott katonaság jóindulatú semlegességét, a rendőrség átállását –, a papíron szereplő századok egy része is elegendő volt ahhoz, hogy sikerrel kirobbantson és végrehajtson egy fegyveres felkelést.

Október 30-án a délelőtti órákban a budapesti utca képe látszólag nyugodt volt. A gyárakban – mint máskor – megindult a munka, csupán a déli ebédszünetben került sor rögtönzött gyűlésekre. E gyűléseken a Szociáldemokrata Párt szónokai a „Wekerle–Tisza-maffia" ellen foglaltak állást és a munkástanács megalakítását javasolták. A jelenlévők által elfogadott határozati javaslat megállapította, hogy a munkásság „készen áll a legelszántabb harcra", és nem pihen meg addig, „míg a rögtönös békét, a teljes népuralmat, valamennyi elnyomott nemzet és osztály teljes önrendelkezését és fölszabadulását ki nem harcolja".

A munkástanács felállítására vonatkozó javaslat a pártvezetőség részéről a baloldalnak tett engedményt jelentett, hiszen az október 13-i pártkongresszuson még az volt a hivatalos nézet, hogy egy ilyen szerv tulajdonképpen felesleges, mert a párt bizalmi testülete alapjában véve egyenlő a munkástanáccsal. Arra nézve, hogy a mindezek után mégiscsak felállításra kerülő új szervnek mi is lesz a feladata, a határozati javaslat és a hozzá fűzött kommentár egyelőre csak annyit közölt, hogy a munkástanács az eddigi szervezetek kiegészítésére és összefogására fog szolgálni, „a harcban álló munkásságnak belső szervező kapcsolata lesz, és mint ilyen a Nemzeti Tanács mellett fog működni". A munkástanács tagjainak megválasztására az előre elkészített határozati javaslat a gyár bizalmi testületét utasította.[17]

Viszonylagos nyugalom után az utca a délutáni órákban megélénkült: tüntető csoportokat látni, röpcédulákat osztogatnak. Az egyik röpcédula,

mely a laktanyába már a kora reggeli órákban eljutott, a Katonatanács üzenetét tartalmazta: „Katonák! . . . a Nemzeti Tanács fölold benneteket a régi eskü alól. Ezentúl a Nemzeti Tanács parancsainak tartoztok engedelmeskedni . . . A Nemzeti Tanács azt parancsolja: gyertek!"[18] Más röpcédulákon, melyek a Népszava nyomdájában készültek, magyarul és német fordításban Várnai Zseni „Katonafiamnak" című, gyújtó hatású verse olvasható. Lelkes tisztek sorra járják a kávéházakat és vendéglőket, mindenkit csatlakozásra szólítanak. Az Astoria Szálloda elől szerény tüntető menet indul a Rákóczi út irányába, mire a körúton és az Andrássy (ma: Népköztársaság) úton át a Gizella térre ér, mindent elsöprő áradattá nő. Itt, a Károlyi-párt központja előtt katonák, tisztek, matrózok gyülekeznek, ember ember hátán szorong. Ide tartanak a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott postások és zárt menetben, négyes sorokban a rendőrök is. (A rendőrök a Gresham Kávéházból érkeztek, ahol a délután folyamán gyűlést tartottak, és több száz rendőr részvételével megalakították az államrendőrségi alkalmazottak szabad szervezetét.) A Gizella térről a tömeg 9 óra után újra az Astoriához vonul piros-fehér-zöld és vörös zászlók alatt, forradalmi dalokat énekelve. Elöl fegyveres katonák kerékpáron, utánuk vagy 80 tiszt, kivont karddal. A tiszteket kék ruhás matrózok, ezernél több katona és tüntetők végeláthatatlan sokasága követi. A Múzeum körúton ekkor már leáll a közlekedés, a kocsik és a villamosok az egyre sűrűbbé váló sokezres tömegbe szorulnak.

A Nemzeti Tanács vezetői a Gizella téren és az Astoria Szálló előtt az egyre izgatottabbá váló, tetteket követelő tömeg megnyugtatására törekednek. A szónokok arról beszélnek, hogy nincs szükség erőszakra, felesleges a vérontás, a hatalom egy-két napon belül enélkül is a Nemzeti Tanács kezében lesz. Amikor híre jön, hogy a tömeg a letartóztatott katonák kiszabadítására indul, azonnal bejelentik: a Conti utcai hadosztálybíróság fogházából már szabadon engedték őket. A tiszteket, akik csákójukról már eltávolították a sapkarózsákat, újra és újra felesketik. A tömeg tapsol, éljenez, de oszlásra, ismételt felszólítás ellenére, senki sem gondol. A kocsik tetejéről vagy lámpaoszlopokra kapaszkodva alkalmi szónokok beszélnek. Egyszerű katonák, munkások ösztönöznek cselekvésre, leszámolásra, és nagyobb sikert aratnak, mint az erkélyen megjelenő hivatásos szónokok.

Az Astoria ezen az éjszakán a forradalom központja. Nemcsak azért, mert itt, a szálló első emeletén találhatók a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának és Irodájának zsúfolásig telt helyiségei, hanem azért is, mert az

esti órákban ide teszik át főhadiszállásukat a Katonatanács és a forradalmi baloldal képviselői.

A Nemzeti Tanácsnak és a Katonatanácsnak már korábban jelentették, hogy a katonai parancsnokság utasítást kapott egyes megbízhatatlan alakulatok Budapestről való elszállítására. Az érintettek tanácsot kértek: mitévők legyenek. A Katonatanács egy-két nappal előbb még nem javasolt nyílt ellenállást, csupán segítette és bújtatta a szökevényeket. Most, amikor az esti órákban újra jelentik, hogy a Keleti pályaudvaron a 32-es gyalogezred két menetszázada bevagonírozásra vár, Szántó Béla a parancs megtagadására ad utasítást. Szántó ezen az éjszakán „a forradalom vezérkari főnökeként" magához ragadja a felkelés irányítását, a szálloda erkélyéről rövid beszéd kíséretében hívja fel a tüntetőket: induljanak a pályaudvarra, akadályozzák meg a menetszázadok elszállítását. Vagy 10 000 ember indul el erre a Rákóczi úton, Korvin Ottónak és a Katonatanács néhány tisztjének, köztük az orosz fogságból forradalmárként hazatért Korvinyi Árpádnak a vezetésével. A pályaudvar csekély létszámú őrsége kísérletet sem tesz ellenállásra. A lezárt kapukat benyomják, a pályaudvaron levő katonák csatlakoznak, a tömeg feltöri a fegyvert és muníciót szállító vagonokat. A felkeléshez csatlakozó katonák, fegyveres civilektől kísérve, ezután visszafelé indulnak. A Nemzeti Színháznál egy részük a körútra kanyarodik, hogy az Üllői úti laktanyában lévő katonákat csatlakozásra bírja, és az ott fogva tartottakat kiszabadítsa.

A Nemzeti Tanács vezetői ekkor közbelépnek, az események menetének más irányt próbálnak adni, megkísérlik a kibontakozó felkelés leállítását. Arra a hírre, hogy a felkeléshez csatlakozó fegyveresek és az Üllői útnál felsorakozó karhatalom közt minden pillanatban várható az összecsapás, Károlyi-párti politikusok: Fényes László, Lovászy Márton, Ábrahám Dezső, továbbá Landler, Pogány és a Katonatanács elnöke, Csernyák Imre a helyszínre siet. A laktanya ellen vonuló tömeget nagy nehezen rábeszélik a visszafordulásra. De az események árját már nem lehet feltartóztatni. Miközben a körúton elejét veszik az összeütközésnek, az Astoriához érkező katonaság megtámadja és elfoglalja a közvetlen közelben lévő tér-(város-) parancsnokságot. Az őrség nem áll ellen, az udvaron álló karhatalmi zászlóalj a felkelőkhöz csatlakozik. Várkonyi Albert tábornokot, a városparancsnokot elfogják és az Astoriába kísérik.

Várkonyi megjelenése a Nemzeti Tanács tagjai közt nemcsak meglepetést, hanem riadalmat is kelt, mert kiderül, hogy az öreg tábornok baráti fogadtatás és ismételt rábeszélés ellenére sem hajlandó felesküdni. A tér-

parancsnokság bevétele után Szántó Béla két szakasz katonának a telefonközpontok elfoglalására ad parancsot. A Nagymező utcai Teréz központ megszállása nem okoz nehézséget, mert az őrség a felkelők oldalára áll. A Mária Terézia téri József központnál nehezebb a helyzet, mert az őrség parancsnoka akadékoskodik, alkudozni próbál és titokban erősítést kér. De az akadékoskodásnak nincs jelentősége, a telefonos kisasszonyok, függetlenül attól, hogy az őrség végül is mire szánja el magát, hajnali két órától kezdve már kizárólag a Nemzeti Tanácsnak kapcsolnak és csak onnan érkező utasításoknak engedelmeskednek. Hajnali fél háromkor a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott rendőrtisztviselők birtokukba veszik a főkapitányságot. Négy órakor a tengerészek – eleget téve ígéretüknek – két monitorral a Lánchíd és az Erzsébet híd között horgonyoznak. A Budapest felé haladó vonatok Landler utasítására leállnak, nehogy a katonai parancsnokság vidékről erősítéseket hozhasson. A Katonatanács a kora reggeli órákban, egy karhatalmi zászlóalj beérkezése után, csapatokat küld a hidak és a pályaudvarok biztosítására. Két szakasz megszállja az Osztrák–Magyar Bank épületét. A főposta őrsége maga kéri, hogy a Nemzeti Tanács küldjön megbízottat a hivatal átvételére.

Lukachich, a budapesti katonai parancsnok tehetetlenül áll szemben a sikeresen kibontakozó fegyveres felkeléssel. A délutáni órákban a tanezred alakulatai még körülzárják a Reáltanoda utcában levő iskola épületét, és elfogják az ott gyülekező katonaszökevényeket. Amikor azonban este egy ezredes az Astoriában kezd igazoltatni, az akciót biztosító karhatalom már cserbenhagyja parancsnokát. Az ezredes néhány katonával magára marad, és távozáskor szótlanul, tehetetlenül veszi tudomásul, hogy a lefogottakat az utcán kiszabadítják.

Amikor éjjel fél kettőkor a városparancsnokság elfoglalását jelentik, Lukachich parancsot ad a Falk Miksa (ma: Néphadsereg) utcában levő Károly-laktanyában készültségben álló bosnyák katonáknak, hogy két század azonnal induljon a térparancsnoksághoz és foglalja azt vissza. A kiküldött bosnyák egység, látva, hogy ellenállásba ütközik – a városparancsnokság egybeépült a Lobkovitz laktanyával, és állítólag onnan gépfegyverrel tüzeltek rájuk –, megtagadja a parancs teljesítését, s felbomolva, kisebb csoportokban visszatér.

Miután Lukachich két órától kezdve már csak kiküldöttek és küldöncök útján tud intézkedni, fél háromkor a parancsnokságon szolgálatot teljesítő Hodula Károly tábornoknak ad utasítást, hogy 10 századdal – 2 századdal az árkász laktanyából és 8 századdal a Károly laktanyából – támadja meg és foglalja vissza a térparancsnokságot, valamint a

józsefvárosi telefonközpontot. Erről küldönc útján a tanezred alakulatait is értesíti azzal, hogy az egybehangolt támadás időpontjára nézve még további utasítást ad. A kiküldött tábornok a parancsot nem teljesíti, mert a kijelölt alakulatok nem engedelmeskednek, egyszerűen nem vállalkoznak a feladat elvégzésére. A tanezred parancsnoka, Szepessy Aladár alezredes, miután hiába vár az ígért értesítésre, a reggeli órákban személyesen megy át a Várba jelenteni, hogy esetleges támadás kimenetele kétséges, mert katonái nem megbízhatók.

Miután József főherceg ekkor már visszakozóban van – Károlyival tárgyal telefonon –, Lukachich kora reggel védekezésre kap utasítást. A budai oldal, a Vár környéke ekkor még ellenőrzés alatt áll, több laktanya még nem csatlakozott a felkelőkhöz, a hadügyminisztérium Bécsből azonnali segítséget ígér; de ki tudja, lesz-e valami a segítségből, megérkeznek-e az ígért alakulatok?

Jelentős mozzanat ebben a helyzetben, hogy a Népszava nyomdájában a hajnali órákban röpcédulák készülnek, egy fiatal újságíró, Gyetvai János javaslatára. „Kitört a forradalom" – így kezdődik a nevezetes felhívás, mely vázolva az éjszaka eseményeit, csatasorba szólítja a munkásokat „Munkások! Elvtársak! Most rajtatok a sor! Az ellenforradalom valószínűen vissza akarja szerezni a hatalmat... Szüntessétek be a munkát!... Ki az utcára!"[19]

A röpcédulákat kora reggel önkéntes jelentkezők viszik az üzemekbe.

Október 31-én nem indul meg a munka, a munkások forradalmi dalokat énekelve a város belsejébe vonulnak.

Miközben az utcák megelevenednek, a forradalom fegyveres alakulatai benyomulnak a még bezárt laktanyákba, és a katonák további ezreit bírják csatlakozásra.

Reggel 7 óra körül, József főherceg hívására, Károlyi a főhercegi palotába érkezik Jászi és Kunfi kíséretében. Hadik bejelenti lemondását, a főherceg közli, hogy a királytól kapott felhatalmazás alapján Károlyit miniszterelnökké nevezi ki, és megbízza egy új kormány megalakításával. Károlyi és Kunfi is ígéretet tesznek: gondoskodnak a rend fenntartásáról, feltéve, hogy Lukachich lemond a további ellenállásról, és parancsot ad katonáinak a laktanyába való visszatérésre.

A Nemzeti Tanács Intéző Bizottsága a délelőtti órákban a városházára teszi át székhelyét. Károlyi visszaérkezése után itt alakítják meg az új kormányt, rövid tanácskozás eredményeként.

A függetlenségi és 48-as pártot az új kabinetben Károlyi Mihály mellett Batthyány Tivadar, Lovászy Márton és Buza Barna, a szociál-

demokratákat Garami Ernő és Kunfi Zsigmond, a polgári radikálisokat Jászi Oszkár és államtitkárként Szende Pál képviseli. A kormánykoalícióba három pártonkívüli szakembert is bevonnak: Linder Bélát (hadügyminiszter), Nagy Ferencet (élelmezésügyi miniszter) és Berinkey Dénest (november 4-től igazságügy-miniszter).

A kormány tagjai az esti órákban leteszik az esküt József főherceg kezébe. Ezt követően összeül – már fent a Várban, a miniszterelnökségen – az első minisztertanács, ahol Károlyi a következő pontokba foglalja össze programját: „Függetlenségi törvények alkotása. Választójog (törvényhatóságokban és községekben is). Azonnali katonai és polgári amnesztia. Idegen internáltak azonnali elbocsátása. Sajtószabadság. Esküdtszék. Gyülekezési és egyesülési jog. A háború és béke feletti döntés az országgyűlés joga. Munkaügyi és népjóléti minisztérium felállítása. A nép nagy tömegeit földhöz juttató radikális birtokpolitika. Magyar külügyminiszter azonnali kinevezése, illetve a miniszterelnöknek a magyar külügyminisztérium vezetésével való megbízása. Törvényjavaslat elkészítése az önálló magyar külügyminisztérium felállításáról. Feltétlen, bármikor használható házfeloszlató kézirat szükségessége." Károlyi ezekhez a pontokhoz még azt is hozzáfűzi, hogy a mai, „túlizgatott hangulatra és általánosan mutatkozó köztársasági áramlatra való tekintettel a perszonáluniónak a kormányprogramban való nyilvános említése veszedelmes lehet", de „Őfelsége számára kijelentjük, hogy Őfelsége nekünk királyunk, és nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülünk más országoknak is uralkodója legyen, de Magyarország teljes függetlenségének sérelme nélkül . . ."[20]

Az utca október 31-én mámoros örömmel ünnepli a forradalom győzelmét. A főútvonalakon katonai teherautók, rekvirált személyautók, társzekerek dübörögnek, zsúfolva a forradalmat éltető és a levegőbe lövöldöző katonákkal, civilekkel. Nemcsak a sapkarózsákat távolítják el, levágják a tisztek rangjelzéseit is. A letépett rozetták helyére őszirózsa vagy nemzetiszínű szalag kerül. A villamosközlekedés leáll, zárva tartanak az üzletek, zárva vannak a hivatalok is. A börtönök és a fogházak előtt fegyveres katonák jelennek meg és a Nemzeti Tanács utasítására hivatkozva kiszabadítják a politikai foglyokat.

Ugyanakkor riasztó hírek is érkeznek, és részben igaznak bizonyulnak arról, hogy széthordják a katonai raktárak készleteit, megtámadják a pályaudvarokat, feltörik az áruval telt vagonokat. A karhatalom és a rendőrség megpróbál közbelépni – „a rendcsinálás" számos áldozatot követel.

Tisza István Hermina (ma: Május 1.) úti villájában a délutáni órákban fegyveres katonák jelennek meg, elzavarják a villa őrzésére kirendelt csendőröket, és Tiszát rövid szóváltás után agyonlövik.

A budapesti események nyomán az izgatott hangulatú vidéki városokban egyes helyeken már 31-én a délutáni és esti órákban heves tüntetések robbannak ki. A munkások sztrájkba lépnek, munkások, diákok, polgárok vonulnak fel az utcákon, a Nemzeti Tanácsot éltetve.

A forradalom hírét a Budapestről érkező katonák hozzák. A Magyarországon éppen áthaladó szerelvények, a frontra irányított vagy onnan jövő alakulatok legénysége gyorsan csatlakozik: a forradalom úgy terjed, ahogy a lövöldöző katonákkal telt vagonok befutnak az állomásokra. A katonák és a velük tartó lakosság itt is feltöri az áruval, felszereléssel megrakott tehervagonokat, széthordja a katonai raktárak készleteit. A csendőrség tehetetlen. A népharag elől a reakciós tisztviselők, polgármesterek, rendőrkapitányok sok helyütt be sem várva leváltásukat, elmenekülnek.

A megrémült törvényhatóságok sietve bejelentik csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz, melynek helyi szervei mindenütt megalakulnak.

A forradalom a városokból gyűrűzik a falvakba. A falusi szegénység, ahol teheti, megrohanja a földbirtokosok kastélyait, feltöri a magtárakat, elhajtja az állatokat. A háborúban meggazdagodott falusi kereskedőket és vendéglősöket is sokfelé kifosztják, a háború alatt hatalmukkal visszaélő jegyzőket, szolgabírókat elkergetik, egyes helyeken a plébánost is megtámadják, a plébánia épületét sem kímélik. A parasztság megmozdulásai az egész országra kiterjednek, igen hevesek az Alföldön, még inkább a nemzetiségi vidékeken.

November 1-én Budapesten, a Tisza Kálmán (ma: Köztársaság) téren nagygyűlés követeli a köztársaság azonnali kikiáltását, és több nagyüzem hoz egyidejűleg ilyen értelmű határozatot.

A Budapestről, még inkább a vidékről érkező nyugtalanító hírek hatására a délelőtti minisztertanács – „mérlegelve a köztársasági mozgalmat, az ország vigasztalan állapotát és az izgatott közhangulatot" – úgy dönt, hogy felmentését kéri az előző napon letett eskü alól. Egyben bejelenti lemondását arra az esetre, ha e kérést nem teljesítenék.

A király némi huzavona után, több izgatott hangú telefonbeszélgetés eredményeként a „lemondást nem fogadja el", de a kormányt az előző nap letett „eskü és következményei alól feloldja".[21]

A kormány tagjai új esküt tesznek, most már a Nemzeti Tanácsnak, Hock János kezébe, aki a tanács elnöki tisztét Károlyitól átveszi. A minisztertanács úgy határoz, hogy hat héten belül alkotmányozó nemzet-

gyűlés döntsön az államforma kérdésében, és az alkotmányozó nemzetgyűlést az általános, titkos választójog alapján válasszák meg.

A kormány november 1-én még egy fontos döntést hoz: felhatalmazza a hadügyminisztert, rendelje el a magyar csapatok azonnali fegyverletételét. Linder a kormány elhatározását proklamációban tudatja a lakossággal, és még az éjszaka folyamán eljuttatja az erre vonatkozó rendeletet a hadsereg főparancsnokához, valamint a különböző hadseregcsoport-parancsnokságokhoz.

Az ellenforradalom által, ha nem is ekkor, de később hevesen bírált fegyverletételi parancs célja: rábírni a még mindig vonakodó és alkudozó hadsereg-főparancsnokságot a fegyverszünet haladéktalan megkötésére. A kormány úgy véli, hogy a további harc, az értelmetlen vérontás azonnali beszüntetése a megnyugvás, a felkavart szenvedélyek lecsillapításának legfontosabb feltétele.[22] A fegyverletételre vonatkozó határozat ugyanakkor távolabbi célokat is követ: megakadályozni, hogy a fegyveresen hazatérő katonák a már amúgy is megingott „belső rendet teljesen felborítsák" és ezzel a forradalmat nem kívánt irányba tolják. Megakadályozni egyben azt is, hogy egyes, még ép, de ellenforradalmi beállítottságú tisztek vezetése alatt álló alakulatokat a kormány megdöntésére lehessen felhasználni. A kormány végül úgy gondolja, hogy a békeszándék, az eddigi háborús politikával való szakítás rögtöni kinyilvánítása az új Magyarország számára külpolitikailag is kedvező lesz.

A hadsereg-főparancsnokság a magyar csapatok fegyverletételére vonatkozó parancsot nem hajtja végre, de a parancs kiadása és Linder állandó sürgetése hozzájárul ahhoz, hogy az AOK, melyet a német-osztrák kormány is azonos irányba szorít, félve a front teljes felbomlásának következményeitől, a vezetése alól kicsúszott katonák fegyveres hazatérésétől, 24 óra elmúltával maga is elrendelje az ellenségeskedések azonnali beszüntetését – a hadsereg egészére –, tehát nemcsak a magyar alakulatokra vonatkozóan.

A királynak tett eskü visszavonásával és az új eskü letételével a kormány feladja addigi, a perszonálunió szükségességét valló álláspontját, rálép az Ausztriától való teljes elszakadás útjára.

A forradalom magyarországi győzelmével és e határozattal a Monarchia felbomlása és összeomlása teljessé válik, elenyésznek a Habsburg-ház fennmaradásához, a dinasztia átmentéséhez fűzött remények.

1918 októberének nagy jelentőségű eseményei, akárcsak a Lajtán túli területeken, hazánkban is viszonylag békés úton zajlottak le. A fegyveres harctól a régi rend – azonos okoknál fogva, mint Ausztriában – Magyarországon is visszariadt.

Ugyanakkor – bonyolultabb viszonyok eredményeként, az ország kiváltságos helyzetéből következően – az anciem régime ereje és ellenálló képessége a Lajtán innen erősebb volt, mint a birodalom másik felében. A teljes elszakadás ellen, a Monarchia valamilyen formában való fenntartása mellett Magyarországon nagyobb erők vonultak és vonulhattak fel (függetlenségi jelszavak hangoztatása és e jelszavak vonzóereje ellenére is), mint az önálló állami lét minimumával sem rendelkező ausztriai tartományokban. Nem utolsósorban ebből eredt, hogy a fordulat Budapesten később következett be, mint Krakkóban, Prágában, Zágrábban vagy akár az Anschlussban reménykedő Bécsben. Ebből fakadt az is, hogy a Magyar Nemzeti Tanács az ország függetlenségét nem annyira kiharcolta, mint inkább a Monarchia egészét érintő folyamat eredményeként ajándékba kapta, és a végső szakítást nem annyira jószántából, programjából következően, mint inkább kényszerből, célkitűzései ellenére határozta el.

A magyar forradalom – bár későn jött – szociális tartalmát tekintve nem maradt el a Csehországban, Ausztriában vagy a délszláv területeken lezajló események mögött. Míg a Prágában október 28-án kiadott első néptörvény, a Bécsben október 30-án elfogadott ideiglenes alkotmány azt hangsúlyozta, hogy a Monarchia törvényei és rendeletei további intézkedésig érvényben maradnak, és az új délszláv állam még a köztársaság kikiáltásáig sem jutott el, a Magyar Nemzeti Tanács kezdettől fogva messzemenő reformokat hirdetett, és a Nemzeti Tanács pártjaiból alakult „népkormány" később a maga módján hozzá is fogott azok megvalósításához.

A Monarchia más részeire, így Német-Ausztriára vonatkozóan egyes történészek még napjainkban is vitatják, hogy volt-e ott egyáltalában forradalom. Magyarországot illetően általánosan elfogadott nézet, hogy hazánkban 1918 őszén polgári demokratikus forradalom zajlott le. E forradalom polgári volt abban az értelemben, hogy a hatalom a szociáldemokrata párttal szövetkezett liberális burzsoázia kezébe került, és a hatalom új birtokosai, messzemenő ígéreteik, radikális célkitűzéseik ellenére sem kívántak túllépni azokon a kereteken, amelyek közt a 18–19.

század polgári forradalmai mozogtak. A forradalom eredményeként megalakuló koalíciós kormány a polgári rendet nem megdönteni, ellenkezőleg, a feudális maradványok felszámolásával a polgári Magyarországot inkább kialakítani, a kapitalizmust reformok útján javítani és erősíteni kívánta.

Arra a kérdésre, hogy a magyar forradalom hajtóerejét mely osztályok és rétegek alkották, az egykorú állásfoglalásokat vizsgálva azt látjuk, hogy egyesek a polgárság, ezen belül a progresszív polgárság részvételét, mások a polgárok és munkások közös harcát, megint mások – legelterjedtebb nézetként – a katonaság szerepét állítják előtérbe, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy a forradalom polgári jellegét ezzel is aláhúzzák.

Úgy vélem, akkor jutunk közelebb a valósághoz és a későbbi fejlemények jobb megértéséhez, ha a forradalom legfőbb sajátosságaként annak népi jellegére utalunk, hisz annak tényleges hajtóerejét – a forradalom polgári volta ellenére – nem a burzsoázia, hanem a munkásság és a munkássággal együtt fellépő más rétegek és osztályok alkották. A győzelmet Budapesten a munkások és a katonák vívták ki, a sikert vidéki tömegmozgalmak, paraszti megmozdulások tették teljessé.

Válaszként arra az esetleges ellenvetésre, hogy a forradalom éjszakáján nem a munkások, hanem a katonák, a budapesti helyőrségi és karhatalmi alakulatok fellépése határozta meg az események menetét, és a munkásság általános sztrájkja csak ezután következett, nem árt felhívni a figyelmet: többségükben a katonák is munkások és parasztok voltak; a forradalomhoz csatlakozó alakulatokat a döntő órákban a Szociáldemokrata Párt baloldali ellenzéke irányította.

A forradalom demokratikus, népi jellegét jól mutatta, hogy a győzelem napjaiban az ország egész területén viharos gyorsasággal alakultak a különféle népi szervek – munkástanács, katonatanács, néptanács stb. –, amelyek a forradalom által hatalomra segített polgári demokratikus kormányzat mellett önálló hatalmi tényezőként jelentkeztek, és egy valóban népi, munkás-paraszt hatalom csíráit és lehetőségét rejtették magukban.

A tömegmozgalom és az általa létrehozott népi szervek ösztönös forradalmi szándékai nem egyeztek a kormány elképzeléseivel; fellépésük túlnőtt a központi hatalom célkitűzésein, és ezért bele is ütközött annak ellenállásába. A polgári rendet védeni és megerősíteni kívánó új kormányzattal szembekerültek mindazok, akik a proletárhatalomért szálltak síkra, az orosz munkásság példáját akarták követni.

A forradalom történetének első napjait ilyen körülmények között két – az események további menetét is meghatározó – tendencia jellemezte.

Egyrészt a szenvedélyek viharos lángolása és önálló népi szervek alakulása, másrészt – ellenhatásként – a kormány és a régi rend megmaradt apparátusának arra irányuló törekvése, hogy a felszabadult tömegerőket visszaszorítsa, a népi szerveket hatalmi funkcióitól megfossza és magának alárendelje.

A kormány és a kormányt támogató szervek a munkásokat már október 31-én a munka felvételére, a katonákat a kaszárnyákba való visszatérésre, a lakosságot a magántulajdon tiszteletére és védelmére hívták fel azzal, hogy győztünk, „elértünk mindent, amit elérni akartunk".[23] Azon a városházi gyűlésen, mely a kormány állásfoglalását az államforma kérdésében november 1-én jóváhagyta, a Szociáldemokrata Párt nevében felszólaló Kunfi Zsigmond szenvedélyes hangú beszédét azzal fejezte be, hogy a végső döntés meghozataláig, vagyis „hat hétig nem kívánnak élni az osztályharc és az osztálygyűlölet fegyverével".[24] November 1-én és 2-án több felhívás jelent meg az „illetéktelen" kézben levő fegyverek beszolgáltatására. Az új hadügyminiszternek, Linder Bélának egyidejűleg (november 2-án a budapesti helyőrség tisztjei előtt) elhangzott, később sokat idézett kijelentése: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni!"[25] – nemcsak a pacifista közhangulatot tükrözte, hanem a belső rend megóvására irányuló szándékot is.

A páduai fegyverszünet aláírása után (november 3.) a rendelkezések egész sora gondoskodott a mind nagyobb tömegben érkező katonák gyors leszereléséről. A hazatérőket már a határon fogadóbizottságok várták: zeneszóval és felvilágosító beszédekkel. A pályaudvarok mellett ételt főztek. A közélelmezési miniszter jótékonysági akciót kezdeményezett. (A leszerelő katonák támogatására Krausz Simon, a Magyar Bank vezérigazgatója 300 000, Lánczy Leó, a Kereskedelmi Bank elnöke 150 000, gróf Zichy Ágoston nagybirtokos 50 000, Ullmann Adolf, a Hitelbank vezérigazgatója 100 000, Weisz Manfréd, a csepeli hadianyaggyár tulajdonosa 500 000 koronát ajánlott fel.)

A hadügyminiszter november 4-én kiadott rendelete megtiltotta, hogy a katonák poggyászát ellenőrizzék, ugyanakkor szigorúan előírta a fegyver és a lőszer elvételét. A budapesti rendőrség a hazatérők ügyében úgy intézkedett, hogy a vonatokat már a főváros környékén feltartóztatják, a fegyvereket már itt elkobozzák, és Budapestre a lefegyverzett katonák közül is csak azokat engedik be, akik igazolni tudják, hogy helybeli lakosok.

Az „illetéktelenek" és a hazatérők lefegyverzésével párhuzamosan haladt a rendfenntartó erők szervezése és megerősítése. A kormány mozgósította a még megmaradt karhatalmat. A belügyminisztérium november

2-án a csendőrség toborzás útján való kiegészítését rendelte el, és e célra 1 millió koronát folyósított. A rendőrség részére november 4-én 50 százalékos fizetésemelést engedélyeztek, és lehetővé tették a létszám másfél ezer fővel való felemelését. Toborzás folyt, felemelt zsold ígérete mellett, a határőrségbe és a katonarendőrségbe is.

Tekintettel arra, hogy a régi rend többé-kevésbé szétzilált, a nép szemében gyűlöletes és ezért eleve ellenségesen fogadott karhatalmi szervei elégtelennek és „a rend helyreállítására" alkalmatlannak látszottak, a belügyminisztérium és a hadügyminisztérium új rendfenntartó alakulatok felállítását is szükségesnek tartotta.

Ilyenek voltak: a *népőrség*, melyet a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek hívtak életre a munkások soraiból, önkéntes jelentkezőkből, akik szolgálatukat a rendes napi munka elvégzése után látták el, egyenruha és külön díjazás nélkül. A *nemzetőrség*, mely önkéntes jelentkezőkből állt. A nemzetőrök azonban magas napidíjat kaptak karhatalmi tevékenységükért. A *védőrséget* továbbszolgáló altisztekből és tisztekből toborozták. E testület tagjai fizetésük mellett pótdíjban részesültek. A *vasúti nemzetőrséget* a pályaudvarok védelmére és a vasúti forgalom biztosítására szervezték. A vasúti nemzetőröknek nemcsak ellátást és magas zsoldot, hanem a szolgálat megszűnése utáni időkre földet vagy állást is ígértek. A felsoroltakon kívül az első napok zűrzavarában még egy sor egyéb rövid életű őrség is tevékenykedett: polgárőrség, önkéntes őrsereg, diákőrség, házőrség üzemi őrség stb.

A hatóságok ott, ahol elegendő karhatalom állt rendelkezésre, kíméletlenül léptek fel. Vidéken a „rendcsinálás" nem egy esetben, különösen a nemzetiségi területeken, véres megtorlássá fajult.

A kormány a november eleji megmozdulások során a statárium kihirdetése elől elzárkózott. Az illetékes miniszterek az ilyen irányú, sűrűn érkező kéréseket általában elutasították, és amennyiben egyes helyi szervek a rögtönítélő eljárást ennek ellenére is elrendelték, az ellen óvást emeltek. Ugyanakkor nemcsak engedélyezték, hanem elő is írták más erélyes eszközök alkalmazását. A hadügyminiszter a budapesti karhatalmi parancsnokság katonáinak abban a „hazafias kötelességben" jelölte meg a nemzeti kormány első vezérelvét, hogy tartsák fenn, és ahol szükséges, „minden eszközzel állítsák helyre a törvényes rendet, a személy- és vagyonbiztonságot".[26]

Arra nézve, hogy a „rendcsinálásnak" november első heteiben hányan estek áldozatul, pontos, az egész országra kiterjedő adatokkal nem rendelkezünk. Az egykorú újságok, az államügyészségek és a helyi hatóságok

jelentéseiből vett néhány adat azonban ennek hiányában is képet ad a novemberi tömegmozgalmak elleni, leginkább a parasztságot sújtó megtorlás méreteiről, közvetve a megmozdulások nagyságáról és kiterjedéséről is.

Hamburger Jenő nagykanizsai kormánybiztos közlése szerint a *Muraközben* Bosnyák Géza főispán egy hónap alatt 173 horvát parasztot akasztatott fel. (Az üggyel foglalkozó minisztertanácsi jegyzőkönyv 134 esetet említ, más jelentések az áldozatok számát jóval többre becsülik.) A *Bánátban* lévő Kula, Melence, Törökbecse községekben a nemzetőrség karhatalmi osztagai november 7-én 68 „fosztogatót" lőttek agyon. *Bihar* megyében a megyei nemzetőrség jelentéseiből kitűnik, hogy november 10-ig naponta 40–50 előállításra került sor, a megmozdulások elfojtása során 90-en vesztették életüket, és a lázadók ellen egyes helyeken ágyúkat is bevetettek. A *Krassó–Szörény* megyében lévő Facsádon egy Lugosról felszálló repülőgép több bombát dobott a községbe nyomult román parasztokra. A bombák 104 embert öltek meg. Urmánczy Nándor erdélyi földbirtokos és függetlenségi párti képviselő Budapestről küldött karhatalmat a család nagy kiterjedésű birtokainak védelmére. A Bánffyhunyadra érkező nemzetőrök, akiket az Urmánczy-kastélyban szállásoltak el, a kolozsvári magyar és román Nemzeti Tanács kiküldötteinek jelentése szerint a *Kolozs megyei Jósikafalván* és más környező községekben 40 embert lőttek agyon, és a halottak egy részét máglyán elégették. (Miután ezt az esetet, tekintettel a román nemzeti tanáccsal éppen folyamatban lévő tárgyalásokra, a radikálisok és a szociáldemokraták élesen elítélték, Urmánczy november 15-én a sajtóban nyilatkozatot tett közzé. A nyilatkozat a fegyverhasználat jogosságát bizonygatta, és azzal a kihívóan gúnyos mondattal fejeződött be, hogy „tudományos elméletekkel, szónoklatokkal és plakátokkal a rendet helyreállítani nem lehet".)

Eperjesen november 1-én a 67. gyalogezred katonái fellázadtak. A lázadók és a hozzájuk csatlakozó civilek közül száznál többet statáriális úton halálra ítéltek, és közülük egyes adatok szerint 34-et, más adatok szerint 43-at az eperjesi dóm falánál agyonlőttek. *Munkácson* november 3-án a Schönborn gróftól földet követelő parasztok ellen gépfegyverekkel felszerelt különítmény vonult fel. A piactéren leadott sortűznek 7 halottja és sok áldozata volt. A *Nyitra* megyei Galgócz községből a november 2-i fosztogatások miatt 27 embert kísértek be a nyitrai katonai fogházba. A *Somogy* megyei Látrányban hasonló okból a 150 főnyi lakosságot – az egykorú jelentést idézve – „állati módon agyonverték és megpofozták". A *Fejér* megyei Adonyban egy főhadnagy vezetése alatt álló katonai karhatalmi alakulat november 10-én ostromállapotot hirdetett ki, letartózta-

tásokat eszközölt, az elfogottak közül 6 katonát golyó általi, egy nőt kötél általi halálra ítélt, és az ítéleteket végre is hajtotta. Miskolcon az államügyész jelentése szerint november elsején 200 embert kísértek be az ügyészségi fogházba. A nyíregyházi fogházba, ugyancsak az államügyész jelentése szerint, november 26-ig 440–460 letartóztatottat hoztak. A nyíregyházi törvényszék elnökének egy későbbi jelentése a novemberi parasztmegmozdulásokkal kapcsolatban 1000 letartóztatást és 75 halálesetet említ.

A *Nemzeti Tanács* irodája a forradalom győzelmét követően kinevezéseket eszközölt, rendeleteket és utasításokat adott ki. Ám az illetékesek már november 1-én úgy döntöttek, hogy további tevékenységét beszünteti. A Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának és a kormánynak november 3-án nyilvánosságra hozott megállapodása bejelentette, hogy a Nemzeti Tanács a jövőben csupán ellenőrző szervként fog működni, a végrehajtó és kormányzó hatalom a kormányt illeti, miután annak tagjai november 1-én esküt tettek a Nemzeti Tanács kezébe. E döntés után a Nemzeti Tanács irodája egy-két napig még folytatta tevékenységét, de csupán azért, mert az ügyfelek sehogy sem akarták tudomásul venni, hogy kéréseikkel, ügyes-bajos dolgaikkal ezentúl újra csak a jól ismert állami hivatalokhoz kell fordulniuk.

A *munkástanácsok* szervezését – mint láttuk – a Szociáldemokrata Párt vezetősége, az osztrák példát követve, már október 30-án magához ragadta, leginkább azért, nehogy a munkástanácsok végül is a vezetőség megkerülésével, annak ellenére jöjjenek létre. A Budapesti Munkástanács a forradalom győzelme után, hivatalosan november 2-án alakult meg. Az új Városháza közgyűlési termében tartott alakuló gyűlésen, melyen főleg párt- és szakszervezeti funkcionáriusok vettek részt, került sor a tanács elnökének és alelnökének megválasztására. Elnökké a jobboldali beállítottságú Preusz Mórt, alelnökké az ugyancsak jobboldali Vanczák János választották. Azt, hogy a pártvezetőség a Munkástanácsot nem tekintette másnak, mint egy kibővített pártválasztmánynak, jól mutatta, hogy az alakuló ülés többek között olyan kérdésekkel és bejelentésekkel is foglalkozott, mint: ki legyen a Népszava új szerkesztője? Garami és Kunfi vállalhat-e miniszteri tárcát, és ha igen, a miniszteri kinevezés összeegyeztethető-e a pártvezetőségi tagsággal?

A Munkástanács első ülése után (a következő ülésre november 13-án került sor) a Népszava november 5-i számában megjelent a Budapesti Munkástanács szervezeti szabályzata. A szervezeti szabályzatot a pártvezetőség, a szaktanács és a pártválasztmány dolgozta ki azzal, hogy alap-

elvei a vidéki munkástanácsok számára is irányadóak. A szabályzat szerint a Budapesti Munkástanács 365 tagja közül 126-ot nem választottak, hanem delegáltak. Hivatalból a Munkástanács delegált tagjai lettek a pártvezetőség, a Szakszervezeti Tanács és a pártválasztmány Végrehajtó Bizottságának tagjai. Kiküldetési joggal bírt egy sor pártszerv és intézmény, küldötteket jelölhettek az országos szabadszakszervezeti vezetőségek. A nem delegált tagokat a szakszervezetek taglétszáma alapján, a szakszervezeti központok irányításával választották, legalább háromnegyed részben az üzemi munkások közül. A Munkástanács Központi Végrehajtó Bizottsága 126 delegált tagból állt.

A *Katonatanácsot* illetően a hadügyminiszter annak feloszlatását, a belügyminiszter a vezetők egy részének letartóztatását javasolta. Linder a minisztertanács november 4-i ülésén azzal érvelt, hogy „a rendet a pacifista propagandának a katonák közötti terjesztésével Katonatanács nélkül is biztosítani lehet... A katonákat haza kell küldeni és meg kell szervezni a nemzetőrséget. Ha nincs katonaság, nem kell Katonatanács." Kunfi és a vele egyetértő Károlyi ezt az érvelést és a feloszlatásra vonatkozó követelést nem fogadta el, a Katonatanács átformálását, megszelídítését javasolta. Kunfi állást foglalt egy „tisztességes elemekből álló", a hadsereg körében „oktató, nevelő, demokratikus szervezőmunkát" végző Katonatanács mellett. Károlyinak az volt a véleménye, hogy jelentéktelen „önképzőköri hatáskört kell a katonatanácsoknál hagyni".[27]

Kunfi javaslatára, az általa kifejtett meggondolások jegyében, nevezték ki már november 1-én Pogány Józsefet a katonatanácsok kormánybiztosává. Pogány, aki addig a Nemzeti Tanács irodájában intézte a hadsereg ügyeit, a Szociáldemokrata Párton belül már korábban a balszárnyhoz csatlakozott, megbízatása ennyiben a baloldal megnyugtatását és megnyerését is célozta. Pogány a hadügyminisztérium támogatásával új katonatanácsot hívott életre, mely november 3-án alakult meg a budapesti helyőrség katonatanácsaként. Felépítése a szakszervezeti mintát követte. Minden katonai alakulat és intézmény bizalmikat választott: minden zászlóaljnál a tisztikar egy, a legénység négy bizalmi férfit. A régi képviselőházban tartott alakuló gyűlésen már a megválasztott bizalmiak jelentek meg: számuk közel járt az 1200-hoz.

A Munkástanács és a Katonatanács megalakulása után a kormány és a tanácsok viszonyáról új megállapodás született, mely november 5-én jelent meg az újságokban. Az új megegyezés most már nemcsak a Nemzeti Tanácsra, hanem a Munkástanácsra és a Katonatanácsra nézve is leszö-

gezte, hogy azok „a kormány ellenőrző orgánumai, a propaganda szervei, de nem intézkedés jogával felruházott kormányzó hatóságok".[28]

E megállapodás szellemében a Szociáldemokrata Párt vezetősége a munkástanácsokat a katonatanácsoktól, a fővárosi tanácsot a vidékiektől elválasztani igyekezett. A Budapesti Munkástanács szervezeti szabályzata, annak kimondásával, hogy a tanácsok központi képviselete nem más, mint a pártvezetőség és a pártválasztmány végrehajtó bizottsága, útját állta annak, hogy létrejöjjön a tanácsok közös testülete, országos szervezete.

A tömegmozgalom visszaszorítását, a tanácsok korlátozását a kormány sikerként könyvelhette el. A haragot kiváltó erőszak és a közhangulat ellenére folytatott egyezkedés azonban nem volt egyértelmű a felszabadult forradalmi erők tényleges megtörésével, még kevésbé azok felszámolásával.

A katonák egy része a fegyvert parancs, rábeszélés és ellenőrzés ellenérsem adta át, hanem hazavitte. Az átmenetileg visszaszorított tömegmozgalom a városokban és a falvakban hamarosan új erővel lángolt fel. A karhatalom gyengének, megbízhatatlannak bizonyult, a vörös karszalagot viselő népőrség egyre inkább balfelé tolódott. A tanácsok korlátozásuk ellenére is fennmaradtak, és különösen vidéken továbbra is beavatkoztak a közigazgatási hatóságok teendőibe. A Budapesti Munkástanács összetétele és alárendelt helyzete ellenére nagy tekintélyű intézmény volt, a forradalmi légkör nyomása alatt állt, állásfoglalásait messzemenően figyelembe kellett venni. A Katonatanácsról hamarosan kiderült, hogy az nem annyira az oktatást és a nevelést, mint inkább az ellenforradalom elleni fellépést tekinti feladatának. A népi szervek tekintélye, aktivitása igen nagy volt, a régi közigazgatási apparátus erőtlenül, zavarodottan igazodott az eseményekhez.

A hatalmi viszonyok országosan a régi és az új, a polgári és a népi forradalmi erők közötti eldöntetlen harc képét mutatták. A burzsoázia hatalmon volt, de távolról sem tehette, amit szeretett volna, a munkásosztály nem volt hatalmon, de követeléseit a kezében lévő fegyver, a népi szervek, a kormányra gyakorolt tömegnyomás segítségével nem egy esetben érvényesíteni tudta.

E helyzetnek nem oka, csupán következménye nyilvánult meg abban, hogy az osztályharc frontjai közt lavírozó „népkormány" politikáját szinte minden vonatkozásban nagyfokú bizonytalanság jellemezte. Erőszakra utasított a tömegmozgalmak ellen, de egyben el is ítélte az erőszakot, szabadulni kívánt a népi szervektől, de azért a tanácsok támogatását igényelte. „Bármely problémához nyúl, önmagával kerül ellentmondásba. Nem lehet

tudni, mit akar, mert programja kényszerűség. Nem lehet tudni, mire képes, mert a benne lévő erők lekötik egymást. Semmit sem lehet tudni, és ez az egyetlen, amivel a kormány is tisztában van."[29] A koalíció kezdeti tevékenységét így jellemezte – nem indokolatlanul – az egykorú kritika.

A KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

Az államforma kérdésében a kormánykoalíció – mint a megelőző fejezetben olvashattuk – október 31-én még a jogfolytonosság alapjára helyezkedett, majd igen gyorsan, alig 24 óra leforgása alatt le is tért erről az alapról. A királynak tett eskü alóli felmentés, majd az új eskü letétele a Nemzeti Tanács kezébe közjogi téren teljes szakítást jelentett a múlttal, forradalmi cselekedet volt. A kormány a tömegek nyomására vállalta ezt, de hogy a szükségszerű konzekvenciákat is levonja, ez elől újra csak elzárkózott. A november 1-én hozott és a Nemzeti Tanács által jóváhagyott határozat úgy szólt, hogy az államforma kérdésében a hat héten belül összeülő alkotmányozó gyűlés fog végleg dönteni. E halasztó határozat összhangban volt a Szociáldemokrata Párt októberi kongresszusának felfogásával és összhangban volt az osztrák államtanács elgondolásával is, mely a végleges döntést ugyancsak egy későbbi időpontban megválasztandó nemzetgyűlésre kívánta bízni.

A november 1-jét követő napokban úgy látszott, hogy a köztársaság problémája – a döntés függőben tartásával – egyelőre nyugvópontra kerül. Már csak azért is, mert az idő múlásával az ígért választások gyors megtartása elé egyre több aggály és nehézség tornyosult. Új választójogi törvényt kellett alkotni. A határkérdés tisztázatlansága következtében nem lehetett tudni, hol kerülhet sor egyáltalában a választások megtartására. Kétséges volt, hogy hajlandók lesznek-e az elszakadóban lévő nemzetiségek részt venni a választásokon. Végül egyesek mindettől függetlenül is úgy vélték, jobb lesz, ha a választásokat október 31-től távolodva, „nyugodtabb" légkörben rendezik meg.

Az ügy elodázása azonban – a sokféle aggály ellenére is – keresztülvihetetlennek bizonyult, nem utolsósorban azért, mert a nemzetközi helyzet alakulása a megnyugvást, a lehiggadást lehetetlenné tette.

November 9-én Vilmos császár lemondott és Hollandiába menekült. Németországban győzött a forradalom, melynek első vívmánya a köztársaság proklamálása volt, méghozzá azonnal, minden formaság mellőzésével.

Ausztriában e hírek hatására kiáltvány tudatta november 11-én, hogy az uralkodó „lemond az államügyek intézéséről", és elfogadja Német-Ausztria döntését a „jövendő államformára nézve".[30]

Az ideiglenes nemzetgyűlés november 12-én Német-Ausztriát „demokratikus köztársaságnak" nyilvánította.

Két nap múlva a Prágában összeülő csehszlovák nemzetgyűlés is hasonlóan foglalt állást.

A németországi, még inkább az ausztriai események nem hagytak kétséget afelől, hogy tovább Magyarországon sem lehet várni. A Nemzeti Tanács a „világeseményekre" hivatkozva november 11-én felhívást adott ki, mely bejelentette, hogy az államforma kérdésében „a végleges elhatározást most már halasztgatni nem lehet, az alkotmányozó gyűlés összehívásáig sem". A vidéki nemzeti tanácsok foglaljanak állást, nyilatkozzanak, „hogy a súlyos elhatározást kívánó közeli napokban a Magyar Nemzeti Tanács maga mögött érezze az egész ország egységes akaratát"[31].

November 13-án Wlassics Gyula bárónak, a főrendiház elnökének vezetésével főrendekből és zászlósurakból álló küldöttség utazott a királyhoz Ausztriába, az eckartsaui vadászkastélyba – ide húzódott vissza az uralkodó az osztrák köztársaság proklamálása után. IV. Károly a küldöttség tanácsára újabb, kifejezetten Magyarországra vonatkozó nyilatkozatot tett, mely a lényeget tekintve ugyanazt tartalmazta, mint az Ausztriára vonatkozó, Seipel prelátus által fogalmazott és többféleképpen magyarázható november 11-i kiáltvány. A nem annyira lemondást, mint inkább jogfenntartást jelentő kézirattal kapcsolatban, a minisztertanács úgy foglalt állást, hogy arra „a jog és a tényleges állapot szerint szükség nem volt". A kormány a király elhatározásától függetlenül állapította meg, hogy „Habsburg Károly nem uralkodója az országnak".[32]

A minisztertanács állásfoglalása egyetemi tanárok véleményén alapult, akik a pragmatica sanctióban foglaltak alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az ausztriai uralom megszűntével a királyi szék Magyarországon is megüresedett.

A respublica ünnepélyes proklamálására november 16-án került sor. A régi országgyűlés nemkívánatos voltából és az új alkotmányozó gyűlés hiányából eredő nehézségeket azzal hidalták át, hogy a Nemzeti Tanácsot a politikai pártok, a Nemzeti Tanácshoz csatlakozott érdekképviseleti szervek és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőiből 500 (egyes adatok szerint véglegesen 1000–1200) főre egészítették ki, és az ilyen módon, delegálás útján létrehozott, úgynevezett Nagy Nemzeti Tanácsot országgyűlést helyettesítő „törvényes forradalmi szervvé", nemzetgyűléssé nyilvánították.

A képviselőház és a főrendiház november 16-án még egy rövid, utolsó ülést tartott. A képviselőház kimondta feloszlatását, a főrendiház a döntést tudomásul véve és erre hivatkozva „tanácskozásait berekesztette". A Nagy Nemzeti Tanács ezt követően az Országház zsúfolásig megtelt kupolacsarnokában jóváhagyta a köztársaság létrejöttét bejelentő határozati javaslatot.

E határozat (1918. évi 1. sz. néphatározat) a köztársaság proklamálása mellett kimondta a képviselőház és a főrendiház megszüntetését, az állami főhatalomnak a Károlyi elnöklete alatt álló kormányra való átruházását; utasítást adott azonnali „néptörvények alkotására: 1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és nőkre is kiterjedő választójogról, 2. a sajtószabadságról, 3. az esküdtbíróságról, 4. az egyesülési és gyülekezési szabadságról, 5. a földműves nép földhözjuttatásáról".

Miközben a nemzetgyűlés ülésezik, a Parlament előtti térre óriási tömeg, vagy 200 000 ember vonul fel. Először diákok, kisebb csoportok, polgári egyesületek érkeznek, később vörös lobogók és egyesületi zászlók alatt, forradalmi dalokat énekelve a munkások Óbudáról, a külső Váci útról, Újpestről, Kőbányáról, Csepelről... A kabátokon piros kokárda vagy szalag, a kalapokon régi szokás szerint piros cédula. A hatalmas téren és a környező utcákban ember ember hátán szorong, mindenütt drapériák, zászlók, feliratok – közülük nem egy a „szocialista köztársaságot" élteti. A „néphatározatot" a téren is felolvassák; az öt pontot és a szónokok beszédeit tomboló lelkesedés fogadja.

A november 16-án megszülető köztársaság, bár egyértelmű döntést jelentett az államforma kérdésében, az ideiglenességet bizonyos fokig továbbra is fenntartotta.

Az elnöki tiszt betöltése Károlyi javaslatára függőben maradt, a köztársasági alkotmány alapelveinek kidolgozása, a még megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlésre várt. (Arra, hogy a nemzetgyűlés a választások megtartásáig – a környező országokhoz hasonlóan – a testületi elv alapján is összehívható lenne, hogy ezt a funkciót a Nagy Nemzeti Tanács továbbra is betölthetné, senki sem gondolt.)

Az állami főhatalom átruházása a kormány szerepének újabb erősödésével, a Nemzeti Tanács hatáskörének további szűkítésével volt egyértelmű. A köztársaság kikiáltása után a Nemzeti Tanács sokféle funkciójából nem maradt más, mint a tanácskozás és a tanácsadás joga. A vidéki nemzeti tanácsokról a minisztertanács már 15-én úgy határozott, hogy azokat – amennyiben lehetséges – megszünteti.

A november 16-án proklamált köztársaság, melyre a délutáni órákban

József főherceg is felesküdött, polgári köztársaság volt. Létrejöttének módja, az elnevezések – népköztársaság, néphatározat, néptörvény, népkormány – és az ígéretek radikalizmusa ugyanakkor a tömegek jelenlétére, a helyzet felemás voltára utalt.

JEGYZETEK

[1] Pesti Napló, 1918. október 26. Megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Az Intéző Bizottság névsorát közli: Pesti Napló, 1918. október 30.
[2] Pesti Napló, 1918. október 26. Megalakult a Magyar Nemzeti Tanács.
[3] Károlyi, 1923. 454. o.
[4] Pesti Napló, 1918. október 26. A Galilei-Kör újból megnyílt.
[5] Magyarország, 1918. október 29. Károlyi Mihály gróf megérkezése.
[6] Az Est, 1918. október 30. Három halottja, 55 sebesültje van a Lánchídnál vívott csatának. Az Az Est azoknak az adatait közölte, akiket a mentők elsősegélyben részesítettek.
[7] Dr. Sándor Lászlónak, a budapesti m. kir. rendőrség volt főkapitányának vallomása Tisza István gróf gyilkosainak pörében. Közli: Batthyány, II. köt. 165. o.
[8] KA, MKSM 1918. 69–27/9. Bericht Graf Hadiks über „den moralischen Zusammenbruch des Hinterlandes". 1918. X. 29. 16 óra. A terjedelmes beadvány utolsó oldalán az alábbi feljegyzés olvasható: „Laut Meldung des Flügeladjutanten S. M., Oberstleutnant Brugier seitens Seiner Majestät an Graf Hadik telephonisch, Ah. genehmigt."
[9] Pester Lloyd, Morgenblatt, 1918. október 30. Die innerpolitische Krise.
[10] Alkotmány, 1918. október 31. A program.
[11] Magyar Hírlap, 1918. október 31. Kiáltvány a munkássághoz.
[12] Lukachich, 64. o.; Linder „A diadalmas forradalom könyve" c. kiadványába írt cikkében („Hogyan lettem forradalmár?") és későbbi, „Kell-e katona" c. könyvében (95. o.) a Budapesten összpontosított katonaság létszámát 80 000 főben jelöli meg. Hasonló adatot, „70 000–80 000 főnyi helyőrség", közöl Juhász Nagy Sándor is (A magyar októberi forradalom története. 222. o.). Bus Fekete László szerint: „tizennyolcezer ember állt Lukachich altábornagy rendelkezésére" (Katona forradalmárok, 34. o.).
[13] A diadalmas forradalom könyve. 146. o.
[14] Batthyány, II. köt. 162. o.
[15] A jelenetet leírja: A diadalmas forradalom könyve. 192. o.; Katona forradalmárok. 26. o.; Károlyi Mihályné. 278. o.
[16] Katona forradalmárok. 78. o. Magyar Lajos szerint 40 századra számítottak (A magyar forradalom 9. o.). Sztanykovszky Tibor visszaemlékezésében arról ír, hogy október 27-ig a 18 000 főnyi karhatalomnak több mint a fele csatlakozott. (Nagy idők tanúi. 86. o.) A 80–90 századra vonatkozó adatot túlzottnak ítéli Kató István (Az 1918. évi magyar demokratikus forradalom előzményeinek és győzelmének néhány kérdése. Párttörténeti Közlemények, 1956. 1. sz. 12. o.).
[17] Népszava, 1918. október 31. Megalakult a Munkástanács.
[18] A katonatanácsról. 89. o. A röpcédulát fakszimilében közli Siklós: Magyarország 1918/1919. III. o.
[19] PI Archívum. Röpiratgyűjtemény II. 11/1918/X/4254. A röpiratot fakszimilében közli Siklós: Magyarország 1918/1919. III. o.
[20] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. október. 31.
[21] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 1.
[22] „A végsőkig feszített, a szétrobbanásra hevített indulatot le kellett vezetni. Nem volt

más mód erre, mint letenni a fegyvert. Azonnal és mindenütt, idehaza és a frontokon." (Linder: Hogyan lettem forradalmár? Lásd: A diadalmas forradalom könyve. 14. o.)
[24] A diadalmas forradalom könyve. 198. o.
[24] Népszava, 1918. november 2. Kunfi elvtárs beszéde.
[25] Pesti Hírlap, 1918. november 3. A budapesti helyőrség tisztjeinek eskütétele.
[26] Schönwald, 348. o.
[27] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 4.
[28] Népszava, 1918. november 5. A végrehajtó hatalom a kormány kezében.
[29] Szabadgondolat, 1918. december 25. Rudas Zoltán: A magyar forradalom.
[30] Pesti Hírlap, 1918. november 12. Károly császár lemondott az államügyek intézéséről.
[31] Uo. A Nemzeti Tanács a köztársaság rögtöni kimondása mellett.
[32] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 13.

AZ ORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETE. A KÁROLYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

SÚLYOS ADOTTSÁGOK, INDOKOLATLAN REMÉNYEK

A népkormány kedvezőtlen nemzetközi helyzetben, nehéz feltételek közt vette kezébe a külpolitika irányítását.

Az alapvető baj a bukott rezsim által felidézett és elvesztett háború el nem hárítható következményeiben rejlett. Az ország elszigeteltsége és a külügyi apparátus hiánya, mely a közös ügyek felszámolásából, az eddigi közös külügyminisztérium megszűnéséből következett, a nehézségeket tovább fokozta. Megfelelő szervezet hiányában a kormány úgy próbált az első napokban bonyolult kérdésekben állást foglalni, hogy a kellő tájékozódásnak és tájékoztatásnak elemi feltételeit is nélkülözte.

Az illetékesek, így elsősorban maga Károlyi Mihály, aki a külügyek legfőbb irányítását magának tartotta fenn, mindent elkövetett, hogy e helyzeten változtasson. Az új külügyminisztérium, az információs szolgálat a későbbiek során lassan kiépült. A minisztertanács már november 4-én úgy határozott, hogy sajtómissziót küld Svájcba információk szerzése és továbbítása céljából. November folyamán követet neveztek ki Zágrábba, Bécsbe, Bernbe és Prágába. December 15-én néptörvény jelent meg az önálló külügyi igazgatásról. Egyidejűleg a közigazgatási teendőkben jártas szakember, Harrer Ferenc került a külügyminisztérium élére. A győztes hatalmak és a semleges országok többségének elutasító, elzárkózó magatartásán azonban semmiféle szervezet sem törhetett keresztül, és semmiféle apparátus, hivatalos misszió sem érhette el, hogy a győztesek elismerjék Magyarország önálló állami életét, a diplomáciai kapcsolatot egy legyőzött országgal még a békekötés megtörténte előtt felvegyék.

A közhangulatot a hatalomátvétel napjaiban – a bizonytalan, és semmi jóval nem biztató külpolitikai helyzet ellenére – továbbra is illúziók jellemezték. Sokan még ekkor is úgy gondolták, hogy „a wilsoni elvek alapján álló antant" az azonos elveket valló Károlyi-kormányt jóindulattal fogja fogadni, Magyarország a győztesek részéről kedvező elbánásra számíthat. „Károlyi Mihály az egyetlen ember, akitől oltalmát várja az ország határvidékeinek ellenséges betöréstől fenyegetett lakossága" – írta a Függetlenségi Párt lapja, a Magyarország október 31-én. „Magyarország mint neut-

rális állam akar szerepelni és szerepel is" – hangsúlyozta Károlyi november 3-án a sajtó képviselői előtt.

Az antant jóindulatára, a méltányos elbánásra épülő elképzelések tévesen mérték fel a helyzetet. Nem számoltak azzal, hogy a háború befejezését követő győzelem méretei túlhaladottá minősítik Wilson korábbi megnyilatkozásait és a belőlük kiolvasható engedékenységet.

A magyar újságok az Egyesült Államokban lezajlott november 5-i választásokról szinte semmit sem közöltek. A szűkszavú híradás, mely egyegy napilapban november 10-e körül felbukkant, elveszett a német forradalomról érkező hírek tengerében. Így végső soron homályban maradt, hogy e választásokon Wilson Demokrata Pártja a kongresszusban és a szenátusban egyaránt elvesztette addigi többségét, és az is homályban maradt, hogy a választásokból azok az addig kisebbségben lévő republikánusok kerültek ki győztesen, akik tárgyalásokról hallani sem akartak, és engedmények helyett a feltétel nélküli megadás, a bosszú és a büntetés elvét népszerűsítették. Az újságokban a későbbiek során is alig-alig lehetett olvasni arról, hogy a december közepén megtartott angliai választások ugyancsak a jobboldal előretörésével végződtek, hogy Clemenceau a francia parlamentben december 29-én, a költségvetési vitában a wilsonista programról kihívó szkepticizmussal nyilatkozott.

A FEGYVERSZÜNET BONYODALMAI

Az első kérdés, amellyel a népkormány a forradalom győzelme után a külpolitika terén azonnal szembekerült, a fegyverszünet problémája volt.

A már ismertetett páduai fegyverszüneti tárgyalások során az AOK az Újvidéken lévő fegyverszüneti bizottságnak is engedélyt adott, hogy felvegye a kapcsolatot az ellenséggel. (Az ekkor Újvidéken tartózkodó, eredetileg Belgrádban székelő fegyverszüneti bizottságot még október elején hívták életre, abból a meggyőződésből, hogy nemcsak az olasz fronton, hanem egyidejűleg a Balkánon is fegyverszünetet kell kötni.)

A volt szófiai katonai attasé, Laxa tábornok vezetése alatt álló bizottság két tagja, Dormándy és Kozmovsky vezérkari ezredesek a kapott utasításnak megfelelően, november 2-án, a késő éjszakai órákban indultak el Belgrádba, mely ekkor már a szerb hadsereg birtokában volt. A szerb fővárosba érkező küldöttek, akik Kövess tábornagynak, a balkáni hadseregcsoport parancsnokának meghatalmazásával jelentkeztek, némi várakozás után,

november 4-én kézhez vették Franchet d'Espèrey Szalonikiből küldött előzetes feltételeit.

A hat pontba foglalt előzetes feltételek – teljesítésüktől függött, megkezdődhetnek-e a további tárgyalások – az alábbi fontosabb követeléseket tartalmazták: A Duna, a Száva és a Drina vonalától északra álló csapatok egy 15 kilométeres övezeten belül leteszik a fegyvert, és kiürítik a megjelölt területeket. Az említett folyókon és az Adriai-tengeren található hajók hadizsákmányként átadandók. Szabad összeköttetés és kapcsolat engedélyezendő a Monarchia területén működő Jugoszláv Nemzeti Tanáccsal. A válasz határideje az első két követelésre 24 óra. A válasz átadása után teljhatalommal megbízottat kell küldeni, mégpedig azonnal, és olyan meghatalmazással ellátva, amelyből kiderül, hogy a teljhatalmú megbízott mely kormány nevében kíván tárgyalni.

A Franchet-vel való kapcsolat felvételét, bár a balkáni fegyverszüneti tárgyalás gondolata az AOK-tól indult ki, a Károlyi kormány helyeselte, és amennyire módjában állt, maga is szorgalmazta. A kormány állásfoglalása a tényleges helyzetből indult ki. Az antant keleti hadserege október utolsó –november első napjaiban elérte a Száva és a Duna vonalát. Számolni kellett azzal, hogy az előnyomuló francia és szerb hadosztályok nem állnak meg az egykori Monarchia határán, hanem folytatva a megkezdett hadműveletet, Magyarországon keresztül vonulva próbálnak csapást mérni a még hadban álló Németországra. Az is valószínűnek látszott, hogy a szerb hadsereg az adott helyzetben nyilván megkísérli az egykori Monarchia délszláv területeinek birtokbavételét.

A párizsi legfelsőbb haditanács és a szerb hadsereg-főparancsnokság napjainkban mind nagyobb számban nyilvánosságra kerülő dokumentumai az egykori feltételezések helytállóságáról tanúskodnak. A keleti hadsereget Németország ellen bevetni a párizsi haditanácsnak és Franchet d'Espèrey-nek egyaránt szándékában állt. Franchet Budapesten, Prágán és Drezdán keresztül Berlin ellen akart vonulni, a Párizsban kidolgozott terv a francia és az angol hadosztályokat Salzburg környékén kívánta összevonni. A szerb hadsereg-főparancsnokság elgondolása eredetileg az volt, hogy a másfél hónap óta tartó gyors előnyomulásban kifáradt csapatoknak a Duna elérésekor pihenőt biztosít. Amikor azonban a hadvezetőség értesült a páduai fegyverszünet küszöbönálló aláírásáról és a szerb kormány elgondolásait keresztező olasz intrikákról, a pihenő tervét azonnal elejtette.

A Párizsban zajló eseményekről a hadsereg-főparancsnokságot egyrészt Pašić, az ott tartózkodó miniszterelnök, másrészt Vesnić, a szerb követ

tájékoztatta. Pašić november 2-án küldött táviratában azt tanácsolta, hogy tekintettel a küszöbönálló és a Balkánt figyelmen kívül hagyó fegyverszünetre, vegyék birtokukba, amilyen gyorsan csak lehet, Ausztria–Magyarország délszláv területeit. Vesnić egy későbbi üzenetében úgy tájékoztatta Mišić vajdát, a szerb vezérkari főnököt, hogy bármit is határoz az északi irányú terjeszkedést illetően, azt itt (Párizsban) jóváhagyják. A Párizsból érkező tájékoztatás nyomán a szerb hadsereg tovább folytatta előnyomulását. Az első és a második szerb hadsereg alakulatai november 5-én arra kaptak utasítást, hogy kezdjék meg a Szerémség, Szlavónia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia megszállását. A Bánátban (megelőzve a románokat) érjék el a Temesvár, Versec, Fehértemplom vonalat. Északi irányban nyomuljanak előre a Marosig, vegyék birtokukba a Bácskát, a Bajától és Szabadkától délre eső területeket.

A Drina, Száva és a Duna vonalánál álló antanthaderő jelentős erőt képviselt, annak ellenére, hogy Bulgária kapitulációja után az úgynevezett Keleti Hadsereg egy része (zömmel angol és görög hadosztályok) Törökország ellen fordult. Franchet november elején e frontszakaszon 6 szerb, 3 francia és 1 görög gyaloghadosztály, 1 szerb lovas hadosztály és 1 francia lovas brigád felett rendelkezett. Ezenkívül – szükség esetén – még 9 tartalék hadosztályra, továbbá a 12 hadosztályból álló román hadsereg támogatására is számíthatott. A kifáradt és megritkult szerb hadsereg erősíthető volt a felszabadult területeken jelentkező önkéntesekkel és a hadifogságból hazatérő katonákkal.

A Monarchia hadereje a Száva és a Duna mentén, Kövess tábornagynak a magyar hadügyminisztériumhoz küldött egykorú jelentése szerint, november 2-án 1/2 hadosztályból állt; mindössze 10 000 puskával és a hozzá tartozó tüzérséggel rendelkezett. A német alakulatokat a Kövess-féle hadseregcsoport alárendeltségéből november 1-én kivonták. Kövess a további esetleges ellenállás lehetőségéről terjedelmes jelentésében a következőket írta: „Hogy lehetséges lesz-e egy megállás a Szávánál, csupán a szerbek magatartásától függ, továbbá, hogy lehet-e komoly ellenállásra számítani a hazájuktól távol élő, korábbi harcoktól és a visszavonulástól erősen kimerült és a horvátok szétfutása következtében erkölcsileg meggyöngült csapatok részéről."[1]

Az adott helyzet figyelembevétele mellett a Károlyi-kormány azért is a tárgyalások mellett volt, mert úgy vélte, hogy ha a függetlenné váló Magyarország önállóan lép fel, kedvezőbb feltételekre számíthat és a külön fegyverszünet egyben az önálló államiság elismerését is jelenti.

Károlyi véleménye – mint visszaemlékezéseiben írja – az volt, hogy

csak előnnyel járna, „ha azok likvidálják a háborút és viselik a fegyverszünetért a felelősséget, akik a háborút csinálták és folytatták".[2] E kétségkívül helyes érveléssel, mely lényegét tekintve megegyezett az osztrák államtanács állásfoglalásával, azonban magára maradt.

A kormány terve először az volt, hogy Páduába küld fegyverszüneti delegációt. Ez a közlekedési nehézségek miatt azonban akadályokba ütközött, és célszerűtlennek is látszott, mert a fegyverszünetet ott időközben, november 3-án megkötötték, mégpedig a magyar kormány hozzájárulásával.

(Linder november 3-án délután táviratot küldött a hadsereg-főparancsnokságnak, hogy a kormány Webert közös megbízottként visszautasítja, de nehogy a fegyverszünet megkötése emiatt szenvedjen, beleegyezik abba, hogy Weber „egyelőre Magyarország érdekeit is képviselje".[3])

A minisztertanács november 4-én, az előbbiek figyelembevételével, úgy döntött, hogy a delegáció ne Páduába, hanem Belgrádba utazzon, Franchet tábornokhoz.

A kiküldendő delegációt Lindernek kellett volna vezetnie. Nemcsak azért, mert elsősorban katonai kérdések megtárgyalásáról volt szó, hanem azért is, mert a fegyverszüneti tárgyalások addigi menetéről és szövevényeiről ő volt leginkább tájékozva. Miután azonban Linderrel november 4-én a Katonatanács ügyében nézeteltérés támadt, a minisztertanács e feladattal nem őt, hanem az aznap beiktatott új igazságügy-minisztert, Berinkey Dénest bízta meg.

Amikor azonban a minisztertanács november 5-i ülésén Linder beszámolt a budapesti német konzullal folytatott tárgyalásairól, és utalt a németekkel szembeni fellépésből kínálkozó előnyökre („mi adhatjuk meg a hatalmas lökést a német imperializmus teljes bukásához... megadásra kényszerítjük őket..., amit a békekonferencia bizonyára honorálni fog"), valamint a létfontosságú szénszállítás körüli bonyodalmakra és ellentétekre, melyeket „csak Belgrád útján lehet kiegyenlíteni", a vélemény megváltozott. A minisztertanács, „tekintettel a döntő fontosságú kérdésekre",[4] úgy határozott, hogy Franchet-hoz magas szintű delegációt küld Károlyi és Jászi vezetésével.

A BELGRÁDI KATONAI EGYEZMÉNY

A magyar küldöttség november 5-én a késő esti órákban utazott el Budapestről. A delegáció tagjainak sorában, a kormány képviselői mellett, a Nemzeti Tanács, a Munkástanács és a Katonatanács küldöttei (Hatvany

Lajos, Bokányi Dezső, Csernyák Imre), valamint az érdekelt szakminisztériumok megbízottai is helyet foglaltak. Franchet Szalonikiből autón indult a tárgyalás színhelyére. Útközben Nišben Sándor régenssel és Mišić vajdával tárgyalt bolgár határkérésekről és a magyar demarkációs vonal megvonásáról. A francia tábornok 7-én délután érkezett Belgrádba, és az ott várakozó magyar delegációt azonnal fogadta. A tárgyalás színhelyéül szolgáló villában, amelyben néhány nappal azelőtt még az osztrák–magyar kormányzóhelyettes lakott, Károlyi bemutatta a küldöttség tagjait, majd azonnal azt tudakolta: az olaszországi vagy a keleti antanthaderő főparancsnoka van-e felhatalmazva arra, hogy a magyar fegyverszünet kérdéséről tárgyaljon. Miután Franchet kijelentette, hogy erre ő jogosult, Károlyi felolvasta a delegáció előre elkészített, Jászi által szerkesztett memorandumát, mely az alábbi fontosabb megállapításokat tartalmazta:

A háború a régi feudális, az autokrata Osztrák–Magyar Monarchia műve volt, mely a háborúellenes, a nemzeti elnyomás politikája ellen fellépő demokratikus erőket elnémította. Az új kormány november 1-jén azonnali fegyverletételre adott utasítást, amit azonban az Armee-Oberkommando nem továbbított. Miután Diaz tábornokkal lehetetlen volt az érintkezést felvenni, ezért jöttek Belgrádba. Céljuk egyrészt informatív, másrészt olyan rendelkezés elérése, mely megfelel a magyar nép igazságos és méltányos kívánságainak. A múlt rendszer bel- és külpolitikai tényeiért felelősséget nem vállalnak. A belpolitikában demokratikus reformokat akarnak, a külpolitikában a régi német imperialista szövetséggel való szakítást. Elfogadják a független cseh és délszláv állam felállítását, a határok kérdésében a békekonferencia döntsön. Magyarország november elseje óta nem ellenséges ország többé, hanem semleges föld. Amennyiben idegen csapatokat akarnak Magyarországon elhelyezni, azok francia, angol, olasz vagy amerikai csapatok legyenek, a koloniális haderő mellőzésével. A tábornok közbelépését kérik az égető szénhiány orvoslására. Az ellenséges rekvirálásokat méltányosan hajtsák végre. A múzeumok műtárgyait kíméljék meg. Létesüljön diplomáciai összeköttetés az antant és Magyarország között. A tábornok támogassa a magyar népkormányt nehéz feladatának elvégzésében.

Franchet a magyar küldöttséget fensőbbségesen, napóleoni pózban fogadta. Éreztetni kívánta, hogy nem egyenrangú felek tárgyalásáról van szó. A semlegességre vonatkozó kitételt azonnal kijavította: „Magyarország nem semleges, hanem legyőzött ország."

Amikor Károlyi az hongrois kifejezést használta, közbeszólt: „Dites le

pays madjar", ami azt jelentette: csak a magyarok által lakott területeket képviselik, ne beszéljenek a nemzetiségek nevében.

A memorandumra adott válasz újra leszögezte: Magyarország legyőzött ország; „ebben a háborúban a magyarok együtt mentek a németekkel, együtt fognak lakolni és fizetni". Amikor a küldöttség Wilsonra hivatkozott, a tábornok nem tett megjegyzést, a kezével legyintett.[5]

E bemutatkozás után Franchet Károlyit és Jászit szobájába invitálta, és átnyújtotta az általa javasolt szöveget, mely 18 pontot tartalmazott.

Az első pont Beszterce, Maros, Szabadka, Baja, Pécs, Dráva vonalát jelölte meg demarkációs vonalként, ami Erdély déli részének, a Bánátnak, a Bácskának és Baranya megye egy részének kiürítését jelentette. A demarkációs vonal ilyen módon való megvonásával Franchet eleget tett a szerb kormány és a szerb hadsereg-főparancsnokság követelésének és részben kielégítette az antanttal újra szövetségre lépő román királyság igényeit is. (Romániában a központi hatalmakkal rokonszenvező Marghiloman-kormányt november 6-án leváltották. November 10-én a király elrendelte a hadsereg mozgósítását. Egyidejűleg az új miniszterelnök, Coanda tábornok, Mackensen már elvonulóban lévő hadseregének 24 órás ultimátumot szabott Románia elhagyására.)

Az egyezmény további pontjai előírták a hadsereg leszerelését a rend fenntartására hivatott 6 gyalog és 2 lovas hadosztály kivételével, biztosították az antantcsapatok számára a Magyarországon való átvonulást és az ott-tartózkodást. A német csapatok 15 napi haladékot kaptak az ország elhagyására. Az egyezmény 17. pontja kikötötte, hogy amennyiben „Magyarország területén lázadások törnének ki, az antantnak jogában áll, hogy ezeket a területeket saját igazgatása alá vonja".

A szerződést, tekintve, hogy egyes pontjai túlmentek azon, mint amire a Diaz-féle fegyverszünet és az előzetes feltételek alapján számítani lehetett, Károlyi és Jászi elfogadhatatlannak minősítették. Hosszú vita után Franchet beleegyezett az erősen kifogásolt 17. pont, „a lázadási és zavargási klauzula" törlésébe, ugyanakkor belevette a szövegbe, az első pont kiegészítéséül, hogy a kiürített területeken „a polgári igazgatás a jelenlegi kormány kezében marad"[6] – végül még abba is beleegyezett, hogy a küldöttség a területi integritás védelmében táviratot küldjön Párizsba. A Clemenceau-nak címzett táviratban az állt, hogy a kormány a szerződést csak akkor írja alá, ha az „antant a béketárgyalásokig biztosítja a magyar állam mai határait (Horvát- és Szlavonországot nem értve bele)".[7]

A tábornok engedékenységét látva Károlyi és Jászi már-már hajlottak volna az aláírásra, de tekintettel a Párizsba küldött sürgönyre és a küldött-

ség egyes tagjainak véleményére, végül is úgy határoztak: megvárják és a végleges döntéshez kikérik a Nemzeti Tanács hozzájárulását.

A delegáció hazaérkezése után a kormány, kedvezőtlen jelentések birtokában, a fegyverszünet ügyét már november 10-én a Nemzeti Tanács elé terjesztette.

Károlyi itt leplezetlenül beszámolt a folyamatban lévő eseményekről, őszintén feltárta a semmi jóval sem biztató helyzetet: Clemenceau válasza megérkezett; ebben Franchet-t arra utasítja, hogy csak „a katonai kérdésekről" „tárgyaljon". A szerb csapatok már Újvidéken vannak, „elérték a Pancsova–Versec- és a Pancsova–Antalfalva-vonalat". A Prágából visszatért követ információja szerint a csehek 17–19 vármegyére tartanak igényt, csapataik elindultak, gyorsan nyomulnak előre. A román helyzet is súlyos „a magyarországi románság kedélyállapota rendkívül izgatott". Mindent figyelembe véve a szerződés azonnali aláírása a legjobb megoldás, „mert igazunk és fizikai gyöngeségünk tudatában csakis a jogra támaszkodhatunk".[8]

Károlyi érvelését, hogy az adott helyzetben Magyarországra nézve még mindig kedvező belgrádi konvenció védelmet és jogalapot jelent a szomszédos országok messzebb menő követeléseivel szemben – a Nemzeti Tanács egyhangúlag magáévá tette. A kormány megbízásából most már Linder utazott Belgrádba. Linder november 13-án írta alá az egyezményt, melynek eredeti címe – „Fegyverszüneti, katonai szerződés a szövetségesek keleti hadserege és a magyar állam között" – időközben a következőképpen módosult: „Katonai egyezmény a szövetségesek és Ausztria–Magyarország között megállapított fegyverszünet Magyarországra vonatkozó alkalmazása tárgyában". Az antantot a befejező aktusnál – miután Franchet időközben már visszatért Szalonikibe – Mišić vajda és Henrys tábornok, a francia keleti hadsereg parancsnoka képviselték.

Az aláíráskor Budapest azonnali megszállásának terve is felmerült. Francia források szerint Linder erre nézve úgy nyilatkozott, hogy a francia csapatok „lelkes fogadtatásra számíthatnak".[9]

A VIX-MISSZIÓ. AZ ANTANT ÚJ KÖVETELÉSEKET TÁMASZT

Az azonnali megszállásra, melynek előkészületeiről – francia hadosztályok és angol csapatok várható érkezéséről – az újságok már színes tudósításokat közöltek, a francia hadvezetőség szándéka és a magyar kormány bele-

egyezése ellenére nem került sor. Az angol kormány november 22-én a Budapestre való bevonulás ellen foglalt állást. Az angolok, akik elsősorban a Közel-Keleten voltak érdekelve, nem kívántak a volt Monarchia bonyolult osztály- és nemzeti ellentéteibe közvetlenül beavatkozni és a franciák közép-európai terjeszkedéséhez segédkezet nyújtani. Belpolitikai meggondolásokból is húzódoztak attól, hogy e területen, mely elsősorban a franciák érdekkörébe esett, a rendcsinálás beláthatatlan feladatából részt vállaljanak.

Az angol közbelépés eredményeként a magára maradt francia kormány is helyesebbnek vélte a visszakozást, és így megszálló hadsereg helyett november 26-án csupán egy katonai misszió érkezett Budapestre. A misszió vezetője Fernand Vix alezredes, a francia keleti hadsereg vezérkari tisztje, sok egyéb feladat mellett (gazdasági és katonai adatok gyűjtése, a külföldiek tevékenységének figyelemmel kísérése, ügynöki hálózat kiépítése stb.) feletteseitől azt az alapvető utasítást kapta, hogy ellenőrizze a belgrádi katonai egyzmény végrehajtását és betartását.

Ez utóbbi megbízásnak eleget tenni – őrködni a belgrádi egyezmény betartása felett – nem bizonyult éppen könnyű és egyszerű feladatnak, mert hamarosan kiderült, hogy a Franchet által kötött szerződéssel, a szerbektől eltekintve senki, még a francia kormány sem ért egyet.

A belgrádi megállapodás ellen csehszlovák részről azonnal tiltakoztak. Beneš, a csehszlovák kormány Párizsban tartózkodó külügyminisztere, arra hivatkozva, hogy a szövetségesek a csehszlovák államot már elismerték, Szlovákia azonnali kiürítését követelte, és ez ügyben újra és újra eljárt a francia politika irányítóinál. November végén az olaszok is felléptek Franchet ellen. Az olasz miniszterelnök, Sonino a belgrádi egyezményt egy el nem ismert, tehát jogilag nem létező állammal kötött szerződésnek minősítette, és azt, tekintettel a páduai fegyverszünetre, egyben feleslegesnek is deklarálta.

A francia külügyminisztérium az olasz és a csehszlovák kormány óvását magáévá tette, és csak gyakorlati megfontolásokból, „új bonyodalmak elkerülése végett" tekintett el attól, hogy a belgrádi megállapodást annullálja. A francia külügyminiszter erről december 1-jén sürgős táviratban tájékoztatta a hadügyminisztériumot, és Franchet tudomására hozta: helytelenül járt el, mert nem volt joga ahhoz, hogy az új magyar államot és annak kormányát (mely egyelőre csak helyi hatóságnak tekinthető) elismerje. Pichon táviratában leszögezte: „Csehszlovákiának jogában áll a szlovák területeket megszállni, tekintve, hogy a csehszlovák államot az antant elismerte, hadseregét szövetséges hadseregnek tekinti."[10]

Franchet mindezek után december 3-án Vix útján jegyzéket juttatott el Károlyihoz. Ebben a Párizsból kapott utasításra hivatkozva felsorolta a már említett érveket, és Szlovákia azonnali kiürítését követelte. A december 3-i jegyzékre 23-án újabb átirat érkezett, mely kiegészítésül a kiürítendő terület határát is megjelölte. (A magyar csapatokat a december 23-i jegyzék értelmében a Dunától, az Ipolytól, továbbá a Rimaszombat–Ung–Uzsok-vonaltól délre kellett visszavonni.)

A nélküle megkötött belgrádi egyezményt a román kormány sem tartotta magára nézve kötelezőnek, és a december 3-i jegyzék átadása után Erdélyre vonatkozóan hasonló eljárást követelt. Amikor a román csapatok december közepén elérték a Marost, Presan tábornok, hadsereg-főparancsnok bejelentette: az előnyomulást egészen a Nagykároly–Nagyvárad–Békéscsaba-vonalig kívánja folytatni. A románok elhatározását Berthelot tábornok, a bukaresti francia misszió vezetője magáévá tette és messzemenően támogatta. Berthelot a dunai hadsereg parancsnokaként – a francia hadosztályokból álló úgynevezett dunai hadsereget még októberben hívták életre szovjetellenes tervek jegyében – Vixet minderről összekötőtisztje útján közvetlenül értesítette.

Vix, akit Berthelot beavatkozása láthatóan bosszantott, Presan parancsát azzal hozta december 16-án a magyar fegyverszüneti bizottság tudomására, hogy ebben az ügyben felettesétől (Henrys tábornoktól) még nem kapott tájékoztatást. Ennek ellenére arra kérte a fegyverszüneti bizottságot, hogy az esetleges vérontás elkerülése végett ne fejtsenek ki ellenállást. A magyar kormány december 18-án arról értesült, hogy Berthelot Kolozsvár kiürítését követeli. December 23-án újabb jegyzék érkezett. Berthelot elhatározta: felhatalmazza a román hadsereg-főparancsnokságot a demarkációs vonal átlépésére és több stratégiai pont (9 város) megszállására.

A belgrádi egyezmény és az utána következő események – az újságok a történtekről semmit sem szépítve, részletesen beszámoltak – izgalmat és megdöbbenést váltottak ki. A közvélemény most kezdett ráébredni arra, hogy a háborút Magyarország is elvesztette, és e vereségnek súlyos következményei vannak.

A területi integritáshoz ragaszkodó kormány kilátástalanná váló helyzetét, a kedvezőtlenre forduló hangulatot – a köztársaság kikiáltásakor megnyilvánuló lelkesedés ennek csak egy időre adott ellenkező irányt – a reakciós erők azonnal a maguk javára próbálták kiaknázni. A fegyverletétel, amely ellen annak idején egyetlen újság sem emelt szót, december elején a Budapesti Hírlap hasábjain már „szokatlan módszernek"[11] minősült. A belgrádi egyezményt nyíltan még nem támadták, de a Páduából haza-

térő Nyékhegyi Ferenc vezérkari alezredes (Nyékhegyit még a Wekerle-kormány idején nevezték ki a fegyverszüneti bizottság tagjává) ez ügyben is beadványt készített. Nyékhegyi, aki a tárgyalások egyik olasz résztvevőjének visszaemlékezése szerint Páduában azzal tűnt ki, hogy ott a megbeszélések során „egyetlen egyszer sem nyitotta ki a száját",[12] terjedelmes beadványban azt bizonygatta, hogy mennyire előnyös volt az ő szerződésük, mely állítólag biztosította Magyarország határait, és mennyire indokolatlan volt a belgrádi egyezmény, mely egy ennél rosszabb demarkációs vonal megvonásához vezetett. Ezzel, az ellenforradalom által később unos-untalan hangoztatott vádaskodással, a minisztertanács november végén–december elején két ízben is foglalkozott, és végül azzal tért az ügy fölött napirendre, hogy az adott körülmények között a vita – kedvezőtlenebb volt-e a belgrádi egyezmény – értelmetlen, hisz nyilvánvaló, hogy az antant „a kedvezőtlenebb" szerződést sem kívánja betartani".[13]

Míg a jobboldal a vezetőkre hárította, bennük próbálta keresni a hiba forrását, a kormány és a kormányt támogató sajtó hajlott arra, hogy az antant barátságtalan magatartását, részben vagy egészben, egyes személyek, így Franchet vagy Vix rosszindulatának tulajdonítsa. Az igazság azonban az, hogy Franchet Belgrádban, sértő fellépése ellenére, egy Magyarországra nézve valójában kedvező egyezményt terjesztett elő, melyet a későbbi bírálat, mint láthattuk, nem kis mérvben kifogásolt. Ami Vix magatartását illeti, a misszió Párizsban őrzött s ma már hozzáférhető iratai arról tanúskodnak, hogy ő sem volt (bár róla annak idején különösképpen negatív kép alakult ki) eleve részrehajló vagy elfogult. Feletteseihez írt jelentéseiben kötelességszerűen rámutatott arra, hogy a Szlovákiára és a románok további igényeire vonatkozó döntések a belgrádi egyezménnyel ellentétesek. Megírta, hogy a már elismert kormány el nem ismerését követelő álláspontot indokolatlannak tartja. Szót emelt Berthelot beavatkozása ellen, jelentette, hogy ennek következtében, meg nem engedhető módon, kettős vezetés alakult ki.

Ha Franchet beletörődött a magyar kormánnyal megkötött egyezmény megsértésébe (hogy az, mint Vix írta: „papírronggyá váljon")[14], amint tudomásul vette Dél-Dobrudzsának a bolgár fegyverszüneti szerződéssel ellentétben álló megszállását is, ebben nem a jó vagy a rosszindulat játszott szerepet, hanem egy bizonyos politikának az érvényesülése, melynek logikája kérlelhetetlennek bizonyult.

E politika lényege abban állt, hogy Közép-Európában az antant további terveit a győztesként és szövetségesként elismert országokra kell felépíteni. Párizsban úgy vélték, hogy a jövőben ezek az államok tölthetik be

azt a szerepet, amire a Monarchia alkalmatlannak bizonyult. Gátat jelenthetnek – amennyiben kellő támogatásban részesülnek – a forradalmi törekvések ellen, eszközül szolgálhatnak egy Szovjet-Oroszország elleni intervencióhoz, felhasználhatók lesznek – ha szükségessé válik – a német hatalmi törekvések ellensúlyozására.

Az antant e meggondolásokból kiindulva elkerülhetetlennek tartotta, hogy teljesítse mindazokat az ígéreteket, melyeket még a háború folyamán tett a szövetségesként elismert románoknak, cseheknek, délszlávoknak, és amely ígéretek maximális beváltásához az érintett országok vezető körei messzemenően ragaszkodtak.

Az antantra gyakorolt nyomás ezzel kapcsolatban, nemcsak hatalmi vágyból, a jóvátétel igényéből eredt, hanem abból a felismerésből is, hogy az érintett országok burzsoáziája, nem alaptalanul, úgy vélte, csakis így szilárdíthatja meg a háború következtében megingott helyzetét a hevesen jelentkező népmozgalmak, a forradalmi törekvések ellenében. A szövetségesek sürgetése elől az antant – pontosabban a francia kormány, melynek a közép-európai ügyekben a katonai jelenléte következtében vezető szerepe volt – már csak azért sem térhetett ki, mert haderejének jelentős részét e térségben az említett országok hadseregei képezték.

Ebből a helyzetből menthetetlenül következett – és ezen a győztesek közötti ellentétek, növekvő rivalizálásuk sem változtathatott – a magyar igényekkel szembeni negatív álláspont.

Amennyiben az antant egyrészről a szövetségesként elismert államok nemzeti törekvéseinek, nacionalista vágyainak maximális kielégítését ígérte, nyilvánvaló volt, hogy ezt, másrészről, csakis az ellenkező előjelű igények, a magyar nemzeti törekvések és nacionalista vágyak rovására valósíthatja meg.

JEGYZETEK

[1] Fővárosi Levéltár. Budapest kir. Törvényszék 36 537/1921. 35. A Károlyi-per iratai. Kövess hadseregcsoport-parancsnokság – Magyar Hadügyminisztériumnak 4/11. 1918. 8–5. m. Távirati másolat.

[2] Károlyi: Válogatott írások. 414. o.

[3] Fővárosi Levéltár. Budapesti kir. Törvényszék 36 537/1921. 35. A magyar kormány a hadsereg-főparancsnoksághoz. November 3. du. 6 óra 45 perc. Az AOK a távirat szövegét Werberhez még aznap 7,30-kor továbbította. (KA, AOK, Op. Geh. 2110.)

[4] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 4.

[5] Pesti Napló, 1918. november 9. Franchet d'Espèrey válasza.; L'Illustration, 1921. november 5.; Azan: L'armistice avec la Hongrie. A Pesti Napló november 9-i száma a kormány memorandumát is közli – teljes terjedelmében.

[6] Document, 7–9. o. A változtatásokra, Franchet engedményeire nézve lásd Károlyi:

Válogatott írások. 422–424. o. Az engedményekre és a 17. pont kifogásolt részeinek törlésére az egykorú sajtó is utal. (Népszava, 1918. november 9. Vita a feltételekről.)

[7] Pesti Hírlap, 1918. november 9. A belgrádi tárgyalások. A távirat teljes szövegét közli: Acta Historica, 1975. 1–2. 191–192. o. (Gy. Litván: Documents des relations Français–Hongroises des années 1917–1919.)

[8] Pesti Hírlap, 1918. november 12. A Nemzeti Tanács felhatalmazta a kormányt a fegyverszünet aláírására.

[9] Bernachot, I. köt. 21. o. „Le ministre de la guerre hongrois assurait, d'ailleurs que nos troupes y seraient reçues avec enthousiasme."

[10] Telegramme chiffre du Ministre des Affaires Etrangères. Paris, le 1-er Décembre 1918. Közli Gy. Litván. Acta Historica, 1975. 1–2. 134. o.

[11] Budapesti Hírlap, 1918. november 11. Pártviszály.

[12] KA, AOK, 1918. 6780. Luigi Barzini: Eine dramatische Szene in der Villa Giusti Gelegentlich der Unterzeichnung des Waffestillstandsvertrages. Kriegszone, am 10. November 1918. „Neben dem Gen. Weber war Oberstl. von Seiller, der offene Typus eines alten Soldates... Der Obst. v. Nyekhagy, ein gebückter, dicker, rüder Magyare, der nie den Mund aufgetan hat..." 2. o. Uebersetzer: Hptm. Ruggera.

[13] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 28., december 1.

[14] Peter Pastor: The Vix Mission in Hungary, 1918–1919. A Re-examination. Slavic Review, 1970. 29. köt. Nr. 3. 489. o. Vix to Henrys, Dec. 23. 1918.

AZ ORSZÁG BELSŐ HELYZETE

A GAZDASÁGI HELYZET

A négyéves háború, az évek óta folyó rablógazdálkodás eredményeként a kormány gazdasági téren is súlyos örökséget vett át. A forradalom győzelme után egyes újságok a hadikiadások megszűnésére és a háború következtében megszakadt kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételének lehetőségére hivatkozva javulást ígértek: olcsó árakról, amerikai kölcsönről, tengerentúlról érkező árukról cikkeztek. Ebben azonban nem a tényleges helyzet, hanem illúziók, megalapozatlan vágyak és remények tükröződtek. Az antant a blokádot egyelőre fenntartotta, kölcsönről szó sem volt, új gazdasági kapcsolatok nem alakultak ki, a régiek viszont a Monarchia széthullása és az idegen megszállás eredményeként felbomlóban voltak.

A *nyersanyaghiány*, mely a háború időszakában és a háború következtében egyre nyomasztóbban jelentkezett, továbbra is fennállt; különösen a „*szénválság*" okozott súlyos gondokat. Magyarország e téren már a háború előtt is behozatalra szorult, és a behozatal, miután a Magyarországon termelt szén zömében gyenge minőségű volt, nemcsak a hiányzó mennyiség, hanem egyben a jó minőségű feketeszén pótlását is szolgálta.

Az import, mely évi átlagban 4–5 millió tonnát tett ki és a hazai fogyasztás egyharmadával volt egyenlő, jelentős részben Németországból, a csehmorva határ közelében fekvő sziléziai szénmedencéből származott.[1]

November elején a német kormány a „porosz szén" további szállítását politikai feltételektől (a Magyarországon át hazatérő német katonasággal szembeni bánásmódtól) tette függővé. Amikor a budapesti német konzullal a szállításra nézve végül is sikerült megállapodni, jött a német forradalom, majd a csehszlovák kormánnyal támadtak nehézségek. A prágai Nemzeti Bizottság eredetileg kész volt a sziléziai szállítmányokat átengedni; sőt felajánlotta: szenet élelmiszer ellenében saját készletből is szállít. A kezdeti állásfoglalás azonban a Szlovákia körül támadt konfliktus, a meginduló fegyveres harc körülményei között megváltozott, a tárgyalások megszakadtak, az ígért szén szállítását és a szénszállítmányok átengedését a csehszlovák kormány megtagadta.

December elején Magyarországra külföldi szén gyakorlatilag már nem

érkezett. A belföldi termelés ugyanakkor a pécsi, a Nyitra megyei, majd a Zsil völgyi bányák kiesése következtében még feleannyi sem volt, mint egy évvel ezelőtt.[2]

Miután a közlekedés, az ipari termelés, a lakosság tüzelővel való ellátása végső soron a rendelkezésre álló és kiutalható szénmennyiség függvénye volt, a fokozódó szénhiány messzemenő következményekkel járt, bár a bajoknak és a nehézségeknek természetszerűleg nem ez volt az egyedüli forrása.

Ami a vasúti közlekedést illeti, úgy, mint már korábban, kaotikus helyzet alakult ki. A hadvezetőség az utolsó pillanatban – szeptember 26-tól kezdődően – erősítést küldött a Balkán-front védelmére. Ennek következtében a vasúthálózat október folyamán zsúfolva volt dél felé irányított ember- és anyagszállítmányokkal, amelyek összegabalyodtak az Erdélybe induló, a Balkánról visszaözönlő és a különböző frontok között mozgó egyéb szerelvényekkel. Az utánpótlással, áruval, mindenféle felszereléssel megrakott vagonok október utolsó napjaiban ezerszám torlódtak össze a fontosabb csomópontokon és váltak a forradalom kitörésekor az addig elfojtott tömegszenvedély, a népi igazságszolgáltatás célpontjaivá. (A forradalom kitörésekor Magyarországon található mozdonyok számát 5000-re, a nyitott és csukott vagonok számát 100 000-re, a széthordott javak értékét több milliárdra becsülik az egykorú források.[3] A fegyverszünet aláírása után katonák százezrei tértek haza Magyarországra, és katonák százezrei utaztak el vagy tovább Magyarországról. November 7-e és december 3-a között – nem teljes adatok szerint – egyedül a budapesti pályaudvarokra 383 328 magyar és 1 128 900 más nemzetiségű katona érkezett.[4] A milliós katonatömegek elszállítása azt jelentette, hogy a rendszeres vasúti forgalom szünetelt, mindenki ingyen és úgy utazott, ahogy tudott. A forgalom a vasutat elözönlő katonák elvonulása után is akadozott a személyzet kimerülése, a berendezések leromlása és a szénbehozatal leállítása következtében. A gyorsvonatok feketeszén hiányában nem közlekedtek, karácsonykor a szállítás egy hétre teljesen leállt. A januári személy- és teherforgalmat a MÁV elnöke, Vázsonyi Jenő, a békebeli 75–80%-ára becsülte.[5]

A forradalom győzelme után az *ipar* nem tudott magára találni. Ennek oka nemcsak a nyersanyaghiányban, a szénhiányban vagy a szállítás nehézségeiben rejlett, hanem a béketermelésre való átállás nehézségeiben is. Az ipari üzemeknek a háború befejezésével egyik napról a másikra kellett volna a hadvezetőség rendelkezéseit félretenni, beszüntetni a hadsereg részére folyó gyártást, hadi- és hadi fontosságú anyagok helyett közszük

ségleti cikkeket előállítani. Bár a kormány az átálláshoz segítséget nyújtott, és a termelés fenntartását, többek között hitelek nyújtásával, messzemenően támogatta, a tőkések, bizonytalannak érezve a helyzetet, várakozó álláspontra helyezkedtek. A tulajdonosok egy része tőkéjét az üzemekből kivonni próbálta, arra törekedett, hogy vagyonát másutt, külföldön helyezze biztonságba. A termelés visszaesése, egyes gyárak átmeneti vagy végleges leállása munkanélküliséghez vezetett, olyan körülmények között, amikor a hazatérő katonák leszerelése folytán (december közepéig: 1,2 millió katona szerelt le)[6] sokezernyi munkás és alkalmazott próbált szakmájában újra elhelyezkedni.

Az 1918. évi termés a *mezőgazdaság* elhanyagolt állapota és a kedvezőtlen időjárás miatt minden eddiginél gyengébbnek bizonyult. Míg a kenyérgabonából a háború előtt 60 millió q-nál is több termett, 1918-ban a Statisztikai Évkönyv adatai szerint 34 121 000 q-t takarítottak be, vagyis alig többet, mint a korábbi 55%-át. A termés jó részét, amíg lehetett, a hadsereg vette igénybe, egy része (egyébként nem jelentős mennyiség, kenyérgabonából nem egészen 1 millió q)[7] a nyári és őszi hónapokban Ausztriába került iparcikkek ellenében. A forradalom győzelme után jelentős készletek maradtak az elszakadóban lévő területeken, leginkább a Vajdaságban, mely az ország éléskamrájának számított, és ahonnan a szerb hadsereg gyors előnyomulása következtében semmit sem sikerült elszállítani.

A demarkációs vonalon túli területek kiürítése, amennyiben tervszerűen és kellő alapossággal hajtják végre – nemcsak az élelmiszer-ellátás tekintetében, hanem más vonatkozásban is –, javíthatott volna a központi területek, az ország megmaradó részeinek helyzetén. Az állami javak és egyéb készletek elszállításának azonban útját állta az általános zűrzavar, a szállítóeszközök elégtelensége, a helyi lakosság ellenállása. A kormány a kiürítést politikai okokból is aggályosnak tartotta. Úgy vélték, amennyiben hivatalosan elrendelik, ez olyan területek elvesztésének beismerését jelenti, melyek a fegyverszüneti szerződés értelmében elvileg még Magyarországhoz tartoznak.

A lakosság *ellátásáról* a Közélelmezési Hivatal vezetője november legelején még derűlátóan nyilatkozott: „aggodalomra nincs ok", feleslegeinkből „még külföldre is szállíthatunk", élelmiszert rövidesen a „mostani maximális áraknál is olcsóbban lehet majd beszerezni".[8] A derűlátást a későbbi fejlemények nem igazolták – a helyzet javulás helyett egyre aggasztóbbá vált, a tél újra csak ínséget és nélkülözést hozott. Az alapvető *élelmiszerek* továbbra is jegyre, utalványra vagy arra sem voltak kaphatók.

A tejfelhozatal már novemberben annyira lecsökkent, hogy a betegek és a csecsemők fejadagja is csak felerészben volt fedezhető. December közepétől kezdve a lisztellátás biztosítására a kenyérliszthez árpalisztet kevertek. Februárban a zsírfejadagot heti 10 dekára szállították le, és újra bevezették a heti két hústalan napot. Márciusban a vendéglőkben kiszolgálható ételek mennyiségét is korlátozták.

A közélelmezési miniszter a minisztertanács február 20-i ülésén a közélelmezés általános helyzetét a következő adatokkal jellemezte: „A lisztszükséglet július 31-ig körülbelül 15 600 vagon, ebből fedezve lesz körülbelül 9200 vagon, a hiány körülbelül 445 000 q. A hiány fedezhető lenne, ha a cukorrépát lehetséges lesz feldolgozni, ehhez azonban kellő szénmennyiség kellene. A sertésszükséglet október végéig körülbelül 180 000 db, ebből fedezve van körülbelül 80 000 db, a hiány körülbelül 100 000 db. Megjegyzi, hogy a 80 000 db is csak akkor van fedezve, ha a sertéseket tovább tudjuk hízlalni. Ehhez 4 vagon tengeri kell, ami – sajnos nincs meg... A baromfi drága, felhozatal kevés. A tojásszükséglet alig fedezhető. A burgonyaszükséglet 12 000 vagon és külön 5000 vagon vetőmagra tehető. Összes fedezetünk erre a 17 000 vagonra mindössze 7000–8000 vagon, de e felett sem rendelkezünk teljesen, mert a burgonya jó része künn van a vermekben. Sóból két hónapra van csak fedezet."[9]

Az élelmiszerhiány mellett (mely figyelembe véve a vidéken eldugott készleteket, valamelyest kedvezőbb lehetett, mint ahogy a hivatalos adatok mutatták), súlyos problémát jelentett a *textiláruk* hiánya. Miután a textilbehozatal a háború idején megszűnt, és az országban található készleteket a hadsereg igénybe vette, ruhához, fehérneműhöz jutni gyakorlatilag nem lehetett. Akadozott a bőr- és lábbeliellátás is.

A szénhiány a lakosság szempontjából azt jelentette, hogy korlátozták a lakások fűtését, a villany- és gázfogyasztást. A szénkormánybiztos december 5-én megjelent rendelete szerint egy helyiségben csak egy lámpa égethetett, gázt reggel 8-tól délután 4-ig tilos volt használni, a lakásokban lévő gázfürdőkályhákat és autogejzíreket csak hétfőn volt szabad igénybe venni. A szénhiányra hivatkozva a minisztertanács december 28-án úgy határozott, hogy a színházakat, mozikat január 1-től bezárja azzal, hogy előadások – további intézkedésig – csak vasárnap délután és este tarthatók.

A forradalmat követően megindult a felköltözők áradata elsősorban a főváros felé. A menekülők először vidékről érkeztek, majd mind nagyobb számban a megszállt területekről. December első napjaiban Budapesten már 32 000 menekültet tartottak nyilván, és 10 000-re becsülték a be nem

jelentettek számát.[10] A menekülők – többségükben állami és megyei hivatalnokok – segélyt, állást, fizetést, nyugdíjat reméltek és követeltek. Miután a háború alatt a lakásépítés szünetelt, Budapesten üres lakást már a forradalmat megelőzően sem lehetett találni. A *lakásínséget* a hazatérők, felköltözők és menekülők áradata elviselhetetlenné tette, és ezen a lakásrekvirálási rendelet, a több ízben átszervezett lakáshivatal alapvetően változtatni nem tudott.

A főváros lakosságának felduzzadása a közélelmezést, a rendelkezésre álló készletek tervszerű elosztását is akadályozta.

A *pénzügyi helyzetet* deficit, infláció, zűrzavar, óriásira nőtt háborús adósság jellemezte. A tényleges bevétel – adókból, illetékekből, jövedelmekből és az állami vállalatoktól – november 1. és március 21. között 1 1/4 milliárd koronát tett ki, a tényleges kiadások ugyanakkor a 4 milliárdot is meghaladták.[11] A közel 3 milliárdnyi hiányt a kormány fedezetlen hitelekkel, vagyis bankóprés működésével egyenlítette ki. Az infláció ilyen körülmények között erősödőben volt, a korona értéke öt hónap alatt hozzávetőlegesen felére csökkent, és az értékcsökkenés csak azért nem volt nagyobb arányú, mert az inflációra fékezően hatott a bankjegyrejtegetés, a bankjegyek magánosoknál való felhalmozása. A tezaurálás oka a bizonytalan helyzetben és a Monarchia bankjegyei iránti – egyébként semmivel sem indokolható, csak pszichológiailag érthető – bizalomban rejlett. Szerepet játszott az otthoni pénzfelhalmozásban, hogy 1918 őszén bankjegyhiány lépett fel, mert az Osztrák–Magyar Bank technikai berendezései a kisebb címletű bankjegyekből kellő mennyiséget előállítani már nem tudtak. A bankjegyhiány a forradalom első időszakára is jellemző volt, hisz a bécsi főintézetnek most már nemcsak a bankjegy nyomása, hanem Budapestre szállítása is gondot okozott.

A budapesti fiókintézethez kinevezett kormánybiztos, Back Lajos a problémát új bankjegyek kibocsátásával és azok Budapesten való előállításával akarta megoldani. A bécsi bankvezetőség, hogy ez elkerülhető legyen, átengedte a szükségpénzként 1918 októberében kibocsátott 25 és 200 koronás bankjegyek kliséit. Ezzel megkezdődött az úgynevezett fehérpénz budapesti előállítása, mely a továbbiak során az állam legfőbb „bevételi forrása" lett. Az új 25 és 200 koronásokat a lakosság bizalmatlanul fogadta. Ennek oka nemcsak a százmilliós szériákban történő előállításban rejlett, hanem abban is, hogy az új bankjegyek eleve szükségpénzként kerültek forgalomba. „E jegy 1919. június 30-ig más bankjegyekkel felcseréltetik" – volt olvasható a gyenge kivitelű papírpénzen, melynek recés vagy sima hátoldala nyomás nélkül maradt.

A pénzügyi helyzetet tovább bonyolította az államadósságok kérdése. A pénzügyminisztérium a magyar állam háborús adósságát 1918 végén 33–34 milliárd koronára becsülte, mely a következőképpen oszlott meg: hadikölcsön 16 milliárd, az Osztrák–Magyar Banktól felvett hitelek 10 milliárd, magánbankoktól és külföldről (Németországból) felvett hitelek 7–8 milliárd.[12]

GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK

A gazdasági bajok leküzdésére a kormány átfogó tervvel, nagyszabású programmal nem rendelkezett. Ennek hiányában a nehézségeken rögtönzött intézkedésekkel próbált segíteni, és arra törekedett, hogy egyben a koalíciós pártok korábbi gazdaságpolitikai elképzeléseit is megvalósítsa.

A kormány a szabad kereskedelem alapján állt, ami megfelelt egyes szociáldemokraták (így Garami) régebbi és egyes radikálisok (így Szende) újabb keletű álláspontjának. A szabad kereskedelem elve a külpolitikában összhangban volt a föderatív tervekkel, a közeledést célzó elgondolásokkal. A belpolitikában a szabad kereskedelem a háborús kényszergazdálkodás és az ezzel járó állami beavatkozás felszámolását jelentette – és az adott körülmények között ez volt a tényleges feladat.

A minisztertanácsban Garami már november 4-én a központok fokozatos leszerelését javasolta. A központok lebontását a kereskedelmi tőke, a kis- és középipar követelte, miután a háború idején a háborús kényszergazdálkodás jegyében létesült különféle központok – szám szerint hatvannál több szervezetről volt szó – a nagyvállalatoknak kedveztek, a nagytőke és a nagybirtok érdekeit szolgálták. „Az összes központok mielőbbi eltörlése" egyben népszerű követelés is volt, mert sokan nem a háborús helyzetben, a központok joggal bírálható jellegében és működésében, hanem magukban a központokban látták a nyomorúság, a gazdasági téren jelentkező bajok forrását.

Az adott helyzet azonban nem a központok lebontását, hanem annak fenntartását, nem az állami beavatkozás megszüntetését, hanem annak az új körülményekhez való alkalmazását kívánta, hisz az okok, melyek a háború idején a kötött gazdálkodást szükségessé tették – nyersanyaghiány, áruhiány –, továbbra is fennálltak.

A forradalommal, a háború befejeződésével tehát nem a központok eltörlése, hanem azok átalakítása, demokratizálása került napirendre, hogy

azok ne – mint addig – a háborút, a nyerészkedést, hanem a béketermelésre való átállást, a javak igazságos elosztását szolgálják.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége, majd később a Munkástanács – eltérő okokból – a leszerelés ellen foglalt állást. A GYOSZ azért, hogy a központok változatlanul fennmaradjanak, a Munkástanács azért – és itt már a baloldal álláspontja érvényesült –, hogy a központok átszervezve „szocializált orgánumokká" váljanak.

A kereskedelmi minisztérium ezt nem hagyhatta figyelmen kívül.

A bizonytalanságot és a hangulatváltozást mutatta, hogy Garami december 14-én már annak hozzáfűzésével javasolta a minisztertanácsban a cipőközpont feloszlatását, hogy a megszűnt központ feladatát egy másik központi szerv egyidejűleg átveszi.

A zűrzavarra – ellentétes erők játékára – utalt, hogy miközben kormánybiztosságot szerveztek „a központok fokozatos leszerelésére"[13], és külön kormánybiztost neveztek ki „a leszerelendő központok személyzeti ügyeinek vitelére", az egyik legnagyobb központ, a Hadi Termény Rt., új székház építésébe fogott.[14]

A központok kérdését március 14-én szaktanácskozás vitatta. A kereskedelmi minisztériumban tartott értekezleten a kereskedelem képviselői (Balkányi Kálmán, Heinrich Ferenc) a központok teljes felszámolását javasolták, egyesek (Egry Aurél) kompromisszumot ajánlottak, a radikálisok és a szociáldemokraták (Szende, Erdélyi, Varga) a régi központok felszámolása, de egyben új állami központok létesítése mellett foglaltak állást. Az ankét – közel öt hónapi huzavona után – azzal végződött, hogy az elnöklő Garami indítványára egy kisebb bizottságot küldtek ki „a kérdés megvizsgálására".[15]

A kormány az adózás terén is beavatkozásra készült. Az adóreform a radikálisok és a szociáldemokraták programjának mindig is fontos részét alkotta. Az egyenes adók felemelése, a fogyasztási adók csökkentése, sőt eltörlése a Szociáldemokrata Párt és a Radikális Párt októberi kongresszusán is hangot kapott, a követelések sorában szerepelt.

Szende Pál, a kormány pénzügyminisztere a forradalmat megelőző években a cikkek és tanulmányok egész sorában foglalkozott – utoljára 1916-ban, az adóügy képviselőházi vitája során – az adórendszer igazságtalanságával, rámutatva: adórendszer és osztálytagozódás – adóteher és osztályelnyomás nyilvánvaló összefüggéseire.

Az adóterhet ne hárítsák a dolgozókra, a gazdaságilag gyengébbekre, viseljék azt a nagy vagyonnal és jövedelemmel bíró rétegek; ebben összegeződtek az „igazságos adópolitikát" célzó javaslatok.

A forradalom győzelme után Szende nyilatkozataiban nem hagyott kétséget afelől, hogy továbbra is vallja e programot, a pénzügyi konszolidációt az egyenes adók: a jövedelemadó, vagyonadó, örökösödési adó felemelésével, továbbá a már októberben meghirdetett egyszeri nagy vagyonadó kivetésével kívánja megvalósítani.

A vagyonadó nagyságára nézve egy holland újságíró kérdésére azt válaszolta, hogy az akkora lesz, „amilyenre a magyar történelemben, de még a nemzetközi történelemben sem volt példa".[16] Szendét e nyilatkozata miatt az érintettek azonnal bírálták és támadták, azt állítva, hogy kijelentése pánikot okoz, a vagyont menekülésre készteti, a nemzetiségi vidékeken élő vagyonos elemeket arra ösztönzi, hogy az elszakadást támogassák. Szende bírálóival szemben úgy vélte: „Magyarországon többségben vannak azok, akik szeretik, ha ezt a kérdést feszegetik, az ország óriási többségét megnyugtatja az, ha e tekintetben a pénzügyminiszter határozatot hoz." Ha akadnak olyanok, akik inkább megtagadják hazájukat, semhogy néhány százalékkal magasabb adót fizessenek, úgy ezek „becstelenek, hazaárulók". Kijelentése egyébként nem is radikális, mert a világtörténelem mindeddig „20%-nál magasabb adókulcsot nem ismert".[17]

A vagyonadó ügye nehezen haladt előre. A tőkés körök mindent megtettek elgáncsolására. Taktikájuk az idő elhúzására irányult. Látszólag egyetértettek, „elvileg" helyeseltek, a gyakorlati megoldást a szakemberek ugyanakkor későbbre, a békekötés utáni időre kívánták halasztani. Komoly akadályt jelentett, hogy a korona bankjegyek egyelőre nemcsak Magyarországon, hanem a környező országokban is forgalomban voltak. Kétségesnek látszott: megoldhatja-e a nagy vagyonadó a valutarendezés, a pénzügyi konszolidáció ügyét, ha nem kerül sor egyidejűleg az önállóvá vált országok pénzjegyeinek elkülönítésére. A vagyonadó kérdése összefonódott annak szükségességével, hogy a Magyarországon forgalomban lévő bankjegyeket lebélyegezzék, vagy új pénzjegyekkel helyettesítsék. A kormány e téren azonban nem kívánt elsőként fellépni, mert nem akart kezdeményező lenni ott, ahol nem a közeledés, hanem az elválás előmozdításáról volt szó.

Az érdeklődés előterében álló adóreformot illetően két néptörvény jelent meg. Az 1919. II. számú tc. az adótól való menekülés meggátlása érdekében a külföldre távozókkal szemben drákói rendszabályokat (háromszoros adófizetési kötelezettséget) írt elő. Az 1919. XXIV. tc. a hadinyereség-adó felemelését rendelte el. E törvények közül az elsőt,

amely januárban került kiadásra, később enyhítették; a második végrehajtására (e törvény márciusban látott napvilágot) már nem került sor.

A kormány a vagyonadót részben az államadósságok kifizetésére kívánta felhasználni. Szende kijelentette: „A kormány szilárd elhatározása, hogy eleget tesz a magyar állam minden vállalt adósságának." Vagyis vállalják a 34–35 milliárdra becsült háborús adósságok és a kvóta arányában az egyéb adósságok kifizetését is.[18]

Szociálpolitikai téren a kormány a szociáldemokrata programot, a Szociáldemokrata Párt régi – 1918 októberében végső soron csak megismételt – követeléseit kívánta megvalósítani. E szándék bizonyságául az 1918. IV. néptörvénnyel életre hívott munkaügyi és népjóléti minisztérium élére Kunfi Zsigmond személyében szociáldemokrata miniszter került. Kinevezése után, december 10-én Kunfi nyilatkozatot adott a Népszavának, amelyben az alábbiakban részletezte a minisztérium előtt álló feladatokat: meg kell teremteni a mezőgazdaság munkásvédelmét. El kell törölni az 1898. II. és az 1907. XLV. tc.-t, „amelyek a mezőgazdasági proletárság szolgaságának és kizsákmányolásának legszégyenletesebb dokumentumai". A mezőgazdasági és ipari munkásság közös követelése a rokkantság és aggkor esetére való biztosítás – „ennek megvalósítása a Magyar Népköztársaságnak egyik legelső és becsületbeli feladata". Múlhatatlanul szükséges a gyermekmunka korhatárának felemelése, a fiatalkorúak és a nők fokozottabb védelme. Minden erővel támogatni kell a nyolcórás munkanapra való átmenetet. A munkavédelmi törvények és rendeletek megtartása érdekében indokolt az iparfelügyelői kar felfrissítése, kiegészítése orvosi, női és munkásfelügyelőkkel. Az 1854-es bányatörvény helyett új bányatörvényt kell alkotni, a bányatársládák helyett a munkások autonómiáján alapuló munkásbiztosítást kell teremteni. A szociális biztosítás kiterjesztendő a kisiparosokra, a közalkalmazottakra, a háztartási munkásnőkre, a táppénz egyidejű felemelése mellett. Fontos feladat a magántisztviselők jogviszonyának szabályozása és a köztisztviselők szolgálati szabályzatának felülvizsgálata. A hadirokkantak, özvegyek és árvák ügyének államosítása, a rokkantügy új módon, a rokkantak bevonásával való szabályozása a legelső tennivalók közé fog tartozni. A közegészségügy államosítása és az egészségügyi igazgatás decentralizálása az első lépés egészségügyünk megjavítása érdekében. Szociális és egészségügyi közigazgatást kell teremteni, külön helyi szervekkel és intézményekkel.

A nagyon is indokolt követeléseket tartalmazó program évtizedes vágyakat összegzett, de a messzetekintő javaslatokból a forradalom öt hó-

napja alatt alig valami valósult meg. A célkitűzések többségükben célkitűzések maradtak.

A nyolcórás munkaidőhöz a kormány elvben hozzájárult, és az a szakszervezetek által kötött kollektív szerződések révén az esetek többségében életbe is lépett, a nyolcórás munkaidő törvénybe iktatására azonban nem került sor.

Elmaradt a társadalombiztosítás új alapokon való törvényes rendezése is. A biztosítás reformja, kiterjesztése megrekedt az értekezletek és ankétok, a viták és tanácskozások színvonalán, ahol a szociáldemokraták messzemenő tervekkel léptek fel, a gyárosok pedig halogató taktikájukhoz híven elvben helyeseltek, de a végleges rendezést „kedvezőbb" időpontra kívánták halasztani.

A népjóléti minisztérium, mely a miniszterelnökség, a belügyminisztérium, a földművelésügyi minisztérium, a kereskedelmi minisztérium és a pénzügyminisztérium egyes részlegeiből alakult volna meg, ténylegesen nem működött; mindvégig, vagyis március 21-ig, az előkészítés, a belső szervezés állapotában maradt.

Miután a nagyszabású szociálpolitikai alkotások egyelőre nem jutottak túl a javaslatokon és ígéreteken, a kormány tényleges szociálpolitikai tevékenysége alapvetően segélyek és juttatások folyósításából állt.

A leszerelő katonák 40 napi zsold és élelmezési váltság fejében 360 korona leszerelési járulékot kaptak. (A tisztek 3 hónapon keresztül ennek többszörösét.) A szénhiány miatt szünetelő üzemek munkásai felemelt szénsegélyben részesültek, melynek összege az alacsonyabb kategóriákban a fizetés 100%-ával, a magasabb kategóriákban annak 80%-ával volt egyenlő. A munkanélküli-segély összege eleinte napi 10, később napi 15 korona volt, a vasárnapot is beleértve. A közalkalmazottaknak november végén egyszeri rendkívüli segély címén fejenként 600 koronát fizettek ki. A hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák karácsonykor 150 koronát vehettek fel és családtagonként további 50 koronát. Emelték a nyugdíjakat és egyes rétegeknél (tanítók, óvónők) a fizetéseket is. A menekült állami alkalmazottaknak napi 20 korona jutott és családtagonként további napi 10 korona. A menekültek és mindazok, akik „a forradalmi zavargások idején kárt szenvedtek", ezen kívül kártérítést is kérhettek. Segélyre, illetve kölcsönre tarthattak igényt a háború folyamán „iparűzésükben gátolt" iparosok és kereskedők és „megrendült anyagi egzisztenciájuk helyreállítása végett" – 10 000 korona erejéig – az ügyvédek is. A hadügyminiszter belátásától függően, segélyt kaphatott minden, „a háború által sokat szenvedett egyén".

A pénzbeli és közvetlen segélyeket természetbeni és közvetett segélyek egészítették ki. A ruharekvirálási rendelet és a kereskedőknél lefoglalt készletek jóvoltából civil ruhát kapott több mint 100 000 katona (a leszereltek nem egész 10%-a).[19] A kedvezményes húsakció, a köztisztviselők részére szervezett burgonyaakció, a gyermekcipő-akció olcsó árak biztosítását célozta állami támogatással.

A segélyek az ínséget átmenetileg enyhítették, de nem bizonyultak elegendőnek arra, hogy – különösen egyes rétegeknél (leszerelt katonák, munkanélküliek, rokkantak) – az elégedetlenséget is leszereljék.

Egyénekre bontva a segélyek keveset jelentettek, az államkincstárt viszont óriási összegekkel terhelték. (A hadügyminisztérium egyedül leszerelési illeték címén 423 millió koronát fizetett ki.)[20]

A forradalom győzelme után a fizetések és a munkabérek emelkedtek. Ennek titka abban rejlett, hogy a kormány a vállalatoknak nemcsak a segélyeket, hanem részben vagy egészben a béremeléseket is megtérítette.

Előrelépést jelentett a munkaügyi bíróságok felállítása. Az 1918. IX. néptörvénnyel életre hívott bíróságokban – feladatuk a munkaügyi viták eldöntése volt – a munkavállalók is képviselve voltak, és e bíróságok nemcsak papíron, hanem február 6-tól kezdődően ténylegesen is működtek.

Az a körülmény, hogy az állam a vállalatokat üzemük fenntartása érdekében, nemcsak a segélyeket és a béreket illetően, de más téren is (így például előlegek folyósításával) messzemenően támogatta, elkerülhetetlenül felvetette a követelést: államosítani kell a csak állami támogatással létezni tudó vállalatokat. A kormány azonban az államosítás gondolatát – bár nem egyöntetűen és nem véglegesen – elutasította. Garami illetékes miniszterként azzal érvelt az államosítás ellen, hogy a bányák jó része belga és francia, a közlekedés államosítása kiélezné a helyzetet az antanttal, a franciák ellenállásába ütközne. A késztermékeket előállító üzemek államosítása viszont lehetetlen a bányák és a vasutak államosítása nélkül.

A forradalom idején egyetlen nagyobb jelentőségű „szocializálásra" került sor. A Nemzeti Tanács még a győzelem napján, október 31-én utasítást adott a budapesti villamosvasutak átvételére. A kora reggeli órákban Szántó Béla írta alá az erről szóló végzést az Astoria előcsarnokában, „minden eddigi tulajdonjog épségben tartásával". A miniszteri tanács – befejezett tényről lévén szó – a döntést november 2-án jóváhagyta azzal, hogy a „budapesti közúti és a városi villamosvasutakat az állam átveszi és a főváros kezelésébe átadja . . ."[21] November 6-án

az addigi két magántársaság (a Közúti Vasút és a Városi Vasút) összevonásából hivatalosan is megalakult a Budapesti Egyesített Városi Vasút. A községesített villamos a továbbiak során azonban a forradalom mostohagyermekének szerepét töltötte be, mintegy például szolgált az államosítás nehézségeinek és veszélyeinek bemutatására. A viteldíjak felemelését szociális okokból, politikai meggondolásokból nem engedélyezték. A baloldali szociáldemokraták irányítása alatt álló, deficites vállalat átvétele elől a főváros elzárkózott. A kereskedelmi minisztérium, mely tőkés vállalatok támogatását, ha „magasabb érdekekről" volt szó, sohasem tagadta meg, ez esetben nem sietett az üzem fenntartásához szükséges anyagi eszközök kiutalásával, és csak akkor volt hajlandó – miután az ügyet visszacsinálni nem lehetett – az indokolt támogatást megadni, amikor erre a Munkástanács állásfoglalása végül is rákényszerítette.

A FÖLDKÉRDÉS MEGOLDATLANSÁGA

Bizonytalanság és halogatás jellemezte a kormány magatartását a földkérdést illetően is – bár nyilvánvaló volt: a forradalom további sorsa szempontjából a lakosság többségét alkotó parasztság vágyainak és követeléseinek gyors, radikális kielégítése döntő jelentőségű.

A koalíciós pártok kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy az egészségtelen birtokmegoszláson változtatni kell. (Magyarországon, mint ismeretes, a termőföldnek több mint a fele tartozott a 100 és közel egyharmada az 1000 katasztrális holdon felüli birtokhoz.) A Szociáldemokrata Párt október 8-i kiáltványa „mélyreható és gyökeres agrárreformot", a polgári radikálisok október 14-i kongresszusa „az agrárreformok sürgős megkezdését", a Függetlenségi Párt október 16-i felirati javaslata „gyökeres földbirtokpolitikát", a Nemzeti Tanács október 25-i felhívása „nagyszabású, a népet földhöz juttató birtok- és szociálpolitikai reformot" ígért. Jelszavakban, általánosságokban mozgó követelésekben nem volt hiány, ugyanakkor részletes, a teendőket pontosan körülhatároló agrárprogrammal a hatalmat igénylő pártok egyike sem rendelkezett.

A forradalom győzelme után a kormány egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a kibontakozó agrárforradalom élére álljon; a paraszti forrongást nem szítani, szabadjára engedni, hanem amennyiben módjában állt, fékezni és leszerelni próbálta. A földosztó ígéretek, a kilátásba helyezett reform, mely a paraszti öntevékenységet elutasítva felülről, bürokratikus úton kívánt földet juttatni, nem utolsósorban ennek elérésére, a közhan-

gulat megnyugtatására irányult. „Nem azért volt izgalom, mert földosztást ígértünk, hanem azért kellett ígérnünk a földosztást, mert izgalom volt, s csak ezzel lehetett az izgalmakat lecsillapítani"[22] – hangoztatta később Buza Barna, ellenfeleivel vitatkozva.

November elején úgy látszott, hogy a földbirtokosok, félve a parasztfelkelés, „egy új Dózsa-lázadás" lehetőségétől, hajlandók lesznek a koalíció politikáját, a revolúciót elhárító reformot támogatni. Az OMGE november 14-i igazgatóválasztmányi ülésén az ideiglenes elnök, Miklós Ödön (az addigi elnököt, a hírhedt Zelenski Róbertet félreállították) a földbirtokosokat nélkülözhető földjeik önkéntes felajánlására szólította: „hogy a társadalmi rend a tulajdon szentségének fenntartásával teljesen megőriztessék". Az ülés után vezetésével küldöttség kereste fel a földművelésügyi minisztert. Ott voltak az OMGE vezetői közül: Rubinek Gyula, Bernát István, Buday Barna, Krolop Hugó és sokan mások. A küldöttség bejelentette: a földbirtokosok „önkéntes felajánlás útján rendelkezésre bocsátják mindazt, amit nélkülözni tudnak és ami a birtokosok megélhetését nem veszélyezteti". Buza Barna „megilletődve", a népszónoki tehetségét csillogtatva válaszolt: „a 48-as idők szelleme ébredt fel újra, a 48-as idők szelleme ihlette meg önöket is, amikor ezt az önkéntes elhatározást meghozták . . ."[23]

A klérus, mely a régi Magyarország területén több mint 1 600 000 kat. hold felett rendelkezett,[24] a főpapi, káptalani és egyéb egyházi vagyont a sürgősen felállítandó katolikus autonómiának kívánta átadni. Az e célra létrehozandó országos és megyei szintű önkormányzat tagjait felerészben a katolikus hívők választották volna, felerészben az állami, illetve az egyházmegyék főpásztorai nevezték volna ki. E testület kezelésébe kerültek volna nemcsak a már említett hatalmas egyházi birtokok, hanem az állami támogatással működő hatalmas egyházi iskolák is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter erre vonatkozóan előterjesztett javaslatát azonban a november 19-i minisztertanács nem hagyta jóvá, arra hivatkozva, hogy a javaslat elébe vág nemcsak a földreformnak, hanem a választásoknak is. („Nem mindegy, hogy az autonóm testülettel vagy a mai főpapokkal állunk szemben" – hangoztatta Károlyi, és vele egyetértett Jászi. „Veszedelmes, hogy az autonóm testület megválasztása előbb legyen, mint a nemzetgyűlési választás" – fejtegette Szende, Buza Barna és Batthyány Tivadar. A minisztertanács az autonómia mellett, de ennek gyors létrehozása és az egyházi birtokok ilyen módon való átmentése ellen foglalt állást.)[25]

Az Esztergomban másnap összeülő püspöki értekezlet a kormányt

– a minisztertanács fenntartásai ellenére – támogatásáról biztosította. A püspöki kar úgy határozott, hogy a földbirtok-politika céljaira felajánlja, „a Szentszék utólagos beleegyezésének feltételezésével, a kezelése alatt lévő egyházi birtokokat, méltányos megváltás ellenében" – a Magyar Népköztársaság kormányát erről közös levélben értesíti. A Károlyi Mihálynak címzett levél el is készült, és néhány nap múlva a hercegprímás, 2 érsek és 12 püspök aláírásával ellátva a sajtóban is napvilágot látott.[26]

Az esztergomi értekezlet egyben megbízta Fischer Colbrie Ágoston kassai, Glattfelder Gyula csanádi és Rott Nándor veszprémi püspököt, kezdjenek tárgyalást a földművelésügyi miniszterrel, kérjenek és adjanak felvilágosítást a birtokpolitikai program részleteiről. A püspököket, akik november 24-én jelentek meg a minisztériumban, „a nagyarányú parcellázási akcióval kapcsolatban" leginkább a megváltás kérdése érdekelte. A következőket kérték: az erdők maradjanak meg az egyház kezén. Minden püspökségnek és plébániának legyen házi birtoka. A föld értékét a békeárak figyelembevételével (de a felszerelés ellenértékét a folyó árak alapján) állapítsák meg. Továbbra is lehessen kisebb eladásokat és átírásokat eszközölni. A birtokpolitikai tanácskozásokon vegyen részt a hercegprímás, tekintve, hogy „közgazdasági ügyekben is kiváló éleslátással rendelkezik". A parcellázásnál egyedül a szükséglet legyen irányadó, és a sorrendet ne az egyházi birtokokkal kezdjék. Buza Barna a „kedves előzékenység" légkörében zajló tárgyalásokon mindent megígért. A püspökök elégedetten távoztak. „Nem hiszem, hogy ezen akciót rövidesen le lehessen bonyolítani. Szakemberek szerint ide évek kellenek" – írta Rott Nándor jelentésében a hercegprímásnak. De aggályainak is hangot adott: „A miniszteri ígéretek annyit érnek, amennyi erőt és állandóságot képvisel a miniszter a minisztertanácsban, s amennyi hatalmat képvisel a kormány."[27]

A földművelésügyi minisztériumban közben november 20-án tanácskozás kezdődött a birtokreformról, melyen a földbirtokosok érdekképviseleti szerveinek megbízottai, a különböző pártok képviselői és más szakemberek vettek részt. Az egyezkedésre hajló agráriusok (Rubinek Gyula, Darányi Ignác, Bernát István) a kisajátítandó földek alsó határát lehetőleg magasan – 1000 hold körül – javasolták megvonni (az OMGE igazgatóválasztmánya december 11-i ülésén az 5000 holdon felüli birtokokat tartotta igénybe vehetőnek), és a reform végrehajtását több évre tervezték (egy felszólaló 20–80 esztendőre!). Nagyatádi Szabó István javaslata az volt – később a Kisgazdapárt agrárprogramjában is e felfogás érvényesült –, hogy a kiosztásra kerülő földek első helyen a meglévő

kisbirtokok kiegészítésére használtassanak fel. A polgári radikálisok többsége, az úgynevezett georgisták (Pikler Gyula, Braun Róbert) a földosztást nem ellenezték, de a földkérdés megoldását nem ebben, hanem a földjáradék elvételében látták. Földértékkataszter felfektetését javasolták, a földjáradék kisajátítását az ennek alapján kivetett földértékadó biztosította volna. Azzal érveltek, hogy a földértékadóval megterhelt földtulajdon – a járadékbirtok – a tulajdonost, akár kis-, akár nagybirtokos, akár bérlő az illető, a föld intenzív megművelésére fogja ösztönözni. Továbbmenően azt hangoztatták, hogy „mindenkinek joga van a földhöz", a földértékadó révén a nem földművelők is részesedni fognak a földreform vívmányaiból. A szociáldemokraták egy része (Varga Jenő) ehhez a felfogáshoz hajlott. Egyesek (Ladányi Rezső) a revizionista David Eduard nézeteire hivatkozva a magántulajdonon alapuló kisbirtok mellett foglaltak állást. De erős volt a Szociáldemokrata Párton belül a kistulajdon elleni irányzat is, mely azt hangoztatta, hogy „parcellázás útján a földművesek konzervatívokká, sőt reakciósokká válnak". E nézet hívei – az értekezleten Csizmadia Sándor adott hangot e felfogásnak – a földosztást a köztulajdon és a szövetkezeti gazdálkodás erősítésével kívánták egybekötni.

A kilenc napon át zajló tanácskozás befejeződése után a földreform ügye december 8-án a minisztertanács elé került. A minisztertanács nem a készülő néptörvény tervezetével foglalkozott, hanem azzal a 28 nézőponttal, melyet a földművelésügyi minisztérium állított össze és a szakértői értekezlet már megtárgyalt. A vita során Buza Barna 1000 holdas birtokhatárt és a kisajátított földekért kártérítést javasolt. (Ellenérték az 1913. évi és az átvételt megelőző időpontban érvényben lévő forgalmi érték átlaga.) Károlyi azt fejtegette, hogy helytelen lenne egyes intenzíven gazdálkodó, halászattal, bányászattal, szeszgyárral, cukorrépatermeléssel egybekötött nagybirtokokat felosztani. Ezeket szövetkezetekké kell átalakítani, „a részvények egy részét bírja a birtok tulajdonosa, a másik részét az állam, harmadik részét a munkások". Hozzáfűzte: ezt az elvet az iparvállalatokra és a bányákra is ki kell terjeszteni, mert különben az a mezőgazdaságnál sem fogadható el. Kunfi is állást foglalt a mindenáron való felosztás ellen. „A földreformmal együtt intézkedéseket kell tenni – fejtegette –, hogy a produktivitás szempontjából fontos nagybirtok nagy részét más politikai szerkezetben munkások és földművesek szövetkezeti alapon megtarthassák." Jászi a kisajátítási határ megváltoztatását indítványozta, az 1000 holdat magasnak találta. A megváltást illetően Kunfi nézete az volt, hogy az egyházi javakért nem jár kártérítés, azok az állam

tulajdonát képezik, „minden rekompenzáció nélkül visszaveendők". Buza Barna kitérő válasza után kijelentette, „ha erről a kérdésről a törvényben nem lesz szó, akkor a kormány szocialista tagjai egy óráig sem maradhatnak a helyükön". Kunfi azt is ellenezte, hogy az állam által kisajátított latifundiumokért „állandó ellenérték adassék".[28]

A minisztertanács az 1000 holdas birtokhatárt 500 holdra, egyházi birtokoknál 200 holdra szállította le. A megváltás kérdésében elfogadta azt a javaslatot, hogy a becsértéket kell kifizetni, de a kártérítést a vagyonadó révén – mely bizonyos összegen felül 100% lesz – vissza kell venni. A szekularizációt illetően azonban nem foglalt állást, és nyolc kérdőpont letárgyalása után úgy határozott, hogy a vitát a legközelebbi ülésig félbeszakítja.

A szaktanácskozáson és a minisztertanács ülésén elhangzottak azt mutatták, hogy a földkérdésben az ellentétes érdekű osztályok és rétegek között, a látszólagos egyetértés ellenére, mélyreható ellentétek állnak fenn, és a „magyarok egymásra találása", amiről Buza Barna a minisztériumi értekezlet megnyitásakor beszélt, e téren aligha fog megvalósulni. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes érdekképviseleti szerveken és pártokon belül sincs a teendőkre nézve egységes álláspont.

Ebből a helyzetből fakadt, hogy a vita a minisztertanácsban egyelőre nem folytatódott; a földreform ügye kormányszintű tárgyalás helyett december végén a Munkástanács elé került azzal a céllal, hogy előbb a Szociáldemokrata Párton belül tisztázódjon a helyzet. A Munkástanács december 20-án elfogadta a Szociáldemokrata Párt és a Földmunkás-szövetség vezetőségének a földreform ügyében hozott határozati javaslatát. A javaslat, melyet a Földmunkások és Kisgazdák Országos értekezlete december 26-án jóváhagyott, az alábbi fontosabb követeléseket tartalmazta:

Egyszeri nagy vagyonadó, mely legmagasabb fokon eléri a 100 százalékot. Földbirtok magánszemélyek birtokában 500, az egyház tulajdonában 200 holdig maradhat. A vagyonadó révén vagy kisajátítás útján állami tulajdonba kerülő földek az igénylők közt megváltható örökbérlet formájában kerülnek kiosztásra. Az igénylők 1/2–12 holdig terjedő földbirtokokat kaphatnak, de a földben első helyen a földmunkások termelőszövetkezetei részesítendők. A nagybirtoknak kedvező kataszteri földadó eltörlendő, helyette föld-, illetve telekértékadó vetendő ki. A kisajátított birtokokért az állam a föld megállapítandó értékének megfelelő árat fizet, névre szóló, el nem adható járadékkötvények alakjában.

A szociáldemokrata agrárprogram, melyet a Munkástanács ülésén Kunfi

Zsigmond, a FÉKOSZ értekezletén Csizmadia Sándor terjesztett elő, a Szociáldemokrata Párton belüli különböző irányzatok kompromisszumát jelentette. Magába foglalta alapvonásként a radikálisoktól átvett georgista nézeteket (vagyonadó, örökbérlet, földértékadó), helyt adott a Kautskyra hivatkozó nagyüzemi elgondolásoknak (földmunkás-termelőszövetkezetek), de figyelembe vette a paraszti magántulajdont követelő kisbirtokos elképzeléseket is (örökbérlet megválthatósága).

Miközben Budapesten egyik értekezlet a másikat érte (január 4-én a Nemzeti Tanács pénzügyi szakbizottsága foglalkozott a földreform ügyével), a parasztság, melynek az új kormányhoz fűzött illúzióit a karhatalom fellépése november első napjaiban már amúgy is megtépázta, egyre türelmetlenebbül és bizalmatlanabbul szemlélte az események alakulását.

A forrongás tüneteként az őszi munkák sok helyütt leálltak, általában nehezen jutottak előre. A szegényparasztság nem volt hajlandó az addig fizetett éhbérekért munkát vállalni; a földek kiosztását várta (Móricz Zsigmond egykorú, az Alföldön készített riportja szerint – azonnal, kártérítés nélkül, a saját szervei útján). Az őszi munkák elvégzését a földbirtokosok sem szorgalmazták, hisz nem lehetett tudni, ki fogja learatni, amit elvetnek. Egyes birtokosok – mint ez az iparban is történt – tőkéjüket a felszerelés és az állatállomány részbeni eladásával gazdaságukból kivonni próbálták, és a munkák megakadásáért, a semmi jóval nem biztató helyzetért a felelősséget egyrészt a földreformot ígérő kormányra, másrészt a szerintük magas béreket követelő cselédekre és földmunkásokra hárították.

A földművelésügyi minisztérium a parasztság nyugtalanságának levezetése céljából november 7-én utasítást adott a hadviselt földigénylők összeírására. November 15-én rendelet jelent meg „a kisbirtok szaporítását elősegítő ideiglenes intézkedésekről". A rendelet a földművelődésügyi minisztérium számára földbirtokok eladása esetén elővásárlási jogot biztosított, és az így megszerzett ingatlanokból „mindenekelőtt azoknak a hadiszolgálatban állott személyeknek kívánt földet juttatni, akik a közrend fenntartására hivatott intézményeknél híven szolgál nak, vagy a közrend fenntartásában egyébként buzgón közreműködnek".[29] November végén több bizalmas körlevél és egy újabb rendelet hívta fel a földbirtokosokat, hogy a „nép hangulatának pillanatnyi lecsendesítése érdekében" önként engedjék át „mérsékelt bérleti feltételek mellett vagy részes gazdálkodásra földjeik egy részét".[30] Egyidejűleg a felhívások egész sora a munka felvételére buzdított. Ezek alaphangja az volt, hogy csak „az kap

földet, aki dolgozik". A minisztérium a földbirtokosokat is megnyugtatni próbálta. Nemcsak a földet, a felszerelést is megváltjuk – jelentette ki Buza Barna –, „nincs tehát semmi értelme annak, hogy bárki az instrukciót már előbb elprédálja és ezzel a földbirtok további művelését lehetetlenné tegye".[31]

A felhívásoknak alig volt foganatjuk. 1918 őszén a kukorica, a répa, a burgonya – a körlevelek és nyilatkozatok ellenére – nem egy nagybirtokon behordatlan maradt. Az őszi talajmunkák és a jövő évi termés alapját képező őszi vetés mennyiségét egyes, nem hivatalos adatok a korábbi 35–40 százalékára, más adatok a korábbi 50 százalékára becsülték.[32]

HARC A HADSEREG LESZERELÉSE ÉS ÚJJÁSZERVEZÉSE KÖRÜL

A kormány számára az első pillanattól kezdve súlyos problémát jelentett a hadsereg kérdése is. Míg a leszerelés inkább gazdasági téren követelt megoldandó feladatot, az újjászervezés alapvetően politikai ügy volt, ahol akörül dúlt a harc, hogy milyen is legyen az új hadsereg; a felállítandó fegyveres erő végső soron a forradalmat vagy az ellenforradalmat fogja-e szolgálni.

Linder elgondolása: „a régi, militarisztikusan fegyelmezett hadsereg" helyett átmenetileg a nemzetőrséget, majd később önkéntesekből „köztársasági gárdát", új „védősereget" szervezni, gyorsan hajótörést szenvedett, mert elképzelése beleütközött nemcsak az aktív tisztek ellenállásába, hanem a Katonatanács ellenállásába is, hisz a hadsereg megszüntetésére irányuló tervek e forradalmi szervezet létjogosultságát is kérdésessé tették.

A leszerelésre nézve a hadügyminisztériumban november elején irányelveket dolgoztak ki. Az ezzel kapcsolatos utasítás többek között úgy szólt, hogy az öt legfiatalabb (az 1896 és ennél későbbi születésű) évfolyam nem bocsátandó el egyelőre, visszatartásának terve ellentétben állt Linder elgondolásával, annak értelmi szerzője Friedrich István (az ellenforradalom későbbi miniszterelnöke) volt, aki Károlyi ajánlására, de hivatalos jóváhagyás nélkül került október 31-én, a forradalom zűrzavarában, a hadügyminisztériumba.

Linder a november 5-i minisztertanácson Friedrich felmentését kérte, egyben az iránt tudakozódott, hogy az államtitkárként tevékenykedő Friedrichet kinevezték-e egyáltalán erre az állásra. A minisztertanács a

levélváltással egyetértett, és megállapította, hogy Friedrich „nincs kinevezve". Amikor ezt követően az öt korosztály visszatartásáról szóló rendelet és egy további rendelet a nemzetőrségről a miniszter megkerülésével látott napvilágot, Linder arra hivatkozva, hogy a minisztériumban mellékkormányok működnek, felmentését kérte. Ugyanakkor, bírálva a szóban forgó rendeleteket, előadta: a visszatartásra javasolt korosztályok fegyelmezetlenek, és könnyen a kormány ellen is felhasználhatók. Karhatalom hiányában a behívásukat elrendelő parancs végrehajtása nem biztosítható – márpedig, ha egy miniszteri rendelettel bárki büntetlenül szembeszegülhet, úgy az a kormány tekintélyét aláássa. A nemzetőrségről szóló rendelet a nemzetőrök számára 30 koronás napidíjat ír elő, ami több a legjobban kereső ipari munkás munkabérénél.

A minisztertanács Friedrich, Böhm és Fényes László, vagyis az érdekelt államtitkárok meghallgatása után (Böhm a leszereléssel, Fényes a nemzetőrséggel kapcsolatos ügyeket intézte) Linder lemondását november 9-én elfogadta, de úgy határozott, hogy Linder tárca nélküli miniszterként (azzal a feladattal, hogy külföldön a béke előkészítéséről tárgyaljon) továbbra is a kormány tagja marad, Friedrich viszont elkerül a hadügyminisztériumból, más beosztást kap. (A valóságban Linder néhány hét múlva újabb megbízatásáról is lemondott, nem úgy Friedrich, aki államtitkári állását – a minisztertanács állásfoglalása ellenére – még jó ideig megtartotta.)

Linder utóda a hadügyminiszteri székben Bartha Albert alezredes lett, aki október végén a temesvári katonai parancsnokság vezérkari főnöki tisztét töltötte be, és október 31-én részt vett a bánáti néptanács létrehozásában. Barthát a hadügyminiszteri állásra nemcsak az tette alkalmassá, hogy a forradalmat követően katonai biztosként, majd kormánybiztosként erélyesen látott a rend helyreállításához, hanem az is, hogy együtt tudott működni a Szociáldemokrata Párt helyi vezetőivel, és a bánáti szervezkedésben vezető szerepet játszó Róth Ottó révén már a forradalmat megelőzően a Szociáldemokrata Párt budapesti vezetőivel is kapcsolatba került.

Bartha kinevezése után, november 11-én aláírta a hadsereg, a nemzetőrség és a polgárőrség létesítéséről szóló körrendeletet, mely Friedrich elgondolásának megfelelően leszögezte, hogy a hadsereg „az 5 legfiatalabb évfolyam visszatartása, illetve behívása útján alakul".[33] Néhány nap múlva a minisztérium ilyen értelmű felhívási parancsa is napvilágot látott.

A november 11-i rendelet a nemzetőrök napidíját 30 koronáról 10

koronára szállította le, ami az érdekeltek körében érthető visszatetszést váltott ki, és legalább annyi bajnak és zűrzavarnak lett a forrása, mint a zsold korábbi, indokolatlanul magasan való megállapítása.

Engedve a Katonatanács és a Szociáldemokrata Párt követelésének, Bartha december 2-án hozzájárult a Katonatanács működését és a hadsereg új fegyelmét szabályozó rendeletek kiadásához.

A Katonatanácsról szóló rendelet jelentősége abban állt, hogy legálissá tette a katonatanácsok működését, írásban rögzítette a szervezetüket, hatáskörüket. A rendelet alosztályonként, illetve századonként 5 bizalmi férfi – 1 tiszt és 4 legénységi bizalmi – választását írta elő. A titkos szavazással megválasztott bizalmiakból tevődött össze a magasabb egységek bizalmi testülete. Budapest Katonatanácsát a budapesti helyőrség valamennyi bizalmi férfia alkotta; hasonlóan jöttek létre a vidéki helyőrségek katonatanácsai is. A Katonatanács célját és feladatát a rendelet a következőképpen határozta meg: „A Katonatanács ellenőrző szerv, mely tiszteket és katonákat egyenlően a népköztársaság minden polgárát megillető szociális védelemben részesít . . . A Katonatanács célja a forradalom vívmányainak biztosítása." A hadsereg új fegyelmével foglalkozó körrendelet „a kurtavas és kikötés" régi fegyelme helyett új, demokratikus fegyelmet kíván teremteni. E rendelet legfontosabb intézkedése az volt, hogy a fegyelmi fenyítő hatalom gyakorlását a bizalmi férfiak által választott esküdtszékre bízta.[34]

A néphangulathoz igazodó és a kormány helyzetét is erősíteni kívánó intézkedés volt, vagy legalábbis ilyennek tűnt, a tábornoki kar december 1-jén nyilvánosságra hozott nyugdíjazása, mely a fiatalabb tisztek törekvéseivel is egybevágott.

Az új hadügyminiszter tevékenységét azonban távolról sem az előbbiekben felsorolt vagy ehhez hasonló intézkedések jellemezték. Bartha szíve szerint az aktív tisztekkel értett egyet. „Veletek élek, veletek állok és veletek bukom!"[35] – jelentette ki november 1-jén a tisztek és a továbbszolgáló altisztek nagygyűlésén, és ezt komolyan is gondolta. Tevékenysége ténylegesen tiszti és egyetemi zászlóaljak, székely és alföldi huszárezredek és más ehhez hasonló alakulatok felállítására irányult; a csapatállomány 25 százalékát továbbszolgáló altisztekkel kívánta betölteni. E törekvést tükrözte, hogy a hadügyminisztériumban a Katonatanácsról szóló körrendelet kiadásával egyidejűleg bizalmas utasítás készült úgynevezett riadó csapatok szervezéséről. A riadó alakulatokról szóló, december 7-én szétküldött rendelet többek közt a következőket tartalmazta: kerületenként egy riadó gyalogzászlóalj, 1 riadó lovasszázad, 1 riadó tábori üteg és 1

riadó hegyi ágyús üteg állítandó fel más katonaságtól elkülönítve. A szervezést kipróbált tisztek végzik. A riadó alakulatokba kizárólag önként jelentkezők osztandók be – „de ezeket is meg kell válogatni". A jelentkezés hajtóereje a „férfias magyar önérzet". „Megbízhatatlan elemek nem veendők fel." Ilyenek az öt fiatal korosztályból is „bizonytalan időre szabadságolandók". A riadó osztagok a legjobb felszereléssel látandók el, ha másképp nem megy, „a behívott öt évfolyam alakulásainak rovására".[36]

A forradalom idején Bartha nem ismerte el, hogy hadseregszervező tevékenysége ellenforradalmi célzatú lett volna. Visszaemlékezésében – egy évtizeddel később – viszont büszkélkedett vele, és e körülményt aláhúzta: „Riadó alakulatok és tiszti ezredek felállítását határoztam el. Ugyanazt a szervezetet akartam létrehozni, amelyet később Németországban Noske hívott életre, és amellyel a Spartacus mozgalmat vérbe fojtotta. Az utasításokat saját felelősségemre adtam ki . . . és a kormány előtt is kénytelen voltam azokat eltitkolni. Hű és megbízható munkatársaimmal, Lorx tábornokkal elhatároztuk, hogy színleg tárgyalni fogunk a Katonatanáccsal, de a tárgyalásokat mindaddig elhúzzuk, míg a riadó alakulatok és a tiszti ezredek készen állnak, hogy a katonatanácsokat velük szétkergessük".[37]

A hadügyminisztériumból kiszivárgó értesülések nyugtalanságot váltottak ki a forradalmi érzésű katonák körében annál is inkább, mert a tiszti szervezkedésről érkező hírek egybeestek más, aggodalomra okot adó jelenségekkel.

A rendőrség november végén eljárást indított az októberi felkelés egyes vezetői ellen, és megkísérelte a Szlovákiából visszatérő tengerész nemzetőrség lefegyverzését.

December elején a Függetlenségi Párt jobbszárnya támadásba lendült, élesen bírálta a kormány tevékenységét, radikális intézkedéseit.

A Népszava december 8-i vezércikkében megírta, hogy egyesek tiszti ezredek alakítását követelik, mások pedig arra próbálják a kormányt rávenni: kövessen konzervatív politikát, paktáljon a reakciós elemekkel. Két nap múlva a Népszava megismételte: „az aktív tisztek egy része a leggyanúsabb módon sürög-forog, titkos értekezleteket tart és királypárti szólamokkal dobálódzik".[38]

Megbízható hírek arról számoltak be, hogy a hadügyminisztériumban a statárium kihirdetéséről tárgyalnak.

Más hírek szerint – és a katonák körében ez hatott a legnyugtalanítóbban – a hadügyminisztériumban titkos rendeletet adtak ki, mely

szerint a budapesti helyőrség létszámát a jelenlegi egyharmadára kell csökkenteni.

A kaszárnyákban 11-én és 12-én izgatott hangulatú gyűlésekre került sor – a bizalmiak tiltakozó felvonulást javasoltak. A 12-én reggel tartott gyűlések után a helyőrség: az 1. honvéd gyalogezred, a 32-es közös gyalogezred, két ágyús üteg, majd a tengerész nemzetőrség, együttvéve közel 8000 ember kivonult az utcára. A zárt rendben, vörös és piros-fehér-zöld zászlókkal, vörös kokárdákkal felvonuló tüntetők a Várba igyekeztek, Károlyi Mihályt éljenezve és Bartha eltávolítását követelve (akinek lemondását a miniszterek egyébként már a megelőző éjszakán elhatározták). A katonák a Várban a Dísz téren és a Szent György téren, a hadügyminisztérium és a miniszterelnökség épülete előtt sorakoztak. A hadügyminisztérium erkélyéről egy vezérkari tiszt (Gömbös Gyula, az ellenforradalom későbbi miniszterelnöke) beszélni próbált, de a minisztertanács hivatásos tisztjeit a katonák nem kívánták se látni, se hallani. Gömbös megjelenése dühöt váltott ki, hangja elveszett a közbeszólások áradatában.

A helyőrség memorandumát a bizalmiférfi-testület nevében, 18 tagú küldöttség élén, Moór Pál főhadnagy (később városparancsnok) nyújtotta át Károlyinak, aki ígéretet tett, hogy a katonák kérését teljesíteni fogja. A követelések 7 pontban foglalva a következőket tartalmazták: Bartha lemondása, helyébe civil miniszter kinevezése. A hadügyminisztérium reorganizálása, a vezérkar félreállítása. A Katonatanácsról szóló rendelet végrehajtása, nem látszólag, hanem ténylegesen. A tiszti csapatok azonnali feloszlatása. A legénység maga választhassa parancsnokait a tisztikarból. Legénységi katonák is lehessenek tisztek, ha kellő tehetséggel és tudással rendelkeznek. A laktanyákat lakhatóvá kell tenni, a legénység számára kifogástalan ellátás biztosítandó.

A küldöttség távozása után a kormány nevében Károlyi és Nagy Vince szólt a katonákhoz, majd a Katonatanács székházának ablakából Pogány József: „Ezekkel a követelésekkel állunk vagy bukunk" – jelentette ki, szűnni nem akaró éljenzés közepette.[39]

A budapesti helyőrség felvonulása azt mutatta, hogy a demokratikus erők megmozdulása gátat tud emelni az ellenforradalmi tervek útjába. Ugyanakkor a tiszti szervezkedés méretei, kifinomult módszerei és az, hogy Pogányt a tüntetés szervezéséért még saját pártjában is megtámadták – Pogányt Garami bírálta és ítélte el a legélesebben –, az ellenforradalom, egyesek által indokolatlanul lebecsült erejéről és esélyeiről tanúskodott. A forradalmi erők december 12-én sikert arattak, de a harc

ezzel távolról sem dőlt el. Az ellentétes erők összecsapása a hadsereg kérdésében – ugyanúgy, mint annyi más területen – végső soron nem döntést, hanem holtpontot eredményezett. A kormány elítélte az ellenforradalmi szervezkedést, de elítélte a felvonulást is. Bartha távozása után a hadügyi tárca betöltetlenül maradt, a minisztérium vezetését egy ideig, ideiglenesen maga Károlyi látta el.

JEGYZETEK

[1] Magyarország széntermelése, behozatala, kivitele és fogyasztása 1900–1926-ig bezárólag. Lásd: A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXV. évi jelentése az 1927. évi rendes közgyűléshez. Bp. 1927. 140. o.
[2] Böhm Vilmos: A háborús korszak bűnei. 13–14. o. Böhm adatai szerint a napi széntermelés 1918-ban 27 000 tonna volt, 1919 elején 11 900 tonna.
[3] Magyarország, 1927. július 7. Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén. Julier a forradalmat követően a katonai szállításvezetőség irányítója volt.
[4] Mohácsy, 104. o.
[5] Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest 1968. 366. o. Hajdu Vázsonyi Jenőnek, a MÁV elnökének nyilatkozatára hivatkozik. (Világ, 1919. január 17.)
[6] Böhm, 78. o.
[7] Statisztikai Évkönyv, 1918. 46. o.; Teleszky, 387. o.
[8] Népszava, 1918. november 6. A közélelmezés biztosítása.
[9] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. február 20.
[10] Pesti Napló, 1918. december 8. Budapest már nem fogadhat be több menekültet. Lieber kormánybiztos és Dietz főkapitány nyilatkozata.
[11] Számvevőszék jelentése, 60–61. o. Fősommázat a valódi kiadásokról és a valódi bevételekről.
[12] Pesti Hírlap, 1918. november 16. Az ország pénzügyi helyzete. Dr. Szende Pál pénzügyi államtitkár nyilatkozata az ország pénzügyi helyzetéről.
[13] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 4.
[14] Népszava, 1919. január 17. A központok alkalmazottainak kormánybizottsága. Kunfi Aladár elvtárs kormánybiztos nyilatkozata; Pesti Hírlap, 1918. november 27. Az épülő palota.
[15] Népszava, 1919. március 15. A központok leszerelése.
[16] Pesti Hírlap, 1918. december 1. A pénzügyi helyzet.
[17] PI Archívum. 607. f. 6. ő. e. Jegyzőkönyv a Nemzeti Tanács Pénzügyi Szaktanácsának 1918. december 10-i üléséről.
[18] Pesti Hírlap, 1918. november 16. Az ország pénzügyi helyzete.
[19] Böhm Vilmos: A háborús korszak bűnei. 24–26. o.
[20] Számvevőszék jelentése, 18. sz. melléklet. Honvédelmi Minisztérium („Hadügyi Minisztérium"), 9. o.
[21] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 2.
[22] Buza Barna: A kommunista összeesküvés. 8. o.
[23] Pesti Hírlap, 1918. november 15. Új földbirtok-politika.
[24] Statisztikai Évkönyv. 1918. 32. o. Az Évkönyv adata szerint (1916 végén) a róm. kat. egyházi birtokok területe: 1 450 620 kat. hold, a görögkat. egyházi birtokoké: 180 811 kat. hold.

[24] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 19.
[25] Esztergomi Prímási Levéltár, Püspökkari értekezletek jegyzőkönyvei, 1909–1927. Jegyzőkönyv. Fölvétetett a magyar püspöki kar 1918. november 20-án Esztergomban, a hercegprímási palotában tartott értekezletén.

Budapesti Hírlap, 1918. november 26. A püspöki kar felajánlja az egyházi birtokokat a birtokreform céljára.
[27] Esztergomi Prímási Levéltár. Csernoch János iratai. Cat. D/C. 6587. Dr. Rott Nándor veszprémi püspök jelentése a hercegprímáshoz a Buza Barna földművelésügyi miniszter úrral folytatott tárgyalásról. 1918. november 27.
[28] 28 OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 8.
[29] Rendeletek Tára, 1918. 2244–2245. o. A magyar minisztérium 1918. évi 5300. ME sz. rendelete a kisbirtokok szaporítását elősegítő ideiglenes intézkedésekről.
[30] Rendeletek Tára. 1919. I. 246. o. A magyar belügyminiszter 1918. évi 137 262 sz. körrendelete valamennyi főispánhoz, illetőleg kormánybiztoshoz, a népnek a birtokpolitikai reform előkészítése idején megnyugtatásáról.
[31] Értekezlet, 68. o. Buza Barna földművelésügyi miniszter felszólalása, 1918. november 22.
[32] Értekezlet, 67. o. Gara Miklós felszólalása. Népszava, 1918. január 5.; A mezőgazdasági helyzet. Rubinek Gyula nyilatkozata. Népszava, 1918. január 24.; Amerikáznak a nagybirtokosok. Az Országos Propaganda Bizottság (OPB) adatai.

Gara Miklós a bevetett terület nagyságát 50, Rubinek Gyula 40, az OPB 35–40%-ra becsülte. Hasonló adatot közöl Takács József is „A földmunkásmozgalom története" c. könyvében (135. o.).
[33] Rendeletek Tára. 1918. 2231–2234. o. A magyar minisztérium 1918. évi 5220. ME számú körrendelete Magyarország demokratikus függetlensége, belső rendje, lakosságának személy- és vagyonbiztonsága, valamint általában a törvényes rend fenntartásának biztosítására létesítendő szervezetekről.
[34] Rendeleti Közlöny, 1918. december 11. 32 204/1918. HM. A katonatanács és a katonai bizalmi férfi rendszer szabályozásáról. 32 203/1918. HM. A hadsereg új fegyelmének szabályozásáról.
[35] Pesti Hírlap, 1918. november 12. Katonák szervezkedő gyűlése.
[36] OL, K 40. II. tétel, 796. Magyar riadó csapatok szervezése. (32 243 eln. 1–1918.)
[37] Neues Wiener Journal, 1928. július 1. Wie ich gestürzt wurde.
[38] Népszava, 1918. december 10. Fehér Gárda.
[39] Népszava, 1918. december 13. A budapesti helyőrség tüntetése.

A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

Az antant állásfoglalása következtében a Károlyi-kormány elgondolása: engedmények árán megegyezni a nemzetiségiekkel, kilátástalan vállalkozásnak bizonyult. Jászi a kormány nemzetiségi miniszteréként jól tudta, hogy más körülmények között fogant elgondolásainak megvalósításához a „mai hatalmi viszonyok nem kedveznek".[1] Egy ideig ennek ellenére a helyén maradt, aminek magyarázata abban rejlett, hogy még nem adta fel a reményt: elképzeléseiből valami talán mégiscsak megvalósítható. Amikor november elején tudósok, írók, művészek, a magyar értelmiség legjobbjai felhívást szövegeztek egy szabad államszövetség létrehozása érdekében, és a Nemzeti Tanácstól azt követelték: lépjen érintkezésbe a szomszéd országok nemzeti tanácsaival a szövetség megalakítása végett, Jászi hozzájárult a manifesztum közzétételéhez. Úgy vélte, az a körülmény, hogy a vázolt elképzelések az adott helyzetben aligha lesznek megvalósíthatók, nem indokolhatja a kiáltvány félretételét.

HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG ÉS A VAJDASÁG

A Károlyi-kormány a hatalom átvételekor a nemzetiségi kérdést illetően több vonatkozásban már befejezett tényeket talált.

A horvát szábor – mint a megelőző fejezetben olvashattuk – október 29-én kimondta a Magyarországtól való elszakadást. A kormány azzal, hogy Zágrábba Balla Aladár személyében követet nevezett ki, az elszakadás tényét tudomásul vette. A magyar küldöttség a belgrádi tárgyalások során is hangsúlyozta, hogy „mai határai", amelyekhez a béke megkötéséig ragaszkodni kíván, Horvát-Szlavónország nélkül értendők.

A szóban forgó területen ilyen körülmények között már nem az volt a kérdés, hogy fennmarad-e a közjogi kapcsolat valamilyen formában Magyarországgal, hanem az, hogyan alakul Horvát-Szlavónország további sorsa, hogyan és miképpen megy végbe a délszláv népek egyesülése egy új jugoszláv állam keretében.

Az egykori Monarchia délszláv területein az elszakadás kimondása után a zavar, a bizonytalanság nem csökkent, ellenkezőleg, csak fokozódott.

A lakosság 4/5-ét kitevő parasztság és 1/8-át jelentő munkásság[2] megmozdulásaiban továbbra is a szociális követelések álltak előtérben. A parasztok ösztönös mozgalma elsősorban közvetlen gazdasági célok elérésére, politikai síkon demokratikus követelések kivívására irányult. A munkásság harcaiban (munkástanácsok alakulása, gyárfoglalás, kísérlet helyi szovjetköztársaságok alakítására) a hatalom megragadásának igénye is megcsillant.

Horvátországban a lakosság 2,4%-a volt magyar, 0,6%-a német anyanyelvű, ugyanakkor az 1000 holdon felüli nagybirtok 32,8%, illetve 27,9%-a magyar és német nagybirtokosok tulajdonában volt.[3] E körülményből következett, hogy a parasztság földfoglaló mozgalma helyenként nemzeti színezetet nyert.

De a nemzeti törekvéseknek, a nemzeti ideológiának nem a parasztság, hanem leginkább egy viszonylag vékony értelmiségi, alkalmazotti réteg volt a hordozója, mely felszabadulást, a nacionalista vágyak valóra válásától állást, előbbre jutást, politikai érvényesülést remélt. E rétegek nemzeti irányzatát a városi polgárság, az uralkodó körök támogatták, nem utolsósorban azért, hogy a vagyonukat és hatalmukat fenyegető tömegmozgalmaknak más irányt szabjanak. Az idevágó elképzelések – az uralkodó körök egyes csoportjainak eltérő érdeke következtében – igen széles skálán mozogtak: a függetlenséget valló, különböző formákban jelentkező nagy-horvát elképzelésektől a szerb hegemónia elfogadásáig, a mindenáron való egyesülés igenléséig terjedtek.

A különböző irányzatok és nézetek harcából néhány hetes huzavona után végül is a nagy-szerb megoldás került ki győztesen. Ennek alapvető oka a Monarchia romjain alakuló délszláv állam, a precsáni (a Száván túli, a Szerbia határain kívül élő) burzsoázia gyengeségében rejlett.

A délszláv országrészek küldötteiből, polgári pártok képviselőiből és néhány szociáldemokratából álló, Zágrábban székelő Nemzeti Tanács (Narodno Vijeće) az egykori Monarchia délszláv területein a legfőbb hatalmat a saját kezében próbálta összpontosítani – a Nemzeti Tanács Elnöksége központi kormányként lépett fel –, de képtelennek bizonyult arra, hogy a Monarchia felbomlott katonai alakulataiból, új, életképes hadsereget szervezzen. A központi hatalom ilyen irányú kísérletei – akárcsak Budapesten – Zágrábban is hajótörést szenvedtek, annak ellenére, hogy a délszláv vezetők nem vallottak pacifista elveket, és az általános mozgósítást már november 2-án elrendelték. Hadsereg, megbízható karhatalom hiányában a Narodno Vijeće nem tudott kellő eréllyel

fellépni a „rendet, nyugalmat" veszélyeztető tömegmozgalmak ellen. Tehetetlenül szemlélte az olasz hadsereg előnyomulását és az olasz kormány egyre növekvő igényeit Szlovéniában, Isztriában, a dalmát tengerparton. Az új állam területén a közigazgatás örökbe kapott gépezete alig működött, a közlekedés akadozott, a gazdasági élet mélyponton volt. Az egyes országrészekben tartományi kormányok alakultak. A központi kormány, vagyis a Nemzeti Tanács Elnökségének befolyása csekély volt, Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában alig érvényesült, a Vajdaságban gyakorlatilag a semmivel volt egyenlő.

A Nemzeti Tanács gyengesége tudatában már november elején az antanthoz fordult segítségért, és az anarchia megfékezése, az olasz hatalmi törekvések ellensúlyozása céljából behívta az egyébként hívás nélkül is bevonuló szerb csapatokat. A zágrábi magyar követ adatai szerint november közepén Horvátországban már szerb sorkatonaság tartotta fenn a rendet. A szerb hadsereg létszámát itt 40 000-re, Bosznia-Hercegovinában 30 000-re becsülték.[4] A központi kormány gyengeségét jelezte, hogy az új délszláv állam egyelőre nem szorgalmazta a túlnyomóan horvát lakosságú Muraköz birtokbavételét – az ottani parasztfelkelés felszámolását a magyar hatóságokra bízta. (A Narodno Vijećének elvileg Dalmácia megszállása ellen sem volt kifogása, csupán azt kérte, hogy oda, minél nagyobb számban, amerikai és angol csapatokat is küldjenek.)[5]

Az egykori Monarchia területén alakuló délszláv állam amúgy sem könnyű helyzetét még tovább bonyolította, hogy a szövetségesek, tekintettel az olasz és a szerb kormány aggályaira, az új állam elismerését megtagadták. Zágrábbal, Magyarországon kívül, csak Ausztria és Csehszlovákia vette fel a diplomáciai kapcsolatot.

A kedvezőtlen kül- és belpolitikai helyzet, a forradalomtól és az olaszoktól való félelem a szerb-horvát irányzatot erősítette. A burzsoázia a Szerbiához való csatlakozástól egyrészt a rend helyreállítását, helyzetének megszilárdítását remélte, másrészt azt, hogy ennek eredményeként a háborút – bár abban négy éven keresztül a központi hatalmak oldalán harcolt – nem legyőzöttként, hanem győztesként fejezheti be. De nyomós érv volt az egyesülés mellett a szerb hadsereg jelenléte is, továbbá annak lehetősége, hogy az egyesülést a szerb lakosság és az olaszoktól leginkább fenyegetett területek további huzavona esetén a Nemzeti Tanács megkerülésével, önhatalmúlag fogják kimondani.

November elején Genfben tárgyalás kezdődött a Nemzeti Tanács, az emigráns délszláv csoport (Jugoszláv Bizottság), a szerb parlamenti

ellenzék és a szerb kormány képviselői között: a nézeteltérések áthidalásáról és az egyesülés előkészítéséről. Anton Korošec, a Nemzeti Tanács és a Szlovén Néppárt elnöke vezette a Narodno Vijeće küldöttségét, Ante Trumbić, a londoni délszláv komité elnöke a Jugoszláv Bizottság delegációját, a szerb kormányt a miniszterelnök, Nikola Pašić képviselte. A franciák tanácsára, akik az ellentétek kiélezése ellen voltak és megegyezést javasoltak – a köztársaság elnöke, Poincaré ilyen értelemben interveniált –, Pašić engedményekre hajlott, úgy vélve, hogy ezzel az olasz elképzeléseknek és a Monarchiabarát terveknek is elébe vág. Pašić hajlandó volt elismerni – átmeneti megoldásként – a zágrábi Nemzeti Tanácsot és a vezetése alatt álló új délszláv államot. A genfi tárgyalások eredményeként olyan megállapodás született, mely szerint Szerbia és az új délszláv állam az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztásáig és összeüléséig belügyeit önállóan látja el, és egyelőre csak közös ügyek (külügy, hadügy) intézésére létesít – paritásos alapon – közös minisztériumot (kormányzó szervet). E megállapodás és a megegyezés szellemében november 9-én kiadott közös deklaráció sohasem lépett életbe – mindvégig papíron maradt. Pašić a történteket igen gyorsan semmisnek nyilvánította – arra hivatkozva, hogy azzal odahaza szembehelyezkedtek, a kormány és a régens jóváhagyását megtagadta.

A genfi megegyezést november végén – a bonyolult és kilátástalanná váló helyzetben – a Narodno Vijeće is dezavuálta.

A Nemzeti Tanács alelnöke, a szerbbarát irányzatot képviselő Svetozar Pribičević, Pašićnak küldött táviratában úgy nyilatkozott, hogy a Tanács a genfi határozatot nem tartja magára nézve kötelezőnek – Korošec nem volt felhatalmazva annak aláírására.[6]

A Nemzeti Tanács központi választmánya november 24-én, magáévá téve Dalmácia és Bosznia képviselőinek indítványát, a Szerbiával való azonnali egyesülés mellett foglalt állást. A késő éjjeli órákba nyúló ülésen egyedül Radić, a Parasztpárt elnöke szavazott a Végrehajtó Bizottság határozata ellen. Radić – aki köztársaságot követelt és a horvátok nagyobb önállóságáért szállt síkra – a Parasztpárt másnapi gyűlésén a választmány döntését érvénytelennek nyilvánította. A horvát burzsoázia egyes nacionalista csoportjai, így az újjászervezett Jogpárt, a klerikálisok egy része, az Obzor című lap körül gyülekező értelmiségiek, de néhányan a demokraták közül is hasonló álláspontón voltak, és konzervatív, jobboldali vagy demokratikus, „népi" felfogásuknak megfelelően állították inkább az önállóság vagy a köztársaság követelését előtérbe. A Nemzeti Tanács szerbbarát többségének képviselői az ellenzéket azzal vádolták, hogy az fellépésével

a Habsburgok uralmát, a régi rend visszaállítását segíti elő. Azzal is érveltek: a Szerbia elleni megmozdulás az olasz hatalmi törekvések malmára hajtja a vizet. Egy november végén leleplezett összeesküvés kapcsán a magyar kormányt is részvétellel gyanúsították, ami ellen Budapesten hivatalos cáfolat tiltakozott.

November 27-én bizottság indult Belgrádba a határozat végrehajtása, az egyesülés megvalósítása céljából. A 28 tagú delegáció a közbiztonság elégtelensége miatt aggodalommal eltelve, a zöld káder megjelenésétől tartva ült vonatra, de végül is szerencsésen megérkezett. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását – melyhez Montenegró (Crna Gora) is csatlakozott – a beteg király helyett a régens (Aleksandar Karadjordjević) proklamálta december 1-jén, ünnepélyes külsőségek között.

Zágrábban az egyesülés bejelentése után tüntetés és fegyveres felkelés robbant ki. A szerbbarát irányzat a horvát tisztek puccskísérletét a szerb hadsereg segítségével elfojtotta, az ellenzék megmozdulására letartóztatásokkal és a cenzúra bevezetésével válaszolt.

Belgrádban december 20-án – „a három vallás és valamennyi tartomány képviselőinek bevonásával" – központi kormány alakult.

Az egyesülés dokumentumait a szerb szkupstina december 29-én ratifikálta.

Zágrábban nemcsak a szábor, de az államhatalmat képviselő Narodno Vijeće plénuma sem foglalkozott az egyesülés ügyében hozott döntéssel. A Nemzeti Tanács Elnöksége a proklamációt követően – az egységes Jugoszláv Államban való egyesülés kihirdetésével – a Tanács szerepét befejezettnek tekintette.[7]

A Károlyi-kormány a Drávától délre zajló eseményeket, Horvát-Szlavónország elszakadását tudomásul vette, de ez nem jelentette azt, hogy egyetértett volna a *Vajdaság* elszakadásával is, ami alatt ez időben a Bácskát, a Bánátot és Baranya megye egy részét értették.

A Vajdaság területén szinte egyenlő arányban éltek magyarok, németek, románok, szerbek és más szláv népcsoportok (az anyanyelvi megoszlás az 1910. évi népszámlálás szerint Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben együttesen a következő képet mutatta: magyar: 605 670; német: 578 242; román: 592 435; szerb és horvát: 435 543; egyéb szláv népcsoportok: 182 628).[8] A november elején fellángoló tömegmozgalmak hajtóerejét, a szegényparasztság megmozdulásainak legfőbb tartalmát ennek ellenére gazdasági-szociális követelések alkották. Az elnyomók elleni harag csak helyenként és annyiban nyert nemzeti színezetet, amennyiben a közigazgatás – a magyar közigazgatás – ellen for-

dult. Az első napok zűrzavarában a burzsoázia különböző nemzetiségű, nacionalista beállítottságú elemeinek egymás közötti ellentétei is háttérbe szorultak. Amennyiben a forradalmi mozgalmak elleni fellépésről volt szó, a magyar, a szerb, a német nemzeti tanácsok együttműködtek, és minden eszközt igénybe vettek „az élet és vagyonbiztonság helyreállítása érdekében". A régi karhatalom – ahol megmaradt –, a leszerelő hadsereg megbízható tisztjei, a jól fizetett nemzetőrök – akár magyarok, akár szerbek – e célra egyaránt alkalmasak voltak. A „legválságosabb napokban" Újvidéken szerb hadifoglyokból szervezett alakulatok tartották fenn a rendet, Nagybecskereken német katonák teljesítettek „őrszolgálatot".

A szerb hadsereg bevonulása után (november 7–19.) a rendcsinálás feladata az újonnan érkezett katonaságra hárult. A szerb hadsereget ezért megjelenésekor a nem szerb nemzetiségű burzsoázia is várakozással fogadta, és a hivatalnoki kar is üdvözölte. Amikor nyilvánvaló lett, hogy a „Fehér Sas" katonái nemcsak a fegyverek összegyűjtése és a rend helyreállítása céljából érkeztek, hogy a magyar közigazgatás azonnali leváltását is megkezdik, ez új ellentéteket szült, annál is inkább, mert a szerb hadsereg minden erővel a szerb burzsoáziát támogatta, amely a megváltozott helyzetben hegemóniára tört, és a területen a helyi hatalom egyedüli örököseként lépett fel.

A Károlyi-kormány arra hivatkozva, hogy a magyar közigazgatás leváltása és a közlekedés megszakítása ellentétben állt a belgrádi egyezménnyel, november 21-én Franchet d'Espérey-hez fordult, és tiltakozni próbált. A Szalonikibe küldött táviratra válasz nem érkezett.

November 25-én Újvidéken összeült a vajdasági népszkupstina. A 757 képviselőt számláló szláv nemzetgyűlés két határozatot hozott. Az egyik határozat kimondta a Szerb Királysághoz való csatlakozást, a másik a Magyarországtól való elszakadás mellett foglalt állást. Az elszakadást kimondó határozat azt is bejelentette, hogy a népszkupstina az elszakított terület igazgatására 50 tagú Néptanácsot (Narodni Svet) és Népi Igazgatóság (Narodna Uprava) elnevezéssel ideiglenes kormányt alakít.

A Szerbiához való közvetlen csatlakozás a nagy-szerb irányzat győzelmét jelentette. Egyben azoknak a demokratáknak a vereségét, háttérbe szorítását, akik az egyesülést Zágrábon keresztül szerették volna megvalósítani és, mint a később félreállított Vasa Stajic, a Vajdaság nagyobb önállóságért, az ott élő népek békés együttéléséért szálltak síkra.

A szerb hadsereg bevonulásával és az újvidéki határozattal a délvidék elszakadása befejezett ténnyé vált. A továbbiak során csupán a terület északi és keleti határainak pontos megvonása maradt vitás kérdésként füg-

gőben. (A békekonferencia számára különösen az utóbbi, a keleti határ jelentett nehezen megoldható problémát. A Bánságra ugyanis nemcsak az új délszláv állam, hanem a román királyság is igényt tartott, arra hivatkozva, hogy e jelentős, részben románok által lakott területet az 1916 nyarán aláírt bukaresti titkos egyezmény Romániának ítélte.)

A vitás területeken az ottani szerb burzsoázia gyengesége vagy hiánya következtében a régi hivatalnoki kar egy ideig még a helyén maradt, és az októberi forradalom által életrehívott hatalmi szervek – a különböző tanácsok, a Károlyi-kormány által kinevezett kormánybiztos főispánok – is tovább folytatták működésüket. Amikor a szerb hadsereg itt is kísérletet tett a közigazgatás átvételére, úgy ez, valamint az egyre nyomasztóbbá váló politikai-gazdasági helyzet, 1919 februárjában, Pécsett és Temesvárott heves sztrájkmozgalom kirobbanásához vezetett, amelyhez más városok: Szabadka és Nagykikinda is csatlakoztak. E sztrájkokban a lakosság más rétegeitől – leginkább az állásukat féltő hivatalnokoktól – támogatva a vasutasok és a munkások jelentették a döntő erőt. A szervezett munkásság – a vegyes lakosságú városokban nemcsak a magyar, hanem a más nemzetiségű munkások is – e megmozdulásokkal a reakciós nagy-szerb irányzat ellen, az új hatalom, a magyar burzsoáziát felváltó szerb burzsoázia jogfosztó intézkedései ellen tiltakoztak. A Népszava tudósítása szerint a sztrájkharcot a szerbiai szocialisták is támogatták, és mintegy 20 népgyűlésen „fejezték ki szolidaritásukat elnyomást sínylő osztályos társaikkal szemben".[9]

SZLOVÁKIA

Október 30-án – egy nappal azután, hogy a horvát szábor állást foglalt a Magyarországtól való elszakadás mellett – a szlovák politikusok is értekezletre ültek össze Túrócszentmártonban. Az értekezletet Dula Máté, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke hívta össze, és azon valamennyi szlovák párt és frakció képviselője megjelent. Ott voltak a szeparatizmusra hajló túrócszentmártoni konzervatívok, a csehbarát hlasszisták, a klerikális színezetű néppártiak és a szociáldemokraták közül is néhányan. A Tátra Bank helyiségében megtartott tanácskozás a végleges formájában ott megalakuló Szlovák Nemzeti Tanács nevében határozatot fogadott el, melyet másnap a Szlovák Nemzeti Párt lapjában, a Národné Novinyben nyilvánosságra is hoztak. A deklaráció eredeti formájában a Magyarországtól való elszakadást, a „teljes függetlenséget" és a „korlátlan önrendelkezési jogot" hangsúlyozta. A csehszlovák államhoz való tartozás a végső szövegezés

során nyert egyértelmű megfogalmazást a cseh politikusokkal kapcsolatban álló Hodža Milán javaslatára, aki 30-án az esti órákban érkezett az értekezlet színhelyére. Hodža a legújabb fejleményekre (Andrássy táviratára és a 28-i prágai eseményekre) hivatkozva kijavította az eredeti szöveget, és kiegészítette azt az alábbi betoldással: „Egyetértünk azon újonnan kialakult nemzetközi jogi helyzettel, melyet Wilson elnök formulázott meg 1918. október 18-án és amelyet az osztrák–magyar külügyminiszter 1918. október 27-én elismert."[10] A javítások a csehszlovák egység kiemelésére irányultak, törölték az önálló szlovák képviseletre vonatkozó kitételeket.

A deklarációt 103-an írták alá. Foglalkozásuk szerint: 13 gyáros, iparos, kereskedő, 5 bankigazgató, 14 evangélikus és r. katolikus lelkész, 4 földbirtokos, 3 magánzó, 15 ügyvéd, 4 orvos, 3 építész, 3 tanító, 7 főiskolai hallgató, 13 magántisztviselő, 5 munkás, 7 földmíves.[11]

Károlyi Mihály a Magyar Nemzeti Tanács nevében október 30-án táviratot küldött Túrócszentmártonba. „A tót nemzeti tanács úgy fog határozni – volt olvasható a táviratban –, amint a tót nép érdekében a legjobbnak látja... a tót és a magyar nép egymásra van utalva... békés megegyezésben és testvéri együttműködésben kell keresnünk szebb jövendőnket és jobb élet biztosítását." A Szlovák Nemzeti Tanácstól október 31-én érkezett válasz, melyet Dula Máté írt alá és Hodža fogalmazott, az együttműködést ajánló közeledést udvariasan elhárította: „a szabad cseh szlovák [így] nemzet a magyar nemzetnek jó szomszédja és testvére óhajt lenni".[12]

A túrócszentmártoni deklaráció – ellentétben a Prágában és Zágrábban hozott hasonló határozatokkal – nem jelentette egyben a hatalom azonnali, tényleges átvételét. A magyar közigazgatás a szlováklakta területeken továbbra is a helyén maradt, és csak annyiban szűnt meg egyes helyeken – elsősorban a falvakban –, amennyiben a gyűlölt közigazgatási tisztviselők és a helyi rendfenntartó szervek a nagy erővel fellángoló tömegmozgalmak elől, ugyanúgy, mint az ország más vidékein, itt is menekülni kényszerültek.

A magyar, német és szlovák burzsoázia közös erővel lépett fel a forradalmi tömegmozgalom, a hazatérő katonák és a parasztok megmozdulása ellen, amely a szlovák birtokosok és kereskedők vagyonát sem kímélte, és annak felosztását ugyanúgy jogosnak és igazságosnak tekintette, mint a más nemzetiségű kizsákmányolók javainak elvételét és széthordását. A különböző nemzeti tanácsok együttműködtek és támogatták a közigazgatási szerveket, amennyiben a rend fenntartásáról és a magántulajdon védelméről volt szó. Az újonnan szervezett nemzetőrségekbe a Szlovák Nemzeti Tanács utasítására szlovákok is szép számmal jelentkeztek. A magyar had-

ügyminisztériummal kötött megállapodás értelmében a szlovák többségű községekben és városokban szlovák, a magyar többségűekben magyar nemzetőrség gondoskodott a rend fenntartásáról.

A szlovák burzsoázia – számolva a polgárháborús helyzettel – nem törekedett az ellentétek kiélezésére. Gyengesége tudatában csak elvétve próbálkozott azzal, hogy a hatalmat erőszakkal is magához ragadja. A Szlovák Nemzeti Tanács tevékenysége a népharag lecsillapítására és ezzel párhuzamosan a Csehországhoz való csatlakozás népszerűsítésére irányult, amivel szemben egyesek – elsősorban Kelet-Szlovákiában – az önálló Szlovákia és a Szlovák Népköztársaság gondolatát propagálták, a magyar hatóságok támogatásával.

November 2-án Hodonin (Göding) morva városkából cseh katonai alakulat érkezett a határ túlsó oldalán fekvő Szakolcára azzal, hogy a közrendet itt is helyreállítsa. A hodonini városházán attól féltek, hogy a túloldalról jelzett fegyveres felkelés morva területre is átcsaphat. A különítmény dolga végeztével távozni készült, amikor Szakolcára érkezett a Túrócszentmártoni Nemzeti Tanács kiküldötte és az önkéntes jelentkezőkből álló alakulatot maradásra szólította fel.

A Szlovák Nemzeti Tanács Prágában tartózkodó tagjai ezzel egyidejűleg azzal a kéréssel fordultak a Prágai Nemzeti Bizottsághoz, hogy az, tekintettel az anarchikus helyzetre, a „fosztogatásokra" és a „rend teljes felbomlására", küldjön katonaságot, szállja meg a szlováklakta területeket. A Národni Výbor e kéréssel messzemenően egyetértett, mert úgy vélte, hogy Szlovákiának az emigráció által is sürgetett birtokbavétele nélkül az egyelőre még csak papíron lévő csehszlovák állam sorsa bizonytalannak tekinthető. Az első önkéntes alakulatokat szokolistákból, a régi hadsereg szökött katonáiból és más jelentkezőkből állították fel, majd csendőrökkel kiegészítve irányították Szlovákiába. Egyidejűleg megkezdték a volt közös hadsereg egykori cseh és morva ezredeinek újjászervezését is.

November 5-én Szakolcán Šrobár vezetésével ideiglenes szlovák kormány alakult, mely november 14-ig, az első csehszlovák kormány megalakulásáig állt fenn. Šrobár ekkor belépett a Kramář-féle csehszlovák kormányba, hol részére minisztériumot szerveztek.

A Szakolcára érkező önkéntesek az ideiglenes szlovák kormány parancsára hivatkozva megszállták Malackát, Szenicet, Nagyszombatot, és dél felé egészen Pozsony előteréig (Dévénytó vasúti állomásig) nyomultak előre. November 8-án a Vlára-szorosnál és a Jablonkai-hágónál újabb önkéntes alakulatok lépték át a határt. A Vlára-szoros felől érkezők november 10-én megszállták Trencsént és Vágújhelyt, a Jablonkai-hágón át érkezők a

kassa—odenburgi vasútvonal mentén Kralovánig jutottak, és november 12-én birtokukba vették Zsolnát, Ruttkát, Túrócszentmártont.

Az önkéntesek behatolását Supka Géza, a magyar kormány Prágába küldött megbízottja előtt csehszlovák részről a fosztogatásokkal, a rend felbomlásával indokolták. A Cseh Nemzeti Bizottság képviselői arra hivatkoztak, hogy „a magyar hatóságok és csendőrök a szóban forgó területet védelem nélkül hagyták". A csehszlovák hadsereg az antanthaderő része – fejtegették továbbmenően a Supkával folytatott megbeszélések során –, katonáikra az adott helyzetben két fő feladat hárul; az egyik: „védelem a Galícia felől fenyegető bolsevizmus ellen", a másik: felkészülés a Mackensen-féle hadsereg esetleges erőszakos áttörési kísérletének megakadályozására. Supka a rendcsinálással elvileg egyetértett, de azt javasolta, hogy „lehetőleg angol csapatok szállják meg a Felvidéket, ha már mindenáron szükséges a megszállás".[13]

A kormány hivatalos álláspontja november legelején az volt, hogy „fegyveres ellenállást nem alkalmaz rendfönntartó karhatalmi erők ellen".[14] A Nyugat-Szlovákiában lévő cseh és magyar fegyveres alakulatok között egy ideig nem is került sor összeütközésre, a különböző katonai és karhatalmi egységek az ellenőrzésük alatt álló terület elhatárolására törekedtek.

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy cseh részről nemcsak rendcsinálásról van szó, hanem egyben a magyar hatóságok leváltásáról is, végleges berendezkedésről, még a békekonferencia döntése előtt, a kormány a belgrádi egyezményre hivatkozva tiltakozott. November 11-én Károlyi és a Linder helyébe lépő új hadügyminiszter, Bartha Albert aláírásával kiáltvány jelent meg, mely bejelentette, hogy a kormány „az ország határait minden, a nemzetközi jogba ütköző támadás ellen fegyveres erővel megvédi".[15]

A proklamáció megjelenése után a hadügyminisztérium Budapestről, Nagykanizsáról, Zólyomból, Kassáról több gyalogos- és géppuskásszázadot, karhatalmi különítményt, továbbá tüzérséget és páncélvonatot irányított Nyugat-Szlovákiába. A Heltai Viktor parancsnoksága alatt álló, 400 főt számláló tengerész nemzetőrséget is Pozsonyba rendelték. Ez utóbbi alakulatot azzal a be nem vallott céllal, hogy a túlontúl forradalminak és ezért megbízhatatlannak ítélt tengerészeket Budapestről eltávolítsák.

A szlovák területre érkező csekély harcértékű, de számbeli fölényben lévő katonaság a megszállt városok és községek jó részét néhány nap alatt visszafoglalta. A cseh alakulatok (létszámuk november elején alig haladta meg az ezret és november végén – december elején sem érte el az ötezret)[16] a határ menti községekbe, északon Morvaországba húzódtak vissza.

Az újabb fejlemények ellen most már cseh részről tiltakoztak. Kramář november 19-én jegyzékben szögezte le, hogy a csehszlovák államot az antant elismerte, a szlovákok által lakott terület ebből következően a csehszlovák állam része. Kijelentette: alávetik magukat a békekonferencia döntésének, de a konferencia csak a határ pontos megjelöléséről dönthet, mert Szlovákia hovatartozásáról az antant már jogerősen határozott. A belgrádi egyezmény őket nem kötelezheti, mert a magyar kormány nem köthet fegyverszünetet egy olyan terület nevében, amely az antant döntése folytán már a csehszlovák állam része, és nem köthet fegyverszünetet a szlovákok nevében sem, hisz az új rendet Magyarországon a szlovákok képviselete nélkül proklamálták. Kramář újólag utalt a csehszlovák csapatok rendfenntartó szerepére, és hozzáfűzte: „rendcsináló őrségeink a magyar kisebbséget is védelmezték". Befejezésül Wilson november 5-i üzenetét idézte: „a rendet fenn kell tartani, és nem szabad vért ontani".[17]

November végén a csehszlovák kormány új követeként Budapestre érkezett Milan Hodža, majd Budapestre jött a Szlovák Nemzeti Tanács több képviselője is. Hodža megbízása úgy szólt: tárgyaljon a szlovákiai magyar közigazgatás felszámolásáról és a magyar katonaság visszarendeléséről. Hamarosan kiderült, hogy Hodža másról is hajlandó véleménycserét folytatni: provizóriumról, átmeneti megegyezésről, amellyel a békekötésig rendezni, konszolidálni lehetne a szlováklakta területek helyzetét. A Jászival folytatott megbeszélések során kirajzolódó elgondolás lényege az volt, hogy e területek messzemenő autonómiát kapnának: a fő hatalom a Szlovák Nemzeti Tanács kezében lenne, mely irányítaná a közigazgatást, és a neki alárendelt nemzetőrséggel gondoskodna a rend fenntartásáról. Az autonóm terület saját nemzetgyűlést választana, a közös ügyekről a szlovák és a magyar nemzetgyűlés deputációk útján tárgyalna.

A szlovák vezetők tárgyalókészsége – bár Hodža ezt később csupán taktikai húzásnak próbálta feltüntetni – a pillanatnyi helyzet bizonytalan voltából fakadt. A szlovák vezetők számoltak a belső forrongással és a prágai kormány katonai gyengeségével, kételkedtek az antant közeli segítségében is, hisz Vix november 28-án a nála megjelenő Hodža előtt úgy nyilatkozott, hogy „a cseh katonaság megjelenését Szlovákiában helyteleníti és a belgrádi egyezmény megsértésének tekinti".[18]

A Károlyi-kormány az esetleges megegyezés tervével több ízben is foglalkozott. A december 1-jei minisztertanács, bár egyes miniszterek az engedményekkel szemben aggályaikat hangoztatták, végül is a megállapodás mellett foglalt állást. A kormány úgy vélte, hogy egy ilyen jellegű, nem a csehszlovák kormánnyal, hanem a Szlovák Nemzeti Tanáccsal kötött

megegyezéssel éket lehet verni a csehek és a szlovákok közé, de nem ez volt az egyedüli és legfőbb szempont. Nyomósabb érvet jelentett, hogy ha a közös ügyek révén Szlovákiát végül is megtarthatják, e példát a többi nemzetiség is követni fogja, továbbá, hogy az előzetes megegyezés előnyös lesz a béketárgyalások szempontjából. Azok, akik a tervezet elfogadását javasolták, végső argumentumként a következményekre is utaltak. „Ha létre nem jön valami egyezség, anarchia és nyomában bolsevizmus következik."[19]

A már-már befejezéshez közeledő tárgyalások az utolsó pillanatban akadtak el. A csehszlovák kormány Hodžát november 30-án dezavuálta. Hivatalos közlemény adta tudtul: Hodža ilyen jellegű tárgyalásokra felhatalmazást nem kapott. A prágai állásfoglalás mögött nemcsak a cseh és a Prágában tartózkodó szlovák vezetők felháborodása húzódott meg, amely a Szlovák Nemzeti Tanács önálló eljárását árulásnak tekintette, hanem ennél súlyosabb fejlemények is, nevezetesen az, hogy Foch és a francia kormány november végén a cseh érvelést – mint erről a megelőző fejezetben már szó esett – teljes mértékben magáévá tette. Vix december 3-án tudatta Franchet ugyancsak már ismertetett üzenetét: „a magyar kormány haladéktalanul vonja vissza csapatait Szlovákiából".[20]

A Károlyi-kormány az antant állásfoglalásával nem mert és nem is akart szembehelyezkedni. A nyílt szembehelyezkedés szakítást jelentett volna az addigi, antantbarátnak hirdetett külpolitikával, és egy új háború kockázatát rejtette magában, amit a kormány, tekintettel a hadsereg siralmas állapotára, mindenképpen el akart kerülni. Arra a kérdésre: „elképzelhető-e, hogy francia megszállás alatt az antanttal szövetségben lévő csehszlovák állam ellen megszállott területről rendes háborút folytathassunk?" – a hadügyminiszter, a kormány jobbszárnyához tartozó Bartha Albert már a november 29-i minisztertanácson úgy nyilatkozott, hogy ezt ő is lehetetlennek ítéli. December 3-án, Vix levelének ismertetésekor Batthyány Tivadar, a függetlenségi párthoz tartozó belügyminiszter véleménye az volt: „opponálni nem lehet, ezt végre kell hajtani".[21]

Vix levelét és a kormány válaszát a sajtó december 5-én közölte. Egyidejűleg Károlyi aláírásával proklamáció jelent meg. A Jászi által fogalmazott kiáltvány a kényszerűségre utalt, és újólag leszögezte: „Szabad, demokratikus keleti Svájcot akarunk csinálni a régi Magyarországból. A határainkon kívül lakó népekkel is a barátságot és a békés megegyezést keressük, és reméljük, hogy meg fogjuk találni..., a nemzetek szívbéli kibékülésének ideje is el fog következni. Álljunk úgy a világ előtt, mint akik

ennek az időnek elkövetkeztét tőlünk telhetőleg mindenben előremozdítottuk."[22]

Miután a december 3-i levél a kiürítendő terület határát nem közölte, Hodža és Bartha december 6-án ideiglenes demarkációs vonalban állapodott meg. Az ideiglenes megállapodás újabb bonyodalmak forrásává vált, mert azt a prágai kormány érvénytelennek minősítette, és a Versaillesban ülésező Legfelsőbb Haditanács végül is december 22-én egy ennél délebbre húzódó vonal mellett döntött. (A megelőző fejezetben már ismertetett döntés Szlovákia ideiglenes határát a Dunától és az Ipolytól északra, Rimaszombattól délre és az Ung folyótól nyugatra állapította meg.)

A Csehszlovákiának ítélt területek kiürítése január végére fejeződött be. Ennek során harcokra csak ott került sor, ahol egyes alakulatok a kormány utasítása ellenére is ellenálltak, vagy ahol a csehszlovák katonaság a december 6-i, később a december 22-i vonalat átlépni próbálta.

(A december 22-én megállapított demarkációs vonal által határolt területen az 1910. évi magyar statisztikai felvétel adatai szerint a lakosság 58,2%-a, az 1919. évi csehszlovák népszámlálás szerint a lakosság 63,3%-a volt szlovák anyanyelvű. A magyar anyanyelvűek számát a statisztika 28,9, illetve 27, a német anyanyelvűekét 6,8, illetve 4,7, az ukrán anyanyelvűekét 3,8, illetve 4,5%-ban adja meg.)[23]

Szlovákia birtokbavételével egyidejűleg a cseh hadsereg Cseh- és Morvaország németlakta területeire is bevonult, és az addig ott működő német-osztrák tartományi kormányokat eltávolította. Az Osztrák Államtanács, mely e területeket Német-Ausztria részének tekintette, népszavazást javasolt, de e javaslatot a francia, később az angol és az olasz kormány ugyanúgy elutasította és figyelmen kívül hagyta, mint ahogy elutasította a magyar kormány hasonló indítványát is.

Szlovákia megszállásában december–január folyamán már nemcsak az addigi – szlovákokkal kiegészített – önkéntes alakulatok vettek részt, hanem az Olaszországból időközben beérkező légionisták is. A mintegy 20 000 főt számláló, Olaszországban felszerelt és olasz tisztek vezetése alatt álló légióshadtest a csehszlovák hadsereg legjobb, legfegyelmezettebb részét alkotta.[24]

Párhuzamosan a csehszlovák katonaság bevonulásával megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése. Šrobár vezetésével Zsolnán december 10-től kezdve szlovák minisztérium tevékenykedett, mely később, február 4-én Pozsonyba tette át székhelyét. A teljhatalommal felruházott minisztérium munkájában a szociáldemokraták (Emanuel Lehoczky) is részt vet-

tek; Šrobár egyik első intézkedése a tanácsok és a nemzeti bizottságok feloszlatása volt.

Miután december folyamán a kiürítéssel járó bizonytalanság és zűrzavar következtében a tömegmozgalom újult erővel jelentkezett, a nem szlovák nemzetiségű földbirtokosok, a magyar és a német burzsoázia is várakozással fogadta a csehszlovák hadsereg – különösen az olasz tisztek és az olasz egyenruhában érkező légionisták – megjelenését. Kassán a megrettent kormánybiztos maga kérte a csehszlovák alakulatokat arra, hogy a rend helyreállítása céljából ne január 1-jén – mint tervezték –, hanem már december 29-én vonuljanak be a városba. Hasonló eset adódott Érsekújvárott, ahol „a városból küldöttség ment a csehek elé, hogy őket a fosztogatások meggátlására a városba hívja".[25] Pozsonyban a német polgárság a város esetleges védelme ellen a leghatározottabban tiltakozott, és december 20-án feliratban kérte a kormányt: „vesse latba egész befolyását egy ilyen, a polgárság életét és vagyonát veszélyeztető kísérlet megakadályozására".[26] A magyar polgárság – miután a városban december végén a munkástanács magához ragadta a hatalmat – hasonlóan foglalt állást. A légionisták bevonulása után (január 1.) gróf Zichy József nyugalmazott főispán, megjelenve a zsupán előtt, az új hatalom isteni eredetét deklarálta. „Minden hatalom Istentől ered – mondta üdvözlő beszédében –, ő az új hatalmat minden erejével támogatni fogja."[27]

A rendcsinálás jegyében bevonuló hadsereg és a bolsevizmus elleni harc jegyében berendezkedő közigazgatás intézkedései ellen a Csehszlovákiának ítélt területeken ugyanúgy, mint a Vajdaságban, leginkább a szervezett munkások, a vasutasok és az egzisztenciájukban fenyegetett alkalmazott rétegek tiltakoztak. Február elején a sztrájkok egész sora robbant ki. A munkások gazdasági követelésekért (munkanélküliség megszüntetése, bérek és fizetések leszállításának megtiltása, segélyek folyósítása, élelmezés biztosítása), a szabadságjogok helyreállításáért szálltak síkra. Egyes városokban e megmozdulásoknak – melyekben nemcsak a magyar és német, de szlovák munkások is részt vettek – a nacionalista elemek csehellenes, az azt követő megtorlásnak magyarellenes színezetet igyekeztek adni.

ERDÉLY ÉS A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK

A Román Nemzeti Tanács október 31-én alakult meg Budapesten, a Vadászkürt Szállóban. Megalakulásával létrejött a szövetség az MSZDP román szekciója és a Román Nemzeti Párt között. Ha emlékezetünkbe

idézzük, hogy a Szociáldemokrata Párt október 13-i rendkívüli kongresszusán Flueras, a román szekció szónoka még a polgári politikusok, a román nacionalisták ellen foglal állást („Vlád Aurélék nem fogják akarni az igazi társadalmi rendet... Nekünk ezekkel semmiféle közösségünk nincs és nem is lehet"), nyilvánvaló, hogy a Román Nemzeti Tanács megalakulása a román szekció korábbi, az együttműködést elutasító álláspontjának feladását jelentette. Abban, hogy a később két részre szakadt román szociáldemokraták körében október végén a polgári pártokkal való szövetkezés irányzata jutott érvényre, nyilván szerepet játszott a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása is. A szövetkezés hívei október 25-e után arra hivatkozhattak, ha a magyar szociáldemokraták így cselekednek, nekik is jogukban áll, hogy hasonló módon járjanak el.

A Román Nemzeti Tanácsban a paritás elve érvényesült. A Tanács 12 tagja közül 6 a Román Nemzeti Párthoz, 6 a szociáldemokratákhoz tartozott.[28] Ez a szociáldemokratákra nézve kedvező arányt jelentett, ha figyelembe vesszük, hogy a délszláv és szlovák nemzeti tanácsokban a szociáldemokraták kezdettől fogva gyenge kisebbséget alkottak. Az előnyös helyzet azonban látszólagos volt, mert a Nemzeti Párt a kulcspozíciókat kezdettől fogva a saját embereivel töltötte be, és azt is kikötötte az együttműködés feltételeként: a Tanács tevékenységében csak olyan szociáldemokraták vegyenek részt, akik a „határozathozatalt nem akadályozzák".[29] A Román Nemzeti Tanács – miután november első napjaiban Aradra tette át székhelyét – kibővült más szervezetek és egyesületek képviselőivel. Ez az eredeti arány megváltoztatását jelentette. A későbbi fejlődés mindinkább ilyen irányba hatott.

A Román Nemzeti Tanács egyik első ténykedése abban állt, hogy november 1-jén a Magyar Nemzeti Tanáccsal és a szászok képviselőivel közös felhívást adott ki. A proklamáció, melyet a két nemzeti tanács és a szász országgyűlési képviselők megbízásából Miháli Tivadar, Hock János és Melzer Vilmos írt alá, „a magyar, a román és a szász nemzet fiait" együttes fellépésre, a belső rend, a „személy és vagyonbiztonság" közös védelmére szólította.[30] Jászi a megegyezést a minisztertanács november 2-i ülésén jelentette be, és a minisztertanács hozzájárulásával azonnal felhívta a főispánokat, valamint az érdekelt törvényhatóságokat „e spontán társadalmi akció" támogatására.[31]

November első napjaiban létre is jött a magyar és a román burzsoázia együttműködése a forradalmi mozgalmak ellen. A kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács elnökének visszaemlékezése szerint: a magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok tevékenységét november elején „testvéries

együttműködés" jellemezte.[32] A román nemzeti tanácsok tagjai és munkatársai, amennyiben korábban állami alkalmazottak voltak, illetményeiket továbbra is megkapták. A román nemzetőrségnek, mely néhány kivételtől eltekintve, önállóan szervezkedett, de a magyar nemzetőrséggel egyetértésben gondoskodott a rend fenntartásáról, a katonai parancsnokságok a hadügyminisztérium tudtával és jóváhagyásával fegyvert és pénzt utaltak ki.

Az együttműködés reális alapja abban rejlett, hogy a forradalmi mozgalom tisztán román községekre is kiterjedt, a román földbirtokosokat, gazdákat, tisztviselőket, boltosokat is fenyegette. A román parasztok megtámadták Miháli Tivadar nagyilondai birtokát, a Román Nemzeti Párt más nagybirtokos vezetői: Vajda Sándor, Vlád Aurél, Illyésfalvi Papp György hasonlóan jártak. A parasztság haragjának nemcsak a római katolikus egyház gyulafehérvári uradalma, hanem a balázsfalvi görög katolikus püspöki birtokok is áldozatul estek.

A november elején kialakuló együttműködés nem jelentette egyben a román és a magyar burzsoázia közötti ellentét megszűnését. Ez a forradalmi megmozdulásokkal szembeni érdekazonosság ellenére továbbra is fennállt, és az idő előrehaladtával mind határozottabban jelentkezett. A román burzsoázia a forradalmi mozgalomnak nacionalista irányt kívánt adni, úgy vélte: karhatalom és erőszak a rendet és a biztonságot önmagában véve helyre nem állítja. A nacionalizmus szítása eredményt ígért, hisz a népmozgalom főbb célpontjai: a háború idején különösképpen gyűlöletessé vált közigazgatás, az erőszakszervezet zömében magyarokból állt, és a földbirtok nagy része is magyar földesurak tulajdona volt.

A később Romániának ítélt területeken a 100 holdon felüli birtokok 60,1%-a, az 1000 holdon felüli birtokok 85,7%-a volt magyar földbirtokosok kezén.[33] Az anyanyelv szerinti megoszlás ugyanezen a területen az 1910. évi népszámlálás szerint 53,2% román, 32,4% magyar, 10,6% német.[34]

A központi és a helyi román nemzeti tanácsok egyrészt – nem sikertelenül – a helyi közigazgatás átvételére törekedtek, másrészt messzebbmenő célokat követtek.

Az Aradon székelő központi Román Nemzeti Tanács november 9-én levelet küldött Budapestre – a „Magyar Nemzeti Tanács kormányának" és ebben „a közrend, a vagyon és személybiztonság megóvása céljából a románok lakta vidékek felett... a teljes kormányzói hatalom" átadását követelte. A Román Nemzeti Tanács a román impériumot 23 vármegyére és 3 vármegye (Békés, Csanád, Ugocsa) egy részére kívánta kiterjeszteni, hozzáfűzve, hogy a szóban forgó területen élő más népekkel szemben tisz-

teletben fogja tartani a wilsoni elveket. A visszautasítás esetére a levél minden további együttműködés megszakítását jelentette be.[35]

Miután a román burzsoázia gyengének érezte magát ahhoz, hogy a rendcsinálás és a hatalomátvétel kettős feladatát egyedül, a saját erejéből valósítsa meg, egyidejűleg a román királyi hadsereg beavatkozását sürgette.

November 10-én és az ezt követő napokban több küldöttség indult Iaşiba. A küldöttek a „bolsevista" veszélyre és a magyar reakció megtorló intézkedéseire hivatkozva a román hadsereg segítségét kérték.

Miután a Román Nemzeti Tanács levele a válaszadásra záros határidőt szabott (november 12. délután 6 óra), a kormány a teendők megvitatását sürgősen napirendre tűzte. November 10-én délután és az esti órákban először a Nemzeti Tanács, majd egy szakértők bevonásával tartott értekezlet foglalkozott az üggyel. A sorozatos megbeszéléseken a megjelentek elfogadták a polgári radikálisok egyezkedést javasoló álláspontját. Jászi vezetésével küldöttség alakult, amelyben a kormányt Jászi, a Nemzeti Tanácsot Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső képviselték. A küldöttség szakértők és újságírók kíséretében 13-án utazott Aradra, ahol kétnapos tárgyalás vette kezdetét.

Jászi a Román Nemzeti Tanács képviselőinek két javaslatot terjesztett elő. Az első javaslat lényege az volt, hogy Erdélyben a mesterséges megyei keretek helyett kompakt, lehetőleg homogén nemzeti blokkokat kell kialakítani. Ezek a blokkok a svájci kantonok mintájára kulturális és közigazgatási autonómiával rendelkeznének, a közös ügyek intézésére közös szerveket hoznának létre, és az országos központi kormányban is képviselettel bírnának. A második javaslat átmeneti megoldásként „a közrend és a béke fenntartására" azt indítványozta, hogy a Román Nemzeti Tanács mindazon járásokban és városokban, ahol a többség román, vegye át a közigazgatást, és megbízottja útján képviseltesse magát a magyar kormányban. E második javaslat 11 pontból állt és többek között kikötötte, hogy a szóban forgó területeken a régi hivatalnoki kar, a főispánok és kormánybiztosok kivételével megmarad, a Román Nemzeti Tanács garantálja a személyi és vagyonbiztonságot, nem veszi igénybe a román királyság katonai erejét.

A román vezetők mindkét ajánlatot elutasították. A nagy tekintélynek örvendő Iuliu Maniu, aki 14-én érkezett Aradra, teljes szuverenitást követelt. Jászi érvelése, hogy a szálak túlfeszítése, „az embertelenség és igazságtalanság szelleme" a munkás- és katonatanácsok diktatúrájához vezet – hatástalan maradt.

A Román Nemzeti Tanács által fogalmazott válasz megállapította: a

magyar kormány „nem ismeri el a román nemzet azon jogát, hogy az a román nemzet által lakott területeken a végrehajtó hatalmat maga gyakorolja". Az előterjesztett javaslatok „csak részleges és korlátolt közigazgatási tevékenységet helyeznek kilátásba a román nemzet számára". Az ajánlatot nem fogadhatják el, mert az nem ad kellő alapot, hogy „a közrend fenntartását teljes mértékben" garantálni lehessen.[36]

A kapcsolat a Román Nemzeti Tanáccsal az aradi tárgyalás után és annak eredménytelensége ellenére sem szakadt meg. A román vezetők, ellentétben a 9-i ultimátumban foglaltakkal („A hatóságokkal minden további együttműködést beszüntetünk"), továbbra is készek voltak közreműködni a „közrend, a személy- és vagyonbiztonság megóvásában". A kormány erre való tekintettel az aradi tárgyalások után sem zárkózott el a román nemzeti gárdák további anyagi támogatása elől – bár a november 18-i minisztertanács fegyverek kiszolgáltatását már megtagadta.

A Román Nemzeti Tanács november 20-án francia nyelvre is lefordított kiáltványt tett közzé. A világ népeihez intézett proklamáció félreérthetetlenül leszögezte az elszakadásra irányuló szándékát: „az erdélyi és magyarországi román nemzet semmi körülmények között nem akar a magyar nemzettel továbbra is bárminő állami közösségben élni, elhatározása, hogy az általa lakott területen szabad és független államot létesít". „Az eddigi elnyomók kormánya megtagadta hozzájárulását a román nemzet ezen elhatározásához" – állapította meg a kiáltvány, de hozzáfűzte: „ennek ellenére sem nyúlnak erőszakhoz", várják a nemzetközi törvénykezést, amely a „nyers erőszakot az igazsággal fogja felváltani".[37]

Válaszul a kiáltványra, mely a románok sérelmeit részletezve homályban hagyta az „eddigi elnyomók kormánya" és az új magyar kormány nemzetiségi politikája közötti különbséget, november 24-én Budapesten is proklamáció jelent meg Károlyi Mihály aláírásával. „A népköztársaság minden nem magyarul beszélő népéhez" intézett felhívás a nemzetiségeknek demokratikus reformokat, földet, helyi közigazgatási és kulturális autonómiát ígért, annak kihangsúlyozásával, hogy a népkormány is Wilson tanításait kívánja megvalósítani.[38]

A Román Nemzeti Tanács elutasító magatartását nemcsak Jászi javaslatának elégtelensége indokolta. Az elutasítás hátterében a nemzetközi helyzet alakulása állt. A román vezetők ismerték az 1916. augusztusi bukaresti titkos egyezményt, és ismerték Lansing 1918. november 5-i, Iaşiba küldött táviratát („Az Egyesült Államok kormánya hozzájárul a román népnek a királyság határain kívül és belül támasztott kívánságaihoz");[39] tudtak a Romániában bekövetkezett fordulatról, a kormányváltozásról, a

Mackensen-féle hadseregnek átadott ultimátumról, a mozgósításról, tudták, hogy az antant Romániát újra szövetségesének tekinti. Nyilvánvaló volt, hogy az adott körülmények között rövid idő kérdése a román királyi hadsereg Erdélybe való bevonulása, amire a belgrádi egyezmény is lehetőséget adott.

Az első jelentések a román hadsereg megjelenéséről november 13-án érkeztek Budapestre és feltehetően ezzel egyidejűleg, vagy már azt megelőzően Aradra. A brassói határrendőrség és csendőrség közlése szerint a román csapatok a tölgyesi és a gyimesi határkapuknál tűntek fel, és november 12-én vonultak be Gyimesbükkre és Gyergyóba. A Keleti-Kárpátok hágóinál megjelenő, a határőrök által jelentett román katonák annak a két hadosztálynak voltak az előőrsei, amelyeket a román hadvezetőség a mozgósítás alatt álló hadsereg alakulataiból (egyelőre nyolc korosztály behívásáról volt szó) Erdély megszállására rendelt ki. December elejére a Tölgyes, Borszék irányából előnyomuló csapatok (7. hadosztály) a Maros felső völgyét, a Gyimesbükk, Csíkszereda irányából érkező alakulatok (1. vadászhadosztály) az Olt felső völgyét szállták meg. A román királyi csapatok december 4-én érték el Besztercét, december 7-én Brassót.

A kelet felől előnyomuló két hadosztályhoz később egy harmadik is csatlakozott (2. vadászhadosztály). Ez a visszavonuló német (Mackensen) hadsereget követve, déli irányból nyomult előre azzal a feladattal, hogy Fogaras, Szeben és Hunyad vármegyéket vegye birtokába. Legsürgősebb teendője a Zsil-völgyi bányavidék megszállása volt a rend helyreállítása – „az anarchista agitáció megfékezése" – céljából. Először (december 4-én és 5-én) Lupény, Anina, Petrozsény vidékére érkezett egy zászlóalj, ezután került sor Nagyszeben, Szászváros, Piski, Déva megszállására. A román hadsereg december közepére érte el a belgrádi egyezményben megállapított demarkációs vonalat.

A román parancsnokok a megszállt területeken az antant megbízására hivatkoztak, és a bevonulást a román lakosságnak nyújtandó segítséggel, valamint a „bolsevista szellem által veszélyeztetett rend"[40] helyreállításával indokolták. Ferdinánd román királynak a román katonákhoz és polgárokhoz intézett, a november 10-i fordulatkor kiadott proklamációjában – melyet a bevonuló hadsereg röpcédulákon terjesztett – az állt, hogy Románia „beteljesedve látja évszázados vágyát, az összes románok egyesítését egy szabad és hatalmas államban".[41] A vezérkari főnök, Prezan tábornok felhívása, mely ugyancsak közkézen forgott, „a Dunáig és Tiszáig terjedő" román területről beszélt, és e terület valamennyi polgárát biztosította arról, hogy a román hadsereg „a lakosság vagyon- és személybiz-

tonságát... nemzeti és valláskülönbség nélkül" megőrzi.[42] A hivatalos proklamációk nem hagytak kétséget afelől: a román hadsereg messzebb menő célokat követ, aligha fogja a Belgrádban nélküle megállapított demarkációs vonalat tiszteletben tartani.

Ebben a helyzetben ült össze Gyulafehérvárott december 1-jén az erdélyi és magyarországi románok „nemzeti gyűlése". A nemzetgyűlés 1228 tagja közül 600-at választottak, 628-at delegáltak. Delegálási joggal rendelkeztek az egyházak, a kultúregyesületek, a különböző egyletek, az iskolák, a kisiparosok. A szervezett munkások nevében a Szociáldemokrata Párt 18 képviselőt küldhetett.[43]

A nemzetgyűlés elé terjesztendő határozat kérdésében a vezetők közt nézeteltérés állt fenn. Az egyházi körök által is támogatott jobboldal, Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voievod és a velük ebben egyetértő Iuliu Manui, a feltétel nélküli egyesülés mellett volt. Egyes vezetők – így pl. Stefan C. Pop –, félve a romániai burzsoázia konkurenciájától, egyben autonómiát javasoltak (mert „egyébként könnyen megtörténhetik, hogy a regáti szerencsefiak az erdélyi románság hátrányára nyomulnak be az új területre").[44] A szociáldemokraták feltételekhez, demokratikus reformokhoz, Románia demokratikus átalakulásához kívánták kötni az egyesülést. („Egyesülni akarunk Romániával, de csak abban az esetben, ha Románia is átalakul valóban demokratikus országgá... Mi a munkásság Romániájával akarunk egyesülni, de semmi szín alatt sem a népnyúzók és egy Hohenzollern országával.")[45] Az autonómia és a reformok érdekében a demokratikus irány képviselői: Vasile Goldis, Joan Suciu, Emil Isac is szót emeltek.

A Román Nemzeti Tanács és a Román Szociáldemokrata Párt értekezletén, mely egy nappal a nemzetgyűlés megnyitása előtt, november 30-án ült össze, a szociáldemokrata vezetők – Joan Flueras, Iosif Jumanca – feladták eredeti álláspontjukat. A gyulafehérvári Hungária Szállodában tartott tanácskozás – késő éjszakai órákba nyúló vita eredményeként – a feltétel nélküli egyesülés mellett foglalt állást.

A román nemzetgyűlés elé terjesztett határozat végleges szövege ezt az álláspontot képviselte, de engedményként mellőzte a dinasztia nevének említését, és a szóban forgó területek számára az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáig ideiglenes autonómiát biztosított. A határozat „az új román állam alapvető elveként" egy sor demokratikus követelést is írásba foglalt: teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népeknek, egyenlő, közvetlen, titkos szavazati jog, teljes sajtószabadság, szervezkedési, gyülekezési szabadság, minden nézet szabad terjesztése, radikális agrárreform

az ipari munkásságnak mindazon jogok és előnyök, melyeket a legfejlettebb ipari államok biztosítanak.

A demokratikus követelések hangsúlyozásában a közhangulat és a baloldal jelenléte tükröződött.

A nemzetgyűlésen, mely a gyulafehérvári vár tiszti kaszinójának nagytermében ülésezett, a határozati javaslatot Vasile Goldis olvasta fel, az egybegyűltek helyeslésétől kísérve. Egyidejűleg a vár melletti katonai gyakorlótéren (ahol 1785-ben Horiát, Closcát és Crisánt kivégezték) és a város utcáin, melyeket most román és antant lobogók díszítettek, százezernyi lelkes tömeg gyűlt össze. Az ülés berekesztése után az egyházi és nemzeti dalokat éneklő sokaság előtt (néhány ezer munkás vörös zászlók alatt vonult fel) kijelölt szónokok ismertették a történteket.

A román nemzetgyűlés Vaida-Voievod előterjesztése alapján az addigi Központi Nemzeti Tanács helyett Nagy Román Nemzeti Tanácsot választott. A parlament szerepét betöltő, mintegy 200 főt számláló új központi szerv tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt: 95 ügyvéd, 44 egyházi személy (püspök, esperes, lelkész), 13 tanár, 9 földbirtokos, 8 újságíró, 6 bankigazgató, 4 tanító, 3 bíró, 3 orvos, 1 gyárigazgató, 1 mérnök, 1 kereskedő, a Szociáldemokrata Párt 16 képviselője és 1 (!) földműves.[46]

A Nagy Román Nemzeti Tanács első ülésén, december 2-án, kormányzótanács alakult, mely ezt követően Nagyszebenbe tette át székhelyét. A kormányzótanácsnak (consiliul dirigent) Maniu lett az elnöke. Az együttműködésre kész szociáldemokraták itt is miniszteri tárcához jutottak, ugyanúgy, mint a zágrábi, a belgrádi, a vajdasági és a szlovákiai ideiglenes kormányokban. A 15 tagú nagyszebeni kormányban Flueras népjóléti, Jumanca iparügyi miniszter lett.

A gyulafehérvári határozat pergamenre írt szövegét december 11-én öttagú küldöttség (2 püspök és a Nemzeti Párt 3 tagja) vitte Bukarestbe, és nyújtotta át ünnepélyes külsőségek között a királynak. Az egyesülésről a hivatalos lapban, a Monitorul Oficialban december 26-án dekrétum jelent meg; egyidejűleg napvilágot láttak az egyesülést szabályozó első intézkedések is. A király a szóban forgó területek közigazgatásának vezetésével – az egyesült Románia végleges megszervezéséig – a nagyszebeni kormányzótanácsot bízta meg. Ugyanakkor a központi kormánynak – mely december közepén az antantbarát finánctőke exponensének, Ion Brătianunak a vezetésével újjáalakult – tárca nélküli miniszterként tagja lett a Román Nemzeti Párt három képviselője is: Alexandru Vaida-Voievod, V. Goldis, S. C. Pop.

A hatalomátvételt és az egyesülést a román lakosság többsége örömmel fogadta, úgy vélve – nem alap nélkül –, hogy az helyzetének javítását, az évszázados elnyomás megszűnését jelenti. Ha e várakozást illetően a munkásságnál és a demokratikus irány képviselőinél a fenntartás is hangot kapott, ez jogos volt, mert az egyesülés – ahogy megvalósult – ténylegesen a romániai finánctőkének és az erdélyi román burzsoáziának kedvezett; a Román Nemzeti Párt hatalomra jutása elsősorban a kialakuló és feltörekvő román polgárság, a román alkalmazotti, értelmiségi rétegek számára jelentett sokat ígérő változást, nem remélt lehetőségeket. E rétegek alig titkolt vágyainak, tényleges hangulatának a párt lapja, a Patria – mely december 1-jétől kezdve jelent meg, egyelőre Nagyszebenben – vezércikkeiben leplezetlenül hangot is adott: „Végül ütött a mi óránk is – románnak lenni már nem lemondást jelent. Az állami költségvetés tételei nyitva állnak előttünk. A magas állásokat mi tölthetjük be. Mi sem állja útját, hogy jómódba jussunk, felemelkedjünk, sőt fényűző életet biztosítsunk magunknak."[47]

A Romániával való egyesülést – némi ingadozás után – az erdélyi szászok is kimondták. A szász központi választmány a helyi választmányok és a Szász Nemzeti Tanács képviselőiből alakult szász nemzetgyűlésen, Meggyesen, január 8-án foglalt állást ilyen értelemben. A meggyesi gyűlés nyilatkozatot fogadott el, mely a gyulafehérvári határozatokból a nemzeti szabadságra és a felekezeti jogegyenlőségre vonatkozó megállapításokat emelte ki: „Minden nép oktatása, közigazgatása és igazságszolgáltatása saját anyanyelvén, az illető nép köréből származó egyének által. Minden népet képviseleti jog illeti az ország törvényhozó és kormányzó testületében számarányának megfelelően. Teljes felekezeti és iskolai autonómia."[48]

A magyar kormány a gyulafehérvári döntéssel szemben elutasító álláspontra helyezkedett. Amikor Erdélyi János, a nagyszebeni kormány budapesti megbízottja átadta a határozat hiteles szövegét, Jászi a minisztertanács december 8-i ülésén tiltakozást javasolt. Arra hivatkozott – összhangban a hadügyminisztérium álláspontjával –, hogy a „románok eljárása ellentétes a fegyverszüneti megállapodásokkal", a béketárgyalásokra kell bízni a kérdés eldöntését. A kormány ugyanezen a napon „a kelet-magyarországi magyarság védelmére", Kolozsvár székhellyel, főkormánybiztosságot állított fel, és a szóban forgó 26 vármegye élére főkormánybiztossá Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárt nevezte ki, annak ellenére, hogy személye, régebbi soviniszta kijelentései és magatartása miatt, a Román Nemzeti Párt szemében vörös posztónak számított.

Erdélyben közben megkezdődött a hadsereg szervezése. A Kolozsvári

Nemzeti Tanács november végén toborzó tiszteket küldött a székely vármegyékbe és a visszatartott öt korosztály bevonultatását is megpróbálta keresztülvinni.

A szervezés csekély eredménnyel járt. Kratochvil Károly erdélyi katonaparancsnok szerint (József főherceg fiainak egykori nevelőjét, az olasz frontról ezredesi rangban hazatérő Kratochvilt november 23-án nevezték ki Kolozsvárra kerületi parancsnoknak) december 1-jén a Kolozsvárott lévő fegyveres alakulatok – katonaság, nemzetőrség, csendőrség – élelmezési létszáma: 545 fő. Ugyancsak Kratochvil a Kolozsvárott gyülekező székelyek létszámát december elején – más forrásokkal egybevágóan – 1700-ra becsüli, hozzáfűzve, hogy közülük csupán 600-nak jutott puska.[49] Az ezt követő hetekben a helyzet alig változott. Apáthy visszaemlékezése szerint az Erdély meg nem szállt részén található fegyveres erő december végén 3000–4000 főre volt tehető. A román hadsereg létszáma ugyanakkor – ugyancsak Apáthy szerint – 15 000 lehetett Erdélyben.[50] A francia hadügyminisztérium újabban közzétett dokumentumai szerint: a román hadsereg összlétszáma január 1-jén 180 000, ebből Erdélyben 39 000.[51]

A kolozsvári Magyar és Székely Nemzeti Tanács – Gyulafehérvár ellensúlyozására – december 22-ére nagygyűlést hívott egybe. E gyűlésen – szemben a korábbi, hasonló jellegű marosvásárhelyi megmozdulással, amelyen csak 2000-en vettek részt – több tízezren jelentek meg. Ott voltak a bánáti svábok és a román szociáldemokraták képviselői is. Ez utóbbiak, pontosabban a Fluerasszal és Jumancával egyet nem értő szociáldemokraták nevében Sava Demian Strengar szólalt fel. Demian, aki később, a Tanácsköztársaság idején zászlóaljparancsnokként harcolt a Vörös Hadsereg soraiban, kijelentette: „a román szocialisták nem azonosítják magukat a gyulafehérvári határozattal, nem akarnak a román imperialista elnyomás alá kerülni". George Avramescu a romániai szociáldemokraták nevében arról beszélt, hogy nemcsak Magyarországon és Erdélyben, Romániában is nagy volt az elnyomás „1907-ben, amikor a parasztság kenyeret kért – kapott golyót –, tizenötezer román pusztult a király parancsára". Avramescu a „mai helyzet megoldására" azt javasolta: legyen Erdély független köztársaság a svájci kantonok mintájára. A gyűlés nem ment ilyen messzire. Bár az önálló köztársaságról előzetesen szó esett, az előterjesztett határozati javaslat – tekintetbe véve Budapest jogi aggályait – az egységes és demokratikus Magyarország keretein belül követelt „minden nemzet számára teljes egyenjogúságot, szabadságot és önkormányzatot".[52]

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a román hadsereg a demarkációs vonal átlépésére készül, és megérkezett a hivatalos értesítés: Berthelot felhatal-

mazást adott Kolozsvár, majd további 9 erdélyi város stratégiai pontként való megszállására – amire a belgrádi egyezmény lehetőséget adott –, a kormány ismételt tanácskozás után, a lemondás lehetőségét is latolgatva, a vérontás, a fegyveres harc ellen foglalt állást, kilátástalannak ítélve a helyzetet.

A Gherescu ezredes parancsnoksága alatt álló román csapatok december 24-én vonultak be Kolozsvárra, miután onnan az ott lévő magyar fegyveres alakulatokat ezt megelőzően kivonták.

A főkormánybiztosság ugyanakkor a helyén maradt, és a helyén maradt jelképesen a kerületi parancsnokság is, minthogy a belgrádi egyezmény stratégiai pontok megszállása esetén a katonai kiürítést nem írta elő.

December 31-én Kolozsvárra érkezett Berthelot tábornok, az antant úgynevezett dunai hadseregének parancsnoka. Az elmérgesedő helyzetben közvetíteni próbált: Déstől–Kolozsvártól–Nagybányától keletre 15 kilométer szélességben semleges övezet létesítését javasolta. A vele tárgyaló Apáthy leírása szerint Berthelot „mindnyájunk közös céljára, a bolsevizmus elleni küzdelemre" hivatkozott. „Mindenhol, ahol bolseviki van, a falu vagy a város szélén fel kell koncolni őket" – tanácsolta a francia parancsnok, szó szerint.[53]

A semleges övezetről szóló megállapodást Budapesten nem hagyták jóvá, és azt a román főparancsnokság sem tartotta magára nézve kötelezőnek. A magyar kormány a megegyezést azért nem ismerte el hivatalosan, mert az ellentétben állt a belgrádi konvencióval. Román szempontból a megegyezés messze elmaradt az elérendő cél mögött („előnyomulni a Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Békéscsaba vonalig").

A román hadsereg január közepén, nem törődve a semleges övezettel, bevonult Nagybányára, majd Zsibóra, Bánffyhunyadra, Zilahra és Máramarosszigetre. Az előnyomulás e vonaltól keletre azonban elakadt, és az ezt követően kialakuló, Máramarosszigettől Zámig húzódó frontvonal jó ideig nem változott. Ennek oka egyrészt a magyar katonai alakulatok növekvő ellenállásában rejlett, másrészt abban, hogy a francia hadügyminisztérium Berthelot hatáskörét január végén Franchet javára korlátozta, és fellépett a status quo további önkényes megbolygatása ellen.

A hatalomátvételt és a román hadsereg bevonulását a magyar lakosság, akárcsak a Vajdaságban és Szlovákiában, osztályhelyzetétől függően, eltérően fogadta. A tőkések és a földbirtokosok jó része a román királyi hadsereg megjelenését, tekintettel a forradalmi helyzetre, kisebb rossznak tekintette. Így vélekedtek egyes konzervatív politikusok is, akik gyűlölték a Kolozsvári Nemzeti Tanácsot, és e nézeten voltak általában mindazok

– köztük szép számmal az úgynevezett történelmi nevek viselői –, akiknek nem tetszett a forradalom.

Jól jellemzi e réteg beállítottságát az alábbi feljegyzés, mely Barabás Samu kolozsvári református esperes naplójában olvasható: „1918. december 16. Egyházi gyűlésünk volt, amelyen részt vett Zeyk Károly főgondnok is – Tisza István sógora. Lélekben megrendülve, fájó szívvel mondottam el, hogy Erdély sorsa meg van pecsételve, néhány nap múlva megérjük azt, hogy Kolozsvárt megszállják a románok. A legsötétebb jövő és kibeszélhetetlen szenvedés vár ránk. Zeyk szavaimba vágott: Én meg azt mondom, bárcsak jönnének már a románok! Rettenetes lelki vakság! És legtöbben éppen így nem látják a fenyegető végzetet. Azt érzem, hogy gyűlölik a Kolozsvári Nemzeti Tanácsot, de hogy ezzel szemben a románokat várják – ez szörnyű eltévelyedés."[54] A köztisztviselők, úgy vélve, hogy őket az új rendszer egzisztenciájukban fenyegeti, az ellenállás útjára léptek, a főkormánybiztosságtól bátorítva, a budapesti kormány anyagi támogatására számítva, többségükben megtagadták a román hatóságoktól követelt hűségeskü letételét. Szembefordultak az új rendszerrel a munkások is. A szociáldemokrata vasutasok és postások, a kolozsvári ipari üzemek dolgozói, a nagyszebeni nyomdászok január végén a demokratikus szabadságjogok visszavonása ellen, a már elért vívmányok megőrzéséért, gazdasági követelésekért szálltak síkra. A Zsil völgyében a különböző nemzetiségű bányászok vállvetve harcoltak. A januári sztrájk itt fegyveres felkelésbe ment át, a köztársaságot (szocialista köztársaságot!) követelő bányászok ellen tüzérség vonult fel. A parasztság többségében várakozó álláspontra helyezkedett, és a földosztás hírét – amelyről a gyulafehérvári román delegációktól értesült – fenntartással fogadta.

KÁRPÁT-UKRAJNA

A Károlyi-kormány nemzetiségi politikája csak a magyarországi ukránok (rutének) és a magyarországi németek kérdésében tudott némi eredményt felmutatni. Az ukránokat illetően a siker titka abban rejlett, hogy az alakulóban lévő galíciai nyugat-ukrán állam, mely a szomszédok közül elsősorban tarthatott igényt az ukránlakta területekre, túlontúl gyenge volt ahhoz, hogy elképzeléseit ne csak papíron, hanem a valóságban is érvényre juttassa.

A Nyugat-Ukrán Köztársaság harcban állt Lengyelországgal, mellesleg Romániával, később Szovjet-Ukrajnával is. Helyzete megkövetelte, hogy

Magyarországgal jó viszonyt próbáljon fenntartani. Az ukrán vezetők kereskedni akartak, azt remélték, hogy a magyar kormánytól megfelelő ellenszolgáltatás fejében utánpótlást, hadianyagot kaphatnak. Az északkeleti vármegyékre, illetve ezek egy részére Csehszlovákia és Románia is igényt tartott, de Csehszlovákia és Románia terveiben e periferikus terület felosztása, részben vagy egészben való megszállása távolabbi célkitűzést jelentett.

Ilyen körülmények között a szóban forgó területen, Magyarország e talán legelmaradottabb vidékén, átmenetileg az ukrán vezető réteg – papok, ügyvédek, tanítók, tisztviselők – magyarbarát irányzata érvényesült. Ebben a belső helyzet is szerepet játszott: a hazatérő ukrán katonák forradalmi fellépése, a szegényparasztság megmozdulása és az ezt követő véres megtorlás a magyar karhatalmi alakulatok részéről.

A magyarbarát irányzatot leginkább a 35 tagú ungvári „magya-rutén néptanács" képviselte, mely november 9-én alakult meg. Az ungvári tanács – elnöke: Szabó Simon, titkára: Volosin Ágost – november 19-én előterjesztette kívánságait: új, a rutén néppel kapcsolatban álló főispánokat Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa megyék élére, rutén ügyosztályt a kultuszminisztériumba, rutén tanszéket az egyetemen. E kéréseket a kormány készséggel magáévá tette, és a további teendők előkészítésére az addigi Ung megyei kormánybiztost, Szabó Oresztet központi kormánybiztossá nevezte ki.

A kormánybiztosság kezdeményezésére az ukrán vezetők december 10-én értekezletre ültek össze Budapesten. Miután e tanácskozás, melyre a meghívottakat különvonat szállította a fővárosba, ha nem is egyhangúan, de végül mégiscsak a megegyezés és az ezt célzó javaslatok elfogadása mellett foglalt állást, a kormány december 25-én közzétette „a Magyarországon élő ruszin [rutén] nemzet autonómiájáról" szóló néptörvényt.

Az 1918. évi X. néptörvény a „ruszinoknak" a beligazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás, közművelődés, a vallás gyakorlata és a nyelv használata terén önrendelkezési jogot biztosított, és kimondta, hogy „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből »Ruszka-Krajna« néven autonóm jogterület [kormányzósági terület] alakíttatik".

Az 1910. évi népszámlálás e 4 vármegyében 848 428 lakost mutat ki azzal, hogy ebből 356 067 rutén, 267 091 magyar, 94 273 román, 93 047 német, 37 950 szlovák anyanyelvű. Ezek az adatok azonban nem adnak pontos képet a nemzetiségi megoszlásról, mert a statisztikai felvétel az itt élő zsidókat, az úgynevezett kazárokat – számuk 128 791 – részben a magyarok, részben a németek közé sorolja. Feltehető – a görög katolikusok

nagy száma erre utal –, hogy a statisztika a magyarul is beszélő ukránok egy részét a magyarok közt tüntette fel.[55]

A szomszédos vármegyék területén élő ukránokról – számuk az egykorú statisztika szerint közel járt a 100 000-hez – a törvény nem rendelkezett, a további „ruszinlakta területek" kérdését a békekötésig függőben hagyta.

A törvény 4. és 5. §-a szerint az autonóm terület törvényhozó szerve autonóm ügyekben a ruszin nemzetgyűlés, közös ügyekben – külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjog és büntetőjogi törvényhozás, gazdasági, közlekedési, szociálpolitikai ügyek – a létesítendő magyarországi közös országgyűlés. Legfőbb kormányzati szervek a ruszka-krajnai minisztérium és a ruszka-krajnai kormányzóság. A Ruszka-Krajna területén élő nem ukrán anyanyelvű lakosság helyhatósági és kulturális autonómiára tarthatott igényt. Az autonóm területen található államkincstári földek, bányák, erdőségek „a ruszin nemzet törvényes képviseletének" tulajdonába mentek át.

A ruszka-krajnai minisztérium budapesti székhellyel, a kormányzóság munkácsi székhellyel rövidesen meg is alakult. A ruszin minisztérium élére az addigi kormánybiztos, Szabó Oreszt került, ruszka-krajnai kormányzóvá pedig Stefán Ágoston rahói ügyvédet nevezték ki.

A ruszin néptörvényt szerzői – akiket a jobboldal azonnal túlzott engedékenységgel vádolt – példának és mintának szánták más hasonló törvények megalkotásához. Az első „magyarországi kanton" létrejöttétől azt remélték, hogy a kormány jó szándékának e kézzel fogható bizonyítéka a béketárgyalásokon a helyzetet kedvezőbbé teheti, egyben megnyugtatja az ukránokat, tompítja és leszereli az elszakadási törekvéseket, melyek mind erőteljesebben jelentkeztek.

Az ungvári „magyar-rutén néptanács" mellett Eperjesen és Máramarosszigeten „ukrán néptanács" működött. Az eperjesi tanácsban (Beszkid Antal) cseh-, a máramarosszigeti tanácsban (Brascsajkó testvérek, Brascsajkó Gyula és Mihály) ukránbarát irányzat érvényesült. Az eperjesiek január 7-én kimondták a csatlakozást Csehszlovákiához, a máramarosiak által Husztra összehívott nemzetgyűlés – 420 küldött 175 város és falu képviseletében – január 21-én az Ukrajnával való újraegyesülés mellett foglalt állást. Ukrajna alatt a vezetők, a nacionalisták a nyugat-ukrán államot és Petljurát értették. Ukrajna a munkások és a szegényparasztok számára ugyanakkor Szovjet-Ukrajnát jelentette; ők erre, a Szovjet-Ukrajnával való egyesülésre vágytak.

Az ungvári tanács „a ruszinokról szóló néptörvény életbe léptetése alkalmából", december 26-án még „köszönetét és ragaszkodását tolmácsol-

ta".[56] A Volosin vezetésével néhány nap múlva Budapestre érkező bizottság viszont már Hodžával tárgyalt a Csehszlovákiával való megegyezés lehetőségéről.

Az események alakulásában jelentős szerepet játszott a román és a csehszlovák hadsereg megjelenése. A román királyi csapatok Nagybánya megszállása után Máramarossziget felé közeledtek, a csehszlovák katonaság január 12-én bevonult Ungvárra. Értesülve a fejleményekről, az ukrán nacionalisták is katonaságot küldtek az északkeleti vármegyékbe. A Körösmező felől érkező alakulatok január 16-án Máramarosszigetig, a Lawoczne felől jövők ugyanakkor Munkácsig, majd egészen Csapig nyomultak előre. Károlyit az ukrán követ erről jó előre tájékoztatta, és a tájékoztatás során vázolta a tervezett megszállás viszonylagos előnyeit; Jászi a december 29-i minisztertanácson az ukránok közléséről úgy vélekedett, hogy ha az északi részek nemcsak csehek és románok, hanem lengyelek és ukránok kezében is lesznek, „ez taktikailag előny a mi számunkra".[57]

A magyar katonaság az ukrán csapatokkal szemben nem fejtett ki ellenállást. A felsőbb utasítás úgy szólt, hogy amennyiben az ukránok a csehekkel vagy a románokkal összeütközésbe kerülnének, „teljesen semleges magatartás tanúsítandó".[58] Ennek ellenére az ukrán alakulatok csak néhány napig maradtak a megszállt helységekben. Fő erőik Máramarosszigetnél megütközve a románokkal vereséget szenvedtek, és ez elég volt ahhoz, hogy e mellékharctérről gyorsan elvonuljanak. Miután január végén a cseh és román előnyomulás is leállt, a magyar közigazgatás Ruszka-Krajna jó részén egyelőre tovább működött – vontatottan az autonómia kiépítése is előrehaladt.

NYUGAT-MAGYARORSZÁG (BURGENLAND) ÉS A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK

Nyugat-Magyarország németlakta részeire a német-osztrák tartományokból alakuló Ausztria tartott igényt, és az osztrák jobboldal síkra is szállt Pressburg (Pozsony), Wieselburg (Moson), Ödenburg (Sopron) és Eisenburg (Vasvár), pontosabban Pozsony, Moson, Sopron és Vas megye részben vagy egészben való azonnali bekebelezése mellett. Az ideiglenes nemzetgyűlés ülésein keresztényszocialista és nemzeti képviselők ilyen értelemben több ízben is felszólaltak, az alldeutsch irányzat (Westungarische Kanzlei) a csatlakozás érdekében élénk propagandát fejtett ki.

A hivatalos osztrák politikában azonban nem a német nacionalisták

szélsőséges álláspontja, hanem a szociáldemokraták mérsékelt irányzata érvényesült. Ennek oka nemcsak a magyar kormány fellépésében rejlett – a bécsi követ az élelmiszer-ellátás leállítását, illetve az erről folytatott tárgyalások megszakítását helyezte kilátásba –, hanem az új német-osztrák állam gyengeségében is. A legyőzött, belső nehézségekkel küzdő Ausztria hadsereg és megfelelő diplomáciai támogatás hiányában aligha gondolhatott arra, hogy követelésének erőszakkal, katonai beavatkozással szerezzen érvényt.

Az államtanács november 21-én, az ideiglenes nemzetgyűlés november 22-én úgy határozott: a szóban forgó területek ügyét a békekonferencia elé utalja, döntsön az érdekelt lakosság az állami hovatartozás kérdésében.

E határozat, mellyel elvileg a Károlyi-kormány is egyetérthetett, azt jelentette, hogy Német-Ausztria egyelőre elismeri a magyar állami főhatóságot a „vitás területek" felett.

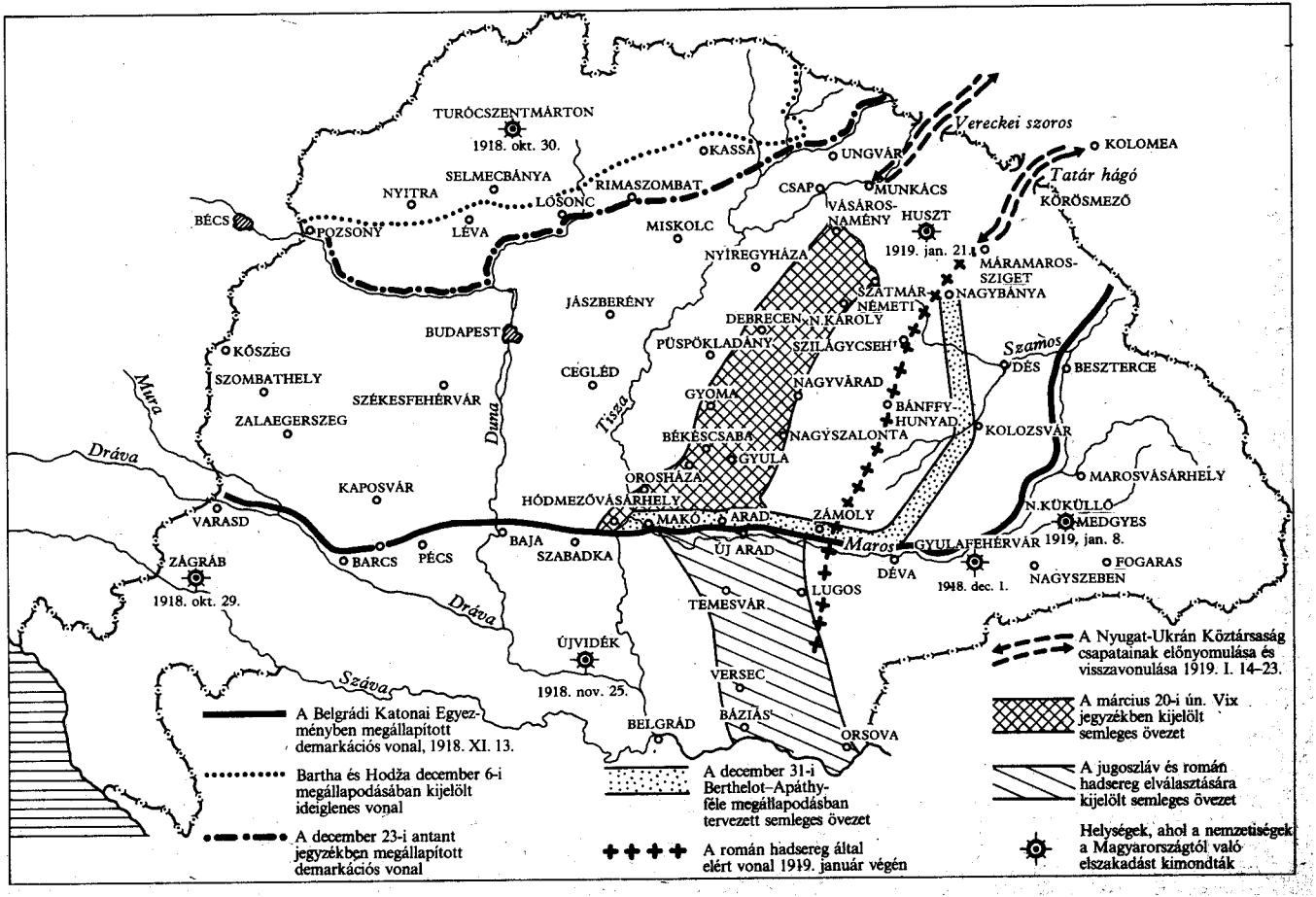
Az osztrák kormány a továbbiak során ragaszkodott ehhez az állásponthoz, a november 21–22-i határozatokban lefektetett alapelvekhez. Elhatárolta magát a német nacionalisták szervezkedésétől és puccskísérleteitől. Nem támogatta – legalábbis hivatalosan – az elszakadási törekvéseket sem, amelyek hátterében főképp gazdasági szempontok: a határ teljes lezárásától való félelem húzódott meg. A határ menti parasztság főleg Bécs piacán értékesítette mezőgazdasági termékeit, a munkások egy részének a bécsi iparvidék biztosított munkaalkalmat.

Ilyen körülmények között a magyar közigazgatás a nyugat-magyarországi vármegyékben továbbra is megmaradt. Működését nem az osztrák kormány, legfeljebb az akadályozta, hogy az adminisztráció helyi szerveit a november eleji tömegmozgalmak itt is menekülésre késztették.

A Károlyi-kormány kezdettől fogva egyezkedni próbált a magyarországi németek vezetőivel, akik a németek összessége, tehát nemcsak a nyugat-magyarországi németek nevében szervezkedtek.

Az 1910. évi népszámlálás szerint a német anyanyelvűek száma a régi Magyarország területén, Horvát-Szlavónországot is beleértve, 2 millió körül mozgott. Nagyobb német települések: Vajdaság: 565 000, Erdély: 186 000, Észak-Magyarország: 106 000, Tolna, Baranya megyék 180 000, Temes (Temesvár), Torontál megyék: 308 000, Pest megye (Budapest): 160 000, Veszprém, Fejér megyék: 53 000.

Nyugat-Magyarország (Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegyék) területén a statisztika 332 148 németet mutatott ki, közülük 52 600 esett

TURÓCSZENTMÁRTON
1918. okt. 30.
KASSA
UNGVÁR
Vereckei szoros
KOLOMEA
Tatár hágó
SELMECBÁNYA
NYITRA
RIMASZOMBAT
CSAP
MUNKÁCS
KÖRÖSMEZŐ
LŐSONC
VÁSÁROS-NAMÉNY
HUSZT
BÉCS
POZSONY
LÉVA
MISKOLC
1919. jan. 21.
NYÍREGYHÁZA
MÁRAMAROS-SZIGET
SZATMÁR-NÉMETI
NAGYBÁNYA
JÁSZBERÉNY
DEBRECEN
N.KÁROLY
BUDAPEST
PÜSPÖKLADÁNY
SZILÁGYCSEH
KŐSZEG
Szamos
DÉS
BESZTERCE
CEGLÉD
SZOMBATHELY
Mura
NAGYVÁRAD
SZÉKESFEHÉRVÁR
GYOMA
BÁNFFY-HUNYAD
Duna
Tisza
ZALAEGERSZEG
BÉKÉSCSABA
NAGYSZALONTA
KOLOZSVÁR
Dráva
GYULA
OROSHÁZA
MAROSVÁSÁRHELY
KAPOSVÁR
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
N.KÜKÜLLŐ
MAKÓ
ARAD
ZÁMOLY
MEDGYES
VARASD
Maros
GYULAFEHÉRVÁR
1919, jan. 8.
BAJA
ÚJ ARAD
ZÁGRÁB
BARCS
PÉCS
SZABADKA
DÉVA
FOGARAS
1918. dec. 1.
NAGYSZEBEN
1918. okt. 29.
LUGOS
Dráva
TEMESVÁR
ÚJVIDÉK
Száva
1918. nov. 25.
VERSEC
BELGRÁD
BAZIÁS
ORSOVA
A Belgrádi Katonai Egyezményben megállapított demarkációs vonal, 1918. XI. 13.
Bartha és Hodža december 6-i megállapodásában kijelölt ideiglenes vonal
A december 23-i antant jegyzékben megállapított demarkációs vonal
A december 31-i Berthelot–Apáthy-féle megállapodásban tervezett semleges övezet
A román hadsereg által elért vonal 1919. január végén
A Nyugat-Ukrán Köztársaság csapatainak előnyomulása és visszavonulása 1919. I. 14–23.
A március 20-i ún. Vix jegyzékben kijelölt semleges övezet
A jugoszláv és román hadsereg elválasztására kijelölt semleges övezet
Helységek, ahol a nemzetiségek a Magyarországtól való elszakadást kimondták

Pozsony megyére és Pozsony városára – mely rövidesen csehszlovák megszállás alá került.[59]

A német vezetők viszonylag mérsékelt követelésekkel léptek fel. Állásfoglalásukat egyrészt a magyar vezető réteggel való összefonódás befolyásolta – a német burzsoázia a dualizmus időszakában erősen asszimilálódott –, másrészt az, hogy a német lakosság – túlnyomórészt parasztok, jelentős számban munkások – számarányánál kisebb erőt képviselt, miután az ország területén nem egy tömbben, hanem elszórtan helyezkedett el.

November elején Budapesten két német néptanács is alakult. A nemzetiségi minisztérium a kettő közül elsősorban az erdélyi szászokat és a szociáldemokratákat is magába foglaló magyarországi német néptanáccsal érintkezett, de tárgyalt az úgynevezett hazafias németek néptanácsával – a német-magyar néptanáccsal – is, annak ellenére, hogy ennek vezetője, Bleyer Jakab, nem annyira a kormánnyal, mint inkább a magyar reakciós körökkel tartotta a kapcsolatot.

A kormány az Apponyi-féle iskolatörvény hátrányos rendelkezéseit november végén a német iskolákra nézve is hatályon kívül helyezte.

Ezt követően napirendre került a német autonómia kérdése. Az autonómiát leginkább a Sopronban székelő nyugat-magyarországi német néptanács sürgette. A soproni néptanácsban – mely november 19-én Zsombor Géza lapszerkesztő vezetésével a magyarországi német néptanácshoz csatlakozott – az elszakadásban kevésbé érdekelt városi iparos-kereskedő rétegek tömörültek. Az autonómia követelése e rétegek részéről nem utolsósorban az elszakadást célzó mozgalmak leszerelésére irányult – az autonómiát ennyiben a Soproni Magyar Nemzeti Tanács is támogatta. A német vezető réteg e követelés hangoztatásával egyben arra törekedett, hogy a nemzeti kérdés előtérbe helyezésével a még forrongó és forradalmasodó munkások mozgalmát tompítsa, a közös érdekekre hivatkozva magának alárendelje.

A német autonómiatörvény hosszas tárgyalások és ismételt tanácskozások eredményeként január végén került kiadásra. Az 1919. évi VI. néptörvény („A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról") az autonóm ügyeket és közös ügyeket az ukrán néptörvénnyel azonos módon határozta meg. A német autonómia szervezeti felépítése is azonos volt, azzal a különbséggel, hogy a törvény itt nem egy, hanem több kormányzóság felállítását írta elő anélkül, hogy ezek számát és területét közelebbről meghatározta volna.

A kormány a német autonómiatörvénnyel az elszakadási törekvések ellensúlyozását és a még magyar területen élő németek megnyerését

kívánta elérni. A már elszakadt országrészek német lakossága előtt a törvény azt hivatott bizonyítani, hogy Magyarországon jobb elbánásra számíthatnak, mint a kialakulóban lévő új államok területén.

A magyar reakciós körök – ugyanaz a nacionalista irányzat, amely az ukránoknak tett engedményeket is sokallotta[7] – a német néptörvény ellen is fellépett, azt állítva, hogy az kivihetetlen, az elszakadást nem megakadályozza, hanem elősegíti, és a németeknek messzebb menő jogokat biztosít, mint amennyit azok igényeltek. Az autonómiát – csatlakozva a magyar ellenforradalom támadásához – Bleyer is elutasította. Álláspontjával azonban magára maradt, szűkebb hívei körében is elszigetelődött.

Február elején kinevezték a német nemzetiségi minisztert, Junker János szegedi táblabíró személyében. Egyidejűleg államtitkárokról (Kalmár Henrik, Jekel Péter), később a nyugat-magyarországi kormányzói tiszt betöltéséről is gondoskodtak (Zsombor Géza). Március 7-én megalakult a nemzetgyűlést helyettesítő 36 tagú Német Kormánytanács.

A törvény végrehajtása ennek ellenére lassan haladt előre. A helyi közigazgatás ellenállt, sokféle érdek, szempont érvényesült. A kormány a nyugat-magyarországi autonóm terület határait nem merte megállapítani. A döntés ez ügyben mindvégig – akárcsak Ruszka-Krajna esetében – függőben maradt.

JEGYZETEK

[1] Jászi: Visszaemlékezés, 11. o.

[2] Szücsi: Horvátország népessége, 10. o.

[3] Uo., 26., 30. o. Szücsi (Bajza) József adatai szerint Szlavóniában a lakosság 8,8; 12,8, a nagybirtok 26,5; 33,5%-a volt magyar, illetve német. Szücsi tanulmányában az 1910. évi népszámlálás és az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai összeírás adatait idézi.

[4] Pesti Hírlap, 1918. november 22. A délszláv bonyodalmak. A zágrábi magyar követ a délszláv helyzetről.; Bajza: A horvát kérdés. 111. o.

[5] Kővágó, 101. o.; Lederer, 56. o.

[6] A genfi deklaráció szövegét közli: Grada o Stvaranju. II. köt. 526–527. o.; A genfi osztrák-magyar konzul és a genfi ügyvivő jelentései, november 7., 9., 18. HHSt, NPA, Liasse Südslavien 779.; A történteket ismerteti, Ostović, 94. o.; Miljus, 242–245. o.; Lederer, 47–50. o.; Piszarjev, 322–323. o.; Dzsurics, 28. o.; A Zágrábi Nemzeti Tanács elutasító álláspontjára vonatkozólag lásd Pribičević, 44. o.

[7] Grada o Stvaranju II. köt. 683. o. A SzHSz Nemzeti Tanácsa Elnökségének közleménye a kihirdetett egyesülésről és annak a funkciónak a megszűnéséről, melyet a Nemzeti Tanács, mint az SzHSz államának a volt Ausztria–Magyarország területén működő legfelsőbb szuverén hatósága töltött be.

[8] 1910. évi népszámlálás. VI., 114–117. o.

[9] Népszava, 1919. március 8. A megszállók erőszakosságai ellen.

[10] Steier: Oberungarn, 571. o.; Opočenský, 173–175. o.
[11] OL, K 40–1918–VII. t. 274. Deklarácia Slovenskeho Národa.
[12] Pesti Hírlap, 1918. október 31. Károlyi Mihály távirata a Tót Nemzeti Tanácshoz.; OL, K 40–1918–VII. t. 44. Dula Máté, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke gróf Károlyi Mihálynak. 1918. november 4.
[13] Népszava, 1918. november 12. Miért jönnek a csehek Magyarországra?; Pesti Hírlap, 1918. november 12. A csehek stratégiai okokkal mentegetik Felső-Magyarország megszállását.
[14] Népszava, 1918. november 20. Az összeütközések előzményei.
[15] Népszava, 1918. november 12. A magyar kormány tiltakozik a csehek támadása ellen.
[16] Hodža: Slovensky rozchod. 25. o. Hodža szerint a csapatok létszáma november 15-én 1150, december 2-án 4700. A kezdeti létszámra azonos adatot közöl Opočenský, 213. o.
[17] Népszava, 1918. november 21. Kramář jegyzéke: „A tót területek a cseh-szlovák állam részei."
[18] Opočenský, 216. o.; Sebestyén, 94. o.
[19] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 1.
[20] Document, 95. o. Le Chef de la Mission Militaire Alliée au Président de la République Hongroise. 3. décembre 1918.
[21] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 29., 1918. december 3.
[22] Népszava, 1918. december 5. A kormány kiáltványa a néphez.
[23] A magyar béketárgyalások. I. 446–447. o. A közölt százalékok abszolút számokban, az 1910. évi magyar népszámlálás szerint a következők: összlakosság: 2 909 160, szlovák: 1 693 546, magyar: 841 198, német: 197 875, rutén 110 935, egyéb: 65 606.
[24] Truppendienst, 1969. 6. 534. o. Die Kämpfe in der Slowakei und um Teschen in den Jahren 1918–1919.; Ježek, 34. o., 1. és 2. sz. melléklet.
[25] HL, Tanácsköztársasági Gyűjtemény. 771/A. 99. o.; Breit József: A csehek hadműveletei Magyarországon 1918/19. évben. (Kézirat.)
[26] OL, K 40–1919–VI. t. 38. Der „Deutsche Volksrat" an die Ungarische Volksregierung. 20. Dezember 1918.
[27] Panajoth–Fehér Gyula: Pozsony sorsdöntő órái. In: Váci könyv. Vác 1938. 222. o.
[28] Korunk, 1957. 12. Victor Cherestesiu: Szocialisták és szociálsoviniszták a román munkásmozgalomban. 1661. o.; I. Gheorgiu–C. Nuţu, 102. o.
[29] Albani, 159. o. Idézi: Századok, 1972. 2. 314. o. Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén.
[30] OL, K 40–1918–IX. t. 1. Körtávirat a főispánokhoz és a törvényhatóságokhoz. Az aktához mellékelve a felhívás eredeti példánya.
[31] Uo.
[32] Új Magyar Szemle, 1920. 2–3. 158. o. Apáthy István: Erdély az összeomlás után.
[33] „Az Erdélyi Föld Sorsa", 208. o.
[34] A magyar béketárgyalások. I., 145. o.; 1910. évi népszámlálás. VI. 166. o.; Jakabffy, 4. o. Jakabffy Elemér statisztikai kiadványában közli és bírálja az 1920. évi román hivatalos adatokat. (C. Martinovici–N. Istrati: „Dicţionarul Transilvanie...") Leginkább azt kifogásolja, hogy a román statisztika a zsidókat, akiknek 76–89%-a 1910-ben magyarnak vallotta magát, külön nemzetiségnek tünteti fel. (Számukat 181 340-ben jelöli meg.) Az 1920. évi román statisztikai felvétel szerint a Romániához csatolt területeken a százalékos arány a következő volt: 57% román, 25,8% magyar, 10,5% német. A százalékos megoszlás abszolút számokban – az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint – a következő: összlakosság: 5 265 444, román: 2 800 073, magyar: 1 704 851, német: 559 824, szerb: 54 874, horvát: 2141, szlovák 30 392, rutén: 16 318, egyéb: 96 431.
[35] OL, K 40–1918–IX. t. 240. Pop C. Istvánnak, a Román Nemzeti Tanács elnökének levele a Magyar Nemzeti Tanács Kormányának. 1918. november 9.
[36] Pesti Hírlap, 1918. november 15. A románok fegyvereket kérnek a román nemzeti gár-

dák részére. Dr. Lázár Aurél, a Román Nemzeti Tanács tagja által beterjesztett rezolúció.
[37] Pesti Hírlap, 1918. november 21. A Román Nemzeti Tanács kiáltványa.
[38] Pesti Hírlap, 1918. november 24. Kormányproklamáció a nemzetiségekhez.
[39] Department of State: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Supplement 1. I. köt. 785. o. Az üzenet szövegének magyar fordítását közli: Pesti Hírlap, 1918. november 8. Lansing üzenete Romániának. Hozzájárul a román népnek a királyság határain kívül támasztott kívánságaihoz.
[40] Mărdărescu, 15. o.
[41] OL, K 40–1918–IX. t. 367. Ferdinánd román király kiáltványa.
[42] OL, K 40–1918–IX. t. 538. Prezan felhívása.; Bernachot, I. 238–239. o.
[43] Erdély története. II. 444. o.
[44] Mikes, II. köt. 27. o.
[45] Adeverul, 1918. november 29. Id.: Erdély története. II. 445. o.; Századok, 1972. 239. o.
[46] Patria, Cluj, 1918. 13. sz. In.: Cherestesiu, 63. o.
[47] Uo.
[48] Teutsch, IV. köt. 263. o.
[49] Kratochvil, 13., 18. o.
[50] Új Magyar Szemle, 1920. december 2–3. sz. Apáthy István: Erdély az összeomlás után. 168., 170. o.
[51] Bernachot, II. 53. o.
[52] Népszava, 1918. december 24. A kolozsvári tiltakozó gyűlés.
[53] Új Magyar Szemle, 1910. 174. o. Apáthy István: Erdély az összeomlás után.; Kratochvil, 28. o.
[54] Mikes, I/IV. 48–49. o.
[55] 1910. évi népszámlálás. VI., 114., 116. o.
[56] OL, K 40–1918–X. 1084. Dr. Szabó Simon elnök távirata Károlyi Mihályhoz. Ungvár, 1918. december 26.
[57] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 29.
[58] Breit, I. 230. o. A 39. hadosztály-parancsnokság 1919. január 16-i intézkedése az ukránok fellépésével szemben.
[59] 1910. évi népszámlálás. VI., 63*, 114., 116. o.; A később, végeredményként Ausztriához csatolt területen a lakosság anyanyelv szerinti megoszlása: német: 73,9%, horvát: 15,4%, magyar: 9,1%, egyéb: 1,6%.; Buday László, 19. o.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA ÉS A NEM MAGYAR ANYANYELVŰ DOLGOZÓK KOMMUNISTA CSOPORTJAI

A SZOVJET KORMÁNY FELHÍVÁSA

Az ausztriai és magyarországi forradalomról az első hírek október utolsó–november első napjaiban érkeztek Moszkvába. Értesülve az események kedvező fordulatáról, a Népbiztosok Tanácsa, az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Moszkvai Szovjet közös felhívással fordult az „Osztrák–Magyar állam dolgozó népéhez". A kiáltvány – Lenin tevékeny közreműködésével készült, november 2-án ő terjesztette soron kívül a Népbiztosok Tanácsa elé – Oroszország munkásainak, parasztjainak, katonáinak testvéri üdvözletét tolmácsolta. Arra hívta fel a volt Osztrák–Magyar Monarchia dolgozóit: ne elégedjenek meg a császári és királyi bürokrácia alóli felszabadulásukkal, számoljanak le saját elnyomóikkal, a magyar „földbirtokosok, bankárok és tőkések", „a német és cseh burzsoák", „a román bojárok, ügyvédek és pópák" uralmával is. A felhívás a felszabadulásukért harcoló dolgozókat összefogásra szólította fel: „Mélységes meggyőződésünk, ha a német, cseh, horvát, magyar, román munkások, katonák, parasztok kezükbe veszik a hatalmat és végigviszik a nemzeti felszabadítás művét, akkor megkötik a szabad népek testvéri szövetségét és egyesült erővel legyőzik a tőkéseket . . . *nem a saját nemzeti burzsoáziával való szövetségben, hanem az Ausztriában élő összes nemzetek proletariátusának szövetségében van a győzelem záloga.*" Ahhoz, hogy a győzelem végleges legyen, „minden ország munkásainak egyesülnie kell a világtőke elleni közös harcra". A dolgozók ne adjanak hitelt az antant ígéreteinek, Wilson demokratikus szólamainak – Ausztria–Magyarország tanácsai teremtsék meg az egymás közötti szövetséget, lépjenek szövetségre Oroszország szovjetjeivel.

A felhívásban foglaltakat kifejtették a szovjet sajtó ez időben megjelent cikkei is. Az Izvesztyija október végén arról írt, hogy az ausztriai forradalom még csak a kezdeteknél tart, első szakaszát vad nemzeti harc jellemzi, a nemzeti forradalom azonban át fog nőni a *munkásság és parasztság forradalmába, úgy, ahogy ez Oroszországban is történt.*

Ausztria széthullása, a kisállamosdiság a győztesek érdeke, mert így Európa belsejében balkáni állapotok – egymás közötti harc és marakodás

honosodnak meg, ami lehetővé teszi az antant tőkéseinek a kis népek egymás elleni kijátszását, az „oszd meg és uralkodj" politika folytatását. A nacionalizmus felszítása és az osztrák állam szétesése a burzsoá héják malmára hajtja a vizet, akik az *összmunkásság* harcát *valamennyi* ausztriai nemzet *tőkései* ellen, az ott élő népek egymás közötti harcává kívánják változtatni.

A proletariátus érdeke nem a Duna által összekapcsolt területek szétszakítása, ellenkezőleg, e területek összekapcsolása; nem Ausztria megmentése, hanem azoknak a gazdasági előnyöknek a megóvása céljából, melyeket az egymásra utalt gazdasági területek egységének fenntartása magában rejt, és amelyek az ott élő népek új és jobb életének alapját jelentik.

A szociális forradalom eredményeként Európában új központok alakulnak ki. Ezek a további fejlődés során mindinkább egybekapcsolódnak, mert a burzsoázia elleni közös harc, a termékcsere kötelékei egybekapcsolják őket. „A Balkán-föderáció, a Duna-föderáció és Lengyelország mint híd az orosz munkásállam és a német munkásállam között – a gazdasági és földrajzi adottságok folytán –, mindinkább e láncszemek válnak láthatóvá."[1]

A moszkvai utcákon november 3-án a dolgozók százezrei vonultak fel az osztrák–magyar forradalom győzelmét ünnepelve. A városi tanács épületének erkélyéről Lenin rövid beszédet mondott: „Mi valamennyi ország kapitalizmusa, a világkapitalizmus ellen küzdünk – valamennyi munkás szabadságáért. Ha nehezünkre is esett az éhínség elleni küzdelem – most látjuk: sok millió szövetségesünk van."[2]

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK MEGALAKULÁSA

Moszkvában november 4-én „a volt magyar állam területéről származó kommunisták" értekezletre ültek össze.

A november 4-i konferencia a legújabb hírek hatása alatt több fontos döntést hozott. Elhatározta a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakítását, és arra kötelezte az OKP minden magyarországi tagját, hogy a legrövidebb időn belül térjen haza Magyarországra.

A tanácskozás a Szovjet-Oroszország területén harcoló internacionalista vöröskatonák hazairányítása mellett is állást foglalt, és azzal a ké-

réssel fordult a kommunista csoportok föderációjához: tegyen meg mindent ennek érdekében.

Az új szervezet november 4-én – az akkori helyzetnek megfelelően – valamennyi magyarországi magyar és nem magyar anyanyelvű dolgozó közös szervezeteként alakult meg. Az ülés által megválasztott ideiglenes Központi Bizottságban 3 magyar (Kun Béla, Pór Ernő, Vántus Károly), 2 román (Ariton Pescariu és Emil Bozdogh), 2 szlovák (Matej Kovač és Matej Krsak) és 2 délszláv kommunista (Ivan Matuzović és Franjo Drobnik) foglalt helyet.

November első felében megkezdődött a kommunista hadifoglyok hazatérése. A hivatalos jelentés adatatai szerint november végéig 80 tanfolyamot végzett aktivista és a mozgalom vagy 100–120 „közkatonája" tért haza Magyarországra. A hazatérők négyes-ötös csoportokban utaztak a német vonalakon, Ukrajna, Lengyelország és Galícia ukrán és lengyel ellenforradalmárok által ellenőrzött területein keresztül. Az előre nehezen felmérhető nehézségeket magában rejtő utazás szerencsés esetben egy hétig, gyakran jóval hosszabb ideig tartott. Kun Béla november 6-án indult negyedmagával Moszkvából, és 17-én érkezett, álnéven – Sebestyén Emil ezredorvos nevére kiállított igazolvány birtokában – a forrongó Budapestre (a csoport Harkovon, Kijeven, Lembergen keresztül tette meg az utat, Brodytól kocsin jött a magyar határig).

Magyarországon a forradalom eredményeként a baloldali szervezkedés fellendülőben volt. November 1-jén a baloldali ellenzék szervezte a köztársaság melletti megmozdulásokat, és nem utolsósorban a baloldal sikere volt, hogy a kormány az államforma kérdésében hátrálni kényszerült.

A szovjet kormány a november 2-i felhívás szövegét szikratávíró útján Budapestre is eljuttatta azzal, hogy a magyar forradalmi kormány hozza azt nyilvánosságra és továbbítsa Zágrábba és Prágába. A kormány e kérésnek nem tett eleget, a felhívást eltitkolni próbálta. A csepeli rádióállomás munkatársainak jóvoltából azonban a forradalmi szocialisták megszerezték a távirat szövegét, rövid tartalmát röpcédulákon kinyomtatták, és a köztársaság kikiáltásakor – november 16-án – repülőgépről az Országház téren összegyűlt ünneplő tömeg közé szórták. A vörös színű röpcédulák a „felszabadult népeknek" küldött üzenetből a *„világköztársaság"* gondolatát emelték ki és azt a figyelmeztetést, hogy a forradalom *„csak akkor mondható eredményesnek, ha a dolgozó nép uralmával végződik"*.[3]

Az ellenzék fellépése sikeres volt. A röplapok megjelenése után az egész város a Szovjet-Oroszországból érkezett felhívásról beszélt. A távirat

ügyével és a kormány magatartásával a Munkástanács is kénytelen volt foglalkozni, a felhívás ennek eredményeként néhány nap múlva, november 20-án a Népszavában is napvilágot látott.

A forradalmat megelőzően és azt követően a baloldali csoportok közt szorosabb együttműködés alakult ki, a további teendőkre vonatkozó elképzelések azonban eltérőek voltak. A Szociáldemokrata Párttal való nyílt szakítás napirenden volt, de ezt, egy új, önálló munkáspárt gondolatát sokan ellenezték. A régi baloldali ellenzék többsége a Szociáldemokrata Párttal való szakítástól azért riadt vissza, mert úgy vélte: a párt és a szakszervezet összefonódása következtében egy külön párt alakítása aligha lesz keresztülvihető. Úgy gondolták – bár a korábbi tapasztalatok ellene szóltak –, hogy egy párton belüli zárt baloldali csoportosulás a Szociáldemokrata Pártot balra szoríthatja, és ez eredményesebben szolgálhatja célkitűzéseiket.

A forradalmi szocialisták illegális szervezetének tagjait kevésbé kötötték szociáldemokrata hagyományok, de egy új párt létrehozását ők sem szorgalmazták, mert nem értették és ezért nem is értékelték kellőképpen a párt szerepét, jelentőségét.

Egyes baloldaliak és hozzájuk csatlakozó csepeli, erzsébetfalvi, mátyásföldi munkások a német példához igazodva Szocialisták Független Csoportja (Magyar Független Szocialisták Szövetsége) elnevezéssel próbáltak szervezkedni.

A többség – korábbi elképzelések folytatásaként – szocialista klub alakítására, Marx-kör, később Szabó Ervin-kör létrehozására gondolt.

A baloldal vezetői november 17-én a MIMOSZ (Munkások Irodalmi és Művészeti Szövetsége) székházában éppen erről, egy Szabó Ervin-kör létrehozásáról tanácskoztak, amikor híre jött (az Oroszországból már régebben hazaérkezett Seidler Ernő közölte néhány vezetővel), hogy a kommunista hadifogolycsoport vezetője, Kun Béla, Budapestre érkezett.

Kun Béla másnap, 18-án, két ízben is találkozott a baloldal vezetőivel, akik közül az első megbeszéléseken Rudas László, Vágó Béla, Szántó Béla, László Jenő, Korvin Ottó, Hirossik János vett részt. 19-én Bécsbe utazott, hogy felvegye a kapcsolatot az osztrák baloldallal és átadja Lenin üdvözletét és üzenetét a börtönből szabadult Friedrich Adlernek. 20-án újra Budapesten volt, ahol a pártalakító tárgyalásokat gyors siker koronázta. Visszaemlékezésében ezekről a napokról a következők olvashatók: „Naponta húsz–harminc emberrel beszéltem, egyenként igyekezve őket meggyőzni arról, hogy a párt megalakítása elengedhetetlen feltétele a forradalom továbbhajtásának s így a proletárdiktatúrának.

Csodálatos volt a fogékonyság a proletárdiktatúra, a tanácshatalom szükségességével szemben. Azt is egykettőre megértette mindenki, hogy a mozgalom bázisa nem lehet más, mint a gyár. Nagyszerű napok voltak, eredményes tárgyalások, csak éppen a pártalakítás szükségességének gondolata verődött be nehezen a fejekbe."[4]

A hazaiak részéről mutatkozó ellenállást végül is sikeresen legyűrték. November 24-én Korvin Ottó testvérének, Kelen Józsefnek a Városmajor utcai lakásán, az ott tartott értekezleten, megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártja.

Az értekezletről jegyzőkönyv vagy más írásos dokumentum nem maradt fenn. Amennyire a résztvevők későbbi visszaemlékezéseiből megállapítható, a párt első Központi Bizottságának a következők lettek a tagjai: az oroszországi kommunista hadifoglyok közül: Jancsik Ferenc, Kun Béla, Pór Ernő, Rabinovits József, Seidler Ernő, Fiedler Rezső, Hirossik János, Rudas László, Somló Dezső, Szántó Béla és Vágó Béla, a forradalmi szocialisták közül Korvin Ottó és Mikulik József.

A Központi Bizottságnak később Szamuely Tibor is tagja lett. Szamuely január elején érkezett Berlinen keresztül Magyarországra (Berlinben Karl Liebknechttel és Rosa Luxemburggal tárgyalt). A Kommunista Párthoz csatlakozott később az úgynevezett mérnök-csoport (a Gyárközi Szervező Bizottság egykori vezetői: Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, Kelen József) és egy kisebb értelmiségi kör. Ez utóbbiaknak, az úgynevezett etikusoknak, ahogy később nevezték őket, Lukács György volt a vezetője. Csatlakozott később Alpári Gyula, a háború előtti ellenzéki szervezkedés ismert vezetője is.

A PÁRT PROGRAMJA, CÉLKITŰZÉSEI

A Kommunista Párt programját alapvetően azok az alapelvek és célkitűzések határozták meg, amelyek az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Csoportjának kiadványaiban, a Szociális Forradalom hasábjain megjelent cikkekben, utoljára – tételesen – az október 24–25-i értekezleten elfogadott elvi deklarációban kerültek kifejtésre, és amelyek legfőbb forrása a bolsevikok tanításaiban, az orosz forradalom tapasztalataiban rejlett.

A párt ebből a kézenfekvő – a Szociáldemokrata Párt által leplezni és tagadni próbált – igazságból indult ki, hogy az adott helyzetben napirendre került a szocialista forradalom. Fennállt a hatalom megragadásának lehetősége.

„A kapitalizmus megérett a bukásra... Elérkezett az ideje a szocializmus megvalósításának... napirendre került a proletárforradalom" – hirdette a párt Magyarországon kiadott központi lapjának, a Vörös Újságnak programadó cikke.

A magyarországi helyzetet az jellemzi, hogy az uralkodó osztály nem rendelkezik a városi és falusi proletárokkal szemben mozgósítható fegyveres erővel, a munkásosztállyal szemben felhasználható hadsereggel, szilárd közigazgatási szervezettel. A vagyonos osztály a jelen körülmények között „a munkásosztály öntudatlanságára, félszegségére támaszkodva uralkodik... a burzsoázia azért van hatalmon, mert a Szociáldemokrata Párt a hatalomról önként lemondott."[5]

A munkásság éljen a kínálkozó lehetőséggel, vegye kezébe saját sorsának irányítását, rombolja szét a burzsoá államot, valósítsa meg a „közös társadalmasított termelési mód" érdekében „*a proletariátus diktatúráját*". Ennek elérésére a súlypontot nem a parlamenti munkára, hanem a proletárok tömegküzdelmére kell helyezni: tömegsztrájk, a munkások és parasztok fegyveres felkelése, „ezek a kommunisták eszközei a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítására". A proletárdiktatúra formája nem a polgári köztársaság, melyben a burzsoázia megmarad minden jogának birtokában, s módjában van minden pillanatban ellenforradalmat előkészíteni. „A proletárdiktatúra formája a tanácsok (szovjet) köztársasága, amelyben a burzsoázia az igazgatásból ki van zárva, és amelyben a proletár államhatalom a munkások tömegszervezeteire, a szakszervezetekre, a pártszervezetekre, a gyári munkásbizottságokra és más hasonló szervezetekre támaszkodik."[6]

A vázolt alapelvekből következően a Kommunista Párt fellépett a *parlamenti illúziók ellen.* Az alkotmányozó nemzetgyűlés – fejtegette a Vörös Újság – a burzsoá hatalom megszilárdítását, a magántulajdon, a kizsákmányolás fenntartását, „a forradalomról való lemondást jelenti". A hatalom megszerzésének, a hatalom elfoglalásának szervei „*a munkások, katonák és földműves szegénység küldött tanácsai*".[7] Miután a Budapesti Munkástanács csak torz képe „annak a rendszernek, amelyet az orosz-/ országi forradalom teremtett meg", valójában nem más, mint „kibővített bizalmi testülete a Szociáldemokrata Pártnak és a szakszervezeti választmánynak", minden erővel arra kell törekedni, hogy a munkástanácsok valóban harci és hatalmi szervezetekké (a forradalmi harc, majd a proletárdiktatúra, a proletárállam szerveivé), *valódi munkástanácsokká váljanak.*

A Munkástanács ne csupán időnként összehívott tanácskozó testület

legyen, hanem olyan állandó irányító szerv, amely saját Végrehajtó Bizottsággal is rendelkezik. A Budapesti Munkástanács hívja össze a Tanácsok Országos Kongresszusát. Legfelsőbb szinten alakuljon meg országos végrehajtó szervként a Tanácsok Országos Bizottsága.[8]

A Vörös Újság újra és újra felhívta a figyelmet az *ellenforradalom* szervezkedésére: a reakciós burzsoázia a magántulajdon védelmében „zsoldosokat toboroz" és „fehérgárdákat szervez". Az ellenforradalommal szemben, mely fegyverrel kíván fellépni, nincs más mentség, mint a proletárok felfegyverzése, vörösgárdák alakítása, és megakadályozása annak, hogy a hadsereg a burzsoázia eszközévé vagy szociáldemokrata párthadsereggé váljon a proletariátus ellen.

A Kommunista Párt az üzemekben a *munkásellenőrzés* bevezetéséért szállt síkra – átmeneti eszközként –, mindaddig, „míg a munkásosztály a politikai hatalmat meghódítja", míg sor kerülhet „a termelőeszközök megváltás nélküli kisajátítására, a bankoknak a proletár állam kezébe vételére".[9]

A Vas- és Fémmunkások Szövetségének kommunista frakciója december elején határozati javaslatot terjesztett a főbizalmi-testület elé. A javaslat rámutatott arra, hogy az ipari üzemekben a termelés részleges szünetelése, részleges vagy teljes fennakadása csak részben vezethető vissza a nyersanyagok hiányára, a háború következményeire. A valódi ok a finánccoligarchia szabotázsa, mesterkedése. Arról van szó, hogy a munkásosztályt kiéheztetéssel akarják megtörni. A további elnyomorodás megakadályozására a kommunista frakció határozati javaslatot terjesztett elő: „valamennyi nagyüzemben munkásellenőrző tanácsok szervezendők, melyek a munkásság hatalmi szerveiként az üzemek termelésének és a termelt áruk forgalomba hozatalának, a nyersanyagok beszerzésének és éppúgy az üzemek finanszírozásának egész menetét ellenőrzik. A munkásellenőrző tanácsok nem mint paritásos intézmények, hanem mint egyoldalú hatalmi képviseletek szervezendők, s hangsúlyozottan nem a munkaadó és munkás közötti viszony vitás kérdéseinek elintézését szolgálják, hanem a termelés stb. ellenőrzését."[10]

Ez egyben állásfoglalás volt a kereskedelmi minisztérium tervezett rendelete ellen, mely „gyári alkotmányt", „üzemi választmányokat" kívánt létrehozni azzal, hogy az üzemi választmányokat csupán békéltető tanácsadói jogkörrel ruházza fel.

Az *agrárkérdést* illetően a párt álláspontja abban a két alapvető követelésben összegeződött, hogy minden földet, melyet nem a tulajdonos és annak családja művel, forradalmi úton, a parasztság tanácsai útján

el kell foglalni, továbbá, hogy az elkobzott földekért megváltás nem fizetendő.

A párt a „magántulajdont erősítő" földosztás propagálása ellen foglalt állást, de tudomásul vette, hogy e jelszó a „közvéleménybe egyelőre kitörölhetetlenül belekerült". A Munkástanács december 13-i ülése elé terjesztett agrárjavaslat a kérdés lényegét a mezőgazdaság proletár és félig proletár elemeinek megnyerésében és a városi munkásság ellátásának biztosításában látta. Ebből kiindulva helyesen úgy foglalt állást, hogy össze kell hívni a földművesszervezetek küldöttei országos kongresszusát, a földműves szegénységet választás elé kell állítani: döntsön maga a „társas termelés alapjára fektetett nagyüzem vagy egyéni munkán alapuló kisüzem" kérdésében.[11]

A *nemzeti-nemzetiségi kérdésről* szólva Kun Béla már Oroszországban írt cikkeiben állást foglalt a nemzetiségek elnyomása ellen, nemzetiségi egyenjogúságot, testvériséget követelve, hirdetve. A Vörös Újság elítélte „a piszkos soviniszta uszítást", a burzsoázia irredenta agitációját, nem téve különbséget a magyar, a cseh, a román burzsoázia rabló céljai között. Éles harc folyt a burzsoá nacionalizmusnak engedményeket tevő szociáldemokrata nézetek leleplezése érdekében. A Vörös Újság kipellengérezte a „Területvédő Ligában" közreműködő (még társelnöki tisztet is vállaló) szociáldemokrata vezetőket, rámutatva arra, hogy „a nép, a nemzet üres és hazug fogalom mindenkor, amidőn úgy tüntetik fel, mint a társadalmi fejlődésnek valamelyes osztálymentes képződését".[12]

Amikor 1919 elején a fegyveres harc, egy új háború lehetősége napirendre került, a párt bírálta azt a honvédő álláspontot, mely nem kívánt különbséget tenni a burzsoá és a proletár haza fogalma között, és nem vett tudomást arról, hogy a munkásság csak az utóbbi védelmében mozgósítható.

A nemzeti háború a jelen körülmények között nem más, mint az ellentétes érdekű burzsoáziák egymás elleni háborúja, rabló célokért, kapitalista érdekekért, a piac és profit védelmében. „A magyarországi munkásság történelmi feladata – volt olvasható a Vörös Újságban –, hogy elsőnek változtassa át a nemzeti, vagyis a burzsoáziák háborújának frontját a polgárháború frontjává." Megteremteni a burzsoáziák egymás elleni háborúja helyett a különböző nyelveken beszélő proletárok közös frontját a közös elnyomók ellen.[13]

Kun Bélát a nemzeti-nemzetiségi kérdésben vallott nézeteiért a felszabadulást követően, az ötvenes évek elején előszeretettel bírálták. A nemzeti önrendelkezés jelszavának elvetése és helyettesítése a proletár önrendel-

kezés követelésével buharinista, baloldali kommunista álláspontnak minősült, érvül szolgált Kun Béla elmarasztalásához.

Kétségtelen tény, hogy Oroszországban ez időben Buharin és a baloldali kommunisták képviselték – bár nem kizárólag ők – a dolgozók önrendelkezési jogára vonatkozó tételeket.[14]

Az is tény, hogy Lenin az OK(b)P VIII. kongresszusán bírálta Buharin idevágó nézeteit. Lenin bírálata a nacionalizmus ellen irányult. Fellépése a nemzeti önrendelkezés elvének tagadása és a dolgozók önrendelkezése Buharin által javasolt tétele ellen, állásfoglalás volt (utalva Oroszország elmaradt népeire és a külföldi ellenséges hírverésre) a nagy orosz sovinizmus, a hódítás, az erőszak látszata, lehetősége ellen.

Magyarországon a helyzet másképpen állt. A nemzetek önrendelkezésének elvét az egykori Monarchia és a régi Magyarország erősen kuszált nemzetiségi viszonyai között nem egykönnyen lehetett valóra váltani, helyes tartalommal megtölteni. Az újonnan kialakuló államokban a burzsoázia, a vezető réteg a nemzeti önrendelkezés elvét önkényesen értelmezte, és ellentétesen kívánta hatalmi törekvések, nacionalista célok érdekében felhasználni. Nemcsak a román, a szlovák, a délszláv burzsoázia, de a magyar burzsoázia is – sőt leginkább ez utóbbi –, beleértve a liberális és a velük együttműködő szociáldemokrata vezetőket, egyaránt a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozott. Miután Magyarországon az erre való hivatkozás egybefonódott a területi integritáshoz való ragaszkodással, a Vörös Újság teljes joggal állíthatta, hogy az önrendelkezési jogra való hivatkozás nacionalista célokat takar. „A területi integritást sirató magyar burzsoázia, mely a román vagy cseh imperializmust emlegeti, nem kisebb rablócélokat követ a más nyelven beszélő proletárokkal szemben, mint a cseh vagy a román."[15]

Kun Béla a dolgozók önrendelkezésének elvét hirdetve a burzsoá nacionalizmus ellen foglalt állást, és semmi esetre sem kívánta akadályozni a felbomlóban lévő soknemzetiségű Magyarország elnyomott népeinek felszabadulását. A párt magáévá tette és elismerte e népek kívánságait, jogait, az elszakadás jogát is beleértve. A polgári demokratikus forradalom idején a KMP volt az egyedüli párt, mely nyíltan és félreérthetetlenül vallotta, hogy nem áll a területi integritás alapján. A jövőt illetően Kun Béla úgy vélte, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdést – melylyel a burzsoázia a hatalmi politika, a nacionalizmus vonalán haladva nem boldogult – a szocialista forradalom győzelmét követően a proletárok fogják az egyenjogúság és a testvériség jegyében megoldani. „Ha akarjátok, együtt csináljuk meg a tanácsok köztársaságának szövetségét,

ha nem, hát elváltok tőlünk" – írta 1918 nyarán egy Bars megyei paraszt levelére válaszolva. „Ha velünk jöttök egy szövetséges tanácsköztársaságba . . ., úgy rendezkedhettek be . . ., amint ti akartok . . . Megszüntetjük minden elnyomás lehetőségét . . . mi nemzeti elnyomásról hallani sem akarunk. Akár együtt maradunk, akár elválunk, mi testvérek leszünk továbbra is . . ."[16]

A nemzeti-nemzetiségi kérdésben vallott alapelvek szorosan egybefonódtak egy következetesen internacionalista állásponttal. A Vörös Újság már első programadó vezércikkében fontos célkitűzésként hirdette „a nemzetközi szolidaritás tervszerűen elhomályosított" érzésének felkeltését a magyar proletariátusban. „Ez az alapja minden osztályharcnak" – volt olvasható a vezércikkben, s a lap hozzáfűzte: ez bekapcsolja majd a magyar proletariátust „a nemzetközi proletárforradalomba, odafűzi majd az orosz Szovjet Köztársasághoz, éppúgy mint mindenhová, ahol ennek a forradalomnak ki kell még törnie".[17] A Munkástanács kommunista frakciójának január elején előterjesztett határozati javaslata is leszögezte: „Magyarország proletárjainak sorsa elválaszthatatlanul össze van kötve a nemzetközi forradalommal . . . A legközelebbi feladat bekapcsolódni abba a forradalmi osztályharcba, melynek élén jelenleg az oroszországi és németországi proletariátus halad."[18]

Január 30-án a Vörös Újság teljes terjedelmében közölte a Kommunista Internacionálé összehívását bejelentő felhívást. A felhívás aláíróinak egyike Kun Béla volt.[19]

A külpolitikát illetően a párt élesen bírálta a kormány antantbarát, Párizsra tekintő külpolitikáját. A Vörös Újság jól látta a helyzetet: „Az antant a győzelmes imperializmust képviseli. A legyőzött országokat zsákmánynak tekinti, mellyel burzsoáziáját akarja talpra állítani, még azon az áron is, hogy már a legközelebbi jövőben még a mostaninál is borzasztóbb háborút készít elő. Az antant rabló terveit csak egy dolog hiúsíthatja meg: a győzelmes bolsevizmus." Ha győz a szocialista forradalom, létrejön a szövetség Szovjet-Oroszországgal, „megnyílik számunkra az egész világ . . . a vörös forradalom el fogja törölni a demarkációs vonalakat . . ."[20]

FELVILÁGOSÍTÓ ÉS SZERVEZŐ MUNKA A TÖMEGEK KÖRÉBEN

A Kommunista Párt követeléseit és célkitűzéseit kitűnő agitációs munkával tudatosította. Egyre-másra láttak napvilágot a különböző röplapok, brosúrák, köztük Kun Bélának első ízben még Szovjet-Oroszországban megjelent agitációs füzetei: „Kié a föld?", „Mi a Tanácsköztársaság?", „Ki fizet a háborúért?", „Mit akarnak a kommunisták?". Először jelentek meg magyar nyelven az oroszországi forradalom vezetőinek írásai: Lenin munkái közül az áprilisi tézisek és a harmadik szovjetkongresszuson elmondott beszéd („A harc útja" gyűjtőcím alatt Kun Béla Lenin tevékenységét méltató előszavával). Majd később az „Állam és forradalom", Rudas László fordításában.

A központi lap, a Vörös Újság, melynek első száma december 7-én látott napvilágot, sikeresen hárította el a polgári demokratikus kormányzat által útjába állított akadályokat. Harcos, bátor, jól szerkesztett, eleinte hetente kétszer, később hetente háromszor megjelenő, nagy népszerűségnek örvendő újság volt. Terjesztéséhez a kiadók nem adtak apparátust: a munkások maguk szervezték meg önkéntes munkával, fizetség nélkül. A párt később külön újságot adott ki Vörös Katona néven a hadsereg és Szegény Ember néven a parasztság számára. Az Internacionálé – Hevesi Gyula és Komját Aladár tudományos és irodalmi folyóirata – 1919 februárjától kezdve a párt tudományos folyóirataként jelent meg.

Ez az időszak kétségkívül a Kommunista Párt hőskora volt. A párt vezetői és tagjai éjt nappallá téve dolgoztak, agitáltak, szerveztek. Együtt éltek a tömegekkel, pontosan ismerték a dolgozók gondolkodását, vágyait, mindennapi bajait. Összejöveteleken, gyűléseken, értekezleteken minden alkalmat felhasználva szálltak síkra a dolgozók napi követeléseiért, forradalmi hévvel és szenvedéllyel hirdették a kommunista program igazságát.

Kun Bélával, a kommunistákkal az orosz forradalom, egy győztes forradalom eszméi jelentek meg Magyarországon – először hitelesen, a résztvevők tanúságtételével. A szoros tömegkapcsolat e háttérrel fonódott egybe; ebben rejlett az agitáció, a szóban és írásban lankadatlanul képviselt felvilágosító munka sikerének titka, átütő ereje, mely a vezetőket is meglepte.

A Visegrádi utcai párthelyiségben – a párt szervezőtitkárának, Rabinovits Józsefnek visszaemlékezése szerint – a „titkárság tagjai és munka-

társai alig győzték jegyezni a sok jelentkezőt, akik előadókat kértek értekezletre, gyűlésekre . . . A nagy és tágas helyiség kicsinynek bizonyult . . . Erős munkásembereket kellett az ajtó elé állítani, hogy az illetékteleneket távol tartsák. Az újonnan alakított munkás- és katonatanácsok küldöttei a munkás- és katonatömegek forradalmi hangulatáról hoztak híreket, és kérve-kértek, követeltek szervezőket, agitátorokat, előadókat . . A gyűléseket bejelentő munkások nem egy esetben a szónokot is mindjárt magukkal kívánták vinni – de orosz legyen (vagyis Oroszországból jött hadifogoly), ha lehet – ez volt a feltétel."[21]

A Kommunista Párt – helyesen – a *szakszervezetek egysége* mellett foglalt állást. Harc indult azért, hogy a szakszervezeti tagok ne csak a Szociáldemokrata Párthoz, hanem a Kommunista Párthoz is tartozhassanak. A legnagyobb és legjelentősebb szakszervezettel, a Vas- és Fémmunkások Szövetségével már december elején sikerült a kommunista vasesztergályosoknak – a munkásellenőrzésről folytatott többnapos, heves vita után – egy ilyen irányú javaslatot elfogadtatni. Ez lehetővé tette, hogy a párt a szakszervezetekben, azok egységét fenntartva építhesse ki szervezeteit. December folyamán kommunista frakciók alakultak a nyomdászoknál, a szabóknál, az államvasúti alkalmazottaknál, a famunkásoknál és a bányászoknál.

A budapesti és Pest környéki nagyüzemekben a kommunista szervezeteket leginkább ott sikerült létrehozni, ahol a baloldalnak már a forradalmat megelőzően is jelentős befolyása volt: az aszódi és mátyásföldi repülőgépgyár, a kispesti (ma XIX. kerületi) Lipták és Teudloff-Dietrich Gyár, az újpesti (ma IV. kerületi) Egyesült Izzólámpagyár, a Ganz Danubius Hajógyár, a Ganz-Fiat, Magyar Fiat, Ganz Vagongyár, MÁV Északi Főműhely stb. A párt derékhadát e nagyüzemek bizalmi férfiai és munkásai alkották.

Kommunista szervezetek alakultak Budapesten kerületek szerint, és megindult a szervezkedés a vidéki városokban is (Salgótarján, Tata, Győr, Miskolc, Diósgyőr, Szeged, Debrecen, Sátoraljaújhely, Sopron, Kaposvár, Nagyvárad).

Falun a Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifogoly parasztkatonák hirdették a kommunista eszméket. Rabinovits – már idézett – visszaemlékezése szerint: „A Vörös Újság címére és a párttitkárságba százával érkeztek alig kibetűzhető levelek, amelyekben Oroszországból érkezett hadifoglyok, béresek, parasztok, immár harcos múltjukra hivatkozva – tagjai voltak a hadifoglyok forradalmi szervezeteinek, vörösgárdisták voltak stb. – utasítást, beosztást kértek."

A párt befolyása, népszerűsége a hadsereg körében is jelentős volt. Budapesten és a vidék legtöbb kaszárnyájában kommunista csoportok működtek. „Gyakori eset volt, hogy útra indított menetszázadokból egyenként vagy csoportosan megszökött emberek felszereléssel, fegyverrel a vállukon jelentkeztek a párttitkárságon és kérték a Vörös Hadseregbe való felvételüket."[22] A párt befolyással bírt az októberi forradalmat követően felállított és az idő előrehaladtával mind jelentősebbé váló népőrség körében is, melynek első központi parancsnoka a Kommunista Párthoz tartozó Szántó Rezső volt.

Lelkes és aktív támogatókra talált a párt azok körében, akik leginkább kárvallottjai voltak a háborúnak és az azt követő összeomlásnak. A munkanélküliek, a fillérekkel kielégített leszerelt közkatonák, a leszerelt altisztek, a magukra maradt hadirokkantak szervezkedtek, és készek voltak bármely pillanatban felvonulni, sebeiket megmutatni, tűrhetetlen helyzetük megváltoztatását követelni.

A párt taglétszáma – a budapesti ügyészség hozzávetőleges adatai szerint – 1919. március elején Budapesten 10 000–15 000-re, vidéken 20 000–25 000-re volt becsülhető.[23]

Az *Ifjúmunkások Országos Szövetségében*, mely a régi képviselőház zsúfolásig megtelt üléstermében alakult meg november 30-án, a kommunista befolyás kezdettől fogva jelentős volt. A 11 tagú vezetőség és a 20 tagú választmány többsége a kommunisták soraiból került ki. Az új szervezet első titkári tisztét az ifjúmunkások körében nagy népszerűségnek örvendő Lékai János töltötte be. Az IOSZ össz-szövetségi ülése december 30-án szakított a Szociáldemokrata Párttal, és független ifjúsági szervezetté alakult. Az ifjúsági szervezet nyíltan nem nevezte magát kommunistának, de az IOSZ és hetilapja, Az Ifjú Proletár ténylegesen a Kommunista Párt irányítását követte.

A Vörös Újság megjelenése után a Szociáldemokrata Párt fellépett a kommunista mozgalom ellen. A Népszavában cikkek egész sora jelent meg a kommunista eszmék ellensúlyozására, a Kommunista Párt előretörésének visszaszorítására. December közepén agitátorgárda létesült, később brosúrák láttak napvilágot. A Népszava azzal vádolta a kommunistákat, hogy a „pártegység megbontásán dolgoznak", „demagógok", „kalandorpolitikát csinálnak". A szociáldemokrata politika védelmében a Népszava és a szociáldemokrata röpiratok azzal érveltek, hogy ők is a kommunizmus alapján állnak, a végcélban nincs különbség, de az ő reális, az erőviszonyokat és a lehetőségeket mérlegelő taktikájuk a helyes, a kommunista követelések megvalósításához „hiányoznak az alap-

feltételek". „A magyarországi proletárság nem elég erős a diktatúra megszerzésére és gyakorlására" – és ezt az orosz forradalom sem cáfolja, „mert az ez ideig csupán a világháborúban állt fenn . . . több mint kétséges, hogy a szabad forgalom helyreállításával sem omlik-e össze?"[24]

A szóban és írásban folytatott agitációk a vezetők megrágalmazásától, befeketítésétől sem riadtak vissza.

A Szociáldemokrata Párt nem volt gyakorlatlan a mozgalmon belül jelentkező ellenzék elleni harcban, de a bevált, a baloldali ellenzék visszaszorításában korábban mindig sikerrel alkalmazott módszerek 1918–1919 fordulóján elégtelennek bizonyultak. A kommunisták népszerűsége a támadások ellenére növekedett, a szociáldemokrata vezetők mind tehetetlenebbül álltak szemben a Kommunista Párt eszmei és szervezeti előretörésével.

A kommunista eszmék a szociáldemokraták körében is növekvő rokonszenvvel találkoztak.

„A megbízható szervezett munkások nem álltak ki úgy, ahogy ki kellett volna állniok" – panaszolja e napokra emlékezve egy szociáldemokrata emlékirat. Ez érthető is volt. Az ország forradalmi lázban égett, az osztályharc egyre élesebb formákat öltött, és e helyzeten leszerelő agitációval, mérsékletre és megbékélésre intő szónoklatokkal aligha lehetett változtatni.

A ROMÁN, DÉLSZLÁV, SZLOVÁK ÉS MÁS NEM MAGYAR ANYANYELVŰ DOLGOZÓK KOMMUNISTA CSOPORTJAI

Fontos mozzanat volt, hogy a Kommunista Párt mellett, mely Budapesten a változott helyzetnek megfelelően a magyar anyanyelvű munkások pártjaként alakult meg, kialakulóban voltak a nemzetiségi szekciók, a nem magyar anyanyelvű munkások kommunista szervezetei.

E szervezetek létrehozásában egyrészt a Szovjet-Oroszországból hazatérő magyarországi, de nem magyar nemzetiségű kommunisták, másrészt a Szociáldemokrata Párt nemzetiségi bizottságainak baloldali tagjai, olyan volt szociáldemokraták vettek részt, akik nem kívánták követni a jobboldalt a polgári pártokkal való együttműködés, a burzsoá nacionalizmusnak tett engedmények, a burzsoáziának való alárendelődés útján.

A *román* kommunista csoport december 26-án alakult meg Budapesten. Elnöke, Henri Kagan röviddel azelőtt még Szovjet-Oroszország-

ban harcolt a vörösgárda egyik románokból alakult zászlóaljának parancsnokaként.

A kommunista csoport a néhány nap múlva (december 31-én és január 1-jén) tartott román szocialista kongresszuson már szervezetten lépett fel, és ekkorra a csoport román nyelvű lapja, a Steagul Rosu (Vörös Zászló) első száma is megjelent.

A Budapesten összeülő kongresszust a „román internacionalista frakció" vezetői: Jacob Cretulescu, Gheorge Avramescu, Száva Demján Strengár hívta össze az MSZDP támogatásával és azzal a céllal, hogy a román szekció ellenzékbe szorult tagjai – az internacionalista frakció ezekből alakult – kifejthessék a gyulafehérvári határozattal szembeni álláspontjukat. A kongresszuson előterjesztett két határozati javaslat közül az első leszögezte, hogy „Flueras, Jumanca és társai gyulafehérvári fellépését árulásnak tekinti az internacionalista elvek ellen... Flueras, Jumanca és társai a munkásság segítségével igyekeztek felemelkedni, és azután eladták magukat az uralkodó nacionalista osztálynak". A Román Királysághoz való csatlakozást, a mai Romániával való állami közösséget a határozat elutasította, és az elutasítást azzal indokolta, hogy ott a bojárok uralkodnak, „a mai Románia nem biztosítja azokat a politikai, kulturális, gazdasági és szociális jogokat, amelyeket a Magyar Népköztársaság jelenleg biztosít". Erdély, Bánát és a magyarországi románlakta területek alakuljanak „független köztársasággá", olyan módon, hogy „e területek államformáját ideiglenesen az e területen lakó összes nemzetek kongresszusa állapítsa meg".[25]

Az első határozati javaslatot a kongresszus egyhangúlag elfogadta, nem úgy az azt követően napirendre kerülő, a jövő feladataival foglalkozó előterjesztést, mellyel szemben a kommunista csoport ellenjavaslattal élt. A kommunista felszólalók és a kommunista határozati javaslat nemcsak a román jobboldali szociáldemokraták (Flueras és Jumanca) taktikáját kívánta elmarasztalni, hanem a szociáldemokrata taktikát általában, vagyis a magyar szociáldemokraták magatartását is! „Fluerast és Jumancát nem egyéni felelősség terheli bűneikért, felelősek az összes szociáldemokrata pártok, melyek nemzeteik kapitalistáival egyesültek és a proletárság érdekei ellen dolgoznak... Nem mint románoknak kell ezeknek a szociáldemokratáknak a cselekedeteit mérlegelnetek, hanem mint szocialistáknak, mert Flueras és Jumanca a szociáldemokrácia szerint dolgoztak."[26] A kongresszus többsége (27 szavazattal 26 ellenében) a kommunisták ilyen értelmű javaslatát fogadta el.

A kongresszuson többségre jutó kommunista csoport ezt követően

„magyarországi, bánáti, erdélyi, romániai, ausztriai román kommunisták szövetsége" néven folytatta tevékenységét, melynek súlypontja és központja mindinkább Nagyváradra, Arad és Bihar megyére tevődött át. Nagyváradon tevékenykedett a Moszkvában november 4-én alakult ideiglenes vezetőség tagjai közül Ariton Pescairu. Ő szerkesztette a korábban Szovjet-Oroszországban kiadott Foaia Taranului című hetilapot. (Pescairut április végén a román királyi hadsereg elhárító szervei letartóztatták, a börtönből való szabadulása után, az elszenvedett bántalmazások következtében rövidesen meghalt.)

A román kommunista szövetség nemcsak névleg, ténylegesen is kapcsolatban állt a romániai baloldali szocialistákkal, a Román Kommunista Párt későbbi alapítóival. A Romániai Szocialista Párt november végén állást foglalt a mozgósítás s „a romániai oligarchia" erdélyi, bukovinai és besszarábiai beavatkozása ellen. „A román nép üdve nem a nemzetek és népek közötti harcban áll, hanem csupán az osztályok közötti harcban, amelyet a vörös lobogó alatt folytatnunk kell" – volt olvasható abban a felhívásban, mely a Lupta 1918. november 27-i számában jelent meg.

A Moszkvában alakult ideiglenes vezetőség *délszláv* tagjai, Ivan Matuzović és Franjo Drobnik december elején érkeztek Budapestre. Drobnik tovább utazott Zágrábba, Matuzović azonban Budapesten maradt, és 1919. január 6-án legálisan is megalakította a délszláv kommunista csoportot. Február elején Budapestre érkezett az OKP mellett szervezett jugoszláv kommunista csoport elnöke, Lazar Vukicević, a csoport vezetőségi tagja, Nikola Grulović kíséretében. A Budapesten folytatott megbeszélések után ők hívták életre más szerb és magyar kommunisták közreműködésével (visszaemlékezések szerint március 2-án) a vajdasági Pelagić-szövetséget, az első kommunista szervezetet Jugoszláviában, mely a magyar párt támogatásával kezdte és azzal együttműködve folytatta tevékenységét.

Ezzel egyidejűleg azok a délszláv szociáldemokraták, akik nem értettek egyet a délszláv nemzetiségi szekció, a Szerb-Bunyevác Agitációs Bizottság tevékenységével, tekintve, hogy az a szerb burzsoáziával való együttműködés útjára lépett, a vajdasági mozgalomban régóta ismert Svetozar Mosorinski vezetésével megalakították a Magyarországi Délszláv Szociáldemokrata Pártot. Mosorinski a vezetőség megválasztására, március 9-ére összehívott gyűlésen elítélte a „renegátokat", „az újvidéki elvtársakat", akik jól fizetett állásokért a burzsoá jugoszlávok érdekében elárulták és félre akarják vezetni a munkásokat. „Az igazi szabadságot még nem értük el – fejtegette a magyarországi helyzetről szólva –, mert az októberi forra-

dalom még nem a munkásság forradalma, hanem a polgárságé volt. De jönni fog a munkásság forradalma és a délszlávok is készen állnak."[27]

A kommunisták, akik közül a rendőri üldözés következtében (Matuzovićot február végén az ügyészség vád alá helyezte) a gyűlésen csak néhányan jelentek meg, itt nem léptek fel olyan erővel, mint ahogy az a román kongresszuson történt, de a két irányzat között nem is volt éles különbség. Az egyesülés az SZDP és KMP délszláv csoportjai között létrejött, és a Tanácsköztársaság idején ez nem formális, hanem tényleges együttműködést jelentett.

A KMP kapcsolatban állt a *csehszlovák kommunistákkal* és baloldali szociáldemokratákkal is, akik szintén a forradalmi erők összefogásán munkálkodtak. Közöttük volt Alois Muna, aki ez időben Antonín Zápotockýval együtt a forrongó Kladnóban, a bányászok közt tevékenykedett. Muna részt vett az oroszországi forradalomban. Moszkvában az OKP csehszlovák csoportjának volt elnöke, és november elején, Kun Bélával nagyjából egy időben indult haza Csehszlovákiába. Hazatérése előtt „Ausztria romjain" címmel cikket írt, mely október 30-án magyarul is megjelent a Szociális Forradalomban. Muna úgy vélte, „a német és magyar katonaság nem fog harcolni a cseh proletariátus ellen", és „éppúgy nem mennek majd a cseh katonák a német és magyar munkások ellen". Ausztria romjain nem alakulnak majd önálló burzsoá államok, hanem a proletárok szocialista köztársasági szövetsége.

Kun Béla hívására a cseh baloldali vezetők január végén Budapestre küldték Antonín Janoušeket a magyarországi csehek és szlovákok közötti forradalmi munka irányítására, szlovák nyelvű újság kiadására. (Janoušek a kilencszázas évek elején a győri vagongyárban dolgozott, később lapszerkesztő volt, a háború elején került Kladnóba.) A februárban kedvezőtlenre fordult helyzet, a KMP elleni rendőri intézkedések nem tették lehetővé a csehszlovák kommunista csoport legális megalakulását. Ennek következtében a tervezett újság (Červené Noviny) első száma már csak a Tanácsköztársaság kikiáltása után (március 27-én) jelenhetett meg, amint a délszláv csoport lapja, a Červena Zastava is csak ekkor láthatott napvilágot.

A KMP mellett *ruszka-krajnai* és *német kommunista* csoport is alakult. Ruszka-krajnai kommunista szervezetek működtek Munkácson, Beregszászon, Szolyván, Perecsényben. A német csoport viszonylag gyenge volt, nehezen tudott megbirkózni a Szociáldemokrata Párt régi és jól kiépített német szervezeteinek ellenállásával.

A nemzetiségi jellegű kommunista csoportok mellett már ekkor kialakulóban voltak a külföldiek kommunista szervezetei. Köztük az *orosz cso-*

port volt a legjelentősebb. A Magyarországon élő és hadifogolyként idekerült orosz bolsevikok már 1914-től kezdve szervezkedtek, tevékenységükhöz az orosz hadifoglyok nagy száma kedvező feltételeket biztosított. (A Magyarországon dolgozó hadifoglyok száma közel járt a 300 000-hez.)

Az orosz kommunista csoport vezetői közé tartozott Vladimir Jusztusz, Vladimir Uraszov és a szerb származású Filip Filipović. Mindhárman részt vettek az 1905-ös orosz forradalomban. Jusztusz emigránsként tartózkodott Budapesten, Uraszov hadifogolyként került Magyarországra. Filipović a háborút megelőzően a szerb munkásmozgalom egyik vezetője volt. A Monarchia hatóságai 1916-ban Belgrádban tartóztatták le, és ezt követően Ausztriába internálták. 1918 őszén Bécsben, a Német-Osztrák Kommunista Párt létrehozása körül tevékenykedett. Ezután jött Budapestre, ahol részt vett a délszláv és orosz kommunista csoportok szervezésében. Az OK(b)P Bizottságához írt december 18-i leveléből kitűnően a KMP-vel is szoros kapcsolatot tartott; a magyar kommunisták munkájáról elismeréssel nyilatkozott: „Magyar elvtársaink... a legrövidebb időn belül hatalmas sikereket értek el... a magyar kommunista mozgalom hovatovább magasabban áll, mint az osztrák; az itteni mozgalmat össze sem lehet hasonlítani a bécsivel."[28]

Filipović rövidesen Jugoszláviában folytatta tevékenységét. Uraszov futárként működött Moszkva és Budapest között, Kun Béla üzeneteit közvetítette Leninhez. Jusztusz mindvégig Budapesten maradt. A proletárdiktatúra idején nemzetközi alakulatokat szervez, az orosz zászlóalj élén harcol, az utolsó pillanatig részt vesz a Tanácsköztársaság védelmében.

A külföldi kommunista csoportok részére román, cseh, szlovák, szerb, horvát nyelvű felhívások, röpiratok készültek. A román csoport lapját, a 20 000 példányban megjelenő Steagul Rosut, Romániában is terjesztették.

JEGYZETEK

[1] Lenin Magyarországról, 49–55. o.; Izvesztyija, 1918. október 18., 20.; K. Radek: Revoljucija v Austro-Vengrii I. V kotle vedmü II. Proletariat i razdelenie Ausztrii.

[2] Lenin Magyarországról, 49. o.

[3] MMTVD 5. 345. o.; A röpcédulát fakszimilében közli Siklós: Magyarország 1918/1919. 190. o.

[4] Kun Béla: Hogy alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. Új Előre 25 éves jubileumi albuma. New York 1927. 10–15. o. Közli: Társadalmi Szemle, 1958. 11. 96–98. o. is, „Összehívjuk az alakuló ülést" címmel.

[5] Vörös Újság, 1918. december 11. Nem kell alkotmányozó gyűlés II.

[6] Vörös Újság, 1918. december 7. Nyikoláj Bucharin: Miért vagyunk kommunisták? Kun Béla: Mit akarnak a kommunisták? Moszkva 1918., Budapest 1919.
[7] Vörös Újság, 1918. december 7., 11. Nem kell alkotmányozó gyűlés. I–II.
[8] Vörös Újság, 1918. december 18., 21. Valódi munkástanácsokat. I–II.; Vörös Újság, 1919. január 11. Kommunisták a helyzetről.
[9] Vörös Újság, 1918. december 7. Osztályharcot!
[10] Vörös Újság, 1918. december 11. A kommunisták határozati javaslata.
[11] Vörös Újság, 1918. december 18. Kommunista agrárjavaslat a Munkástanács előtt.
[12] Vörös Újság, 1918. december 25. Burzsoá vagy proletár önrendelkezés.
[13] Vörös Újság, 1919. március 20. Román imperializmus – magyar imperializmus.
[14] A Szovjetek III. összoroszországi kongresszusán (1918. január 10–18. [23–31.]) előadói beszédében Sztálin is a dolgozók önrendelkezési joga mellett foglalt állást: „... az önrendelkezés elvét nem valamely nemzet burzsoáziájának, hanem a nemzet dolgozó tömegeinek önrendelkezési jogaként kell értelmeznünk". (Sztálin Művei. 4. köt. Budapest 1950. 34. o.)
[15] Vörös Újság, 1918. november 25. Burzsoá vagy proletár önrendelkezés.
[16] Kommunisták és Nemzetiségi kérdés. Második levél. Szociális Forradalom, 1918. július 3. (In: Kun Béla: Szocialista forradalom Magyarországon, Bp. 1979. 102–105. o.)
[17] Vörös Újság, 1918. december 7. Osztályharcot!
[18] Vörös Újság, 1919. január 11. Kommunisták a helyzetről.
[19] Vörös Újság, 1919. január 30. Az első Kommunista Internacionálé összehívása. A közölt szöveg a szervezőbizottság alábbi névsorát közli: N. Lenin, L. Trotzki (Oroszország), Marhlevszky (Karski) (Lengyelország), Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg (Németország), Kun Béla (Magyarország), C. Racovski (Románia).
[20] Vörös Újság, 1919. március 11. Moszkva és Párizs.
[21] Rabinovits József: Négy párthelyiség. Új Előre naptár, 1929. New York 1929. 87–93. o.
[22] Rabinovits: Id. mű.
[23] PI Archívum. 653. f. 4/1919/9977. Idézi: Milei: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról. In: Munkásmozgalom-történeti tanulmányok. Budapest 1972, 189. o.
[24] Népszava, 1918. december 15. Meg kell óvni a pártegységet.; Népszava, 1918. december 19. Elvi harc vagy demagógia.; Nyílt levél a magyar szociáldemokrata munkásokhoz! Budapest 1919. január, 7. o.
[25] Népszava, 1918. január 2. A román internacionalista szocialisták külön köztársaságot akarnak.
[26] Vörös Újság, 1919. január 4. A román munkások kongresszusán a kommunisták voltak többségben.
[27] Népszava, 1919. március 16. A délszláv munkások szervezkedése.
[28] Voproszi Isztorii KPSZSZ, 1966. 7. 67–69. o. Dokumenti i matyeriali. O russzkih komunyisztyicseszkih gruppah v Avsztrii i Vengrii v 1917–1919. gg.

A FELBOMLÁS SAJÁTOS VONÁSAI – KITEKINTÉS

Jászi Oszkárról, a Károlyi-kormány nemzetiségi miniszteréről, a történetírás és a történeti publicisztika ismétlődő véleménye abban összegezhető, hogy doktriner volt, föderációs tervei naivak, anakronisztikusak, elképzelései az utópiák birodalmába sorolhatók. E jelzőket a nacionalista, ellenforradalmi publicisztika és a mai történetírás egyaránt használja, a különbség annyi, hogy míg az előbbi e megállapításhoz negatív értékítéleteket csatol („rögeszme", „veszélyes törekvés", „nevetséges", „magyarok ellenségeit szolgálja"), az utóbbi az utópikus elképzeléseket megértően, „nemes és becsületes kísérletként" tárgyalja.

E beállítást Jászi a forradalmakról írt könyvében – elismerve, hogy politikája „a jelen számára csak igen kis eredményekkel biztatott" – cáfolni próbálta. „Nem voltam az a naiv professzor és szobatudós, akivel szemben a román és többi nemzetiségi urak a markukba nevettek" – írta, és tagadta, hogy az általa kínált megoldás egy naiv vagy doktriner álláspontot jelentett volna.[1]

Miben rejlett a reálpolitikai háttér Jászi föderációs elképzeléseit illetően? Nyilvánvalóan abban, ami „A Monarchia jövője" című, 1918 októberében megjelent munkájában – mint erre a polgári radikálisokkal foglalkozó fejezetben már utaltam – olvasható volt. Jászi szerint „csakis a Monarchiában és a Balkánon élő népek belső kapcsolata" biztosíthatta „a szabad kulturális fejlődést a germán és az orosz malomkő között". Véleménye szerint „a Dunai egyesült államok" oly népek kooperációja kell hogy legyen, „melyek egyedül képtelenek volnának helyüket megállni a germánság és a keleti szlávság kettős nyomása alatt".[2]

E koncepció, a német veszélytől való félelem (a német imperializmus, mely pillanatnyilag nem volt napirenden) és az orosz veszély, vagyis a forradalomtól, a szocialista forradalomtól való félelem (mely az adott helyzetben nagyon is napirenden volt), az ellentétek ellenére, közös alapot jelentett, reális lehetőséget kínált a nemzeti burzsoáziával való megegyezésre, amint ezt Jászi a későbbiek során nemegyszer döntő érvként hangoztatta is. „Ne feszítsék túl a szálakat, mert ha az entente tovább fogja folytatni eddigi kegyetlenül imperialista s önzően nacionalista politikáját, akkor a világ békéjét végeredményben nem a generálisok és diplomaták, ha-

nem Európa katona- és munkástanácsai fogják megkötni" – így szólt a figyelmeztetés Aradon, a Román Nemzeti Tanáccsal folytatott tárgyalás során.[3]

„Egy esetleges pángermán veszéllyel szemben nem az a helyes védekezési mód..., hogy ezen a földterületen állandósítsuk a nemzeti nyugtalanság, irredentizmus és revanche szellemét. Így csak azt érhetjük el, hogy itt olyan zavaros helyzet fog kialakulni, amelyben majd minden lehetséges imperializmus kényelmesen halászhat" – fejtegette Jászi egy Masarykkal polemizáló cikkében.[4]

A forradalom veszélyét illetően Jászi úgy vélte, hogy „Közép-Európa szörnyű szociális és közgazdasági helyzete" nemcsak a nemzeti burzsoáziát fogja az ellentétek kiélezése helyett megegyezésre ösztönözni, de az antanthatalmakat is arra fogja szorítani, hogy a forradalom fenyegető veszélye ellen a Monarchia átszervezésével, vagy amennyiben ez nem lehetséges, úgy szövetkezéssel, a Monarchia helyén létrejövő föderációval védekezzenek. Egyes történészek helytállóan utalnak arra, hogy a föderatív tervek a háború befejező szakaszában nagyon is fennálltak, és az antant köreiben később, az ellentétes elképzelések felülkerekedését követően is kitapinthatóak voltak.

(L. Nagy Zsuzsa: Összeomlás és kiútkeresés 1918–1919-ben. „Jászi Oszkár és a forradalmak" című tanulmányában [Kritika, 1978. 5.] a békeelőkészítéssel foglalkozó Inquiryn belül jelentkező nézetekre, angol diplomaták állásfoglalására és francia konzervatív, royalista körök elgondolásaira utal.

A 14. ponthoz fűzött hivatalos amerikai magyarázatban [1918. október], melyet a munka első részében már ismertettünk, a X. ponthoz fűzött kommentár az alábbi megjegyzéssel fejeződött be: „Az Egyesült Államok félreérthetetlenül vallja a nemzeti egység és függetlenség programját. Ugyanakkor állást kell foglalnia a nemzeti kisebbségek védelme ügyében, az Adriai-tengerhez, valamint a Fekete-tengerhez való kijutás lehetősége mellett, és *támogat egy programot, mely konföderációt javasol Délkelet-Európában.*"[5]

Kosáry Domokos a Monarchia problémáival foglalkozó tanulmányában [Acta Historica, 1971. 1–2. 46–47. o. Ungarische politische Bestrebungen und die Probleme der Monarchie im Zeitalter des Dualismus] úgy véli, hogy az antant forradalomellenes elgondolásai álltak Jászi terveinek a hátterében. „Ezért hivatkozott Jászi könyvében többek közt a francia Joseph Reinach tanulmányára [La Revue politique internationale, 1918. jan.–

febr. Le problème des États-Unis d'Orient], aki a francia politika forradalomellenes törekvéseit képviselte.")

Az októberi forradalom népi jellege, az egész országra kiterjedő tömegmozgalom, a szenvedélyek viharos lángolása kedvező lehetőséget teremtett a nemzeti burzsoáziával való megegyezéshez, Jászi koncepciójának valóra válásához.

Az Erdélyre vonatkozóan november 1-jén aláírt magyar–román–szász közös nyilatkozat, mely a „vagyonpusztulás" ellen, a „belső rend", „a személy- és vagyonbiztonság" megvédése mellett foglalt állást, e tendenciát világosan mutatja.

Jászi nem alap nélkül számolt be a minisztertanács november 2-i ülésén sikerként e felhívásról, felhatalmazást kérve, hogy felszólíthassa „a törvényhatóságokat eme spontán társadalmi akció támogatására".[6] E felhívással egybefonódtak a nemzetiségeknek tett további engedmények (amnesztia, internáltak szabadon bocsátása, vagyonzárlat megszüntetése, rendőri túlkapások megakadályozása, betiltott lapok betiltás alóli feloldása), amelyek közül leglényegesebb a nemzetőrségek engedélyezése, a román nemzetőrség fegyverrel és pénzzel való támogatása volt.

Fényes Lászlónak, a nemzetőrség kormánybiztosának, egy 1919. január 14-ről keltezett levele szerint a hadügyminisztérium még 1918 decemberében is 450 000 koronát utalt ki az aradi és az Arad megyei román nemzeti gárda zsoldjára.[7]

Varjassy Lajos, az aradi kormánybiztos visszaemlékezéseiben a román nemzetőrség működéséről a következőket írja: „A román gárdák felállítását a magyar társadalom rendkívül rossz szemmel nézte, mert az volt a meggyőződése, hogy azok nem csupán a rendfenntartás érdekeit szolgálják, hanem titokban az impérium átvételére készülődnek. Objektíve el kell ismerni, hogy a rend fenntartása körül a román gárdák kiváló érdemeket szereztek. Hogy Arad megyében a forradalmat követő időkben rablások és fosztogatások alig fordultak elő, az nem kis mértékben a gárda vezetőinek köszönhető."[8]

Apáthy Istvánnak, a Kolozsvári Nemzeti Tanács elnökének véleményét (a magyar, a román és a szász nemzeti tanácsok tevékenységét november elején „testvéries együttműködés" jellemezte) az Erdélyről szóló fejezetben már ismertettem. Apáthy közlése szerint a kolozsvári hadbiztosság november folyamán „az oláh nemzetőrség számára, Kotucz százados kezéhez másfél millió és később – emlékezete szerint – még 800 000 koronát fizetett ki".[9]

Bár a délszlávokkal és szlovákokkal hasonló írásba foglalt megegyezés

nem jött létre, az együttműködés eleinte a Vajdaságban és a szlovákok lakta területen is fennállt. A népi, munkás-paraszt megmozdulások ellen (a megmozdulásoknak nem, vagy csak látszat szerint annyiban volt nemzeti jellegük, amennyiben a magyar közigazgatás, a magyar földbirtokosok vagy a zsidó kereskedők ellen irányultak) a különböző nemzetiségű elnyomók – a magyar, délszláv vagy szlovák vezető réteg – itt is közös frontba tömörültek, együttes erővel próbáltak fellépni.

A „magyarellenes" hangulat hátteréről a Néptanulmányi Egyesület vitaülésén (1919. február 23.) Szegedi Rezső egyetemi tanár a következőket mondta: „A szolgabírák kegyetlenkedtek, azokat gyűlölték mindenütt, a magyar nép is gyűlölni fogja mindig azt a hatalmat, amely a törvény végrehajtását követeli a néptől. Csakhogy a nemzetiségi vidékeken nem volt egészen úgy, mint a magyar vidékeken, mert a magyar ember a szolgabírót gyűlölte a szolgabíróban, míg a nemzetiségi vidékeken a magyart gyűlölték benne, mert a legtöbb nem is tudott a nép nyelvén beszélni."[10]

Ugyanez jobban részletezve és konkrétan az 1918. november eleji eseményekre vonatkozóan megtalálható Fajnor Márton Wladimir 1918. november 16-i feljegyzésében is. Fajnor, aki később a Szlovák Nemzeti Tanács képviseletében a Hodžával folytatott tárgyalások egyik résztvevője volt, a Kassai Kerületi Parancsnokságnak küldött jelentésében (Fajnort felkérték, lépjen fel a magyarok „élet- és vagyonbiztonságát" fenyegető áramlat ellen) a november eleji megmozdulásokról a következőket írta: „...az itteni vidéken eddig előfordult fosztogatások, rendzavarások és általában rendellenességek tapasztalásom szerint nem annyira nemzetiségi, mint inkább szociális jellegűek voltak. A nép ugyanis leginkább a falusi jegyzők, uradalmi tisztek, korcsmárosok és kereskedők ellen fordult – azokban látva bajainak közvetlen okozóit. Tagadhatatlan, hogy tényleg számos visszaélés történt, különösen az élelmiszerek kiosztása és kezelése, valamint a hadisegélyek kifizetése körül. Mivel pedig a felsorolt hivatásokhoz tartozók vidékünkön kivétel nélkül magyaroknak vallják magukat, kifelé, és be nem avatottak szemében úgy tűnik fel a dolog, minthogyha a mozgalomnak magyarellenes alapja lett volna."[11]

A Trencséni Lapok beszámolója szerint a főispán által Trencsénbe november 6-ára összehívott értekezlet megállapította, hogy fegyveres erő hiányában képtelenek a megyében dúló „rablást és fosztogatást" megfékezni. A főispán bejelentette, hogy „a kormánytól több ízben fegyveres segítséget kért, azonban ilyet nem kapott", azt ajánlották, szervezzenek polgárőrséget. „A jelenlévő szolgabírák, jegyzők és katonai személyek megállapították, hogy ennek a vidéken keresztülvitele lehetetlen." Ebben

a helyzetben Stur Károly, trencséni ügyvéd felajánlotta, hajlandó „az élet- és vagyonbiztonság fenntartására Tót Nemzeti Tanácsot alakítani, és a szükséges fegyveres erőt annak nevében a cseh sokolistáktól kérni... A jelenlévő Stur Károly ajánlatát lelkesedéssel fogadták, és arra kérték, hogy a szükséges tennivalókról azonnal intézkedjék." A Tót Nemzeti Tanács még aznap megalakult, és a fegyveres segítséget kérő küldöttség Bulla Antal táblabíró vezetésével nyomban elindult Brünnbe, ahová már ezt megelőzően táviratot is küldtek. A cseh katonaság (a lap szerint 600 fő) rövidesen megjelent és 10-én du. 3 órakor bevonult Trencsénbe.[12] A nemzetiségi minisztérium iratai közt megtalálható Mednyánszky László főispán távirata, melyet november 5-én küldött a belügyminisztériumba. E szerint: „...a közönség körében azon óhaj nyilvánul meg mind erősebben, hogy a közrend és a vagyon- és személybiztonság védelmében a Cseh, Tót Nemzeti Tanács kéressék fel... utasítást kérünk."[13]

A megszállást követően Pécsett kialakult *kezdeti* helyzetről egy, az eredeti források felhasználásával készült, kéziratos feldolgozás a következőket írja: „A Pécsi Nemzeti Tanács már november 23-án tiltakozott a szerb katonai parancsnokságnál a törvénytelen rekvirálások miatt. A polgármester mégis az *együttműködést* emelte ki, még decemberben is. A szerbekkel szembeni szimpátiát az váltotta ki egyes helyi vezetőkben, hogy a megszálló csapatok védelmet nyújtottak és segítséget adtak a politikai-gazdasági mozgalmak elfojtásához. A december 10-én tartott megyei közigazgatási bizottság ülésén megelégedéssel nyugtázták a megszállás nyomán helyreállt rendet..."[14]

Jászi visszaemlékezéseiben nem indokolatlanul jellemezte reményt keltőnek a Hodžával november végén folytatott tárgyalásokat, melybe a szlovák vezetők, köztük Dula Máté, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke is bekapcsolódott. „...a tót vezérekkel is meg tudtam volna – legalábbis a béketárgyalásokig – egyezni, ha Hodža Milán nem kapott volna az utolsó percben Prágából egy olyan határozott désaveut".[15]

A románokkal való megegyezés sem tűnt teljességgel kilátástalannak – még az eredménytelen aradi tárgyalásokat követően sem. November végén – a minisztertanács elé terjesztett jelentés szerint – „Maniu felkereste Jászit, és lényegesen konciliánsabb állást foglalt el, mint Aradon".[16]

Sikerként volt elkönyvelhető a rutén autonómiát kodifikáló néptörvény, melyet az ungvári Rutén Nemzeti Tanács lelkesen üdvözölt („A magyarországi Ruszinok Nemzeti Tanácsa a ruszin nép nevében hálás üdvözletét és köszönetét tolmácsolja a magyar nemzetnek–köszönetét és ragaszkodását fejezi ki miniszterelnök úrnak és kormányának..."[17]), és a hasonló

tárgyú német néptörvény, melyet a magyarországi németek többsége örömmel fogadott.

Bár Jászi a nemzetiségi vezetőkkel való tárgyalások során egyre növekvő engedményeket tett (közigazgatási, kulturális autonómia, kantonrendszer, területi autonómia, végül – bár erős fenntartásokkal – az elszakadás jogának elvi elismerése is),[18] az idő előrehaladtával nyilvánvaló lett, hogy a nemzeti burzsoáziával, a nemzetiségi vezető réteggel való megegyezés aligha lehetséges, a reálpolitikai háttér ellenére le nem küzdhető akadályokba ütközik. Az elutasító magatartás okait keresve a következőkre kell rámutatnunk:

1. A nemzeti burzsoázia számára nyilvánvaló volt, hogy a felhevült szenvedélyeken úrrá lenni, a népet leszerelni, a rendet fenntartani csak szuronyokkal, karhatalommal nem lehet. A lélekre is hatni kell, márpedig a „nemzeti eszme az, mely levezetője az anarchista erőknek".[19] A magyar vezető réteggel, a volt elnyomókkal való megegyezés a nemzeti gondolatot illetően a békülékenységet, a nacionalizmusról való lemondást, az azzal való szembefordulást jelentette volna. A nacionalizmus, a nemzeti ideológia első helyre állítása ugyanakkor nemcsak ellenszert jelentett a szociális követelésekkel szemben, hanem egyben lehetőséget is a tömegbázis kiszélesítésére, a parasztok, a munkások megnyerésére, ellentét szítására, a különböző nemzetiségű dolgozók közötti nem kívánatos egység megbontására.

2. Az is nyilvánvaló volt, hogy a budapesti kormány gyenge, erőtlen, közigazgatási szervei széthullóban vannak, fegyelmezett hadsereggel, megbízható fegyveres erővel nem rendelkezik. A karhatalmat illetően nemcsak az volt a baj, hogy önmagában nem lett volna elégséges a forradalmi helyzet által felvetett problémák megoldására, „a személy- és vagyonbiztonság megvédésére", hanem az is, hogy valójában alig létezett, és ha igen, úgy többnyire rosszul látta el feladatát.

3. Ellentétben a gyengének és erőtlennek tűnő központi hatalommal, a szerb és a román királyi hadsereg – később, a légionisták megérkezése után, a cseh köztársaság hadserege is – erősnek, fegyelmezettnek, a „rend helyreállítására" alkalmasnak tűnt. Ezért fogadta, fenntartásai ellenére, örömmel e csapatok megjelenését a nemzeti-nemzetiségi burzsoázia, és ezért tekintett rájuk várakozással – mint kisebbik rosszra – a forradalommal szemben álló magyar vezető réteg is, bár elvárásában később nem egy vonatkozásban csalódnia kellett. A román, szlovák, délszláv vezető réteg, a nemzeti burzsoázia számára a szomszéd országok hadseregeinek megjelenése lehetővé tette a kettős harcot, az egyidejű fellépést a volt elnyomottak és a volt elnyomók ellen. Osztályharc a munkások és

parasztok követeléseivel szemben, a kizsákmányolás fenntartásáért, konkurenciaharc a magyar vezető réteg ellen, annak visszaszorításáért és degradálásáért. Megjegyzendő, hogy bár a bevonuló katonaságot a nemzeti burzsoázia hívta és örömmel fogadta, e hadseregek a szóban forgó területen minden bizonnyal e hívás nélkül is megjelentek volna. Csehország számára létkérdés volt, hogy az új államalakulat ne cseh, hanem csehszlovák legyen. Romániában a súlyos belső helyzet – munkásmegmozdulások, egy új parasztlázadás fenyegető réme – Nagy-Románia megvalósulását – mentsvárként – elodázhatatlanul követelte. A szerb hadsereg megjelenése nélkül a délszláv egység aligha valósult volna meg a szerb hegemónia jegyében.

4. Az események alakulását 1918 őszén és azt követően nagymérvűen befolyásolta az antant állásfoglalása. Lansing november 5-i távirata, a belgrádi egyezmény, majd különösen Franchet december 3-i jegyzéke és Berthelot december 23-án közölt elhatározása (e két utóbbi döntéssel lehetővé vált, túllépve a belgrádi konvención, egyrészt a szlovák területek megszállása, másrészt Erdélyben a demarkációs vonal átlépése) nyilvánvalóvá tette, hogy az antant kinek az oldalán áll a nemzeti törekvések és a nacionalista vágyak teljesülését illetően. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti burzsoázia, a kialakuló új államok vezető rétege erről az oldalról a legmesszebbmenő támogatásra számíthat. A Szerbiához, Csehországhoz, Romániához való csatlakozás azt jelentette, hogy a csatlakozók a jövőt illetően nem egy háborúért elmarasztalt, jóvátétellel sújtott, legyőzött országhoz, hanem egy szövetségesként elismert, győztes hatalomhoz fognak tartozni.

5. A nemzeti burzsoázia állásfoglalását végül a kezdetben visszahúzódó, de később annál erőteljesebben jelentkező magyar reakció, a magyar nacionalizmus fellángolása, a magyarországi ellenforradalmi erők színrelépése is befolyásolta. Jászi és a Károlyi-kormány egyezkedni próbált a demokrácia nevében, de a helyén maradt régi adminisztráció, a katonatisztek, a menekülők, a félreállított, de fel nem számolt egykori vezető réteg minderről hallani sem akart. A nacionalisták „vak és lelkiismeretlen agitációjukkal lehetetlenné tették a Károlyi-kormány helyzetét" – állapította meg később Jászi e hónapokra visszaemlékezve.[20] Miközben Jászi Aradon tárgyalt, Urmánczy Józsikafalván halomra lövette a román parasztokat. Miközben Varjassy Maniuval Nagyszebenben egyezkedett, magyar katonaság Aradon vérfürdőt rendezett. A magyar nacionalizmus lángolása megerősíteni látszott a nemzetiségi vezetőknek az új Magyarországról alkotott véleményét: „A nevek változtak, de a rendszer ugyanaz fog maradni."[21]

December folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségeket illetően

eddig folytatott politika, a megegyezés politikája csődbe jutott. A minisztertanács december 25-i ülésén Jászi nyíltan bejelentette: „a tótokkal és románokkal lehetetlen megegyezni",[22] az új helyzet új politikát követel. Jászi a minisztertanács ülésein több ízben is félreérthetetlenül ellenállásra, új módszerek lehetőségére utalt, de személyét nyilván alkalmatlannak vélte arra, hogy képviselje a javasolt, lehetségesnek vélt új módszereket. Január elején benyújtotta lemondását, a nemzetiségi minisztérium beszüntette tevékenységét; a Berinkey-kormány megalakulása (január 15.) után Jászi már nem foglalt helyet a kormány tagjai sorában.

Kunfi a minisztertanács december 18-i ülésén úgy vélte, hogy etnográfiai alapra kellene helyezkedni: „a kormány kormányozzon azon a Magyarországon, mely az etnográfiai egység határain belül fog kialakulni... ez a konzekvenciája a háború elvesztésének".[23] De Kunfi a területi integritásról lemondó, reálpolitikai állásfoglalásával magára maradt.

Miben álltak a Jászi által javasolt és a többség által helyeselt, a helyzet változásával napirendre tűzött új módszerek? Az elképzelések széles skálán mozogtak. Felvetődött az „aktív rezisztencia" lehetősége. Fegyveres ellenállás a jogtalannak ítélt törekvésekkel szemben.

A minisztertanács december 18-i ülésén, azzal a véleménnyel polemizálva, hogy „a fegyveres ellenállás felesleges, csak passzív rezisztencia lehetséges", Jászi kifejtette: „a passzív rezisztenciától elválaszthatatlannak tartja az aktív rezisztenciát. Bármily kicsinyek a megszálló csapatok, ezek fegyverrel fognak fellépni és akkor elkerülhetetlen lesz az aktív rezisztencia." Buza Barna véleményéhez csatlakozva („erőszakot erőszakkal kell visszaverni") Jászi azt javasolta, hogy „miután ezzel a politikával az antantnál a kormány célt nem tudott érni, lehetséges egy olyan kormány jövetele, amely seregeket gyűjt és kiveri a románokat és a tótokat. Ennek a kormánynak azután viselnie kellene az új háború veszedelmét és terhét."[24]

„Új háború", de a hadsereg egyelőre nem állt rendelkezésre, legfőképpen azért, mert nem tisztázódott a közös hadsereg romjaiból létesítendő hadsereg jellege. A forradalmat vagy az ellenforradalmat fogja-e szolgálni a szervezés allatt álló új fegyveres erő? Az ellenforradalmi terveket támogató Festetich leváltásával és a szociáldemokrata Böhm kinevezésével (január 19.) e kérdés eldőlni látszott, de a felállítandó új „szakszervezet hadsereg" toborzása lassan haladt előre.

Böhm a minisztertanács február 18-i ülésén terjesztette elő a hadsereg újjászervezésére vonatkozó elgondolását: a jelenlegi hadsereg feloszlatása, zsoldoshadsereg szervezése todorzás útján, elsősorban a 24–42 év közötti

városi munkásság soraiból, a szakszervezetek igazolása és ajánlása alapján. Károlyi, elfogadva az előterjesztést, „felszabadító hadjárat" lehetőségéről beszélt: „ha a jog és igazság alapján nem tudjuk, fegyverrel a kezünkben készen akarunk állni arra, hogy létfeltételeinket visszaszerezzük". (Március 2-án Szatmáron a székely hadosztálynál tett látogatása során ugyanezt megismételte: „végszükség esetén még fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot".) Böhm visszaemlékezése szerint a hadseregszervezést illetően „minden fáradozás hiábavalónak bizonyult... Ötheti toborzás után az egész országban alig 5000 ember jelentkezett – pedig 70000-re lett volna szükségünk."[25]

Lehetőségként kínálkozott a nemzetiségek egymás közötti ellentéteinek kihasználása, „a parciális nemzeti mozgalmak" támogatása. A kormány támogatta a keleti tótok mozgalmát – a „keleti tótok tanácsát", a Vichodnoslovenska Radát és az általa december elején életre hívott Tót Népköztársaságot (Slovenska Ludova Republika) –, bár kérdéses volt, meddig terjed e szervezet és az inkább csak papíron létező új államszervezet ereje, befolyása. Messzemenő támogatásra számíthatott a székelyek szervezkedése is.

Azt, hogy támogatni kell, ha nem is nyíltan és hivatalos formában, de kellő erővel a különböző parciális nemzeti mozgalmakat, a keleti tótok mozgalmát, a székelyek akcióját, Jászi a minisztertanács december 28-i ülésén javasolta. A székelyek számára a minisztertanács december 17-én 100 000 koronát utalt ki. 28-án a minisztertanács Jászi indítványára kimondta, hogy a miniszterelnökség rendelkezési alapja „bocsássa rendelkezésre a propaganda céljára szükséges pénzösszegeket".[26]

Lehetőséget kínált a cseh–szlovák ellentét kiaknázása, a szlovák önállósulási törekvések támogatása. Kiaknázható volt az erdélyi és a regáti románok ellentéte az önálló Erdély gondolatának propagálásával. Számítani lehetett a horvátok és a szerbek, Szerbia és a vajdasági szerbek érdekellentétére.

A külpolitikai helyzet is lehetőséget kínált. Az a körülmény, hogy csaknem 3 millió német anyanyelvű lakos került az új csehszlovák állam fennhatósága alá, indok lehetett a csehszlovákok elleni közös fellépéshez. Ebbe a lengyelek is bevonhatónak tűntek, mert a kelet-sziléziai bányavidék kérdésében ellentét állt fenn Csehszlovákia és Lengyelország között. Teschen birtokáért január végén fegyveres harc robbant ki (hétnapos teschenі háború 1919. január 24–31.).

A külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, gróf Csáky Imre február 24-én az osztrák követ előtt nyíltan Csehszlovákia megtámadá-

sáról beszélt. Azt fejtegette, hogy egy Morvaország elleni koncentrált támadás, amelyben Magyarország és Német-Ausztria közös érdek alapján, közösen venne részt, a cseheket Szlovákia kiürítésére kényszerítené. (A követnek küldött, március 6-i keltezésű rejtjeles táviratban a válasz úgy hangzott, hogy „erőszakos katonai akciókra jelenleg nem gondolnak". Az osztrák külügyminisztérium a kalandor ajánlatot vonakodott elfogadni, de Bécsben nem zárkóztak el a kérdés megvitatása elől, egyetértettek azzal a javaslattal, hogy egyrészről Renner és Bauer, másrészről Károlyi és Garami között titkos találkozóra kerüljön sor.[27])

Felhasználhatónak tűnt a Románia és a nyugat-ukrán állam közötti ellentét. Amikor az ukrán követ december végén arról tájékoztatta Károlyit, hogy a román hadsereg az északkeleti, ruténok által lakott vármegyék megszállására készül és ők ez ellen fellépni kívánnak, Jászi a minisztertanács december 29-i ülésén – mint olvashattuk – úgy nyilatkozott, hogy „nem tartaná rossznak, ha a románok helyett az ukránok foglalnák el ezt a vidéket. Ha az északi részek nemcsak a csehek és románok, hanem lengyelek és ukránok kezében is lesznek, ez taktikailag előny a mi számunkra."[28] Garami a minisztertanács február 28-i ülésén, az ukrán küldöttekkel való tanácskozásról beszámolva elmondta, hogy az ukránok leginkább muníciót szeretnének kapni és hajlandók lennének „velünk közös akcióba lépni a románok ellen".[29]

Ellentét állt fenn az új délszláv állam és Románia között a Bánát kérdésében. Fegyveres harc folyt Ausztriával Karintia hovatartozásáért, harc folyt fegyverrel vagy anélkül Olaszország ellen, eldöntetlen kérdések egész sorából következően. A Károlyi-kormány ez utóbbi ellentétek kiaknázását sem mulasztotta el, és tárgyalt az olasz kapcsolatok kiépítése érdekében is.[30] E törekvéssel párhuzamosan a kapcsolat a Szentszékkel is helyreállt. A minisztertanács némi huzavona után március 17-én hozzájárult a bécsi nunciatúra Budapestre való áthelyezéséhez.

A szovjethatalom sikere, a Vörös Hadsereg előnyomulása 1919 első hónapjaiban Galícia irányába, napirendre tűzte a Szovjet-Oroszországhoz való esetleges közeledés kérdését is. Kunfi és Kéri Svájcból való visszatérése után (Kunfi berni tartózkodását a szocialista kongresszus, Kériét diplomáciai-újságírói kiküldetés indokolta) Károlyi március elején e lehetőséget is latolgatta. Kunfi a berni kongresszuson és az azt követő tárgyalásokon szerzett értesülései alapján memorandumot szerkesztett, és ebben többek közt azt fejtegette, hogy „nagyobb figyelmet kellene fordítani egyrészt a német-ausztriai állammal és ezen keresztül a német birodalommal való viszonyunkra, másrészt pedig Oroszországra. Valószínű ugyanis,

hogy ha az entente államainak belső politikája gyökeresen át nem alakul, és ott az imperialista, kapitalista erők felülkerekedése végső romlásba kergeti úgy Németországot, mint Német-Ausztriát és Magyarországot: hogy ez esetben egy orosz–magyar–német blokk fog automatikusan kialakulni..."[31] Buchinger a Bernben megválasztott tanulmányi bizottság tagjaként Szovjet-Oroszországba készült utazni, és utazásához a még letartóztatásban lévő Kun Bélától kért ajánlólevelet.[32] Felvetődött Kéri Moszkvába való kiküldetésének gondolata is. A február végén letartóztatott kommunista vezetők helyzetének javítása, egy részük szabadlábra helyezése e meggondolásokkal függött össze.

A megegyezés csődjével napirendre került az elszakadt vagy elszakadóban lévő területeken a lakosság befolyásolásának lehetősége. „Megkíséreltük elérni a nemzetiségi tömegeket, ha már vezéreik visszautasították testvéri jobbunkat" – írta később Jászi idevágó tanulmányában.[33] Az „elérés" a megszállókkal való szembefordítás kísérletét jelentette. A miniszterelnökség rendelkezési alapja e cél érdekében is felhasználható volt, a „felvilágosító munka" nem bizonyult sikertelennek. A dolgozók, különösképpen a munkások és parasztok pozitívan reagáltak a szociális követeléseket hangoztató propagandára, a nemegyszer szocialista célok jegyében folytatott agitációra. Az adottságok e téren kedvezőek voltak. Magyarország – a forradalom jóvoltából – szociális téren, a demokráciát illetően előbbre tartott a szomszédos államoknál. Az elszakadás, a szerb, román vagy cseh katonaság megjelenése visszalépést, a forradalmi vívmányok visszacsinálását jelentette.

Rácz Lajos (Katz Lipót), a nagyváradi munkásmozgalom egyik vezetője visszaemlékezésében leírja, hogy bátyja, Katz Béla, aki 1919 elején Nagyvárad és Bihar megye kormánybiztosa volt, a nagybirtokosokat földjeik „ideiglenes" átengedésére szorította, és elrendelte az egyházi birtokok (több ezer hold föld és erdőbirtok) igénybevételét a föld nélküli parasztok, *magyar és román* földműves szegények javára egyaránt. „Amikor ...a győztes román királyi hadsereg bevonult, első dolguk volt fegyverrel kiűzni a parasztokat a püspöki erdőkből és földekről. Ennek eredményeként a »felszabadítóként bevonult román testvéreket« a falusi román szegényparasztság éppúgy gyűlölte, akár a magyar. Hiába volt éveken át a román soviniszta propaganda... Még évek múlva is érkeztek parasztdelegációk román falvakból Nagyváradra, keresve a »domnu munkástanácsot«, és kérték, szolgáltassunk igazságot, adassuk vissza a tőlük elvett püspöki erdőket és földeket."[34]

Jozef Sluka visszaemlékezése szerint Ruttkán már október 26-án forra-

dalmi tanácsot választottak. „A tanács felfegyverezte a munkásokat s megszállatta velük a középületeket, a hivatalokat, a boltokat... A gazdagok elbújtak. Rettegtek a szegénynép jogos bosszújától. A felfegyverzett munkások azonban tanúságot tettek érettségükről, megmutatták, hogy idegen tőlük minden vérszomjasság." Sluka ismerteti a tanács kezdeti tevékenységét, majd az elszakadást követően történtekről a következőket írja: „egy napon beállítottak a Szociáldemokrata Párt Központi Bizottságának meghatalmazottai és elővették a Kramář-kormány megbízólevelét". Azt akarták, hogy „mondjunk le arról a hatáskörről, amelyet »meggondolatlanul bitoroltunk« a fordulat forró napjaiban... a legfontosabb feladat, hogy megőrizzük a rendet és a nyugalmat... Nem mondtunk le... Fegyveres légionáriusok jöttek értünk, s vittek egyenest az áristomba. A forradalmi Munkástanács tagjait tüstént elbocsátották munkahelyükről, sokat bebörtönöztek, üldözték őket."[35]

A tanácsok feloszlatása, a szabadságjogok korlátozása, a bérek, fizetések leszállítása, sztrájkok erőszakos letörése, segélyek megvonása napirenden voltak az elszakadt területeken. A jogfosztás gazdasági bajokkal (hiányos ellátás, élelmezés, munkanélküliség) és az új hadseregbe való kényszersorozással párosult. A gyenge ellátottság, az élelmezés elégtelensége rekviráláshoz, „harácsoláshoz" vezetett, a munkanélküliség nem járt munkanélküli-segély folyósításával.

Előnyt jelentett, hogy az elszakadt és elszakadóban lévő területekhez fűződő szálak, kapcsolatok egy ideig nem egy vonatkozásban még fennálltak. Működtek a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek, a betegpénztár helyi szervezetei, csoportjai; a vasút is félig-meddig ugyanaz maradt, helyén volt a közigazgatás jó része, és a megmaradt tisztviselők még jó ideig Budapestről kaptak fizetést vagy segélyt.

A minisztertanács február 18-án hozzájárult „az erdélyi közalkalmazottak és állami üzemi munkások fizetésének folyósításához", annak figyelembevételével, hogy a legtöbb tisztviselő januárban háromhavi fizetését már felvette. Ugyanezen az ülésen úgy döntöttek, hogy a „felvidéki rendőrségi tisztviselők és alkalmazottak" kapják meg „azt a fizetési pluszt, amely a most kapott fizetésük és azon fizetés között van, amely a magyar kormánytól járna nekik". A február 14-i minisztertanács Garami előterjesztésére úgy döntött, hogy amennyiben „a kassa–oderbergi vasút alkalmazottait elbocsátják a cseh-tót államnak való hűségeskü letételének megtagadásáért vagy az abból folyó mozgalmukért, a magyar állam garanciát vállal azért, hogy róluk gondoskodás fog történni."[36]

Az államilag támogatott Országos Propaganda Bizottság számára e kap-

csolatok és az egykori szervezeti keretek felhasználása lehetővé tették, hogy tevékenységét a cseh és román katonaság által megszállt területeken továbbra is folytassa.

Az Országos Propaganda Bizottság részére a minisztertanács február 18-án 350 000 koronát szavazott meg azzal, hogy ebből 100 000 korona a pozsonyi akció céljait szolgálja. Böhm, Vass János aggályaira válaszolva kijelentette: „elismeri, hogy sok hibát követnek el, de sok jót is tesznek. Az erdélyi és felvidéki mozgalmak az ő propagandájuknak az eredménye."[37]

Az új esztendő (1919) első hónapjaiban az elszakadt területeken – január végén Erdélyben, február elején Szlovákiában, február végén és március elején a Délvidéken – jelentős megmozdulásokra került sor.

A román miniszterelnök, Ion Brătianu, Párizsban, a Tízek Tanácsa előtt az ellenséget – vagyis a magyar kormányt – bolsevik propagandával vádolta: „a vagyon felosztását és a kiváltságok eltörlését ígérik, Wilson politikája szerintük kapitalista politika, a népet a tisztek legyilkolására és az uralkodó osztályok felszámolására buzdítják" – mondotta, hozzáfűzve, hogy e propaganda eredményeként Erdélyben „100 000 munkás sztrájkol és az onnan érkező hírek nyugtalanítóak".[38] Kijelentései azonban a budapesti kormányt illetően nem fedték a valóságot. Amennyiben a Károlyi- és a Berinkey-kormány szociális követelésekért szállt síkra, ez nem „bolsevista", hanem magyar nacionalista célok érdekében történt.

Károlyi a minisztertanács február 18-i ülésén, a hadseregszervezésre vonatkozó előterjesztést helyeselve „felszabadító hadjárat" lehetőségéről szólt, majd az előadottakhoz hozzáfűzte: „A felszabadító hadjárathoz nemcsak hadseregre, hanem lelkesítő eszmei motívumokra is szükség lesz. Ilyen lelkesítő motívum a teljes jogegyenlőség, a földbirtokreform és az igazságos vagyonelosztás.

Ha az ipari munkásság fogja felszabadítani az elnyomott népeket, kell hogy rámutathasson arra, hogy háta mögött olyan ország és olyan kormány van, amely ezt a felszabadító munkát odahaza elvégezte."[39]

Ugyanakkor összhangban állt a tényekkel, hogy az elszakadóban lévő területeken fellángoló tömegmozgalom – akárcsak Magyarországon – alapvetően szocialista célkitűzések irányába haladt. A sztrájkok és más megmozdulások során ennek eredményeként alakult ki szolidaritás a különböző nemzetiségi dolgozók között, ennek volt betudható, hogy a nacionalista tendenciák és provokációk ellenére – Kassán március 15-én szlovák nacionalisták ledöntik a Honvéd-emlékművet – a megmozdulásokat a romániai, a csehországi és a szerbiai szocialisták is támogatták.

Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar vagyonos osztályok és képvise-

lőik ebben a helyzetben a megszállók oldalára álltak és ott kerestek menedéket, úgy aligha vonható kétségbe, hogy e fejlemények a nemzeti burzsoázia tömegbázisának csökkenése, a frontok tisztulása irányába hatottak.

Böhm Csucsán, március 15-én, az ott álló katonák előtt mondott beszédében a következőképpen jellemezte a helyzetet: „Egészen mindegy legyen számotokra, legyenek azok román bojárok, legyenek azok magyar ellenforradalmárok, mindegyik ellen egyforma erővel kell küzdeni... A román népre ne haragudjatok, a román népet ne gyűlöljétek, hanem szeressétek, és szeressétek az angolt, a franciát és csehet is, mert nem a népek ellenségei egymásnak, hanem az uralkodó zsarnokok az ellenségek. A kapitalisták akarják elvenni a magyar bányákat. A népek testvérek, és ha elűzték saját zsarnokaikat, eljön az igazi román nép is és kezet nyújt a magyaroknak."[40]

Ebben a helyzetben került sor március 21-én a Tanácsköztársaság proklamálására Magyarországon. A nemzetiségi kérdést, amellyel a burzsoázia a nacionalizmus vonalán haladva nem boldogult, a proletárok az egyenjogúság, az internacionalizmus jegyében és szellemében kívánták megoldani. Március 21-ét követően a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt nemzetiségi szekciói is egyesültek. A vázolt célkitűzések jegyében létrejött a nemzetközi csoportok föderációja. Új, egymással szövetkező szocialista államok és államalakulatok körvonalai rajzolódtak ki. A nemzetközi föderáció szekcióiban a leendő kormányok csírái rejlettek, amint ez a Szlovák Tanácsköztársaság létrejöttekor nyilvánvalóvá is vált.

A proletárdiktatúra megdöntése, a német és ezzel a közép-európai forradalomhoz fűzött elvárás meg nem valósulása, a szovjet segítség elmaradása 1919 nyarán az ellenforradalom felülkerekedéséhez nyitott utat. A nemzetiségi kérdés proletár megoldásának reménye remény maradt. A kapitalizmus restaurálásával, a reakció felülkerekedésével a nacionalizmus fúriái újólag, minden eddigit felülmúlva elszabadultak. A magyar ellenforradalmárok és a nem magyar intervenciósok forradalomellenes egységfrontja felbomlott, bár az a Tanácsköztársaság idején nagyon is fennállt.

„Inkább az oláh..., mint a vörös" – ez volt az ellenforradalmárok véleménye a proletárdiktatúra napjaiban. Kozma György zempléni, majd csongrádi főispán (Kozma Miklósnak, az MTI elnökének és a Gömbös-kormány belügyminiszterének testvéröccse) visszaemlékezéseiben a következőket írja: „Húsvét hétfőjén (1919. április 21.) hallottam a hírt a román hadsereg előnyomulásáról és Vásárosnamény megszállásáról. Kész volt a tervem: utazom Beregszászba vagy Nyíregyházára, s mindenképpen arra törekszem, hogy a románok által megszállt területre kerüljek. Legjobban vágytam arra, hogy Beregszászba érkezzem még a románok bevo-

nulása előtt és ott várjam meg a megszállás bekövetkezését. *Az volt az érzésem nekem is, mint annyi másnak: inkább az oláh, vagy akár maga a Belzebub, mint a vörös.*" Kozma visszaemlékezései során még megírja, hogy végül Munkácson keresztül igyekezett többedmagával, köztük a „Bereg megyei szocializáló politikai megbízottal", lovas kocsin Beregszász felé. Félúton egy nagy fekete autó jött velük szembe – megállt, kiugrott belőle dr. Simon Mózes direktóriumi elnök és Serbán direktóriumi tag. A lovas kocsiról leszálló politikai megbízottal közölték, hogy „a románok pár óra múlva Beregszászban lesznek, ezért a Tanácsköztársaság szervei otthagyják Beregszászt. Simon Mózes a vármegye vezetését Kovács István II. főjegyzőnek adta át, s a megyeházán fehér lobogó leng."

Simon Mózes úgy rendelkezett, hogy a politikai megbízott ne folytassa útját Beregszász felé, hanem üljön föl az ő autójukra, és meneküljön velük együtt... Őneki (Kozmának) „indulás előtt még odaszólt: *Főjegyző úr nyugodtan mehet Beregszászba*".[41]

A forradalom vereségét követően az egymásra utalt népek békés együttélése és szövetkezése helyett fellángolt a konkurenciaharc, széles tömegek nem sikertelen bevonásával. Az újdonsült elnyomók, megfordítva a korábbi helyzetet, az egykori elnyomók a megfordított helyzet visszafordítására törekedve – egyaránt uralkodni kívántak. A gyűlöletben fogant események logikája menthetetlenül új háború irányába mutatott.

JEGYZETEK

[1] Jászi: Magyar kálvária. 64. o.

[2] Jászi: A Monarchia jövője, Budapest 1918. 43., 76–77. o.

[3] Jászi: Magyar kálvária, 64. o. Jászi erről az aradi tárgyalásokat ismertető visszaemlékezésében (Visszaemlékezés, 8. o.) a következőket írja: „...figyelmeztettem a román vezéreket arra, hogy ne feszítsék túl a szálakat... Utaltam Közép-Európa szörnyű szociális és közgazdasági helyzetére és figyelmeztettem a jelenlevőket arra, hogy az embertelenség és igazságtalanság szelleme csak azokat az áramlatokat erősítené, melyek a mai állami kereteket feldöntve, a katonai és munkástanácsok diktatúrájának szolgáltatnák ki Európát."

[4] Világ, 1919. január 5.

[5] The United States is clearly committed to the programme of national unity and independence. It must stipulate, however, for the protection of national minnorities, for freedom of acces to the Adriatic and the Black Sea, and it supports a programme aiming at a Confederation of South-eastern Europe." (House, IV. köt. 207. o.)

[6] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 2. A november 1-jei nyilatkozat eredeti példányát fakszimilében közli Siklós András: Magyarország 1918–1919. Események – képek – dokumentumok. Budapest 1978. 175. o. A felhívás aláírói: Hock János (a Magyar Nemzeti Tanács elnöke), Mihali Tivadar (a Román Nemzeti Tanács képviseletében) Melzer Vilmos (a szász országgyűlési képviselők elnöke).

[7] OL, K 40. 1919–II. t. 202. Arad szab. város és Arad vármegye kormánybiztosának Budapest, 1919. január 14.
[8] Varjassy: 1918–1919. 23. o.
[9] Új Magyar Szemle, 1920. 2–3. 157. o. Apáthy István: Erdély az összeomlás után.
[10] Vitaülés, 29. o.
[11] OL, K 40. 1918–II. t. 370. Dr. Fajnor Márton Wladimir ügyvéd, népf. élelm. tiszt – Kassai Kerületi Parancsnokságnak. Kassa, 1918. november 16.
[12] Trencséni Lapok, 1918. november 10. Tót Nemzeti Tanács.
[13] OL, K 40. 1918–VII. t. 163.
[14] Kéri Nagy Béla: Párt és osztályharcok Pécsett (1918–1922). Doktori disszertáció. Bp. 1980. 22–23. o. Kézirat.
[15] Jászi: Magyar kálvária. 65. o.
[16] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 28.
[17] OL, K 40. 1918–X. t. 1084. Dr. Szabó Simon elnök távirata Károlyi miniszterelnök úrnak. Ungvár, 1918. december 26.
[18] Az elszakadásra nézve – túlhaladva korábbi álláspontját – Jászi 1918 decemberében a következőket írta: Ha a „széleskörű home rule-ra" vonatkozó javaslatot „a nem magyar népek közül egy, több vagy valamennyi visszautasítja, elszakadásuk ellen a kormány nem szándékozik gátat vetni, föltéve, hogy e visszautasítás oly formában történik, melyet valamely nemzetközi fórum az illető nép akaratmegnyilvánulásának ismer el..." (Politika, 1918. december. Nemzetiségi politikánk alapjai. 12. o.)
[19] OL, K 40. 1918–IX. t. 677. Névtelen jelentés az erdélyi viszonyokról. 1918. december 6.
[20] Bécsi Magyar Újság, 1922. május 14. Jászi Oszkár: A Károlyi-kormány külügyi politikája.
[21] Varjassy: 1918–1919. 19. o. Varjassy szerint a román vezetők Aradon nyilatkoztak így előtte az ottani novemberi tárgyalás alkalmából. Varjassy beszámol a december végi aradi eseményekről is, melyek Berthelot ottani látogatásához kapcsolódtak. (37. o.) Berthelot aradi látogatásáról és az ezt követő összeütközésekről a budapesti napilapok is tudósítottak. Pesti Hírlap, 1918. december 31. Román–magyar összeütközés Aradon. Négy halott, tizenöt sebesült.
[22] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 28. (4)
[23] Uo., 1918. december 18. (1)
[24] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 18.
[25] Böhm, 210–211. o.
[26] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 17, 28.
[27] HHSt, NPA Fasz. 880. Liasse Ungarn. Cnobloch budapesti osztrák követ az osztrák külügyminiszterhez. 1919. február 24. Ugyanitt a rejtjeles választávirat fogalmazványa. 1919. március 6. A lengyelek tervezett bevonására Cnobloch március 4-i és 7-i jelentéseiben utal. NPA Fasz. 900.
[28] OL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. december 29.
[29] Uo., 1919. február 28.
[30] Charmant Oszkár: Az októberi forradalom után. Új Magyar Szemle, 1920. 1. 1–8. o. Charmant a Károlyi-kormány bécsi követe, egy magyar–román–olasz szövetség mellett szállt síkra, ennek jegyében szorgalmazta az Olaszországhoz való közeledést.
[31] Levéltári Közlemények, 1969. 2. 355. o. Székely Vera: Kunfi Zsigmond 1919. februári memoranduma Magyarország külpolitikai helyzetéről.
[32] Buchinger: Küzdelem a szocializmusért. II. 67. o.
[33] Jászi Oszkár: Miért nem sikerült a Duna-völgyi federációt megalkotni? Látóhatár, 1953. 2. sz. 92. o.
[34] Porszem a viharban. 24. o.
[35] Együtt harcoltunk. 91–93. o.

[36] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. február 14. (24), február 18. (42, 46).
[37] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. február 18. (7, 44)
[38] Miller, XIV. köt. 175. o. A Tízek Tanácsa ülésének jegyzőkönyvei. 1918. február 1.
[39] OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. február 18. (23)
[40] Népszava, 1918. március 16. A hadügyminiszter a demarkációs vonalon. „Tanuljátok meg katonák, hogy a népek testvérei egymásnak."
[41] Kozma György: Egy vármegye harca és haldoklása. Szentes é. n. 133., 139–140. o.

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ
1987

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA ÉS FELBOMLÁSA

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával foglalkozó irodalom igen kiterjedt.

A két világháború közötti időszakból az utolsó hónapokra összpontosító, átfogó jellegű kiadvány: *Edmund von Glaise-Horstenau:* Die Katastrophe. Zürich–Leipzig–Wien. 1929. és *Jan Opečenský:* Umsturz in Mitteleurope. Hellerau bei Dresden 1931. Glaise-Horstenau német–osztrák, Opočenský csehszlovák szemszögből tárgyalja az eseményeket.

1945 után – időrendi sorrendben – az alábbi fontosabb átfogó jellegű feldolgozások jelentek meg: *Z. A. Zeman:* The Break-up of the Habsburg Empire 1914–1918. London 1961.; *E. I. Rubinstein:* Krusenyie Avsztro-Vengerszkoj Monarchii. Moszkva 1963.; *Henryk Batowski:* Rozpad Austro-Wegier. Wroclav–Warszawa–Krakow 1965.; *A. I. May:* The Passing of the Habsburg Monarchy 1914–1918. 1–2. köt. Philadelphia 1966. E könyveknek csupán utolsó zárófejezetei foglalkoznak a „végső összeomlás" történetével. A háború befejező szakaszára összpontosít *R. G. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan* kollektív munkája: Innere Front. I–II. köt. Wien 1974.

Az újabb kutatásokról és nézetekről bővebben tájékoztat H. Batowski és Dolmányos István tanulmánya: *H. Batowski:* A legújabb kutatások az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról.; *Dolmányos I.:* Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a marxista történetírás. Világtörténet, 1966. 9–10. o.

A KATONAI HELYZET ÉS A MONARCHIA BELSŐ HELYZETE

A világháború utolsó hónapjainak hadtörténetét részletesen tárgyalják az Ausztriában és Németországban levéltári források alapján összeállított hivatalos kiadványok: Österreich–Ungarns letzter Krieg I–VII. köt. Wien 1930–1938. és Der Weltkrieg 1914 bis 1918. 1–13. köt. Berlin 1925–1944. Az 1918-as esztendő eseményei az osztrák kiadvány VII., a német kiadvány 13–14. kötetében találhatók. Szempontjaiban, módszerében újat ad, a nagyszámú összefoglaló munkák sorából ezért kiemelendő az NDK-ban legutóbb megjelent háromkötetes feldolgozás: Deutschland im ersten Weltkrieg. 1–3. köt. Berlin 1968. E kiadványban kitűnő áttekintés található az első világháborúval foglalkozó német történeti irodalomról. Az angol nyelvű forrásokból áttekintést ad *Gwyn M. Bayliss:* Bibliographic Guide to the Two World Wars. London–New York 1977. Útbaigazító jellegű Gunzenhäuser könyvecskéje, mely az idevágó bibliográfiákat és segédkönyveket ismerteti. (*Max Gunzenhäuser:* Die Bibliographien zur Geschichte der ersten Weltkrieges. Literaturbericht und Bibliographie. Frankfurt am Main 1964.) A két világháború között megjelent magyar nyelvű kiadványok közül leginkább *Julier Ferenc* munkája használható: A világháború magyar szemmel. Bp. 1933. *Balázs József* újabb, népszerű összefoglalása „Négy év vasban és vérben" (Bp. 1966.) a háború befejező szakaszával igen röviden foglalkozik. *Galántai József* monográfiái: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Budapest 1974.; Az első világháború. Budapest 1980. – vázlatos áttekintést adnak az 1918. nyári és őszi eseményekről.

A német offenzívára vonatkozóan – tekintettel arra, hogy a német hadilevéltár idevágó iratai a második világháború során szinte teljesen elpusztultak – forrásértékű, apologetikus volta ellenére is, a már idézett német hivatalos kiadvány. E hadtörténeti munka 14. kötete foglalkozik a háború befejező szakaszával. (A 14. kötet 1944-ben készült el – szolgálati használatra megjelöléssel –, de forgalomba már nem került; új kiadása 1956-ban jelent meg.)

Az egykorú levéltári állagok pusztulása következtében a vezetők önigazolást célzó emlékiratai is forrásértékűek. Német részről Hindenburg, Ludendorff, Rupprecht, Groener visszaemlékezéseire és dokumentumközléseire utalhatunk, hogy csak a legfontosabbakat említsük. *(Paul v. Hindenburg:* Aus meinem Leben. Leipzig 1920.; *Erich Ludendorff:* Meine Kriegserinnerungen 1914 bis 1918. Berlin 1919.; *Erich Ludendorff:* Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916–1918. Berlin 1922.; *Ruppert Kronprinz v. Bayern:* Mein Kriegstagebuch. 1–3. köt. Berlin 1929. *Wilhelm Groener:* Lebenserinnerungen. Jugend, Generalstab, Weltkrieg. Göttingen 1957.) Figyelemreméltóak Albrecht von Thaernek 1958-ban nyilvánosságra hozott naplófeljegyzései, tekintve, hogy nem a nyilvánosság számára készültek. Thaer 1918 áprilisától kezdve a főhadiszálláson vezető állásban tevékenykedett. *Albrecht v. Thaer:* Generalstabsdienst an der Front und in der. O. H. L. Aus Briefen und Tagebuchaufzeichnungen 1915–1919. Göttingen 1958.) A francia és angol vezetők visszaemlékezései, feljegyzései közül leginkább Clemenceau, Foch, Lloyd George, Henry Wilson, Haig írásaira és nyilatkozataira lehet utalni. *(Georges Clemenceau:* Grandeurs et miséres d'une victoire. Paris 1930.; Clemenceau spricht. Unterhaltungen mit seinem Sekretär Jean Martet. Berlin 1930.; Der Tiger weitere Unterhaltungen Clemenceaus mit seinem Sekretär Jean Martet. Berlin 1930.; *Ferdinand Foch[Maréchal]:* Memoires pour servir a l'histoire de la guerre de 1914–1918. Paris 1931.; Marschall Foch Erinnerungen von der Marneschlacht bis zur Ruhr. Niedergeschrieben unter persönlicher Redaktion des Marschalls von Raymond Recouly. Dresden é. n.; *David Lloyd George:* War Memoirs, I–VI. köt. London 1936.; Die Tagebücher des Feldmarschalls Sir Henry Wilson. Herausg. von Generalmajor Sir C. E. Callwell. Stuttgart–Berlin–Leipzig 1930.; *Sir Dougles Haig:* Despatches. Ed. J. H. Boraston. New York 1919.; The Privat Papers of Douglas Haig. Ed. R. Blake. London 1952.) Amerikai részről az Egyesült Államok expedíciós haderejének parancsnoka, John Pershing írta és adta ki visszaemlékezéseit *(General John. I. Pershing:* My Experiencies in the World War. New York 1931.). A világháború befejeződése után Németországban parlamenti vizsgálóbizottság foglalkozott a háború alatt történtekkel. A kiküldött négy albizottság közül a 4. feladata volt az összeomlás okainak vizsgálata. Az albizottság munkájáról először 1925-ben jelent meg egy háromkötetes kiadvány, mely a háború befejező szakaszának katonai eseményeivel foglalkozott (Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918. Herausg. Dr. Albrecht Philipp 1–3. köt. Berlin 1925.). Az albizottság munkáját ismertető kötetek – 1930-ig összesen 12 – értékes szakértői véleményeket és dokumentumokat tartalmaznak. Magyar részről önálló kiadvány, tanulmány az 1918. évi német offenzíváról még nem jelent meg – ha eltekintünk az általam készített feldolgozástól *(Siklós András:* A német hadsereg támadása és visszavonulása a nyugati fronton 1918. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 4. 500–523. o.).

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA UTOLSÓ OFFENZÍVÁJA

Az úgynevezett piavei csatára nézve bőséges forrásanyag található a bécsi Kriegsarchivban, az AOK operatív osztályának bizalmas és nem bizalmas iratanyagában. A Katonai Kabinetiroda ugyanott őrzött állagában megtalálható a Birodalmi Gyűlés képviselőházának azon gyorsírásos jegyzőkönyve is, amely az észak-olaszországi támadással foglalkozó, július 23–25-i zárt üléséről készült. A Kriegsarchív őrzi a támadást irányító

magas rangú katonai vezetők (Goiginger, Pitreich) feljegyzéseit, valamint a katonai kötelességmulasztások vizsgálatára kiküldött parlamenti bizottság iratait. (E bizottság az 1918. júniusi támadás ügyével is foglalkozott.) A politikai vonatkozásokat illetően a közös külügyminisztérium aktái útbaigazítóak. A politikai irattár titkos iratai többek között az 1918 májusi spaai tárgyalásokról és a svájci bizalmas megbeszélésekről tudósítanak.

Az utolsó támadás történetéről részletes és alapos, levéltári források felhasználásával összeállított feldolgozás található a 7 kötetes már idézett hivatalos osztrák kiadványban (Österreich–Ungarns letzter Krieg. 7. 177–367. o.) A közel 200 oldalt kitevő fejezet *Rudolf Kiszling* és *Georg Zöbl* munkája. *Arz* korábban írt visszaemlékezésének (Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Wien–Leipzig–München 1924.) idevágó fejezete (262–278. o. Die Juni-Schlacht 1918 in Venetien) ugyanakkor nemcsak apologetikusnak, de pontatlannak és elnagyoltnak is tűnik. A két világháború közötti osztrák hadtörténeti irodalomból még *Ludwig Pengow* vezérőrnagy saját kiadású feldolgozása említhető (Die Wahrheit über die Piaveschlacht. Mühlau b. Innsbruck 1932.). Pengow leginkább a tüzérség szerepével foglalkozik, és nem titkolja annak gyengeségét. 1945 után az utolsó offenzíváról terjedelmes doktori disszertáció készült (*Peter Fiala:* Die letzte Offensive Altösterreichs. Boppard am Rhein 1967.). E disszertáció anyagában és szempontjaiban a korábbiakhoz képest és a lehetőségekhez viszonyítva kevés újat ad, de jó áttekintést nyújt az idevágó német nyelvű forrásokról és feldolgozásokról. Az olaszországi háború eseményeit tárgyaló hivatalos angol kiadvány (Military operations Italy 1915–1919. London 1943.) több fejezetet szentel a júniusi offenzíva leírásának. E feldolgozás az ottani brit katonaság szerepével foglalkozik, nem mulasztva el kiemelni az angol katonák fegyelmezettségét, a különböző fegyvernemek, így a repülők kiemelkedő teljesítményét, elvitatva mindezt az olasz hadseregtől.

Olasz részről az észak-olaszországi offenzíváról hivatalos kiadvány nem jelent meg. A nem hivatalos feldolgozások száma ugyanakkor nem elenyésző. Az 1945 előtt megjelent munkák felsorolása megtalálható Uhlirz kézikönyvében (*Mathilde Uhlirz:* Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn. III. köt.; Der Weltkrieg. Graz–Wien–Leipzig 1939. 164. o.) Magyarországon a „Piavei csatáról" a két világháború között egy jelentősebb tanulmány jelent meg. *Riedl Lajos* (altábornagy): Az 1918. évi osztrák–magyar és olasz támadás. Magyar Katonai Szemle, 1931. 6., 7. sz. Forrásértékűek – a korlátolt nacionalista szemlélet ellenére – József főhercegnek, a 6. hadsereg parancsnokának naplófeljegyzései. (A világháború, amilyennek én láttam. VI. köt. 206–403., 404–481. o.) A felszabadulást követően Farkas Márton és Szabó László foglalkozott egy-egy fejezet erejéig a „piavei offenzívával". (*Farkas Márton:* Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. Budapest 1969. 173–180. o.; *Szabó László:* Doberdo, Isonzo, Tirol. Budapest 1977. 113–136., 155–157. o.) E tárgykörrel foglalkozó tanulmányom a Hadtörténeti Közleményekben jelent meg (*Siklós András:* Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó offenzívája. Hadtörténelmi Közlemények, 1981. 2. 208–248. o.).

A HÁTORSZÁG HELYZETE

A *gazdasági helyzetet* elemző feldolgozásokat illetően első helyen a Canergie-alapítvány támogatásával kiadott könyvsorozat osztrák–magyar vonatkozású kötetei említendők. Itt jelent meg az egyetlen összefoglaló jellegű és mind máig alapvetőnek tekinthető feldolgozás, *Gratz Gusztáv* és *Schüller Richárd* munkája: Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich–Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung. Wien 1930. Részkérdéseket taglaló elemzések: *Hans Loevenfeld-Russ:* Die Regelung der Volksernährung im Kriege. Wien 1926.; *Emil Homann-Herimberg:* Die Kohlenversorgung in Österreich während des Krieges. Wien 1925.; *Richard Riedl:* Die Industrie Österreichs während des Krieges. Wien 1932.; *Báró Szterényi József* és *Ladányi Jenő:* A magyar ipar a világháborúban. Budapest 1933.; *Bruno Endres–Emil Ratzenhofer–Paul Höger:* Verkehrwesen im Krieg.

Wien 1931.; *Wilhelm Winkler:* Die Einkommenverschiebungen in Österreich während des Krieges. Wien 1930.; *Ferdinand Hanusch* und *Emanuel Adler:* Die Regelung der Arbeitverhältnisse im Kriege, Wien 1927.; *Pap Dezső:* A magyar szociálpolitika a világháborúban. Budapest 1934.

Újabb feldolgozás a vasérctermelésről és a vasipari termékek elosztásáról *Heinrich Majzlik* munkája: Die Eisenbewirtschaftung im Ersten Weltkrieg (Die Planwirtschaft des K. u. K. Kriegsministerium). Wien 1977. A közlekedés csődjéről: *J. Robert Wegs:* Transportation. The Achilles heel of the Habsburg War Effort. Lásd: The Habsburg Empire in World War I. New York 1977. Figyelemre méltó e témakörből *Mohácsy Béla* MÁV-főfelügyelő csaknem egykorú kiadványa is: A magyar királyi államvasutak a világháború alatt. Budapest 1925.

Az *ellátás, élelmezés* kérdéseit illetően forrásértékű Landwehr tábornoknak, a Közös Élelmezésügyi Bizottság vezetőjének és Windischgraetz Lajos hercegnek, az 1918 januárjában kinevezett magyar élelmezésügyi miniszternek a visszaemlékezése: *General Landwehr:* Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/1918. Zürich–Leipzig–Wien 1931.; *Prinz Ludwig Windischgraetz:* Vom roten zum schwarzen Prinzen. Berlin 1920. (Magyarul: Küzdelmeim. Budapest é. n.) Ausztriában e témakörből az elmúlt évek során több doktori értekezés készült: *Eva Maria Müller:* Das Leistungswesen Österreich–Ungarns im 1. Weltkrieg. Wien 1973.; *Johann e. Pattera:* Der Gemeinsame Ernährungsausschuss 1917–1919. Wien 1971. A disszertációk levéltári forrásokra támaszkodnak, értékük leginkább korábban fel nem használt iratanyag feltárásában áll. Magyarországon e kérdéskör elemzését egykorú forrásanyag alapján *Puskás Julianna* kísérelte meg, még az ötvenes években készített tanulmányaiban: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháború idején. Lásd: Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867–1918. Budapest 1956.; Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. Történelmi Szemle, 1958. 1–2. 136–154. o.

A *munkásmozgalomról*, a szervezett munkásság 1918. évi megmozdulásairól, a sztrájkokról és éhségtüntetésekről a bécsi levéltárak fondjai messzemenően tudósítanak. A katonai kabinetiroda iratai közt megtalálhatók a belügyminisztérium havi összesítő jelentései. A kabinetiroda külön csomóban gyűjtötte az e tárgyban beérkező iratokat. Az osztrák belügyminisztérium természetszerűleg csak az ausztriai országrészekkel foglalkozott, a katonai kabinetiroda iratanyagában azonban magyarországi jelentések is találhatók. Ez azért figyelemre méltó, mert a magyar vonatkozású anyagok foghíjasok, az alapvető forrás, a magyar belügyminisztérium e tárgykörre vonatkozó iratai nincsenek az Országos Levéltár birtokában. A kutatásokat e körülmény a másodlagos forrásokra utalja. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai c. sorozat 1956-ban megjelent ötödik kötetének (1917. november 7.–1919. március 21.) jelentősége abban áll, hogy e munkát – hiányai ellenére is – megalapozza. E körülmény teszi értékessé *Merényi László* tanulmányát (Hadi munkások mozgalmai Magyarországon az első világháború végén, 1917. november–1918. október. Hadtörténeti Közlemények, 1969. 1.), mely alapvetően a honvédelmi minisztérium 4/a osztályának (a 4/a ügyosztály foglalkozott a „hadi munkások" ügyeivel) iratanyagát dolgozza fel. Az újabb keletű feldolgozások közül *Nevelő Irén* disszertációja (A magyarországi munkásosztály helyzete és mozgalmai az I. világháború kezdetétől a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Budapest 1964.) és e disszertáció erősen rövidített és átdolgozott összegezése (A háború és a magyarországi munkásság 1914–1917. Budapest 1980.) a háború befejező szakaszával – címéből is kitűnően – csak kitekintően foglalkozik.

A bécsi levéltárak iratanyagából egykorú jelentéseket közöl *Rudolf Neck* terjedelmes dokumentumgyűjteménye: Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914–1918. Wien 1968. A Neck által közölt anyag túlnyomórészt az osztrák belügyminisztérium

iratanyagából származik, leginkább – némi egyoldalúsággal – a bécsi és alsó-ausztriai közigazgatási szervek jelentéseit tartalmazza.

A karhatalom szervezésére irányuló erőfeszítéseket *Plaschka–Haselsteiner–Suppan* már említett monográfiája (Innere Front) dolgozza fel részletesen. A karhatalmi parancsnokságok felállításáról és saját e téren kifejtett tevékenységéről *Lukachich Géza*, a budapesti Militärkommando későbbi parancsnoka tájékoztat visszaemlékezéseiben (Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1932.). A csendőrség szervezésére osztrák vonatkozásban az osztrák honvédelmi minisztérium idevágó iratai jelentik az alapvető forrást. Magyar vonatkozásban *Preszly Lóránt* feldolgozására (A m. kir. csendőrség története 1881–1918. Budapest 1920.) utalhatunk.

A *nemzeti irányú mozgalmakra* vonatkozóan az osztrák belügyminisztériumnak a bécsi Verwaltungsarchivban őrzött iratai között találhatók figyelemre méltó, országrészek szerint csoportosított feljegyzések. Idevágó jelentéseket őriz a miniszterelnökség és a honvédelmi minisztérium irattára is. A hadügyminisztérium irattárában találhatók a sajtó-főhadiszállás (Kriegspressequartier) sokszorosított, a Monarchia egészére kiterjedő sajtótájékoztatói (Übersicht aus der Inlandpresse) Az eleinte kéthetenként, később havonként kiadott ismertetők a nemzeti kérdést illetően jól használhatók, mert az ilyen irányú tervekről, megnyilatkozásokról és megmozdulásokról az újságok részletekbe menően beszámolhattak.

A feldolgozások közül csupán egyetlen kiadvány foglalkozik kellő alapossággal – levéltári forrásokra támaszkodva – a szóban forgó időszakkal. *Helmut Rumpler:* Max Hussarek Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918. Graz–Köln 1965. Rumpler könyve az osztrák kormány szemszögéből vizsgálja és tárgyalja a mindeddig kevéssé feltárt eseményeket. A bevezetőben említett összefoglaló jellegű munkák *(May, Zeman, Opočenský)* általában kitérnek a nemzeti kérdésre, de jellegükből következően csak igen vázlatosan foglalkoznak a tárgyalt időszakkal. Vázlatos a világháború befejező szakaszára vonatkozóan *R. A. Kann* kétkötetes monográfiája is (Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. I–II. köt. Graz–Köln 1964.), bár e kiadvány kifejezetten a nemzeti problematika feldolgozását célozza.

A memoárok közül, irányzatossága ellenére, forrásértékű a Csehszlovák Köztársaság külügyminiszterének, majd elnökének, Eduard Benešnek a visszaemlékezése: Nemzetek forradalma. I–III. köt. Bratislava–Pozsony 1936. Figyelemre méltó *P. D. Ostovičnak*, az első világháború éveiben alakult londoni jugoszláv bizottság titkárának memoárja is (The truth about Yugoslavia. New York 1952.), bár e kiadvány jórészt a világháborút követő évek történetét taglalja.

Az antanthatalmak és a Monarchia viszonyát feldolgozó vagy érintő, nagy számban megjelent munkák sorából még ma is leginkább Sir *Campbell Stuart* könyve (Secrets of Crewe House. The Story of a Famous Campaign. London–New York–Toronto 1920) tanulságos. Az újabb feldolgozások közül *Victor S. Mamatey* monográfiája (The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, New Yersey 1957.) forgatható haszonnal. A közhangulat alakulására és változására nézve *Hanák Péternek* a szövegrészben (86. o.) említett és felsorolt előadásai és publikációi tekinthetők úttörő kezdeményezésnek.

A Magyarországra vonatkozó levéltári forrásanyag foghíjas. Feldolgozások is hiányoznak. *Kende János* kismonográfiája (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919. Budapest 1973.) a világháború befejező szakaszára is kitér, de a témát, a munka jellegéből következően, a munkásmozgalomra szűkíti.

A hadsereg bomlási tüneteire vonatkozóan az alapvető forrásanyag a Kriegsarchivban, a hadügyminisztérium iratanyagában található; a fegyelemsértésre, dezertálásra, lázadásra leginkább az 5-ös ügyosztály, a hadifoglyokra a 10-es ügyosztály aktái irányadóak. A jelentősebb iratok a katonai kabinetiroda és a közös külügyminisztérium anyagában is megtalálhatók. Figyelemre méltóak az osztrák honvédelmi minisztérium állagai, tekintve, hogy az osztrák csendőrségnek e minisztérium volt a főhatósága. A magyar honvédelmi minisztérium elnöki iratai másodlagosak, de a magyar vonatkozások ez utóbbi, Budapesten őrzött levéltári állag kutatását ennek ellenére is indokolják.

A két világháború közt kiadott hivatalos hadtörténet (Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918.), melyre már több ízben utaltunk, részletesen foglalkozik a hadsereg helyzetével, átszervezésével a háború befejező szakaszában; hazatérőkről, dezertálásról, lázadásról e terjedelmes kiadványban ugyanakkor alig valami olvasható. E hiányt pótolja R. G. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan már ugyancsak említett kétkötetes munkája (Innere Front). E kiadvány nagy anyaggazdagságával túlhaladottá tette *Karel Pichlik* cseh történész korábbi ilyen irányú munkásságát. (Das Ende der österreichisch–ungarischen Armee. Österreichische Osthefte. 1963. 5. 351–370. o. Vzpoury navrátilcu z ruského zajeti najare 1918. Praha 1964.) Pichlik kisebb lélegzetű tanulmányai ennek ellenére is érdekesek, amennyiben az újabb cseh történetírás nézőpontját és felfogását tükrözik. Magyar részről *Farkas Márton* dolgozta fel monografikus igénnyel a hadsereg bomlásának történetét (Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában. Bp. 1969.). Farkas könyvének legfőbb érdeme, hogy a magyar történészek közül első ízben használja fel e kérdés vizsgálatánál, a Magyarországon található forrásanyagokon túlmenően, a Kriegsarchiv alapvető állagait.

Az oroszországi hadifoglyok történetét tárgyaló irodalom igen kiterjedt, de az idevágó munkák alig-alig foglalkoznak a hazatérők kérdésével. Az ellenforradalom időszakában megjelent legjelentősebb, közel ezer oldalas kétkötetes kiadvány (Hadifogoly magyarok története. Szerk.: Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilich Jenő, Zilahy Lajos, Budapest 1930.) öt oldalt szentel „a breszt-litovszki béke utáni, 1918-as hazaszállítás" ismertetésének. E hiányt némileg pótolják *Józsa Antal*nak a felszabadulást követően megjelent dokumentumközlései és tanulmányai: A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-Oroszországból 1918. III. 3.–1918. X. 31. Hadtörténeti Közlemények, 1961. 2. 792–854. o. (Ezt *Gazsi József*fel közösen írta.) Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. Uo., 1961. 625–670. o. 1963. 2. 105–144. o.; Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Budapest 1970. Józsa monográfiája historiográfiai áttekintést is ad, de Józsa új szempontokat nyitó és új anyagokat feltáró munkái sem térnek ki a kérdés minden részletére. *Inge Przibylovski*nak, a bécsi egyetem hallgatójának kéziratos doktori disszertációja (Die Rückführung der österreich–ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Osten in den letzten Monaten der K. u. K. Monarchie. Wien 1965.) talán az egyetlen olyan munka, mely kizárólag a hazatérés kérdésével foglalkozik. Przibylovski jelentős levéltári forrásanyagot dolgozott fel, ezenkívül átnézte, a disszertációhoz csatolt irodalomjegyzék tanúsága szerint, az idevágó német nyelvű feldolgozásokat is. A nem csekély fáradsággal összeállított disszertáció sajnos szempontjaiban is híven ragaszkodik az egykorú iratokban olvasható megállapításokhoz, az egykorú levéltári források szemléletéhez.

A hazatérők lázadásait – lényegében az 1918. tavaszi katonalázadások történetét – *Otto Wassermair* dolgozta fel egy ugyancsak kéziratos doktori disszertációban. (Die Meutereien der Heimkehrer aus russischer Kriegsgefangenschaft bei den Ersatzkörpern der K. u. K. Armee im Jahre 1918. Wien 1968.) Wassermair a levéltári forrásokon túlmenően nemcsak a német nyelvű, hanem az idevágó más nyelvű (cseh, szerb, román,

orosz, magyar) irodalmat is figyelembe vette. Szempontjait tekintve ő is átveszi az egykorú forrásanyag nézőpontjait, de azokat tovább is fejleszti, enyhe német–osztrák nacionalizmus jegyében.

Az egyes lázadások történetével foglalkozó kiadványok jó része a cattarói matrózfelkelés eseményeit vizsgálja és ismerteti. E feldolgozások közül legalaposabb *R. G. Plaschka* monográfiája, mely részletes irodalomjegyzéket is közöl (Cattaro–Prag. Revolte und Revolution. Kriegsmarine und Heer Österreich–Ungarns im Feuer der Aufstandbewegungen vom 1. Februar und 28 Oktober 1918. Graz–Köln 1963.). A délszláv kiadványok közül, tekintettel anyaggazdagságára, kiemelendő *Bernard Stulli*nak, a zágrábi állami levéltár igazgatójának feldolgozása: Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1–3 februara 1918. Split 1959. E monográfia, amint azt ismertetésében *Kővágó László* is aláhúzza (Századok, 1965. 4–5. 954–955. o.), több helyütt is vitába száll azokkal az állításokkal, amelyek a cattarói felkelést nacionalista, mindenekelőtt jugoszláv nemzeti mozgalomként értékelik. Stulli a kragujeváci felkelés történetét is feldolgozta (Vojna pobuna u Kragujevac 1918. Zagreb 1960.). A rumburgi felkeléssel *Jan Fiala* cseh nyelvű könyve foglalkozik. (Rumburská vzpura. Praha 1953.). A judenburgi felkelésről az 50. évforduló alkalmából az ottani múzeumegyesület adott ki figyelemre méltó, helyi anyagokat is feltáró kismonográfiát (*Johann Andritsch:* Die Meuterei in Judenburg im Mai 1918. Judenburg 1968.). A magyar szerzők leginkább a pécsi felkelés történetével foglalkoznak. A magyar nyelvű, részben publicisztikai jellegű kiadványok közül *Szita László* dokumentumközlése és polemikus jellegű, korábbi tévedéseket helyreigazító, bevezető tanulmánya emelendő ki, melyre a szövegrészben (105. o.) utaltam.

Szita felsorolja a fontosabb magyarországi kiadványokat, feldolgozásokat is. Nem említi *Thierry Árpád* irodalmi jellegű, de forrásértékű tanulmányát (A Hatosok lázadása. Az 1918-as pécsi „piros pünkösd". Jelenkor, 1968. 5. 389–396. o.).

ÖSSZEOMLÁS A DÉLKELETI ARCVONALON

A Balkán-front összeomlását a francia hadtörténészek több kiadványban is feldolgozták. Legrészletesebb: *Larcher:* Le Grande Guerre dans les Balkans. Paris 1929. és Les Armées francaises dans la Grand Guerre VIII. 3e vol. (La campagne d'Orient, d'avril 1918 decembre 1918) Paris 1937. Paul Azan Franchet d'Espèrey-ről írt életrajza *(P. Azan:* Franchet d'Espèrey. Paris 1949.) Franchet kinevezésére és elgondolásaira nézve közöl értékes, első kézből származó adatokat. Bulgária belső viszonyaira, a bolgár hadsereg szeptemberi felkelésére, a kibontakozó forradalomra lásd *M. A. Birman* monográfiáját: Revoljucionnaja szituacija v Bolgarii v 1918–1919 gg. Moszkva 1957. E tárgykörrel nagyszámú bolgár kiadvány is foglalkozik. Közülük *Hriszto Hrisztov* terjedelmes monográfiáját (Revolju cionnataKrizisz v Bolgarie prez 1918–1919 g. Szófia 1957.) és az 1918-as katonafelkeléssel foglalkozó dokumentumgyűjteményt (Vojniskoto vosztanie 1918. Szbornik ot dokumenti i szpomini Sz., BKP i dp. 1968) említjük.

UTOLSÓ KÍSÉRLETEK A MONARCHIA MEGMENTÉSÉRE

A *Hussarek-kormány nemzetiségi politikájáról* Helmut Ruppler osztrák történész készített gondos forrástanulmányokon alapuló feldolgozást, melyre már utaltunk. Tisza István délszláv körútját részletesen leírja *Nádasdy Béla*, a zágrábi honvédkerületi parancsnokság vezérkari főnöke, aki Tiszát kéthetes útjára elkísérte: Az utolsó kísérlet. 1918. Budapest 1938. Lásd ugyanerről *Tonelli Sándor* könyvét: Tisza István utolsó útja. (Sarkotic István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina legutolsó tartományi főnökének naplója.) Szeged 1941. Tonelli teljes terjedelmében közli a bosznia-hercegovinai jugoszláv bizottság nyilatkozatát és Tisza hírhedt válaszát a Szarajevóban átnyújtott memorandumra.

A *Monarchia diplomáciájára*, az utolsó hónapok diplomáciai erőfeszítéseire bőséges anyag található a közös külügyminisztérium levéltárában, amelyet Bécsben a Staatsarchivban őriznek. Burián István irathagyatéka a Református Egyetemes Konvent Budapesti Levéltárában található. E hagyaték értékes részeként említendők Burián naplófeljegyzései. Forrásértékűek – bár az igazolás szándékával íródtak – a Monarchia külügyminisztereinek emlékiratai: *Ottokar Czernin:* Im Weltkriege. Berlin und Wien 1919.; *Stephan Graf Burian:* Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin 1923.; *Graf Julius Andrássy:* Diplomatie und Weltkrieg. Berlin und Wien 1923. (Magyarul: Diplomácia és világháború. Budapest 1920.) A szeptember 14-i és az október 4-i békeajánlat szövege megjelent az egykorú sajtóban. A sajtó Wilson válaszát és Andrássy október végén közzétett újabb jegyzékeit is teljes terjedelemben közölte. Mind e dokumentumok Rubint Rezső „Az összeomlás" (Budapest 1922.) c. könyvében is megtalálhatók, a mellékletek között. E kiadvány, melynek beállítottsága egyébként erősen kifogásolható, Wilson 14 pontját és a 14 pontot kiegészítő további öt pont szövegét is közli magyar fordításban. A közös minisztertanács utolsó üléseiről készült jegyzőkönyvekre lásd: Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). Budapest 1966.

Az *október 16-i császári manifesztum* történetét újabban ugyancsak *Helmut Rumpler* dolgozta fel: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches. München 1966. Rumpler könyve, mely a szereplő személyek íráshagyatékainak felhasználásával készült, a kiáltvány keletkezését és célkitűzéseit új megvilágításba helyezi. A kiadvány nemcsak a kiáltvány szövegét, hanem az ezzel kapcsolatban készült szövegváltoztatásokat is közli.

A *Monarchia hadseregének felbomlásáról* és az antant október végén indított északolaszországi offenzívájáról lásd *Hugo Kerchnawe:* Der Zusammenbruch des Österr. – Ungar. Wehrmacht im Herbst 1918. München 1921. E kérdéssel részletesen foglalkozik *Farkas Márton* már említett monográfiája, valamint „A Monarchia megmentésének kísérletei és a páduai fegyverszünet" c. tanulmánya (Századok, 1969. 2–3.). Farkas tanulmánya is bécsi levéltári kutatásokon alapul. A *fegyverszünettel foglalkozó* korábbi magyar nyelvű irodalomból a tárgyalásokon részt vevő *Nyékhegyi Ferenc* alezredes írása említendő: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (a páduai fegyverszünet). Budapest 1922. E kiadvány közli a fegyverszüneti szerződés eredeti francia nyelvű szövegét és Weber zárójelentését. Nyékhegyi könyvének tendenciózus, Károlyi-ellenes megállapításait a bécsi Kriegsarchivban található gazdag iratanyag nem igazolja. *Szende Zoltán* „A magyar katasztrófa 1918–19." (Budapest, 1937.) c. könyve is a Károlyi-kormány elleni vádaskodás jegyében született a két világháború közötti időszakban. Szende könyve bővelkedik a részletek leírásában; a források megjelölését – hely hiányára hivatkozva – mellőzi.

A MONARCHIA FELBOMLÁSA

LENGYELORSZÁG

A lengyelországi viszonyokra és az 1918. októberi lengyelországi fejleményekre lásd a Monarchia varsói követének, *Ugron Istvánnak*, a külügyminisztérium levéltárában őrzött jelentéseit. Az osztrák–magyar katonai közigazgatás tevékenységét és felszámolását ismerteti: *Artur Hausner:* Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreich-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges. Wien 1935. A német megszállás történetét a német főkormányzó (Hans Hartwig von Beseler) irathagyatékának felhasználásával feldolgozta *Werner Conze:* Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg. Graz-Köln 1958. A kérdés marxista feldolgozása: *Werner Basler:* Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918. Berlin 1962. Igen

alapos forrástanulmányokon épül fel *Heinz Lemke* munkája: Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im ersten Weltkrieg. Wien–Köln–Graz 1977. Lemke monográfiája sajnos csak 1917 tavaszáig tárgyalja a történteket.

A felszabadulást követően megjelent egyetlen magyar nyelvű kiadvány – Szokolay Katalin: Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején, Budapest 1967. – röviden az 1918-as őszi eseményekre is kitér.

A lengyel történészek állásfoglalására és nézeteire lásd *Kovács Endre:* Vita Lengyelország 1918–1921 közötti történelméről. Századok, 1966. 4–5. sz.

A NYUGAT-UKRÁN ÁLLAM

A nyugat-ukrán állam megalakulásának történetét részletesen tárgyalja *W. Kutschabsky* nacionalista beállítottságú könyvében: Die Westukranie im Kämpfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923. Berlin 1934. A bukovinai eseményekről figyelemre méltó adalékok találhatók az ottani csendőrparancsnok, *Eduard Fischer* Bécsben (Kriegsarchiv) őrzött hagyatékában. Bukovina elszakadásáról és az osztrák uralom megszűnéséről lásd *Erich Prokopowitsch:* Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukovina. München 1959. Prokopowitsch teljes terjedelmében közli az utolsó osztrák helytartónak, Josef Graf Etzdorfnak az osztrák uralom végnapjairól készített jelentését.

CSEHORSZÁG

Az 1918. októberi események igen pontos és részletes leírása megtalálható *R. G. Plaschka* könyvében: Cattaro-Prag. Revolte und Revolution. Graz–Köln 1963. Az október végi genfi tárgyalásokat és a csehszlovák emigráció szerepét az októberi eseményekben leírja a Csehszlovák Köztársaság későbbi elnöke, E. Beneš már idézett, magyar nyelven is megjelent emlékirataiban. A Csehszlovák Köztársaság megalakulásának marxista értékelésére, egyben a kérdéskör histográfiai áttekintésére lásd *K. Pomaizl* munkáját: Vznik CSR 1918. Problem marxisticke vedecke interpretace. Praha 1965.

A DÉLSZLÁVOK

A Délszláv Nemzeti Tanács megalakulására, kezdeti tevékenységére, a szábor október 29-i ülésére, valamint a délszláv területeken jelentkező tömegmozgalmakra vonatkozó legfontosabb dokumentumok megtalálhatók a D. Janković és B. Krizman által szerkesztett és összeállított gyűjteményes kötetben: Grada o stvaranju jugoslovenske države. Beograd 1964. A szábor határozata magyar fordításban megjelent az egykorú budapesti sajtóban. Az események rövid francia nyelvű összefoglalását közli a Revue d'historie moderne et comtemporaine (T. XVI. 1969.): *Fran Zwitter:* La formation de l'Etat Yugoslave. Zwitter tanulmánya bibliográfiai útbaigazítást is ad. A jugoszláv állam megalakulásával foglalkozó Jugoszláviában megjelent kiadványokat részletekbe menően ismerteti *Dragoslav Jankovič*. A Jugoslovenski Istorijski Časopis 1962. 2. számában a második világháború után, az 1966. 4. számában a két világháború között megjelent munkákról tájékoztat. Az eseményeket szovjet részről *Ju. A. Piszarjev* dolgozta fel igen alapos monográfiában (Obrazovanie Jugoszlavszkovo Goszudarsztva. Moszkva 1975.). A magyar nyelvű feldolgozások közül *Bajza József* tanulmánya említhető: A magyar–horvát unió felbomlása. Budapesti Szemle, 1925. október–november. – Megjelent „A horvát kérdés" (Budapest 1941.) c. gyűjteményes kötetben is. (Bajza tanulmányai a magyar nacionalizmus és a szerbellenes horvát nacionalizmus összefogása mellett érveltek, ilyen irányú szövetkezés gondolatát propagálták.)

A Német-Ausztria megalakulásával foglalkozó kortársi irodalomból leginkább *Otto Bauer* könyve figyelemre méltó: Die österreichische Revolution. Wien 1923. Bauer beszámolója nemcsak Ausztriával foglalkozik, kitér a felbomlásra, a Monarchia helyére lépő új államok kialakulásának történetére is. A kérdést érintő újabb keletű irodalomból – a már felsorolt összefoglaló jellegű munkák mellett – még az alábbi feldolgozásokra utalhatunk: *W. M. Turok:* Ocserki isztorii Avsztrii. Moszkva 1955.; *J. Hannak:* Karl Renner und seine Zeit. Wien 1965. *L. Jedlicka:* Ende und Anfang. Österreich 1918/19. Salzburg 1969. E kötet *A. Staudinger* tanulmányát is közli; Staudinger 1918 őszének eseményeit a német–osztrák tartományok vonatkozásában ismerteti. (Die Ereignisse in den Ländern Deutschösterreichs im Herbst 1918.) Az Anschluss kérdésével foglalkozó újabb keletű tanulmány: *Kerekes Lajos:* Az Anschluss és a dunai konföderáció alternatívája Otto Bauer külpolitikájában (1918–1919). Történelmi Szemle, 1971. 3–4. sz. Lásd ugyanerről *S. Miller:* Das Ringen um die einzige Grossdeutsche Republik. Archiv für Sozialgeschichte XI. 1971.; *A. G. Kogan:* Germany and the Germans of the Habsburg Monarchy on the Eve of the Armistice of 1918. Genesis of the Anschluss Problem. Journal of Central European Affairs, 1960. 1.; *D. Afred Low:* The Anschluss Movement 1918–1919 and the Paris Peace Conference. Philadelphia 1974.

A MAGYARORSZÁGI FORRADALOM ÉS A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

A magyarországi polgári demokratikus forradalom közvetlen előzményeiről és történetéről mind ez ideig két nagyobb szabású, átfogó jellegű feldolgozás jelent meg. Még a második világháború idején íródott *Juhász Nagy Sándor*nak, a Berinkey-kormány igazságügyminiszterének jórészt személyes ismereteken és benyomásokon alapuló feldolgozása: A magyar októberi forradalom története (1918. október 31–1919. március 21.). Budapest 1945. Az 50. évforduló alkalmából látott napvilágot *Hajdu Tibor* nagy forrásanyagot feltáró doktori disszertációja: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest 1968.

Az idevágó, többnyire nemcsak a polgári demokratikus forradalommal és annak előzményeivel, hanem a Tanácsköztársaság történetével is foglalkozó visszaemlékezések közül első helyen *Károlyi Mihály* emlékiratára kell utalni: Egy egész világ ellen. München 1923. (Új kiadás: Budapest 1965.) Károlyi visszaemlékezései 1918. október 31-ig ismertetik az eseményeket. A „Népköztársaság" időszakával foglalkozó, befejezetlenül maradt második rész kéziratait közli *Károlyi Mihály* „Az új Magyarországért" (Budapest 1968.) c. kiadvány. *Batthyány Tivadar* kétkötetes munkájában a Károlyi-párt jobbszárnyának álláspontját képviseli: Beszámolóm. Budapest 1927. A radikálisok nézeteire lásd *Jászi Oszkár* visszaemlékezés és feldolgozás határán mozgó könyvét: Magyar kálvária, magyar feltámadás. Bécs 1920. A szociáldemokrata vezetők visszaemlékezései közül az alábbiak említhetők: *Garami Ernő:* Forrongó Magyarország. Bécs 1922.; *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Wien 1923 és Budapest 1946.; *Weltner Jakab:* Forradalom, bolsevizmus, emigráció. Budapest 1929.; *Buchinger Manó:* Tanúvallomás. Az októberi forradalom tragédiája. Budapest 1936. Uő.: Októberi forradalom – emigráció. Budapest 1947. Kun Bélának a forradalmak történetével és előtörténetével foglalkozó írásai megtalálhatók az alábbi kiadványokban: *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Budapest 1958.; *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek 1–2. Budapest 1966.; *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. Budapest 1967. A kommunista szerzők visszaemlékezései közül forrásértékű *Lengyel József* „Viseg-

rádi utca" (Moszkva 1932. és Budapest 1957.) c. munkája, melyet a szerző a „történelmi riport" műfajába sorol, valamint *Hevesi Gyula* emlékiratai: Egy mérnök a forradalomban. Budapest 1959. és 1965. Figyelemre méltó *Szántó Béla*nak a forradalmak történetével foglalkozó, személyes élményekkel átszőtt feldolgozása, mely kéziratban a Párttörténeti Intézet Archívumában található.

A forradalmak történetének forrásait és irodalmát részletesen ismerteti: *Siklós András:* Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Budapest 1964.

POLITIKAI VÁLSÁG – FORRADALMI HELYZET

KORMÁNYZATI VÁLSÁG

Az október eleji kormányválságról és az ezzel kapcsolatos kihallgatásokról, tervezgetésekről részletesen beszámolnak a napilapok egykorú tudósításai. Az eseményekben játszott szerepét leírja *Szterényi József* „Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések" (Budapest 1925.) c. visszaemlékezésében. A kormányválsággal és a forradalmat megelőző hetek történetével *Windischgraetz Lajos* herceg valót és valótlant elegyítő emlékiratai is foglalkoznak: Vom roten zum schwarzen Prinzen. Berlin–Wien 1920. (Magyarul: Küzdelmeim. Budapest 1920.)

KÁROLYI MIHÁLY ÉS A FÜGGETLENSÉGI – 48-AS PÁRT

A Károlyi-párt történetére alapvető forrás a párt napilapja, a Lovászy Márton által szerkesztett Magyarország. A párt programja a Magyarország 1916. július 19-i számában jelent meg. A párt alakulásáról, célkitűzéseiről lásd Károlyi, Batthyány, Juhász-Nagy már idézett munkáit; Károlyi beszédeit, cikkeit, nyilatkozatait közli „Az új Magyarországért" c., ugyancsak már idézett kiadvány. Károlyi életének új, részletes feldolgozása: *Hajdu Tibor:* Károlyi Mihály. Budapest 1978.

A POLGÁRI RADIKÁLISOK

Az Országos Polgári Radikális Párt 1914. évi programja megtalálható a Neues Politisches Volksblattban (1914. június 21.), kivonatosan a radikálisok napilapjában, a Világban (1914. június 7.), magyar fordításban *Mérei Gyula* könyvében: Polgári radikalizmus Magyarországon 1900–1919. Budapest 1947. Az 1918. évi követelésekre lásd *Jászi* „Mi a radikalizmus?" c. röpiratát (Budapest 1918.). *Jászi*nak „A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok" (Budapest 1918.) c. könyve később „Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok" címmel jelent meg. Ugyanaz németül is: Der Zusammenbruch des Dualismus und die Zukunft der Donaustaaten: Wien 1918. Újabban magyar nyelven is napvilágot látott *Jászi* terjedelmes monográfiája: A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest 1982. Jászi koncepciójának értékelése: *D. Kosáry:* Ungarische Politische Bestrebungen und die Probleme der Monarchie im Zeitalter des Dualismus. Acta Historica, 1971. 1–2.; *Vargyai Gyula:* Nemzetiségi kérdés és integráció.; Adalékok Jászi Oszkár nemzetiségi koncepciójának értékeléséhez. Pécs 1970.; *Galántai József:* A radikálisok és a nemzeti kérdés. Jászi Oszkár föderációs koncepciói az első világháború alatt. Világosság, 1973. 1. sz. Az 1918. októberi kongresszus jegyzőkönyve nem maradt fenn, illetve mind ez ideig még nem került elő. Részletes, de cenzúrázott beszámoló: Világ, 1918. október 15.

A Szociáldemokrata Párt tevékenységét, állásfoglalását az első világháború idején ismerteti és értékeli *Nemes Dezső* „A magyar munkásmozgalom történetéhez" (Budapest 1974.) c. monográfiájában. Összefoglaló áttekintést közöl: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Budapest 1972. Az idevágó fontosabb dokumentumok megtalálhatók a „Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai" c. kiadvány 4/B és 5. kötetében. Budapest 1956. A Szabó Ervin halála alkalmából megjelent beszámolókra, újságcikkekre lásd a Remete László által szerkesztett „Szabó Ervin 1877–1918" (Budapest 1968.) c. összeállítást. Az október 8-i kiáltvány teljes szövege a Népszavában, az ezt követő rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve az MMTVD 4/B kötet függelékében található. A baloldal tevékenységét ismerteti Milei György „A hazai baloldali szocialista irányzatok a proletariátus feladatairól (1917. november–1918. november)" c. tanulmányában. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4.

AZ OROSZORSZÁGI MAGYAR KOMMUNISTA CSOPORT

A szovjet-oroszországi magyar kommunista csoport tevékenységére fontos forrás a csoport hetilapja, a Szociális Forradalom. Példányai sajnos csak hiányosan maradtak meg. A csoport működésére nézve értékes dokumentumokat közöl *Milei György* a Párttörténeti Közlemények, 1958. 1., 1962. 1. és 1964. 2., valamint 1967. 3. számában. Uő. a csoport történetét összefoglalóan is feldolgozta: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról. Budapest 1962. és 1972. A Párttörténeti Közleményekben már megjelent dokumentumok továbbiakkal kiegészítve megtalálhatók a „Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban" (Budapest 1967.) c. gyűjteményes kötetben is. A kommunista csoport tevékenységére nézve figyelemre méltó *Kun Béla* bevezetője, melyet *Szamuely Tibor* „Riadó. Válogatott cikkek és beszédek" (Moszkva 1932. és Budapest 1957.) c. kiadványához írt: Emlékezés Szamuely Tiborra. Érdekes adalékok találhatók *Németh Lajos* könyvében: Egy internacionalista visszaemlékezése 1917–1919. Budapest 1972. Az október 24-i értekezlet – a harmincas években még meglévő, de jelenleg már nem található – jegyzőkönyvéből Szamuely György közöl részleteket „A Kommunisták Magyarországi Pártjának előkészítése" c. tanulmányában (Sarló és Kalapács, 1932. 4.) Az értekezleten elfogadott kiáltvány szövegére lásd *Milei György:* Az OK(b)P magyar csoportja a KMP megalakításáért. Párttörténeti Közlemények, 1964. 2.

UTOLJÁRA TANÁCSKOZIK AZ ORSZÁGGYŰLÉS

Az október 16-án kezdődő ülések jegyzőkönyveit közli az országgyűlési napló: Az 1910. évi június hó 21-re hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. XLI. Budapest 1918. Az ülésekről beszámolnak a napilapok egykorú tudósításai is. A Tisza elleni merényletről és annak hátteréről érdekes részletek találhatók Lengyel József és Hevesi Gyula már idézett visszaemlékezéseiben.

A FORRADALOM GYŐZELME– MAGYARORSZÁG NÉPKÖZTÁRSASÁG

VÉGKIFEJLÉS FELÉ. A FORRADALOM GYŐZELME

Az október 30–31-i eseményeket és a megelőző napok történetét részletesen ismertetik a cenzúrától megszabadult napilapok cikkei, riportjai, Károlyi, Batthyány, Garami, Böhm, Weltner már idézett emlékiratai. Az egykori kiadványok közül figyelemre méltó Hatvany Lajos és Magyar Lajos személyes élmények alapján készült beszámolója. (*Hatvany Lajos:*

Egy hónap története. Esztendő, 1918. december.; *Magyar Lajos:* A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Budapest 1919. Új kiadását lásd a „Késői tudósítások" c. kötetben. Budapest 1966.) Gazdag anyag található „A diadalmas forradalom könyve" (Budapest 1918.) c. kiadványban, mely Gellért Oszkár szerkesztésében jelent meg és a forradalom vezetőinek, szereplőinek önvallomásait tartalmazta. A Katonatanács tevékenységével foglalkozik *Bus Fekete László* könyve: Katonaforradalmárok. Budapest 1918. Az itt közölt adatokat kiegészítik a Katonatanács tagjainak későbbi visszaemlékezései: *Lengyel László:* A katonatanácsról. Társadalmi Szemle, 1958. 10.; *Sztanykovszky Tibor:* A katonatanácsról. Megjelent a „Nagy idők tanúi emlékeznek" (Budapest 1958.) c. kötetben. A budapesti helyőrségnek a forradalomban játszott szerepét, saját magatartását *Lukachich* később terjedelmes emlékiratban ismertette és indokolta: Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1932. Ugyane kérdést a másik oldalról megvilágítja Szántó Béla már idézett kézirata. *József főherceg* szerepére nézve lásd szűkszavú és kritikával kezelendő feljegyzéseit: A világháború, amilyennek én láttam. VI. Budapest 1934. A Tisza-gyilkosság ügyében indított későbbi, erősen konstruált perek aktáit és jegyzőkönyveit a Párttörténeti Intézet Archívuma őrzi. A vidéki városokban és a falvakban lejátszódott eseményekről a vidéki sajtó és a helytörténeti kiadványok tájékoztatnak. Felsorolásuk 1961-ig megtalálható Siklós már idézett historiográfiájában, az újabbakra lásd *Gecsényi Lajos* és *Glatz Ferenc* közös tanulmányát: 1918–1919 évfordulója a helytörténeti irodalomban. Párttörténeti Közlemények, 1970. 3.

A polgári demokratikus forradalom történetének a minisztertanács jegyzőkönyvei fontos forrását jelentik. A Nemzeti Tanács üléseiről és a Munkástanács üléseiről készült feljegyzések csak töredékesen maradtak fenn. A forradalom történetére nézve sok adalék található a forradalmak vezetői és kisebb szereplői ellen később indított politikai perek iratanyagában. A „Tisza-per" mellett – melyre már utaltunk – különösen az ún. Népbiztos-per és a Károlyi-per említendő. A „Népbiztos-per" jegyzőkönyveit, aktáit a Párttörténeti Intézet Archívuma, a „Károlyi-per" anyagát a Fővárosi Levéltár őrzi. A központi és a vidéki közigazgatási szervek iratanyagáról, a fennmaradt állagokról tájékoztat Siklós idézett munkája. A korszak egészét átfogó és már felsorolt feldolgozások, visszaemlékezések, dokumentumkiadványok kiegészítéseként említendő a József Farkas által szerkesztett „»Mindenki újakra készül...« Az 1918–19-es forradalmak irodalma" (Budapest 1959., 1962.) c. 4 kötetes szöveggyűjtemény, melynek I. és II. kötete foglalkozik a polgári demokratikus forradalom idején megjelent, a forradalomhoz kapcsolódó szépirodalommal, publicisztikával.

A FORRADALOM ELSŐ NAPJAI. A KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

A november eleji vidéki tömegmozgalmak és az ellenük alkalmazott megtorlás történetét elsőként *Kató István* dolgozta fel „Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak" c. tanulmányában. (Századok, 1956. 3.) Az itt közölt adatokat újabbakkal egészíti ki Hajdu Tibor már idézett monográfiájában (Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom), továbbá: *Szemere Vera:* Agrárkérdés 1918–1919-ben. Budapest 1963.; *Schönwald Pál:* A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Budapest 1969. Részletes adatokat leginkább ez utóbbi monográfia közöl. A facsádi bombázást ismerteti: *Jakabffy Elemér–Páll György:* A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1919. Budapest 1939. 17–18. o. A Látrányban történtekre lásd *Mészáros Károly* monográfiáját: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája. Budapest 1966. 29. o. A józsikafalvi esetről az újságok is részletesen beszámoltak. (Pesti Hírlap, 1918. november 8., 15.) A forradalom népi jellegére bőséges bizonyító anyagot jelentenek a forradalom első napjaiban a belügyminisztériumhoz százával érkezett (jelenleg a Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött) táviratok.

A Nemzeti Tanács Irodájának néhány napos működésére és megszűnésére lásd Magyar

Lajos már idézett beszámolóját (A magyar forradalom). A tanácsok kérdését összefoglalóan tárgyalja *Hajdu Tibor* „Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben" (Budapest 1958.) c. könyvében és Schönwald Pál idézett munkájában, mely behatóan foglalkozik a forradalom idején kialakult államszervezettel, a forradalom jogrendszerével, jogalkotásával.

A Károly császár visszavonulását bejelentő kiáltvány és a Magyarországra vonatkozó nyilatkozat megjelent a Népszava és más napilapok 1918. november 12-i és 16-i számában. A főrendek és zászlósurak eckartsaui látogatására nézve lásd Károlyi és Battyhány idézett visszaemlékezésein kívül *Wlassics Gyula* az eseményeket utólag szépítő leírását: Az eckartsaui nyilatkozat. A Király-kérdés. Új Magyar Szemle, 1921. 1–2. A Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának – a tisztelgő küldöttség által átnyújtott – feljegyzése, illetve ennek másolata megtalálható a Fővárosi Levéltárban a Károlyi-per iratai között. A Nagy Nemzeti Tanács november 16-i I. ülésének jegyzőkönyve az országgyűlési naplóban jelent meg mint annak függeléke. A néphatározatot közli Codex Hungaricus. 1918. évi törvénycikkek. Budapest, 1919.

AZ ORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETE. A KÁROLYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

A Károlyi-kormány külpolitikájára vonatkozó levéltári állagokat ismerteti *Székely Vera:* A polgári demokratikus köztársaság és a Tanácsköztársaság külképviseletének iratanyaga az Országos Levéltárban. Levéltári Szemle, 1969. 1. A külügyminisztérium szervezésére lásd *Harrer Ferenc* visszaemlékezéseit: Egy magyar polgár élete. I. köt. Budapest 1968. A győztes hatalmak diplomáciájára és annak belpolitikai összetevőire új, figyelemre méltó feldolgozás: *A. I. Mayer:* Politics and Diplomacy of Peacemaking. New York 1967. A balkáni fegyverszüneti bizottság tevékenységéről az AOK-nak a bécsi Kriegsarchivban őrzött bizalmas iratai tájékoztatnak. A magyar történetírás által mind ez ideig figyelmen kívül hagyott előzetes feltételek szövegét közli *B. Krizman* „The Belgrade Armistice of 13 Novembre 1918." c. tanulmányában (The Slavonic and East European Review, 1970. január). Krizman tanulmánya ismerteti Pašić és Vesnić üzenetét, valamint a szerb hadsereg ezt követő hadmozdulatait is. Franchet terveire és az erőviszonyok alakulására lásd Azan már idézett életrajzát és Franchet d'Espèrey későbbi nyilatkozatát Batthyány visszaemlékezéseinek II. kötetében. Lásd továbbá az alábbi, újabban megjelent kiadványokat: *Rogers Cros:* La victoire des Armées Alliées en Orient 1918. Montpellier 1968.; *J. Bernachet:* Les Armées Françaises en Orient après l'armistice de 1918. Paris 1970. Köves jelentése a Károlyi-per és a nemzetiségi minisztérium anyagában egyaránt megtalálható.

A belgrádi tárgyalásokat leírják Károlyi, Jászi, Hatvany már idézett visszaemlékezéseikben; *Károlyi* angol nyelvű memoárjában is: Memoirs of Michael Károlyi. London 1956. (Magyarul: Hit illúziók nélkül. Budapest 1977.) Francia részről lásd Azan idézett életrajzát és tanulmányát: L'armistice avec la Hongrie. L'illustration, 1921. november 5. Szerb részről: *D. Kalafatović:* Nasa primirja u 1918. godini. Sprski Knjizevni Glasnik, X–XIII., 1923. A belgrádi katonai egyezmény szövegét közli a párizsi békekonferencia részére összeállított hivatalos kiadvány: Document concernant l'execution del'armistice en Hongrie. (Novembre 1918–mars 1919.) Budapest 1919. Magyar fordítása Nyékhegyi idézett munkájában. (A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés.) A Károlyi által felolvasott memorandum francia nyelvű fogalmazványa a nemzetiségi minisztérium iratanyagában található. A belgrádi fegyverszünetről újabb, francia levéltári források felhasználásával készült – a kérdéshez a francia politika oldaláról közelítő – feldolgozás: *Ormos Mária:* A belgrádi katonai konvencióról. Történelmi Szemle, 1979. 4. A fegyverszünet és a külpolitika kérdéseit összefoglalóan tárgyalja *Ormos Mária* ugyancsak francia forrásokon nyugvó monográfiája: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest 1983. és *L. Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország. Budapest 1965. Nagy Zsuzsa munkája,

tekintve, hogy a könyv megjelenése óta az angol, a francia, az osztrák stb. levéltárak idevágó anyaga kutatható lett, nem egy vonatkozásban meghaladottnak tekinthető.

A Vix-misszió történetét francia levéltári források alapján *Vadász Sándor* is feldolgozta több tanulmányban. Legrészletesebben: Vix és Károlyi. Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 2. Ugyancsak francia forrásokon alapul *P. Pastor* tanulmánya: The Vix Mission in Hungary 1918–1919. A Re-examination. Slavic Review, 1970. 3. A francia levéltárak anyagából néhány dokumentum is napvilágot látott: *Litván György:* Documents des relations Franco-Hongroises de années 1917–1919. Acta Historica, 1975. 1–2. Angol levéltári források felhasználásával készült *Arday Lajos* kandidátusi disszertációja: Angol–magyar viszony a polgári demokratikus forradalom idején az angol levéltári források tükrében. Kézirat. Budapest 1976. A csehszlovák diplomácia tevékenységéről Beneš már idézett visszaemlékezései (Nemzetek forradalma) tájékoztatnak. Az olasz kormány állásfoglalására nézve lásd *L. Valiani* feldolgozását: La politica estera dei governi rivoluzionari ugheresi del 1918–1919. Rivista Storica Italiana 1966. 4. A csehszlovák és román követelésekre vonatkozó jegyzékek szövegét közli a már idézett hivatalos kiadvány (Documents concernant...) A román diplomácia tevékenységét részletesen tárgyalja *S. D. Spector:* Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu. New York 1962.

A belgrádi egyezménnyel és a Károlyi-kormány külpolitikájával kapcsolatos ellenforradalmi vádakat (Nyékhegyi, Rubint stb.) az oktobristák részéről Károlyi, Batthyány, Juhász Nagy már idézett munkái mellett, több tanulmányban, kiadványban taglalja és cáfolja *Supka Géza*. Legrészletesebben: A nagy dráma. Miskolc 1924. és Az összeomlás. Századunk, 1931. június–július.

AZ ORSZÁG BELSŐ HELYZETE

A GAZDASÁGI HELYZET. GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK

Az ország gazdasági helyzetéről és a polgári demokratikus forradalom időszakának gazdaságpolitikájáról részletes, átfogó feldolgozás még nem készült. A II. világháború idején megsemmisült e kérdéskör alapvető forrásanyaga, a kereskedelmi minisztérium levéltára. A gazdasági kérdésekkel foglalkozó kutató – tekintettel a levéltári források hiányos voltára – nem egy kérdésben a sajtó közléseire, az érdekképviseleti szervek későbbi jelentéseire kénytelen támaszkodni. A kérdés vázlatos áttekintése megtalálható *Berend T. Iván–Szuhay Miklós* „A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944" (Budapest 1973.). c. kiadványában, továbbá Hajdu Tibor már idézett monográfiájában (A magyarországi polgári demokratikus forradalom). Az itt közölt, a kötet végéhez csatolt gazdaságtörténeti fejezet részkérdésekre is kitér. A pénzügyi helyzetre vonatkozóan jól használható feldolgozás *Láng Imré*nek a Századok, 1960. 5–6. számában megjelent tanulmánya: A Károlyi- és Berinkey-kormány pénzügyi politikája. Lásd továbbá *Orbán Antal*nak a szövetkezetekkel foglalkozó írását: Fogyasztási szövetkezetek a polgári demokratikus forradalom idején. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1967/68. Budapest 1969. *Petrák Katalin* „Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája 1919" (Budapest 1969.) c. könyvében a polgári demokratikus forradalom időszakának intézkedéseire utal, azok rövid összegzését adja. A népjóléti minisztérium tevékenységére nézve lásd *Bognár Iván* gondosan összeállított tanulmányát: A Népjóléti Minisztérium és a Népjóléti Népbiztosság szervezete 1917–1919. Levéltári Közlemények, 1966. 2.

A FÖLDKÉRDÉS MEGOLDATLANSÁGA

A földkérdéssel kapcsolatos problémákat összefoglalóan tárgyalják Szemere Vera és Mészáros Károly már idézett monográfiái. *Buza Barna* földbirtok-politikai elgondolásait és azok forradalomellenes, a parasztság leszerelését célzó jellegét „A kommunista-összeesküvés..." (Budapest 1919.) c. brosúrájában és „Az októberi földreform" c. cikkében ismerteti, mely az „Öt év múltán a Károlyi-korszak előzményei és céljai" (Budapest, 1923.) c. kötetben jelent meg. A római katolikus egyház állásfoglalását tükröző dokumentumok megtalálhatók az Esztergomi Prímási Levéltárban, *Csernoch János* iratai között. A földművelésügyi minisztériumban tartott értekezlet jegyzőkönyve megjelent a Köztelek, 1918. 48–49. számában. Különnyomatban is kiadták: Értekezlet a birtokreformról. Budapest 1918. A georgisták nézeteit kifejti: *Pikler J. Gyula:* Magyar földreform. Budapest 1919. A szociáldemokrata agrárprogramot közli és indokolja: *Varga Jenő* brosúrája: Földosztás és földreform Magyarországon. Budapest 1919. A mezőgazdasági munkások helyzetére lásd *Hamburger Jenő*nek a Proletár, 1920. szeptember 2-i számában megjelent cikkét: A mezőgazdasági munkásság helyzete a Károlyi-forradalom alatt. *Móricz Zsigmond* egykorú idézett írása „Népszavazás a földreformról" címmel az Esztendő, 1919. januári számában jelent meg. (Új kiadása az „Új világot teremtsünk" [Budapest 1953.] c. kötetben.; Fakszimile kiadás más egykorú kiadványokkal, Budapest 1979.)

HARC A HADSEREG LESZERELÉSE ÉS ÚJJÁSZERVEZÉSE KÖRÜL

A hadsereg leszerelésére és újjászervezésére lásd Böhm Vilmos „Két forradalom tüzében" és Breit József „Az 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak" c., már idézett munkáit. Új feldolgozás: *Őry Károly:* A katonapolitika és a hadseregszervezés főbb kérdései az októberi polgári demokratikus forradalom időszakában. Hadtörténelmi Közlemények, 1970. 1. és 1971. 1. Vázlatos áttekintést ad *Liptai Ervin:* Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest 1969.

Linder a hadsereg leszerelését célzó elgondolását részletesen kifejti „Kell-e a katona? A militarizmus csődje" (Budapest 1919.) c. könyvében. A hadsereg újjászervezésére vonatkozó jogszabályokat Schönwald Pál ismerteti már idézett monográfiájában.

A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

A Károlyi-kormány nemzetiségi politikájára és a felbomlás folyamatára alapvető forrás a Jászi vezetése alatt álló nemzetiségi minisztériumnak az Országos Levéltárban található iratanyaga.

Az elszakadt területeken a lakosság anyanyelvi megoszlásáról az 1910. évi népszámlálás adatai tájékoztatnak. (A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat 42., 48., 52., 56., 61., 64. kötet. Az összefoglaló adatok a 64. kötetben jelentek meg. Budapest 1920.)

HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG ÉS A VAJDASÁG

Az új délszláv állam megalakulására lásd „A délszlávok" c. fejezetben felsorolt kiadványokat (319. o.).

A Vajdaság elszakadását részletesen tárgyalja *Kővágó László* „A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben" (Budapest 1964.) c. monográfiájában. Kővágó alapos feldolgozása közli az újvidéki népszkupstina november 25-i határozatait. Lásd ugyanerről Lőrinc Péter és Toma Milenković előadását a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon. *(Lőrinc Péter:* A Vajdaság és Magyarország forradalmi kapcsolatai. 1919. *Toma Milenković:* Adalékok a szerb-bunyevác Agitációs Bizottságnak a nemzeti kérdésre vonatkozó álláspontjához. A Magyar Tanácsköztársaság 50. évforduló-

ja. Budapest 1970. 388–396., 144–146. o. Több érdekes dokumentumot közöl: A vajdasági munkásmozgalom szocialista szakasza (1890–1919). Okmánytár. Újvidék 1953. A pécsi sztrájkmozgalom történetét visszaemlékezéseiben részletesen leírja *Hajdu Gyula* (Harcban elnyomók és megszállók ellen. Pécs 1957.). Az 1918–1919. évi bánáti eseményekre lásd *Josef Gabriel* könyvét: Fünfzigjaehrige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung. Temesvár 1928.

SZLOVÁKIA

A Szlovákia elszakadását bejelentő túrócszentmártoni deklaráció szövegét közli a „Kelet-Európa 1900–1945." 5/1. (Budapest 1970.) c. szöveggyűjtemény és *Steier Lajos* tanulmánya: a túrócszentmártoni deklaráció. Magyar Szemle, 1928. 2. Steier revizionista, csehellenes írása a deklaráció hitelessége körüli vitára is kitér. A katonai eseményeket részletesen tárgyalja *Fogarassy Lászlónak* a Hadtörténelmi Intézetben őrzött kézirata: Az öthónapos fegyverszünet, adatok a Károlyi-kormány hadtörténetéhez. Budapest 1968. A Hodžával folytatott tárgyalásokat a magyar újságok tudósításai és a minisztertanácsi jegyzőkönyvek adatai mellett megvilágítják *Hodža* visszaemlékezései is: Slovenský rozchod s mad'armi roku 1918. Bratislava 1929. Csehszlovák részről az 1918–1919. évi események új feldolgozása: *L. Tajták:* Usilie mad'arských vládnúcich tried o udržanie Slovenska v ramci Mad'arska roku 1918. Historický Časopis, 1966. 4. és *L. Holotík:* Októbrová revolúcia a revolučné hnutie na Slovensku koncom roku 1918. Uo., 1967. 4. Tajták önálló kiadványban a forradalom kelet-szlovákiai eseményeit is feldolgozta (Národno demokratická revolucia na Vychodnom Slovensku v roku 1918. Bratislava 1972.). Tajták tanulmányában és könyvében elmarasztalja a Károlyi-kormány területi integritáshoz ragaszkodó politikáját, és úgy véli, hogy a szlovák lakosság e vidéken is a Csehországhoz való csatlakozás mellett volt. *Vaclav Karl* magyarul is megjelent könyvében (A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Bratislava 1956.) ugyancsak kitér Szlovákia megszállásának történetére.

ERDÉLY ÉS A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK

Az Erdélyben 1918 végén—1919 elején lejátszódott eseményekről beszámolnak visszaemlékezéseikben: *Apáthy István:* Erdély az összeomlás után. Új Magyar Szemle, 1920. december.; *Kertész Jenő:* A tíz év előtti Erdély napjai. Korunk, 1929. 1.,'2., 3. Érdekes adatokat közöl, különösképpen a magyar vezető réteg magatartására nézve *Mikes Imre* „Erdély útja Nagymagyarországtól – Nagyromániáig" (Brassó 1931.) c., egyébként a publicisztika színvonalán mozgó könyvben. A felszabadulást követően Magyarországon két tanulmány jelent meg Erdély 1919. évi történetéről: *Gulya Károly:* Az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvések 1918–1919-ben. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica T. IX. Szeged 1961. és *Szász Zoltán:* Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. Századok, 1972. 2. A Romániában magyar nyelven megjelent tanulmányok közül figyelemre méltó: *Bányai László:* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom erdélyi hullámai. Korunk, 1957. 10.; *Victor Cheresteşiu:* Szocialisták és szociálsoviniszták a román munkásmozgalomban. Uo. 1957. 12.; *Constantin Daicoviciu, Bányai László, Victor Cheresteşiu, Vasile Liveanu:* A tömegek forradalma – döntő tényező Erdély Romániával való egyesüléséről. Uo. 1959. 1. Az 1918. évi eseményekre kitér az „Erdély története" c. kétkötetes monográfia is (Szerk.: Miron Constantinescu. Bukarest 1964.) és *V. Liveanu* könyve: 1918. Din istoria luptelor revoluţionare din Romania. Bucureşti 1960. Az újabban megjelent tanulmányok – ellentétben az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején írt, az osztályszempontokat előtérbe állító feldolgozásokkal – a nemzeti szempont elsődlegességét vallják. Ebből kiindulva az egyesülés mellett állást foglaló irányzatokat fenntartás nélkül pozitívan értéke-

lik, ugyanakkor vagy elhallgatják, vagy elítélik a Szociáldemokrata Párt egykori balszárnyának a királyi Romániával szembeforduló, más megoldást kereső fellépését, a kommunisták tevékenységét. Fő vonásként e felfogás jellemzi az 50. évforduló alkalmából megjelent tanulmányokat, lásd a Revue Roumaine d'Histoire, 1968. 7. számát és az „Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania" (Bucharest 1971.) c. gyűjteményes kötetet, mindkét kiadványban leginkább *M. Contantinescu* idevágó tanulmányait. Lásd továbbá A. Porţeanu előadását a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom és Erdély. (Megjelent az ülésszak anyagát tartalmazó idézett kiadványban: A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója.) Az 1980. évi nemzetközi történészkongresszus részére készült tanulmány is az előbbiekben vázolt vonalon mozog: *Gheorghe Iancu:* Der Leitende Regierungsrat und die Integration der Verwaltung und der Institutionen Transsilvaniens in den rumaenischen Einheitstaat (Dezember 1918–April 1920.). Nouwelles Études d'Histoire 2. Bucurest 1980. 119–131. o. Az egyesülés igen gazdag irodalmáról az 50. évforduló alkalmából kiadott bibliográfia tájékoztat: Contribuţii bibliografice privind unirea Transsilvaniei cu România. Bucureşti 1969.

A Román, Magyar és Szász Nemzeti Tanács november 1-jei közös felhívásának és a Román Nemzeti Tanács november 9-i üzenetének eredeti példányai megtalálhatók a nemzetiségi minisztérium anyagában. Az aradi tárgyalásokra lásd *Jászi* beszámolóját: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott tárgyalásaimra. Cluj-Kolozsvár 1921. (Új kiadása: Jászi Oszkár publicisztikája, Budapest 1982. c. kötetben.) Az államszövetség érdekében kiadott felhívás a Világ, 1918. november 3-i számában jelent meg. A gyulafehérvári határozat szövegét közli a „Kelet-Európa 1900–1945" c. már idézett szöveggyűjtemény. Megtalálható *Szász Zsombor* „A gyulafehérvári rezolúciók" c. tanulmányában is (Magyar Szemle, 1928. 4.). Román részről a gyulafehérvári események újabb feldolgozása: *I. Gheorgiu–C. Nuţu:* A gyulafehérvári nemzeti gyűlés. 1918. december 1. Bukarest 1968. A román hadsereg bevonulását és az ezzel kapcsolatos hadmozdulatokat szakszerűen leírja: *G. D. Mardarescu*, az erdélyi román hadsereg parancsnoka: Campania pentru desrobirea Ardealului şi occuparea Budapeştei. 1918–1920. Bucureşti 1921. Az eseményeket magyar részről ismertetik Kratochvil Károly és Breit József a Károlyi-kormánnyal szemben ellenséges beállítottságú könyveikben (*Kratochvil Károly:* A székely hadosztály 1918–1919..., *Breit József:* A magyarországi 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.) Lásd ugyanerről Fogarassy László „Az öthónapos fegyverszünet" c. már idézett kéziratos tanulmányát. A szász nemzetgyűlés Megyesen hozott határozatának szövegét közli: *F. Teutsch:* Geschichte der siebenbürger Sachsen. Bd. IV. Hermanstadt 1926.

KÁRPÁT-UKRAJNA

Kárpát-Ukrajna 1918–1919. évi történetéről leginkább az ukrán történészek részben magyarul is megjelent kiadványai tájékoztatnak: *M. Troján:* Bereg vármegye dolgozóinak harca a tanácshatalomért az 1918–1919-es években. Századok, 1964. 1–2.; *B. Szpivak, M. Troján:* Felejthetetlen 40 nap. Uzsgorod 1969. Az idevágó ukrán nyelven megjelent munkákról áttekintést ad *M. Troján:* A Kárpáton túli ukrán történészek legújabb kutatásai. Századok, 1963. 2.; Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak története a szovjet történészek munkáiban. Századok, 1969. 2–3. Amerikai részről *Paul Robert Magocsi* tanulmánya (The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia. Slavic Review, 1975. June. 360–381. o.) és a kérdést 100 éves áttekintésben tárgyaló könyve (The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge, Massachusetts, London 1978.) figyelemre méltó. A monográfiához mellékelt bibliográfia 2000-nél több címleírást tartalmaz. Magocsi tanulmányának alapvető mondanivalója, hogy a rutének

számára a Csehszlovákiához való csatlakozás jelentette a legjobb, legelfogadhatóbb megoldást. A magyar történészek újabb munkái többnyire a kérdés előtörténetével foglalkoznak. A polgári demokratikus forradalom időszakára is kitér *Gergely Ernő:* Adalékok a nemzetiségi kérdés problémájához a magyarországi polgári demokratikus forradalom idején. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve. 1967–1968. Budapest 1969.; Az ukrán és a német kérdés a Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájában. Századok, 1969. 2–3. Az 1918. évi X. néptörvény szövegét közli a belügyminisztérium hivatalos kiadványa: Az 1918. évi törvények gyűjteménye. Budapest 1919. A törvényt ismerteti és elemzi Schönwald Pál idézett munkájában. (A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam és jogtörténeti kérdései.) Az autonómia körüli vitákra lásd Ruszka-Krajna politikai jelentősége. Vitaülés az Országos Néptanulmányi Egyesületben 1919. február 23. Budapest 1919.

NYUGAT-MAGYARORSZÁG (BURGENLAND) ÉS A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK

A Burgenlandra vonatkozó irodalom igen kiterjedt, de az idevágó kiadványok többsége inkább a későbbi, a forradalmak időszakát követő fejleményekkel foglalkozik. A polgári demokratikus forradalom eseményeit is tárgyalja *Soós Katalin* „A nyugat-magyarországi kérdés, 1918–1919. (Budapest 1962.) és „Burgenland az európai politikában 1918–1921." (Budapest 1971.) c. munkájában. A délvidéki svábok történetére lásd *Madaras Éva* tanulmányát: Adalékok a vajdasági németség politikai történetéhez (1918. október–1919. augusztus). Acta Universitatis Debreceniensis... Series Historica V. 1966. *Ludmilla Schlereth* könyve (Die politische Entwicklung des Ungarlaendischen Deutschtums waehrend der Revolution 1918/19. München 1939.) reakciós szempontjai és nacionalista beállítottsága miatt kevéssé használható. A kérdés részletes bibliográfiáját összeállította *Fogarassy László:* Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. Soproni Szemle, 1971. 2. A németek önrendelkezési jogát szabályozó néptörvény a belügyminisztérium már idézett hivatalos kiadványában jelent meg.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA ÉS A NEM MAGYAR ANYANYELVŰ DOLGOZÓK KOMMUNISTA CSOPORTJAI

A SZOVJET KORMÁNY FELHÍVÁSA

A szovjet kormány felhívását lásd a „Lenin Magyarországról" (Budapest 1965.) c. dokumentumgyűjteményben. A szovjet sajtóból idézett cikkek a Pravda október 16-i és az Izvesztyija október 18-i és 20-i számában jelentek meg.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJÁNAK MEGALAKULÁSA

A pártalakulás történetét és a párt történetét a polgári demokratikus forradalom időszakában összefoglalóan tárgyalja: „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" c., már idézett kiadvány és Milei György ugyancsak már említett tanulmánya: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról. A fontosabb dokumentumok összegyűjtve megjelentek az MMTVD 5. kötetében és Kun Béla idézett munkáiban. Forrásértékű *Szántó Béla* kéziratos idézett feldolgozása és közvetlenül a proletárdiktatúra megdöntése után írt könyve: A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája. Wien 1920. Értékes adalékokkal gazdagítja a pártalakulás történetét a Nagy idők tanúi emlékeznek. Budapest 1958. c. visszaemlékezés-gyűjtemény és annak új bővebb változata: Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől. Budapest 1978. A november 4-i moszkvai értekezlet határozatát közli: A Magyar In-

ternacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban c., idézett kiadvány. A párt magyarországi megalakulását leírja *Kun Béla* visszaemlékezése: Hogyan alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. „Új Előre" 25 éves jubileumi albuma. New York 1927. (Összehívjuk az alakuló ülést címmel a Társadalmi Szemle, 1958. 11-i számában is olvasható), továbbá *Szántó Béla:* Hogyan alakult meg a KMP? Új Március, 1928. március.

A PÁRT PROGRAMJA, CÉLKITŰZÉSEI. FELVILÁGOSÍTÓ ÉS SZERVEZŐMUNKA...

A párt programjáról leginkább a Vörös Újság cikkei és az egykorú pártkiadványok tájékoztatnak. A Vörös Újság történetére lásd *Vágó Béla* visszaemlékezését a Vörös Újság első számáról (Új Március, 1928. március) és *Hajdu Pál* személyes élményekkel átszőtt tanulmányát: A Vörös Újság. Sarló és Kalapács, 1934. 4. A KIMSZ megalakulásáról beszámol *Boross F. László* visszaemlékezése: A KIMSZ megalakulása és első lépései. Sarló és Kalapács, 1934. 1. A kérdést monografikusan feldolgozta *Svéd László* „Utat tör az ifjú sereg" (Budapest 1962.) c. könyvében. Ugyancsak *Svéd László* gyűjtötte egybe az ifjúmunkás-mozgalom fontosabb dokumentumait is: A vörös lobogó alatt. Válogatott írások a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéről 1917–1919. Budapest 1955. A Szociáldemokrata Párt kommunistaellenes érvelésére lásd a Népszava cikkeit, különösen az 1918. december 11., 15., 19-i számokban megjelenteket, továbbá a „Mit kell tudnia minden munkásnak?" és a „Nyílt levél a magyar szociáldemokrata munkássághoz" c, 1918 végén–1919 elején kiadott röpiratokat.

A ROMÁN, DÉLSZLÁV, SZLOVÁK ÉS MÁS NEM MAGYAR ANYANYELVŰ DOLGOZÓK KOMMUNISTA CSOPORTJAI

A nemzetiségi csoportok megalakulását és későbbi tevékenységét összefoglalóan tárgyalja *Kővágó László* „Internacionalisták a Tanácsköztársaságért" (Budapest 1969.) c. könyvében. A kérdés előtörténetéről *Kende János* írt disszertációt: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919. Budapest 1973.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Abriss	Helmut Otto–Karl Schmiedel–Helmut Schnitter: Der erste Weltkrieg (Militärhistorischer Abriss), Berlin 1968.
Abt.	Abteilung
A diadalmas forradalom könyve	A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája. Szerk. Gellért Oszkár. Budapest 1918.
A földmunkás-mozgalom története	Takács József: A földmunkás-mozgalom története. Harminc esztendő. Budapest 1926.
Albani	Albani, Tiron: 20 de ani de la unire. Oradea, 1938.
A katonatanácsról	Sztanykovszky Tibor: A katonatanácsról. In: Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919). Budapest 1958.
A magyar béketárgyalások I.	A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben 1920. január–március havában. I. köt. Kiad. M. kir. Külügyminisztérium. Budapest 1920.
A magyar forradalom	Magyar Lajos: A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Budapest 1919.
Amtliche Urkunden	Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstillstandes 1918. 3. Aufl., Berlin 1927.
A nemzetiségi kérdés	A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. A Huszadik Század körkérdése. Budapest 1919.
AOK	K. u. K. Armeeoberkommando
Arz, Zur Geschichte	Arz, Generaloberst: Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Wien–Leipzig–München 1924.
A szakszervezeti mozgalom	A szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1917–1922. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács jelentése. Budapest 1923.
AVA	Österreichisches Staatsarchiv-Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien
Azan	Azan, Paul Général: Franchet d'Espèrey. Paris 1949.
„Az Erdélyi Föld Sorsa"	Móricz Miklós dr.: Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform. Budapest 1932.
Baj-Macario	Baj-Macario, G.: Giugno 1918. Milano 1934.
Bajza: A horvát kérdés	Bajza József: A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok. Budapest 1941.
Balázs Bence	Balázs Bence: Boroevic nyug. tábornagy bűnei. Budapest 1919.
Bardolff	Bardolff, Carl Freiherr von: Soldat im alten Österreich. Erinnerungen aus meinem Leben, Jena 1938.
Batthyány	Batthyány Tivadar gróf: Beszámolóm. I–II. köt. Budapest 1927.
Benedikt	Benedikt, Heinrich: Die Friedensaktion der Meinlgruppe 1917/1918. Graz–Köln 1962.
Beneš	Beneš, Eduard: Nemzetek forradalma. I–III. köt. Pozsony 1936.
Bernachot, I., II.	Bernachot, Jean General: Les Armées Françaises en Orient après l'Armistice de 1918. I. köt. L'Armée Française d'Orient, L'Armée de Hongrie (11 novembre 1918–10 septembre 1919)

	II. köt. L'Armée du Danube. L'Armée Française d'Orient (28 octobre 1918–25 janvier 1920) Paris 1970.
Böhm	Böhm Vilmos: Két forradalom tüzében. Októberi forradalom – Proletárdiktatúra – Ellenforradalom. Wien 1923.
Böhm Vilmos: A háborús korszak bűnei	A háborús korszak bűnei. A nyomorúság Magyarországa. Böhm Vilmos hadügyminiszter beszéde a Budapesti Munkástanács 1919. február 24-i ülésén. Budapest 1919.
Breit. I.	Breit József, doberdói: A Magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. I. köt. A Károlyi-korszak főbb eseményei. Budapest 1929.
Brügel	Brügel, Ludwig: Geschichte der Österreichischen Sozialdemokratie. V. köt.: Parlamentsfeindlichkeit und Obstruktion – Weltkrieg – Zerfall der Monarchie (1907–1918). Wien 1925.
Buchinger: Küzdelem a szocializmusért II.	Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények. II. köt. Októberi forradalom – emigráció. Budapest 1946.
Buday László	Buday László: Magyarország küzdelmes évei. Budapest 1923.
Burián	Burián, Stephan Graf: Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin 1923.
Buza Barna: A kommunista összeesküvés	Buza Barna: A kommunista összeesküvés. Hogy kezdődött a zsiványdiktatúra? Kommunizmus vagy földosztás? Budapest 1919.
Cheresteşiu	Dr. Cheresteşiu Victor: Románok és magyarok. Az erdélyi román–magyar viszony történetének rövid vázlata. Bukarest 1948.
Conrad Private Aufzeichnungen	Conrad von Hötzendorf. Private Aufzeichnungen. Bearb. und Herausg. von Kurt Peball, Wien–München 1977.
Cramon: Erinnerungen	Cramon, August von: Unser Österreich–Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Erinnerungen aus meiner vierjährigen Tätigkeit als bevollmächtigter deutscher General beim K. u. K. Armeeoberkommando. Berlin 1920.
Czernin: Im Weltkriege	Czernin, Ottokar: Im Weltkriege, Berlin und Wien 1919.
Czernin: Erinnerungen	Czernin, Ottokar Graf: Erinnerungen an Graf Stefan Tisza. Budapest 1925.
Czékus: Az 1914–1918. évi világháború	Vitéz Czékus Zoltán: Az 1914–1918. évi világháború összefoglaló történelme, Budapest 1930.
Demblin	Demblin, August von: Czernin und die Sixtus-Affaire, München 1920.
D. im. W.	Deutschland im ersten Weltkrieg. 1–3. köt. Berlin 1968.
Dénes Zsófia	Dénes Zsófia: Gyalog a baloldalon. Budapest 1980.
Document	Documents concernant l'exécution de l'armistice en Hongrie (novembre 1918–mars 1919). Budapest 1919.
Duff Cooper	Cooper, Duff Haig: Ein Mann und eine Epoche. Berlin 1938.
Dzsurics	Dzsurics, M. M.: Obrazovanije mnogonaciolnavo goszudarsztva Jugoszlavii. Moszkva 1970.
Egelhaaf	Egelhaaf, Gottlob: Historisch-politische Jahresübersicht für 1918. Stuttgart 1919.
1. honvéd gyalogezred. 1939.	A m. kir. IV. Károly király volt 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékek albuma. Összeállította: Bartha Lajos altábornagy. Budapest 1939.
Egyes népfölkelők. 1933.	Az „egyes népfölkelők" hadi históriája. Összeállította és írta Balassa Imre. Budapest 1933.

Együtt harcoltunk	Együtt harcoltunk. Visszaemlékezések az 1919-es Szlovák és Magyar Tanácsköztársaságra. Bratislava 1960.
Engel-Janosi: Die Friedensbemühungen	Engel-Janosi, Friedrich: Die Friedensbemühungen Kaiser Karls mit besonder Berüchsichtigung der Besprechungen des Grafen Revertera mit Comte Armand. In: Comite International des Sciences Historique. XIIe Congrés International, 1965. Rapports IV. Wien é. n.
Erdély története. II.	Victor Cheresteşiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Calmi Muresan, Constantin Nuţu, Egyed Ákos, Miron Constantinescu, Vasile Curticepeanu: Erdély története. II. köt. Bukarest 1964.
Értekezlet	Értekezlet a birtokreformról. A Földmüvelésügyi Minisztériumban 1918. november 20-tól november 29-ig. Különlenyomat a „Köztelek" 1918. évi 48. és 49. számából. Budapest 1918.
Eva Müller	Müller, Eva-Maria: Das Leistungenswesen Österreich–Ungarns im 1. Weltkrieg. Diplomarbeit. Wien 1973.
1910. évi népszámlálás. VI.	A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Hatodik rész. Végeredmények összefoglalása. (Kiad. A m. kir. központi statisztikai hivatal.) Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 64. köt. Budapest 1920.
Farkas Márton	Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában. Budapest 1969.
Fiala	Fiala, Peter: Die letzte Offensive Altösterreichs. Führungsprobleme und Führungsverantwortlichkeit bei der Öst–Ung. Offensive in Venetien, Juni 1918. Boppard am Rhein 1967.
Fischer	Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf 1964.
Foch	The Memoirs of Marshall Foch, London 1931.
Foch: Erinnerungen	Marschall Foch: Erinnerungen von der Marneschlacht bis zur Ruhr. Niedergeschrieben unter persönlicher Redaktion des Marschalls von Raymond Recouly, Dresden, é. n.
Franz von Bolgár: Erinnerungen	Bolgár, Franz von: Erinnerungen an Feldmarschall Boroevics Pester Lloyd, 1921. V. 14., 15.
Fritz Klein	Klein, Fritz: Deutschland 1918. Berlin 1962.
Funder	Funder, Friedrich: Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik. Dritte Auflage. Wien 1971.
I. Gheorgiu–C. Nuţu	I. Gheorgiu–C. Nuţu: A gyulafehérvári nemzeti gyülés. 1918. december 1. Bukarest 1968.
Glaise	Glaise-Horstenau, Edmund von: Die Katastrophe. Die Zerrtrümmerung Österreich–Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten. Zürich, Leipzig, Wien 1929.
Gordon Brook-Shepherd	Brook-Shepherd, Gordon: Um Krone und Reich. Wien–München–Zürich 1968.
Grada o Stvaranju	Grada o Stvaranju Jugoslovenske Drzave (1. I–20. XII. 1918.) I–II. köt. Szerk.: Dr. Dragoslav Jankovic, Dr. Bogdan Krizman. Beograd 1964.
Gratz–Schüller	Gratz Gustav dr.–Schüller, Richard Dr.: Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich–Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung. Wien 1930.
Groener, Erinnerungen	Groener, Wilhelm: Lebenserinnerungen. Jugend, Generalstab, Weltkrieg, hg. von Friedrich Frhr. v. Gaertringen. Göttingen 1957.

Guinn	Guinn, Paul: British Strategy and Politics 1914–18. Oxford 1965.
Haig	Feldmarschall Lord Haig, England an der Westfront. Die Marschallsberichte an den Obersten Kriegsrat. Berlin 1925.
Hannak	Hannak, Jacques: Karl Renner und seine Zeit. Wien 1965.
32. gyalogezred. 1930	Budapest volt háziezredének a cs. és kir. 32. gyalogezrednek története (1741–1918). Szerk. Tinódi Varga Sándor ny. tábornok. Budapest 1930.
Herzfeld	Herzfeld, Hans: Der erste Weltkrieg, München 1968.
HHSt	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien.
HIL	Hadtörténeti Intézet Levéltára
Hindenburg	Hindenburg, Paul v.: Aus meinem Leben. Leipzig 1920.
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM	Honvédelmi Minisztérium
Hodža: Slovensky Rozchod	Hodža Milán: Slovensky Rozchod s Mad'armi roku 1918. Bratislava 1929.
Homann-Herimberg	Homann-Herimberg, Emil Dr.: Die Kohlen versorgung in Österreich während des Krieges. Wien 1925.
House	The Intimate Papers of Colonel House (Arrenged by Charles Seymour). I–IV. köt. London, 1928.
Jakabffy	Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. Lugos 1923.
Jászi: Magyar kálvária	Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Bécs 1920.
Jászi: Mi a radikalizmus?	Jászi Oszkár: Mi a radikalizmus? Budapest 1918.
Jászi: Visszaemlékezés	Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. (Különlenyomat a Napkelet, 1921. évi december elsejei számából.) Cluj-Kolozsvár 1921.
Jedlička	Jedlička, Ludwig: Ende und Anfang. Österreich 1918/19. Salzburg 1969.
Ježek	Ježek, Zdenek: Ucast dobrovolniku v bojich o Slovensko a Tesinsko v letech 1918–1919. Praha 1937.
József főherceg	József főherceg tábornagy: A világháború, amilyennek én láttam. VI. köt. A katasztrófák útján a pusztulásba. (Piavei csata.) (1918. január 17–1918. július 20.) Budapest 1933.
Julier	Julier Ferenc: A világháború magyar szemmel. Budapest 1933.
KA	Kriegsarchiv (Wien)
Kab. Arch.	Kabinettsarchiv
Kann	Kann Robert, A.: Die Sixtusaffäre und die Geheimen Friedensverhandlungen Österreich–Ungarns im ersten Weltkrieg. München 1966.
Károlyi, 1923	Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. München 1923.
Károlyi válogatott írások	Károlyi Mihály: Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919. Budapest 1968.
Károlyi Mihályné	Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban. Emlékezések. Budapest 1967.
Katona forradalmárok	Bus Fekete László: Katona forradalmárok. Budapest 1918.
Kell-e katona?	Linder Béla: Kell-e katona? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről. Budapest 1918.
Képviselőházi napló XLI	Az 1910–1915. évi országgyűlés képviselőházának naplója XLI. köt. Budapest 1918.

Két forradalom tüzében	Böhm Vilmos: Két forradalom tüzében. Bécs 1923.
Kielmansegg	Kielmansegg, Peter Graf: Deutschland und der erste Weltkrieg. Frankfurt am Main 1968.
Kiszling	Kiszling, Rudolf: Österreich-Ungarns anteil am ersten Weltkrieg. Graz 1958.
KM	Kriegsministerium
Kővágó	Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Budapest 1964.
Kratochvil	Kratochvil Károly, Szent Kereszthegyi: A székely hadosztály 1918–1919. évi bolsevistaellenes ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Budapest 1938.
Krausz	Krausz, Alfred: Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg. München 1920.
Lajos Iván: IV. Károly	Lajos Iván: IV. Károly király élete és politikája. Budapest 1935.
Lajos Iván: Tanulmányok	Lajos Iván: Tanulmányok a világháború diplomáciájából. Pécs 1938.
Landwehr	Landwehr (von Prangenau), General (Ottokar): Hunger. Die Erschöpfungsjahre der Mittelmächte 1917/1918. Zürich–Leipzig–Wien 1931.
Lederer	Ivo J. Lederer: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven and London 1963.
Lenin Magyarországról	Lenin Magyarországról II., átdolgozott kiadás. Budapest 1964.
Lloyd George, Memoirs	Lloyd George, David: War Memoirs, I–VI. köt. London 1936.
Loewenfeld-Russ	Loevenfeld-Russ, Hans Dr.: Die Regelung der Volksernährung im Kriege. Wien 1926.
Ludendorff, Kriegführung	Ludendorff, Erich: Kriegführung und Politik. Berlin 1922.
Ludendorff, Kriegserinnerungen	Ludendorff, Erich: Meine Kriegserinnerungen 1914 bis 1918. Berlin 1919.
Ludendorff, Urkunden	Ludendorff, Erich: Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916–18. Berlin 1922.
Lukachich	Lukachich Géza báró: Magyarország megcsonkításának okai. Budapest 1932.
M. des Äuss.	K. u. K. Ministerium des Äussern
M. d. I.	Ministerium des Innern
A magyar októberi forradalom története	Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története (1918. okt. 31–1919. márc. 21.). Budapest 1945.
Magyarország története 7/2	Magyarország története 1890–1918 (Főszerkesztő Hanák Péter). Budapest 1978.
Mamatey	Mamatey, Victor S : The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda. Princeton, New Jersey 1957.
Mărdărescu	G. D. Mărdărescu: Campania pentru desrobirea Ardealului si occuparea Budapestei. 1918–1920. Bukarest 1921.
Martet: Clemenceau 1.	Clemenceau spricht. Unterhaltungen mit seinem Sekretär Jean Martet, Berlin 1930.
Martet: Clemenceau 2.	Der Tiger. Weitere Unterhaltungen Clemenceaus mit seinem Sekretär Jean Martet, Berlin 1930.
Max von Baden,	Prinz Max von Baden, Erinnerungen und Dokumente, Neu

Erinnerungen	herausgegeben von Golo Mann und Andreas Burchhardt. Stuttgart 1968.
Meckling	Meckling, Ingeborg: Die Aussenpolitik des Grafen Czernin. Wien 1969.
Mejzlik	Mejzlik, Heinrich: Die Eisenbewirtschaftung im Ersten Weltkrieg. Die Planwirtschaft des K. u. K. Kriegsministeriums. Wien 1977.
Mensonge	Le Mensonge Autrichien. L'incident Clemenceau-Czernin. Paris, Nancy 1918.
MfLV	k. k. Ministerium für Landesverteidigung
MI	Ministerium des Innern
Mikes	Mikes Imre: Erdély útja Magyarországtól Nagyromániáig. I–II. köt. Brassó 1931.
Military Operations Italy	Emonds, Sir James E. Brigadier-General. Litt. D., R. E. and Davies H. R. Major-General (Compiled): Military Operations Italy 1915–1919. London 1949.
Miljus	Miljus, Branko: Les Habsbourg l'Eglise et les Slaves du Sud. Paris 1970.
Miller	Miller, Hunter, David: My Diary at the Peace Conference of Paris. 1–28. köt. New York 1928.
Minisztertanácsi jegyzőkönyvek	Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918. (Összeáll.: Iványi Emma) Budapest 1960.
MKSM	Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers und Königs
MMTVD 4/B	A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 4. köt. Második rész 1914–1918. Budapest 1969.
MMTVD 5.	A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 5. köt. 1917. november 7–1919. március 21. Budapest 1956.
Mohácsy	Mohácsy Béla: A magyar királyi államvasutak a világháború alatt. Budapest 1925.
MPr	Ministerratspräsidium
Müller R.	Müller, Richard: Vom Kaiserreich zur Republik. Ein Beitrag zur Geschichte der Revolutionären Arbeiterbewegung während des Weltkrieges. Wien 1924.
Nádasdy	Nádasdy Béla: Az utolsó kísérlet. 1918. Tisza István gróf utolsó politikai missziója. Budapest 1938.
Nagy idők tanúi	Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919). Összeáll.: Lányi Ernőné. Budapest 1958.
Niemann	Alfred Niemann: Kaiser und Revolution. Die entscheidenden Ereignisse im Grossen Hauptquartier, Berlin 1922.
NPA	Neues Politisches Archiv
OL	Országos Levéltár
Op. Geh.	Operationsabteilung. Geheimakten
Opočenský	Opočenský, Jan: Der Untergang Österreichs und die Entstehung des Tschechoslovakischen Staates. Prag 1928.
Ostović	Ostović, P. D.: The truth about Yugoslavia. New York 1952.
Ö–U. letzter Krieg	Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. I–VII. köt. hrsg. vom Österreichischen Bundesministerium für Landesverteidigung und vom Kriegsarchiv. VII. köt.: Das Kriegsjahr 1918. Wien 1938.
PA	Politisches Archiv
PI Arch.	MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézet Archívuma

Piszarjev	Piszarjev, Ju. A.: Obrazovanie Jugoszlavszkovo goszudarsztva. Moszkva 1975.
Plaschka, Cattaro:	Plaschka, Richard, G.: Cattaro-Prag. Revolte und Revolution. Kriegsmarine und Heer Österreich-Ungarns im Feuer der Aufstandsbewegungen vom 1. Februar und 28 Oktober 1918. Graz–Köln 1963.
Plaschka	Plaschka, Richard, Georg–Haselsteiner, Horst–Suppan, Arnold: Innere Front. Militärassistenz, Widerstand und Umsturz in der Donau-monarchie 1918. I–II. köt. Wien 1974.
Poincaré	Poincaré, Raymond: Au service de la Françe: Neuf années des souvenirs. 1–10. köt. Paris 1926–1933.
Polzer-Hoditz	Polzer-Hoditz, Arthur: Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seiner Kabinettsschefs. Zürich–Leipzig–Wien 1929.
Porszem a viharban	Rácz László: Porszem a viharban. New York 1965.
PPC	Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1919. The Paris Peace Conference. I–XIII. köt. Washington 1942.
Präs.	Präsidialakten
Preszly:	Preszly Lóránd: A magyar kir. csendőrség története 1881–1918.
A m. kir. csendőrség	Budapest 1920.
Pribičević	Pribitchevitch, Svetozar: La dictature du roi Alexandre. Paris 1933.
Redlich II.	Das politische Tagebuch Josef Redlichs. II. köt. 1915–1918. Bearb. von Fritz Fellner. Graz–Köln 1954.
Regele	Regele, Oskar: Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Wien–München 1968.
Regele: Conrad	Regele, Oscar: Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung. 1906–1918. Wien–München 1955
Rendeletek Tára	Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenkettedik folyam. 1918. Budapest 1918.
Réti	Réti R. László: A Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881–1919. Budapest 1977.
Ritter	Ritter, Gerhard: Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des Militarismus in Deutschland. 4. köt.: Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918. München 1968.
Rumpler:	Rumpler, Helmut: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16.
Das Völkermanifest	Oktober 1918. München 1966.
Rupprecht	Rupprecht, Kronprinz von Bayern, Mein Kriegstagebuch, hg v. Eugen von Frauenholz. 1–3 köt. München 1929.
Sachwörterbuch	Sachwörterbuch der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung. 1–2. köt. Berlin 1965.
Schönwald	Schönwald Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam és jogtörténeti kérdései. Budapest 1969.
Sebestyén	Sebestyén József dr.: Hodža Milán útja. Bratislava 1938.
Secrets of Crew House	Stuart, Campbell Sir: Secrets of Crew House. The Story of a Famous Campaign. London–New York–Toronto 1921.
Siklós: Magyarország 1918/1919	Siklós András: Magyarország 1918/1919. Események – Képek – Dokumentumok. Budapest 1978.
Singer: O. Czernin	Singer, Ladislaus: Ottokar Czernin. Wien–Graz–Köln 1965.

Sokol	Sokol, Hans Hugo: Össterreich-Ungarns Seekrieg 1914–1918 Zürich–Leipzig–Wien 1933.
Statisztikai Évkönyv 1918	Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, XXIV., XXV., XXVI. köt. 1916., 1917., 1918. Szerk. és kiad.: Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1924.
Steglich: Die Friedenspolitik	Steglich, Wolfgang: Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917–1918. I. köt. Wiesbaden 1964.
Számvevőszék jelentése	A m. kir. Legfelsőbb Állami Számvevőszék jelentése a magyar államnak az 1918. évi november hó 1-től 1919. évi március hó 20-ig és 1919. évi március hó 21-től 1919. évi augusztus hó 6-ig terjedő időszakokban utalványozott kiadásairól és előírt bevételeiről szerkesztett kimutatáshoz. Budapest 1923.
Szterényi	Báró Szterényi József: Régmúlt idők emlékei. Politikai feljegyzések. Budapest 1925.
Szterényi–Ladányi	Báró Szterényi József és Ladányi Jenő: A magyar ipar a világháborúban. Budapest 1933.
Szücsi: Horvátország népessége	Szücsi (Bajza) József: Horvátország népessége. Különlenyomat a „Földrajzi Közlemények" 1916. évfolyam XLIV. köt. 4–5. füzetéből. Budapest 1916.
Taylor	Taylor, A. J. P.: The First World War. An Illustrated History. London 1963.
Teleszky	Dr. Teleszky János: A magyar állam pénzügyei a háború alatt. Budapest 1927.
Teutsch IV.	Teutsch, Friedrich: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. IV. köt. 1868–1919. Unter dem Dualismus. Hermannstadt 1926.
Thaer	Thaer, Albrecht v.: Generalstabsdienst an der Front und in der O. H. L. Aus Briefen und Tagebuchaufzeichnungen 1915–1919, hg. von Siegfried A. Kaehler, Göttingen 1958.
Tonelli	Tonelli Sándor: Tisza István utolsó útja. (Sarkotic István báró vezérezredes Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója) Szeged 1941.
Trask, Supreme War Council	Trask, David F.: The United States in the Supreme War Council. American War Aims and Inter-allied Strategy, 1917–1918. Middletown: Connecticut, 1961.
UDZ, I–XII.	Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918. (Herausg. von Dr. Albrecht Philipp, M. d. R.) I–XII. köt. Berlin 1925.
Uhlirz	Uhlirz, Mathilde: Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn. III. köt. Der Weltkrieg. Graz–Wien–Leipzig 1939.
Ursachen und Folgen	Ursachen und Folgen. Vom Deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart, hg. u. bearb. von Herbert Michaelis und Ernst Schraepler (West-) Berlin é. n.
Varjassy: 1918–1919	Dr. Varjassy Lajos: Gr. Károlyi Mihály – Kun Béla – Horthy Miklós. Az októberi forradalomtól a „bűnös" Budapest hódolatáig. 1918–1919. Timisoara 1932.
Vitaülés	Ruszka-Krajna politikai jelentősége. Vitaülés az Orsz. Néptanulmányi Egyesületben 1919. február 23. Domokos László, György Endre, Podhradszky György, Szegedy Rezső, Vikár Béla nyilatkozatai. Budapest 1919.

Wassermair	Wassermair, Otto: Die Meuterien der Heimkehrer aus russischer Kriegsgefangenschaft bei den Ersatzkörpern der K. u. K. Armee im Jahre 1918. Dissertation Wien 1968.
Weltkrieg, 1914–1918	Der Weltkrieg 1914 bis 1918 Bd. 1–13. Im Auftrage des Oberkommandos der Heeres bearbeitet und herausgegeben von der Kriegsgeschichtlichen Forschungsanstalt des Heeres. Berlin 1925–1944. 14. köt.: Die Kriegführung an der Westfront im Jahre 1918. Herausg. vom Bundesarchiv. Koblenz 1956.
Werkmann	Werkmann, Karl Freiherr von: Deutschland als Verbündeter. Kaiser Karls Kampf um den Frieden. Berlin 1931.
H. Wilson	Die Tagebücher des Feldmarschalls Sir Henry Wilson. Herausg. von Generalmajor Sir C. E. Callwell. Stuttgart–Berlin–Leipzig 1930.
Windischgraetz	Windischgraetz, Prinz Ludwig: Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das K. u. K. System. Berlin und Wien 1920.
Zeman	Zeman, Zbynek A.: The Break-up of the Habsburg Empire 1914–1918. London 1961.

TARTALOM

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSA ÉS FELBOMLÁSA 5

A katonai helyzet és a Monarchia belső helyzete 7

A német hadsereg támadása és visszavonulása a nyugati fronton 7
Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó offenzívája 31
A hátország helyzete 66
A hadsereg bomlása 86
Összeomlás a délkeleti arcvonalon 105

Utolsó kísérletek a Monarchia megmentésére 112

Burián második külügyminisztersége 112
A Hussarek-kormány nemzetiségi politikája 113
Burián jegyzéke és az október 4-i békeajánlat 116
Császári manifesztum 118
Wilson válasza és Andrássy különbéke-kísérlete 120
A páduai fegyverszünet 122

A Monarchia felbomlása 126

Lengyelország 126
A nyugat-ukrán állam 129
Csehország 131
A délszlávok 133
Német-Ausztria 137
A felbomlás sajátos vonásai 139

A MAGYARORSZÁGI FORRADALOM ÉS A SOKNEMZETISÉGŰ MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA 143

Politikai válság – forradalmi helyzet 145

Első hírek a „bolgár–macedón harctérről" 145
Kormányzati válság 146
Károlyi Mihály és a Függetlenségi – 48-as Párt 147
A polgári radikálisok 150
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és baloldali ellenzéke 154
Az oroszországi magyar kommunista csoport 160
A közhangulat október elején 163
Utoljára tanácskozik az országgyűlés 164

A forradalom győzelme – Magyarország népköztársaság 172

Végkifejlés felé 172
A forradalom győzelme 179

A forradalom első napjai 190
A köztársaság kikiáltása 198

Az ország nemzetközi helyzete. A Károlyi-kormány külpolitikája 203
Súlyos adottságok, indokolatlan remények 203
A fegyverszünet bonyodalmai 204
A belgrádi katonai egyezmény 207
A Vix-misszió. Az antant új követeléseket támaszt 210

Az ország belső helyzete 216
A gazdasági helyzet 216
Gazdaságpolitikai és szociálpolitikai intézkedések 221
A földkérdés megoldatlansága 227
Harc a hadsereg leszerelése és újjászervezése körül 233

A soknemzetiségű Magyarország felbomlása 240
Horvát-Szlavónország és a Vajdaság 240
Szlovákia 246
Erdély és a magyarországi románok 253
Kárpát-Ukrajna 264
Nyugat-Magyarország (Burgenland) és a magyarországi németek 267

A Kommunisták Magyarországi Pártja és a nem magyar anyanyelvű dolgozók kommunista csoportjai 274
A szovjet kormány felhívása 274
A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása 275
A párt programja, célkitűzései 278
Felvilágosító és szervező munka a tömegek körében 284
A román, délszláv, szlovák és más nem magyar anyanyelvű dolgozók kommunista csoportjai 287

A felbomlás sajátos vonásai – kitekintés 293

FORRÁSOK ÉS IRODALOM 311

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE 331

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
ATHENAEUM NYOMDA, 86.1124 BUDAPEST, 1986
FELELŐS VEZETŐ SZLÁVIK ANDRÁS VEZÉRIGAZGATÓ
A KÖTETET TÖRÖK PIROSKA SZERKESZTETTE
A BORÍTÓ, A KÖTÉSTERV ÉS A TIPOGRÁFIA KUN GÁBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ BERECZKI GÁBOR
TERJEDELME 25,6 (A/5) ÍV